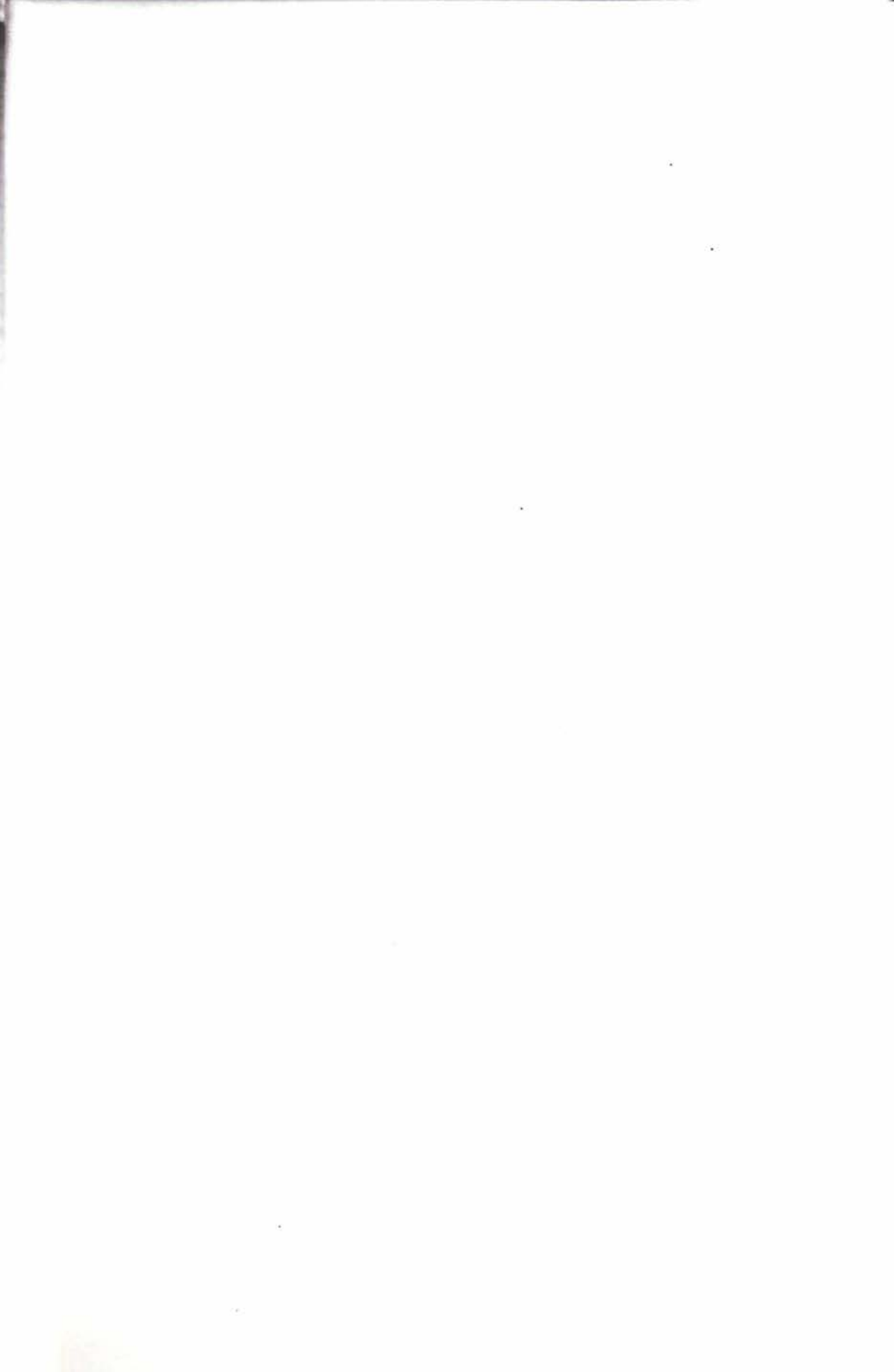

અનુભૂતિનું આકાશ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

પાવાપુરી તીર્થધામ ટ્રસ્ટ

અનુભૂતિનું આકાશ

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી દેવચન્દ્રજી
મહારાજ કૃત અષ્ટ પ્રવચન માતાની
સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

પાવાપુરી તીર્થધામ ટ્રસ્ટ
પાવાપુરી, રાજસ્થાન.

પ્રથમ આવૃત્તિ

નકલ : ૨૦૦૦

વિમોચન : વિ.સં. ૨૦૬૦, અષાઢ સુદિ ૧૦, સોમવાર

મૂલ્ય : સાંઈઠ રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન :

- આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન,
ગોપીપુરા, સુભાષચોક,
સુરત - ૩૯૫૦૦૧.
- આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન,
વાવ પંથકની વાડી, દશા પોરવાડ સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.
- સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

મુદ્રક :

કિરીટ ગ્રાફીક્સ,

૨૦૮, આનંદ શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન : ૨૫૩૫૨૬૦૨.

: ગ્રંથ રચનાની તારક છાયા :

દેવાધિદેવ, પરમતારક, ઝીંઝુવાડા મંડન
શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન

: દિવ્ય આશિષ :

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ
મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: આશિષ :

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવન્ત
શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

દિલ્હી-કંડલા હાઈવે, ક્રિશ્નગંજ, જિ. સિરોહી (રાજ.)-307001

Tel. No. 02972-286866, 286867, 286868 - Fax : 02972-286814

શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ એક નજરે...

માલગાંવ, જિલ્લો-સિરોહી (રાજસ્થાન) નિવાસી “સંઘવી પુનમચંદજી ધનાજી બાફના, કે. પી. સંઘવી પરિવાર” જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. તપાગચ્છ વિશા ઓસવાલ દ્વારા આયોજીત અને નિર્માણ થયેલ આ તીર્થ ૬૦૦ વીઘા જમીન (૧,૦૪,૫૪,૪૦૦ ઘનફૂટ) માં ફેલાયેલ શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ અદ્ભુત વિશાળતા સાથે સૌંદર્યનું અલૌકિક રૂપ છે. અહીં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ભવ્ય જિનાલય છે. સાધર્મિકોનો સ્નેહ છે, ધર્મશાળા તથા સાધર્મિક ભક્તિભવનની પણ સુંદર સગવડ છે. પ્રાણીસૃષ્ટિના પણ પાલન અને પોષણ માટે ગૌશાળાના રૂપમાં ૫૩૦૦

અબોલ પશુઓનું કરૂણાસાગર એવું કામધેનુ તીર્થ છે. એવું સમજો કે, “ઈશાવાસ્યમ્ ઈદં સર્વમ્” અહીં જ આવેલ છે. પરમાત્મા પરમતત્ત્વના મહિમાથી જાણીતા છે. અહીંના કેન્દ્રમાં સ્થિત શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જિનાલય અને ભગવાન શ્રીમહાવીરના ચરણસ્પર્શથી પવિત્ર થયેલ આ પાવન વસુંધરા છે. ૨૦,૦૦૦ ઘટાદાર વૃક્ષોથી સુશોભિત એવા આહ્લાદક વાતાવરણમાં તપોવન છે. પૂજાભક્તિ માટે ૫૦૦ ચંદન વૃક્ષોના રોપણ કાર્યનું પ્રયોજન છે. જૈન ધર્મનાં સાત ક્ષેત્રો અને જીવદયાનો આ મહાસાગર છે. ભક્તિ, શૌર્ય, દાન અને સેવાથી ભરપૂર સૌંદર્યમય નંદનવન છે. મરુધરમાં એક નવું કલ્પવૃક્ષ શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ જીવમૈત્રી ધામ છે.

શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામના પ્રતિષ્ઠાપક, કલિકાલના કલ્પતરુ, અધ્યાત્મયોગી પરમપૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું સ્મૃતિ ગુરુમંદિર નિર્માણાધીન છે. શ્રી પાવાપુરી નામથી લઈને ભગવાન મહાવીરના ૨૬૦૦ વર્ષના ઉપલક્ષમાં પાવાપુરી જળમંદિર અને ભગવાન વીર દેશના સ્વરૂપ સમવસરણ મંદિરનું નિર્માણ, ભગવાન મહાવીરના સત્તાવીશ ભવો, ચોવીસ તીર્થકરો, કૈવલ્ય વૃક્ષ અને ચરણપાદુકા, તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજની રચના, શ્રી શત્રુંજય નદી, શ્રી શત્રુંજય ડેમ વગેરેનું અભૂતપૂર્વ આયોજન, ૫૦૦૦ અક્રમ તપ આરાધકો, હજારો ઓળી આરાધકો, ચાતુર્માસ આરાધકો અને ઉપધાનતપ આરાધકોના તપ-જપ-બળથી આ ભૂમિ પવિત્ર છે. હજારો સંતોના ચરણસ્પર્શ અને તેમના રજકણથી બનેલ અને પવિત્ર વિહારભૂમિ પણ છે.

જય... જય... જય શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ-જીવમૈત્રી ધામ.

લિખિતમ્
શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ
ટ્રસ્ટ મંડળ

વિ..પ..યા..નુ..ક્ર..મ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	યાત્રા: આત્મભાવ ભણીની (સમિતિ-ગુપ્તિ માહાત્મ્ય)	૪
૨.	પ્રભુની આ દિવ્ય પ્રસાદી (ઈર્યા સમિતિ)	૩૭
૩.	મૌન ભણી ઢળતી સાધના (ભાષા સમિતિ)	૬૪
૪.	આત્મરતિ, આત્મતૃપ્તિ, આત્મસંતૃપ્તિ (એષણા સમિતિ)	૯૮
૫.	શુભથી શુદ્ધ ભણીની યાત્રા (નિલેપણા સમિતિ)	૧૨૫
૬.	વિભાવશૂન્યતાથી સ્વભાવપૂર્ણતા ભણી (પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ)	૧૬૧
૭.	પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું..... (મનો ગુપ્તિ)	૧૯૪
૮.	તુમે અનુપમ જોગી, નિજ ગુણ ભોગી.... (વચન ગુપ્તિ)	૨૨૩
૯.	અનુભૂતિ છે. શબ્દને પેલે પાર (કાય ગુપ્તિ)	૨૪૩

અનુભૂતિનું આકાશ

**પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી દેવચન્દ્રજી
મહારાજ કૃત અષ્ટ પ્રવચન માતાની
સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા**

[૧]

આધાર સૂત્ર

(સમિતિ-ગુપ્તિ માહાત્મ્ય)

સુકૃત કલ્પતરુ શ્રેણિની, વર ઉત્તર કુરુ ભૂમિ;
અધ્યાતમ રસ શશિકલા, શ્રી જિનવાણી નૌમિ....૧

દીપચંદ્ર પાઠક સુગુરુ, પય વંદી અવદાત;
સાર શ્રમણ ગુણ ભાવના, ગાર્દશું પ્રવચન માત....૨

જનની પુત્ર હિત શુભ કરી, તિમ એ પવયણ માય;
ચારિત્ર ગુણ ગણ વર્ધિની, નિર્મળ શિવસુખ દાય....૩

ભાવ અયોગી કરણ રુચિ, મુનિવર ગુપ્તિ ધરંત;
યદિ ગુપ્તે ન રહી શકે, તો સમિતે વિચરંત....૪

ગુપ્તિ એક સંવરમયી, ઉત્સર્ગિક પરિણામ;
સંવર નિર્જર સમિતિથી, અપવાદે ગુણધામ....૫

દ્રવ્યે દ્રવ્યતઃ ચરણતા, ભાવે ભાવ ચરિત;
ભાવદૃષ્ટિ દ્રવ્યતઃ ક્રિયા, કરતાં શિવ સંપત્ત....૬

આતમ ગુણ પ્રાગભાવથી, જે સાધક પરિણામ;
સમિતિ ગુપ્તિ તે જિન કહે, સાધ્ય સિદ્ધિ શિવઠામ....૭

નિશ્ચય ચરણ રુચિ થઈ, સમિતિ ગુપ્તિ ધરી સાધ;
પરમ અહિંસક ભાવથી, આરાધે નિરુપાધ....૮

પરમ મહોદય સાધવા, જેહ થયા ઉજમાળ;
શ્રમણ ભિક્ષુ માહણ યતિ, ગાઉં તસ ગુણમાળ....૯

- (૧) સુકૃત્યો રૂપી કલ્પવૃક્ષોની શ્રેણિને (ઊગવા) માટે શ્રેષ્ઠ ઉત્તર કુરુની ભૂમિ સમી અને અધ્યાત્મ રસ (રૂપી સમુદ્ર) માટે ચન્દ્રની કળા જેવી પ્રભુની-વાણીને હું સ્તવું છું.
- (૨) ઉપાધ્યાય દીપચંદ્રજી સદ્ગુરુના નિર્મળ (અવદાત) ચરણ કમળને વાંદી શ્રમણના શ્રેષ્ઠ ગુણો (મહાવ્રતો)ની ભાવના રૂપ અષ્ટપ્રવચન માતાને ગાઈશ. (જેમ કે પહેલા મહાવ્રતની ભાવના રૂપે ઈર્યા સમિતિ છે. ગ્રન્થમાં આ બધું બતાવેલું છે.)
- (૩) (અષ્ટપ્રવચન માતા કેમ કહેવાય છે સમિતિ-ગુપ્તિઓ ?) માતા જેમ પુત્રનું શુભ અને હિત કરે છે (વર્તમાન કલ્યાણ તે શુભ, ભાવી કલ્યાણ તે હિત), તે જ રીતે આ પ્રવચન માતા ચારિત્રના ગુણોના સમૂહને વધારે છે અને (છેલ્લે) નિર્મળ એવા મોક્ષ સુખને અપાવે છે.
- (૪) મુનિની ઈચ્છા હોય છે સંપૂર્ણ અયોગી બનવાની. (ભાવ= વાસ્તવિક.... સંપૂર્ણ અયોગાવસ્થા ચૌદમા ગુણઠાણે મળે.) અને એ માટે સાધન રૂપે તેઓ ગુપ્તિને ધારણ કરે છે. જ્યારે ગુપ્તિમાં ન રહી શકે ત્યારે સમિતિને ધારે છે.
- (૫) ગુપ્તિ એટલે સંવરમય પરિણામ. (માત્ર સંવર જ ત્યાં છે. કારણ કે ત્રણે યોગોનાં દ્વાર-જેથી કર્મો આવતા'તાં-બંધ કરાયેલાં છે.) ગુપ્તિ ઉત્સર્ગ છે. (મુનિ લગભગ ગુપ્તિમાં જ રહે છે.) તે કારણે જ સમિતિમાં જાય છે. માટે ગુપ્તિને ઉત્સર્ગ અને સમિતિને અપવાદ કહેવાય છે.

સમિતિ સંવર રૂપ પણ છે. નિર્જરા રૂપ પણ છે. (ગુપ્તિથી નિર્જરા ન થાય એવું નથી; પણ ત્યાં વક્તાનો મુખ્ય આશય, યોગ-દ્વાર બંધ થયેલ હોવાથી, સંવરનો છે; માટે ગુપ્તિને સંવરમય કહેલ છે.) એ કારણે આચરાય છે અને એ ગુણોના ભંડાર રૂપ છે.

- (૬) અભવ્ય આદિ વ્યક્તિત્વો ક્રિયા કરે છે, પણ એ દ્રવ્ય ક્રિયા જ છે... સામે છેડે ગૃહસ્થપણામાં રહેલા પણ ભાવદીક્ષિત સાધકો ભાવથી સંયમ-સાધના કરે છે.

મુનિ શું કરે છે ? ભાવચારિત્ર તરફ દૃષ્ટિ રાખી તે દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળે છે. અને એ પાલના અને મોક્ષ-સુખ આપે છે.

- (૭) સમિતિ અને ગુપ્તિની વ્યાખ્યા :

સાધકની એ ભાવદશા (પરિણામ) કે જે આત્મગુણોનું પ્રાગટ્ય (પ્રાગભાવ) કરે છે, તે સમિતિ અને ગુપ્તિ છે એમ પ્રભુ કહે છે. અને તે સમિતિ-ગુપ્તિની સાધના પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિ કરાવી મોક્ષ અપાવે છે.

- (૮) નિશ્ચય ચારિત્રની રુચિવાળો સાધક સમિતિ અને ગુપ્તિને ધારણ કરે છે અને પરમ અહિંસક ભાવ વડે નિરુપાધિક બનેલ સાધક તે સમિતિ-ગુપ્તિને આરાધે છે.

- (૯) પરમ કલ્યાણને સાધવા માટે જે તત્પર બન્યા છે, તેવા શ્રમણ, ભિક્ષુ, માહણ અને યતિ રૂપ સાધકના ગુણોની શ્રેણિને હું (દેવચન્દ્ર) ગાઉં છું.

- (૧) સુકૃત્યો રૂપી કલ્પવૃક્ષોની શ્રેણિને (ઊગવા) માટે શ્રેષ્ઠ ઉત્તર કુરુની ભૂમિ સમી અને અધ્યાત્મ રસ (રૂપી સમુદ્ર) માટે ચન્દ્રની કળા જેવી પ્રભુની-વાણીને હું સ્તવું છું.
- (૨) ઉપાધ્યાય દીપચંદ્રજી સદ્ગુરુના નિર્મળ (અવદાત) ચરણ કમળને વાંદી શ્રમણના શ્રેષ્ઠ ગુણો (મહાવ્રતો)ની ભાવના રૂપ અષ્ટપ્રવચન માતાને ગાઈશ. (જેમ કે પહેલા મહાવ્રતની ભાવના રૂપે ઈર્યા સમિતિ છે. ગ્રન્થમાં આ બધું બતાવેલું છે.)
- (૩) (અષ્ટપ્રવચન માતા કેમ કહેવાય છે સમિતિ-ગુપ્તિઓ ?) માતા જેમ પુત્રનું શુભ અને હિત કરે છે (વર્તમાન કલ્યાણ તે શુભ, ભાવી કલ્યાણ તે હિત), તે જ રીતે આ પ્રવચન માતા ચારિત્રના ગુણોના સમૂહને વધારે છે અને (છેલ્લે) નિર્મળ એવા મોક્ષ સુખને અપાવે છે.
- (૪) મુનિની ઈચ્છા હોય છે સંપૂર્ણ અયોગી બનવાની. (ભાવ= વાસ્તવિક.... સંપૂર્ણ અયોગાવસ્થા ચૌદમા ગુણઠાણે મળે.) અને એ માટે સાધન રૂપે તેઓ ગુપ્તિને ધારણ કરે છે. જ્યારે ગુપ્તિમાં ન રહી શકે ત્યારે સમિતિને ધારે છે.
- (૫) ગુપ્તિ એટલે સંવરમય પરિણામ. (માત્ર સંવર જ ત્યાં છે. કારણ કે ત્રણે યોગોનાં દ્વાર-જેથી કર્મો આવતા'તાં-બંધ કરાયેલાં છે.) ગુપ્તિ ઉત્સર્ગ છે. (મુનિ લગભગ ગુપ્તિમાં જ રહે છે.) તે કારણે જ સમિતિમાં જાય છે. માટે ગુપ્તિને ઉત્સર્ગ અને સમિતિને અપવાદ કહેવાય છે.

સમિતિ સંવર રૂપ પણ છે. નિર્જરા રૂપ પણ છે. (ગુપ્તિથી નિર્જરા ન થાય એવું નથી; પણ ત્યાં વક્તાનો મુખ્ય આશય, યોગ-દ્વાર બંધ થયેલ હોવાથી, સંવરનો છે; માટે ગુપ્તિને સંવરમય કહેલ છે.) એ કારણે આચરાય છે અને એ ગુણોના ભંડાર રૂપ છે.

(૬) અભવ્ય આદિ વ્યક્તિત્વો ક્રિયા કરે છે, પણ એ દ્રવ્ય ક્રિયા જ છે... સામે છેડે ગૃહસ્થપણામાં રહેલા પણ ભાવદીક્ષિત સાધકો ભાવથી સંયમ-સાધના કરે છે.

મુનિ શું કરે છે ? ભાવચારિત્ર તરફ દૃષ્ટિ રાખી તે દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળે છે. અને એ પાલના એને મોક્ષ-સુખ આપે છે.

(૭) સમિતિ અને ગુપ્તિની વ્યાખ્યા :

સાધકની એ ભાવદશા (પરિણામ) કે જે આત્મગુણોનું પ્રાગટ્ય (પ્રાગભાવ) કરે છે, તે સમિતિ અને ગુપ્તિ છે એમ પ્રભુ કહે છે. અને તે સમિતિ-ગુપ્તિની સાધના પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિ કરાવી મોક્ષ અપાવે છે.

(૮) નિશ્ચય ચારિત્રની રુચિવાળો સાધક સમિતિ અને ગુપ્તિને ધારણ કરે છે અને પરમ અર્હિસક ભાવ વડે નિરુપાધિક બનેલ સાધક તે સમિતિ-ગુપ્તિને આરાધે છે.

(૯) પરમ કલ્યાણને સાધવા માટે જે તત્પર બન્યા છે, તેવા શ્રમણ, ભિક્ષુ, માહણ અને યતિ રૂપ સાધકના ગુણોની શ્રેણિને હું (દેવચન્દ્ર) ગાઉં છું.

૬ શેક વર્ષ અગાઉ, 'દરિસન તરસીએ...' પુસ્તકમાં સાધનાનું સમીકરણ મેં આ રીતે આપેલું : ૯૯ પ્રતિશત પ્રભુની કૃપા અને એક પ્રતિશત સાધકનો પ્રયત્ન.

હમણાં એક સાધકે મને પૂછેલું : તમે તમારા પેલા સમીકરણને વળગી રહો છો કે એમાં કંઈક ફેરફાર ઈચ્છો છો ?

મેં કહ્યું: 'થોડોક ફેરફાર કરવો જરૂરી લાગે છે.' પ્રશ્નકર્તાના ઉત્સુક ચહેરા પર નજર ઠેરવી મેં ઉમેર્યું: પુરુષાર્થ પરની શ્રદ્ધા હવે ઓસરતી ગઈ છે; અને એટલે જ, ૧૦૦ ટકા પ્રભુની કૃપા જ સાધનાના આધાર રૂપે હવે લાગે છે. આખરે આપણે કરી પણ શું શકીએ ?

પ્રશ્નકર્તાએ, વીગતે આ વાતને જાણવાની ઈચ્છાથી પૂછ્યું : ૯૯ પ્રતિશત કૃપા માનતા હતા ત્યારની અને અત્યારની તમારી ભાવદશામાં આવેલા અંતર વિષે કંઈક કહો ને !

મેં કહ્યું : પહેલાં હું એવું માનતો હતો કે પ્રભુની કૃપા અનરાધાર વરસી રહી છે; પણ એને હું ઝીલી રહ્યો છું. અને ઝીલવાની ક્રિયાના સન્દર્ભમાં એક પ્રતિશત મારો હું ગણતો હતો. પણ આજે એમ લાગે છે કે ઝીલાવે પણ એ જ છે. અને એટલે ઝીલનાર તરીકેનો એક પ્રતિશત પણ ગયો !

પ્રશ્ન કર્તાની જિજ્ઞાસા મુમુક્ષા તરફ ઢળી રહી હતી. એના ચહેરાની એ ભાવદશાને જોઈ હું આગળ વધ્યો: જરૂર, ઝીલનાર તરીકે આપણે હોઈએ જ છીએ; પણ પ્રભુની એ કરુણાને જોઈને ‘એ’ના ભણી આપણે એટલા તો ભાવોદ્રેકવાળા બનીએ છીએ; જ્યાં ઝીલવાની ક્રિયાનું મહત્ત્વ રહેતું નથી.

મુમુક્ષુ સંતુષ્ટ થયો. એણે પણ કહ્યું: સાચી વાત છે. ‘એ’નો પ્રસાદ તો સતત વરસ્યા જ કરતો હતો.... અને સામે છેડે આપણે કોરા કટ હતા. અગણિત જન્મોની આ કોરાપણાની ભૂમિકાને ભીનાશમાં, નિ:શંક, ‘એ’ણે જ ફેરવી છે.

ઝીલાવનાર પ્રભુ તરફ ઉન્મુખ બનેલ ઝીલનાર કેવી રીતે અદૃશ્ય થાય છે એની વાત, એક ઉદાહરણ આપીને, આ રીતે હું સમજાવું છું: એક વ્યક્તિ અસાધ્ય દર્દથી કંટાળી ગયેલો. એટલા બધા વૈદ્યો, દાકતરો, જડીબૂટ્ટીવાળા પાસે જઈ આવ્યો એ. પણ દર્દ મચક ન આપે. હતાશ થયો એ. એને લાગે છે કે આ દર્દ હવે ક્યારેય મટશે નહિ. અને એવામાં એક જાણકાર વૈદ્ય મળી ગયા. ચરી એમની કડક હતી. તેલ, ઘી, ખાંડ, કશું જ લેવાનું નહિ. દવા એમની બહુ જ કડવી હતી.... દર્દીએ એ દવા લીધી, એ ચરી પાળી... એનું દર્દ હટવા લાગ્યું અને એક દિવસે એ નિરોગી બન્યો.

એના મિત્રે -જે લાંબા સમયે મળેલો -એને પૂછ્યું : તારું દર્દ શી રીતે દૂર થયું ? એ કહે છે: ભાઈ, એવા એક ઉપકારી વૈદ્ય મળી ગયા, શું વાત કરું ? બસ, એમના કારણે મારું દર્દ દૂર થયું.

આ ઉદાહરણવાળો દર્દી ક્યારે પણ એમ નહિ કહે કે મેં દવા લીધી અને ચરી પાળી માટે હું સાજો થયો છું. એને ખ્યાલ છે કે દવા લેવામાં પહેલાં પણ બાકી નહિ રાખેલું કાંઈ; પણ દર્દ ટસનું મસ થતું ન હતું. એ તો આ સાહેબ મળી ગયા, અને મારું દર્દ ગયું...

આ જ ભાવસ્થિતિમાં હોય છે સાધક. એને હવે પોતાની ઝીલવા આદિની ક્રિયા જરાય મહત્વની લાગતી નથી. પ્રભુ મળ્યા, એમની કરુણાનો પોતાને પરિચય થયો... અને એક ક્ષણે, પોતે પ્રભુની કરુણામાં ભીંજાઈને સાધનાને, તેના મર્મને પામી ગયો !

બીજી રીતે પણ ૯૯ ટકા અને ૧૦૦ ટકા વાળી વાત પ્રસ્તુત કરી શકાય છે. સાધક ૯૯ ટકાવાળા સમીકરણને સ્વીકારે છે. ભક્ત ૧૦૦ ટકાવાળા સમીકરણને.

સાધક એ છે, જે પોતે એકાદ બે ડગ પ્રભુ તરફ, ભાગવતી કૃપાના પ્રદેશ તરફ ચાલે છે. અને એનું આ ચાલવું એ એક પ્રતિશતમાં આવશે.

ભક્ત તો કહેશે : હું તો કશું જ કરવાનો નથી. ચલાવવો હોય તો ચલાવ અને નહિતર મને ઊંચક ! હું ડગલું પણ નહિ માંડું. તું તારક છે, તારું બિરુદ સાચવવું હોય તો તું મને તારી દે! સ્તવનાકારે સરસ રીતે આ વાત આ શબ્દોમાં મૂકી છે: 'મુજ સરખા મેવાસીને, પ્રભુ જો તું તારે; તારક તો જાણું ખરો, જુઠું બિરુદ શું ધારે !'

ભક્તની પાસે એક પ્રતિશત પણ નથી. અને એમ એ ૧૦૦ ટકા વાળી વ્યાખ્યાને સ્વીકારે છે.

ભાગવતી કૃપાને ઝીલવાની વાતથી પ્રારંભાય છે સશક્ત સાધના કૃતિ 'અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય.'

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજની બીજી કૃતિઓમાં જોવા મળે છે તેવું સાધના અને ભક્તિનું મઝાનું સાયુજ્ય-જુગલબંધી આ કૃતિમાં પણ જોવા મળે છે.

સુકૃત કલ્પતરુ શ્રેણિની,
વર ઉત્તર કુરુભૂમિ;
અધ્યાતમ રસ શશિકલા,
શ્રી જિનવાણી નૌમિ...૧

મીઠડો પ્રારંભ: ‘સુકૃત કલ્પતરુ શ્રેણિની, વર ઉત્તર કુરુભૂમિ.’ પ્રભુના પ્યારા શબ્દોની ગંગોત્રી-બિન્દુથી પ્રગટે છે સાધના-ગંગા. ભક્ત કહેશે: ‘એ’ ના પ્યારા હોઠ સાધનાની બાંસુરીને અડે છે ને સર્જાય છે સુમધુર સંગીત.

કલ્પવૃક્ષ ઉત્તર કુરુની ભૂમિ પર થાય છે. સુકૃત્યોની/સાધનાની આધારશિલા કઈ ? ‘શ્રી જિનવાણી નૌમિ...’ જિનવાણી છે સઘળાંય સાધનાકૃત્યોની આધારશિલા.

જિનવાણી. જિનકૃપા. પ્રભુ પ્રસાદ.

યાદ આવે મહામુનિ નંદિષેણ. ‘અજિત-શાન્તિ’ સ્તવનાને છેડે તેઓ પ્રભુને પ્રાર્થે છે: ‘મમ ય દિસડ સંજમે નંદિં..’ પ્રભુ ! રત્નત્રયી તારી કૃપાથી મળી છે...પ્યારો પ્યારો તારો આ વેષ, તારી આ મઝાની સાધના મને મળેલ છે માત્ર તારી કૃપા વડે. હવે થોડી વધુ કૃપા મને મળો ! રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિનો મારો આનંદ દિન પ્રતિદિન વધો !

યાદ આવે શ્રી દલપતભાઈ : ‘પ્રભુ તેં મને જે આપ્યું છે, તેનો બદલો હું શેં વાળું; બસ તારી ભક્તિ કરી કરીને, મારા મનડાને વાળું...’

જો કે, અહીં પણ થોડી તકલીફ છે. ‘એ’ણે આટલું બધું આપ્યું છે આ ખ્યાલે એના ઋણમાંથી મુક્ત થવા ભક્તિ, સાધના આપણે કરીએ છીએ. પણ એ ભક્તિ, સાધના કરતાં એવો તો દિવ્ય આનંદ પ્રભુ તરફથી મળે છે કે આપણને થાય કે ગયા’તા તો ઋણમુક્તિ માટે; ઋણ વધારીને આવ્યા !

પણ આ મજાનો માર્ગ છે.

બધું એણે જ આપેલું છે....અથવા તો એમ કહીએ કે આપણે જ એનામય છીએ... પછી ઋણમુક્તિની વાત ક્યાં અને ઋણ વધવાની વાત ક્યાં ? બધે ‘એ’ જ તો વિલસી રહ્યો છે !

નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં એક નાનકડું, પ્યારું સૂત્ર આપે છે : ‘તન્મયા:.’ ભક્તની બીજી કઈ ઓળખ હોઈ શકે ? એ છે તન્મય. પ્રભુમય.

‘સુકૃત કલ્પતરુ શ્રેણિની, વર ઉત્તર કુરુભૂમિ..’ સુકૃત્યો/સાધના-ગુચ્છનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે પ્રભુના પ્યારા શબ્દો...

સુકૃત્યો કાયાના સ્તર પર લહેરાતા હોય છે ત્યારે, સાધકની ચેતનામાં ધૂમરાય છે અધ્યાત્મ રસનો સમંદર.

સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે ચન્દ્રની પૂર્ણતાથી. ચન્દ્ર જેમ જેમ ખીલે તેમ દરિયો ઊછળે. સાધકની ભીતર રહેલ અધ્યાત્મ રસના સમંદર માટે પણ ચન્દ્રની કળા સમી છે જિનવાણી. ‘અધ્યાત્મ રસ શશિકલા.’

પ્રભુના પ્યારા શબ્દો-શાસ્ત્ર ગ્રન્થો સાધકને કેવી રીતે, ડગલે ને પગલે માર્ગદર્શક બને છે તેની રસપ્રદ વાત જોવા જેવી છે.

સહુથી પહેલાં, શાસ્ત્રગ્રન્થો એપિટાઈઝર-ભોજનની પહેલાં ઉત્તેજક રૂપે લેવાતાં ફળરસ તરીકે કામમાં આવે છે. ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી

સાધનાજીવનની મજાની વાતો સાંભળતાં જ સાધકનું મન એ માર્ગે જવા માટે લલચાય છે: વાહ ! આટલો સરસ માર્ગ.

ચાલવાનું શરૂ કર્યા પછી, શાસ્ત્રગ્રન્થો, નકશાનું કામ કરે છે. સાધક સતત જોયા કરે એ નકશાને. ‘યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય’ ગ્રન્થ કેવો તો મજાનો નકશો છે ! આપણે કઈ દૃષ્ટિમાં-સાધનાના કયા પડાવે - હોઈ શકીએ, તેનું યથાતથ આલેખન ત્યાં મળે છે.

આગળ ચાલ્યા પછી, મંઝિલનું વર્ણન કરીને આપણા ઉત્સાહને વધારે છે શાસ્ત્રગ્રન્થો.

ક્યારેક, કો’ક ગુણસાધનાના સમંદરના કાંઠા નજીક આવીને ઊભા હોઈએ અને પ્રમાદ સતાવી જાય તો....? તો શાસ્ત્રગ્રન્થો પ્રમાદને ખેરવશે. યાદ આવે પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું, પ્રભુ દ્વારા ગૌતમ સ્વામી ભણી ઉચ્ચારાયેલું વચન: ‘તીર્ણણોસિ અર્ણવં મહં, કિં પુણ ચિદ્વસિ તીરમાગઓ?’ તું દરિયાને ઘણું તરી ચૂક્યો છે, કાંઠે આવીને કેમ ઊભો છે હવે ?

આવા અદ્ભુત છે આ શાસ્ત્રગ્રન્થો. ‘અધ્યાતમ રસ શશિકલા..’ અધ્યાત્મના રસને એ વધાર્યા કરે, મીઠાશને એ ઉભાર્યા કરે. આવા શાસ્ત્રગ્રન્થો ભણીનો અહોભાવ કેવી નજાકતતાથી વહ્યો છે ! : ‘શ્રી જિનવાણી નૌમિ...’ આવી જિનવાણીની હું સ્તવના કરું છું. ‘નૌમિ...’ સ્તવું છું... અને ગહન ચુપ્પી... પ્રભુના જે પ્યારા શબ્દદેહના ખભા પર બેસીને આપણે અહીં સુધી આવ્યા, કયા શબ્દોમાં એની સ્તવના કરી શકાય? શબ્દોને પેલે પારની આ વાત છે.

દીપચંદ પાઠક સુગુરુ,
પય વંદી અવદાત;
સાર શ્રમણ ગુણ ભાવના,
ગાઈશું પ્રવચન માત.....૨

એક સદ્ગુરુએ સાધકને પૂછેલું : ગુરુચરણોમાં વંદના શા માટે અપાય છે ? સાધક ગુરુદેવના મુખ ભણી પ્રશ્નસૂચક મુદ્રાથી જોઈ રહ્યો. ગુરુદેવે કહ્યું : ગુરુ એટલે પ્રભુનાં ચરણોમાં ઢળેલું વ્યક્તિત્વ. આપણા તરફ લંબાયેલાં છે માત્ર ચરણો. અને એટલે, ગુરુચરણોની પૂજા ભક્ત કરે છે.

સુગુરુ દીપચંદ ઉપાધ્યાયના નિર્મળ ચરણોમાં વંદના કરે છે ગ્રન્થકારશ્રી. સુગુરુ.... સદ્ગુરુ. પ્રભુમય બનેલું વ્યક્તિત્વ.

પ્રભુમયતા શું કરે છે એની મઝાની વાત નારદઋષિ ભક્તિ સૂત્રમાં કરે છે : પ્રભુમય વ્યક્તિત્વોને પગલે પગલે તીર્થો સુતીર્થ બની જાય છે. એમના ઉપનિષદ્માં થયેલાં સામાન્ય કાર્યો વિશિષ્ટ કાર્યમાં, સત્કાર્યમાં બદલાય છે અને એમની પાસે ગ્રહણ કરેલ શાસ્ત્રો ખૂબ જ શક્તિશાળી બની જાય છે^૧.

પ્રભુના પ્યારા શબ્દો પ્રભુના ભક્ત ગુરુ પાસેથી મળે ત્યારે.... એ હોય છે એક ઓચ્છવ.

આવા ગુરુદેવ કહેતા હોય છે ઘણીવાર : પ્રભુ આ રહ્યા ! એ વખતે તેઓ પોતાના હાથને ફેલાવતા હોય છે... પણ ભક્તે એ વખતે ગુરુની આંગળીઓ જે દિશામાં ફેલાય છે એ દિશા તરફ નહિ, પણ ગુરુદેવની આંખોમાં નિહાળવું જોઈએ....

અને ત્યારે, ગુરુદેવની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલા પરમાત્માનાં દર્શન થઈ જાય....

‘ ગાઈશું પ્રવચન માત.’ સમિતિઓને કે ગુપ્તિઓને કહેવી નથી; વર્ણવવી નથી; ગાવી છે.

૧. સુતીર્થીકુર્વન્તિ તીર્થાનિ, સુકર્મીભવન્તિ કર્માણિ,
સચ્ચાસ્ત્રીકુર્વન્તિ શાસ્ત્રાણિ ॥ ૬૧ ॥ - નારદ ભક્તિ સૂત્ર

એ રીતે ગાઈ શકાય કે ગાનાર અને સાંભળનાર બધા જ એક લયમાં પરોવાઈ જાય. અહીં ગાનારની ક્ષમતા બહુ જ ઊંચી છે. સાંભળનાર તટસ્થ બનેલ હોય તો પણ એને પ્રવાહમાં ભેળવી દે તેવી.

પંડિત ઝંકારનાથ ઠાકુર બુડાપેસ્ટ ગયેલા. ત્યાંના વિદેશી વૃન્દ પાસે પંડિતજીએ સંગીતની વાતો મૂકવાની હતી. દુભાષિયા તૈયાર હતા. પણ પંડિતજીએ કહ્યું કે હું તો ગાઈશ. ભાષણ નહિ કરું.

આયોજકો વીમાસણમાં પડ્યા. ભારતીય સંગીતથી બિલકુલ અણજાણ આ વૃન્દ. એક પણ શબ્દ એમના ગીતનો સમજાવાનો નથી; લોકોનો પ્રતિભાવ શું હશે ?

પણ જ્યાં પંડિતજીએ શરૂઆત કરી; આખું વૃન્દ મુન્ત્રમગ્ધ. ત્રણ કલાક સુધી પંડિતજીના એ મધુર ગાનને હજારો લોકોએ માણ્યું.....

એક મઝાનું સૂક્ત કહે છે : ‘ગાનાત્ પરતરં નહિ....’ ગાનથી ચઢિયાતું કાંઈ નથી. લયનું સ્થાન, ગાનને, એ સૂક્તકારે આપ્યું છે. આમ જુઓ તો, લયથી ચઢિયાતું.

સૂક્ત આવું છે : ‘પૂજાકોટિસમં સ્તોત્રં, સ્તોત્રકોટિસમો લયઃ, લયકોટિસમં ગાનં, ગાનાત્ પરતરં નહિ.....’ પૂજા કરતાં સ્તોત્ર ચઢિયાતું હોય, બરોબર; સ્તોત્ર કરતાં લય પણ ચઢિયાતો. બરોબર. પણ લય કરતાં ગાન ચઢિયાતું શી રીતે ?

મઝાની કલ્પના છે એની પાછળ. લય એક વ્યક્તિને, સાધકને, પોતાની ભીતરી દુનિયામાં મૂકી શકે. ગાન સેંકડો-હજારો શ્રોતાઓને ભીતરી દુનિયામાં મૂકી શકે....

એક મઝાનું વિશેષણ પ્રવચન માતા માટે મુકાયું છે : ‘સાર શ્રમણ ગુણ ભાવના....’ શ્રમણના શ્રેષ્ઠ ગુણો-મહાવ્રતોની ભાવના સ્વરૂપ છે આ સમિતિઓ અને ગુપ્તિઓ.

તે તે સ્થળે ગ્રન્થકાર એની સ્પષ્ટતા કરવાના જ છે. જેમકે પહેલા મહાવ્રતની ભાવના રૂપે ઈર્યા સમિતિ છે.

‘સાર શ્રમણ ગુણ ભાવના, ગાઈશું પ્રવચન માત.’ ‘ગાઈશું....’ કૃતિના એક એક શબ્દને ભીતર ઉતારીશું.

જનની પુત્ર હિત શુભ કરી,
તિમ એ પવયણ માય;
ચારિત્ર ગુણ ગણ વર્ધિની,
નિર્મળ શિવસુખદાય...૩

મા વિના બાળકનું રક્ષણ, પાલન કોણ કરે ? પંચસૂત્રમાં સરસ પ્રશ્ન કરાયો છે કે બાળક મોટું થાય છે તેમ માની આંગળી છોડી દે છે. તો સંયમીનેય ક્યાં સુધી અષ્ટપ્રવચન માતાની હૂંફમાં રહેવાનું ?

ઉત્તર બહુ જ સરસ છે : ‘વિયત્તે અત્થ કેવલી.’ હા, બાળક મોટું થાય પછી એને માના ખોળાની જરૂર નહિ. પણ મોટો-પુખ્ત થયેલ સંયમી ક્યારે કહેવાય ? કેવળજ્ઞાન મળે ત્યારે. નિર્મળ, ક્ષાયિક જ્ઞાન પ્રગટી ગયું : હવે એ પુખ્ત !

‘જનની પુત્ર હિત શુભકરી....’ મા પુત્રની હિતકારિણી છે; શુભકારિણી પણ. તાત્કાલિક સારાપણાને શુભ કહેવાય છે. અને ભવિષ્યકાલીન સારપને હિત કહેવાય છે.

કડવી દવા : સારી ન લાગે, પણ ભવિષ્યમાં હિત કરનારી હોય. પરંતુ માનો ખોળો તો અત્યારે પણ સારો; ભવિષ્ય માટે પણ હિતકર.

પ્રવચનમાતાનું પાલન શુભકર છે, અને તેનું ફળ હિતકર છે.

આ જ લયમાં હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે પ્રભુની સાધનાની

વિશેષતા એ છે કે અહીં મંઝિલ જ નહિ; માર્ગ પણ મઝાનો, મઝાનો છે. ચાલો ને તબિયત ખુશ થઈ જાય.

ચારિત્રના ગુણોને વધારે છે અષ્ટપ્રવચનમાતાનું પાલન.

એક ઈર્યાસમિતિને જ લઈએ તો, એ દૃષ્ટિસંયમથી માંડીને સ્વગુણ-સ્થિતિ સુધીના ગુણોને કેવી રીતે પુષ્ટ કરે છે !

વિહારમાં કલાકો સુધી નીચી દૃષ્ટિ રાખવાની.... દૃષ્ટિસંયમ મુનિને મળી જાય. નીચાં ઢળેલાં નેણ.....

વિહારમાં ચાલતી વખતે પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન કહે છે તેમ પંચવિધ સ્વાધ્યાય પણ કરવાનો નથી^૨. માત્ર ઈર્યામય થઈ જવાનું છે^૩.

પંચવિધ સ્વાધ્યાયમાં તે સમયે જવાનું નથી. એટલે સ્વાધ્યાય કરવાનો તો નહિ; અનુપ્રેક્ષા પણ નહિ કરવાની. શુભચિન્તનની ના પાડીને સાધકને નિર્વિકલ્પ દશામાં ત્યાં મૂકવામાં આવેલ છે.

અને વિકલ્પોની ચાદર હટી ગઈ, તો તમારું સ્વગુણોમાં હોવું બહુ સરળ બની જશે....

‘ચારિત્ર ગુણગણ વર્ધિની....’ એક એક સમિતિ અને ગુપ્તિ સાધકને સંયમિજીવનમાં આગળને આગળ જવા દે છે.

‘નિર્મળ શિવસુખ દાય.’ સંયમિજીવનમાં આવેલો એ વેગ સાધકને મોક્ષસુખ આપી દે છે.

નિર્મળ વિશેષણ અહીં શિવસુખને અપાયું છે. આગળની કડીમાં ગુરુ ચરણોને નિર્મળ (અવદાત) કહેલાં.

૨. મુત્તૂળ પંચવિહસજ્ઞાયં । ૩. તમ્મુત્તી તપ્પુરક્કારે ।

કદાચ, ગ્રન્થકાર નિર્મળ શબ્દને સાધકની તરફ ઉછાળવા ચાહે છે.

નિર્મળ ગુરુ ચરણો..... પણ, ગુરુ ચરણોમાં ઝૂકવા આવેલો સાધક નિર્મળ હૃદયનો સ્વામી છે ?

વન્દન કરવા માટે આવેલ સાધક વન્દનસૂત્ર દ્વારા ગુરુદેવ પાસે બે અનુમતિ માંગે છે : ગુરુદેવ ! હું વન્દના કરું ? ગુરુદેવ ! આપના અવગ્રહમાં / આભામંડળમાં પ્રવેશું ?

આ બે અનુમતિની સાથે અશબ્દમાં આ વાત કહેવાય છે : ગુરુદેવ! હું નિર્મળ થઈને, રાગ-દ્વેષાદિથી થોડોક ખાલી થઈને આવ્યો છું. ગુરુદેવ! મને ભરી આપશોને ?

‘નિર્મળ શિવસુખદાય.’ અહીં પણ નિર્મળ વિશેષણને સાધકની તરફ લઈ જઈ શકાય. સાધક પાસે નિર્મળ હૃદય હશે તો જ એ સાધનાનો અધિકારી બનશે. પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે: ઋજુ, કોમળ, હૃદયવાળો સાધક શુદ્ધ-નિર્મળ બને છે અને નિર્મળ હૃદયમાં જ ધર્મ રહી શકે છે.*

મારી પાસે હમણાં એક સાધક આવેલો. લાંબા સમયથી એ ધ્યાન કરતો હતો. (અથવા એવું એ માનતો હતો.) પણ એને ધ્યાનનું પરિણામ મળતું ન હતું.

એણે મને પૂછ્યું કે એ ક્યાં ચૂકી રહ્યો છે ?

મેં કહ્યું: રાગ, દ્વેષ, અને અહમ્નો ઉછાળો તારી ભીતર વધુ છે. અને આ અશુદ્ધિ હોય ત્યાં સુધી એકાગ્ર - કોન્સન્ટ્રેટ - શી રીતે તું બની શકે?

૪. સોહી ઉજ્જુઅભૂઅસ્સ, ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિદ્ધિ ॥

વિકલ્પોનું મૂળ રાગ, દ્વેષ અને અહમ્ છે. એ મૂળને તમે અડો જ નહિ; ત્યાં ઘસરકો પણ ન પડે તો એકાગ્રતા ક્યાંથી મળી શકે ?

પર તરફની સંપૂર્ણ અનાસ્થા જ સાધકને સ્વગુણો ભણી દોરી જઈ શકે.

‘નિર્મળ શિવસુખદાય.’

પરંપરિત અર્થ પણ મોહક છે જ. બીજાં બધાં જ સુખોમાં, વૈભાવિક પૃષ્ઠભૂને કારણે, મલિનતા હોય; શિવસુખ તો નિર્મળ, નિર્મળ....

ભાવ અયોગી કરણ રુચિ,

મુનિવર ગુપ્તિ ધરંત;

યદિ ગુપ્તે ન રહી શકે,

તો સમિતે વિચરંત...૪

ગુપ્તિ એટલે મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગનાં દ્વારોનું બંધ થવું. ‘સમાધિ શતક’ની કડી યાદ આવે: રૂપાદિક કો દેખનો, કહન કહાવન કૂટ; ઈન્દ્રિય યોગાદિક બળે, એ સબ લૂંટાલૂંટ.

ઈચ્છા, ઝંખનાને વશ થઈ તમે કંઈક જુઓ છો, કો’કને કંઈક કહો છો, બીજાની પાસે કો’કને કંઈક કહેવડાવો છો; શો અર્થ આ બધાનો ? ઈન્દ્રિયો અને યોગો (મન, વચન, કાયા) વડે આત્મધનની આ લૂંટ ચાલી રહી છે....

ગુપ્તિ આ બહાર જવાની નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાંથી સાધકને બચાવે છે.

‘ભાવ અયોગી કરણ રુચિ, મુનિવર ગુપ્તિ ધરંત...’ યોગબિન્દુમાં પૂજ્યપાદ સાધનામનીથી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ અયોગને શ્રેષ્ઠ યોગ કહે છે.’

૫. અતસ્ત્વયોગો યોગાનાં યોગ: પર ઉદાહૃત: ॥

યોગોનું અટકવું, થોભવું, એટલે કે પરમાં ન જવું. સ્વગુણ સ્થિતિનો આનંદ પળભર માટે પણ જેણે માણી લીધો; તેને પરમાં જવું ગમશે નહિ.

ભાવ અયોગી ચૌદમા ગુણઠાણે બનાય છે. તેવા સંપૂર્ણ અયોગી બનવાની જેની ઈચ્છા છે, તે મુનિ ગુપ્તિને સ્વીકારી લે છે.

ગુપ્તિમાં ન રહી શકાય ત્યારે તે સમિતિના સ્તર પર આવે છે. જેમ કે વચનગુપ્તિમાં એક સાધક છે; કોઈ કારણસર એને કશુંક બોલવું પડે તેમ છે, તો તે ભાષાસમિતિને સ્વીકારશે.

એટલે કે શુભથી શુદ્ધ સુધીનો સાધકનો આ માર્ગ થયો.

શુદ્ધનું શિખર. શુભની તળેટી.... અશુભની ખીણમાં સાધક પટકાશે નહિ.

‘યદિ ગુપ્તે ન રહી શકે, તો સમિતિ વિચરંત...’ પંક્તિ એમ કહે છે કે સાધક શુદ્ધમાં જ રહેશે. નહિ રહી શકાય શુદ્ધમાં, ત્યારે જ તે શુભની તળેટી પર આવશે.

શુદ્ધ એટલે નિષ્કંપ અવસ્થા. શુભમાં કંપન જરૂર છે; પણ એ કંપન નિષ્કંપાવસ્થા ભણી લઈ જનારું છે. જો કે, સાધક-પહોંચેલો સાધક તો અશુભના ઉદય વખતના કંપન વખતે પણ નિષ્કંપ રહી શકે છે.

ભાષા સમિતિની સજ્જાયની ૧૨મી કડીમાં આવા સાધકની વાત આવે છે : ‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા, શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લય લીન રે....’

આ ભીતરી એવી અવસ્થા છે, જેને આપણે બહારી એક ઘટનાથી અનુમાની શકીએ.

એક પ્રવાસી નદીને ઊતરી રહ્યો છે. અધવચ્ચે જતાં, નદીનો પ્રવાહ ખૂબ જ વેગીલો લાગે છે : બહાવમાં વહી જવાય તેવો. પણ એ વખતે ત્યાં નદીમાં ખોડાયેલ એક જાડું લાકડું પ્રવાસીની નજરે પડે છે. તે એને પકડી

લે છે. જોરથી એને વળગી રહે છે. પરિણામે, નદીનો વેગ એને કંઈ કરી શકતો નથી.

સાધનાના એક પડાવે મોહનો ઉદય થયો. સત્તામાં છે, તો ઉદયમાં આવશે જ. પણ એ વખતે સાધકની દૃષ્ટિ સંપૂર્ણતયા પોતાના સાધ્ય ભણી હોય છે. નિર્મળ આત્મરૂપ ભણી; પરિણામે, મોહનો ઉદય તેને ખળભળાવી શકતો નથી.

નિર્મળ આત્મરૂપ રૂપી સાધ્યને એ વળગેલો છે, સાધક; ત્યારે એ સિવાયના પોતાનાં બધાં રૂપો એને નકલી લાગશે. અને નકલી સ્વરૂપો ક્યારેય જાતને છેતરી શકે નહિ. જાત સાથે પડદો શી રીતે હોઈ શકે ? બુરખાથી બીજાને છેતરી શકાય, જાતને કેમ છેતરી શકાય ?

નિર્મળ આત્મસ્વરૂપના અનુસન્ધાનથી, મુનિ, કંપનની ક્ષણોમાંય નિષ્કંપ રહી શકે છે.

પ્રસિદ્ધ વિદૂષક બેરી ગોલ્ડના જીવનની આ ઘટના છે. એનું નામ પૂરા યુરોપમાં જાણીતું હતું. એ જે સરકસમાં હોય એ સરકસની ટિકીટો મોંઘા દરે ખપી જતી. લોકો માત્ર એને સાંભળવા મોંઘા દરની ટિકીટો લેતા. અને રોજ એના સંભાષણો-ટૂંકાં નવાં જ રહેતા; એથી ૩ કે ૪ દિવસ કોઈ નાના શહેરમાં સરકસ રોકાયેલ હોય તો એના એ લોકો બેરી ગોલ્ડને સાંભળવા માટે સરકસના તંબૂમાં જતા.

એકવાર એક નાનકડા શહેરમાં એ સરકસ ગયું. ઠઠ જામવા લાગી. એક દિવસ એક મનશ્ચિકિત્સકને ત્યાં એક દર્દી આવ્યો. ડોક્ટરે એને તપાસ્યો. કહ્યું : ડીપ્રેસન-તણાવ જેવું છે. અને આમ તો એના માટે તમને દવાઓ લખી આપત, પણ હું તમને સૂચવીશ કે આપણા શહેરમાં આવેલ સરકસની ટિકીટ ખરીદી ખાસ તો વિદૂષક બેરી ગોલ્ડને તમે સાંભળો. તમારું તણાવ ચાલ્યું જશે.

ડૉક્ટરની નવાઈ વચ્ચે દર્દીએ કહ્યું : હું જ બેરી ગોલ્ડ છું !

હજારોને હસાવવા એ એના કર્તવ્યનો-નોકરીનો ભાગ હતો. એ પોતે ગમગીન હતો.

આથી વિરુદ્ધ, આપણે પોતે આનંદઘન છીએ. વિષાદ આપણું સ્વરૂપ નથી જ. આનંદમયતાના આ નિર્મળ સ્વરૂપનું અનુસંધાન આપણને રાગ-દ્વેષાદિની મલિનતામાં નહિ લઈ જાય.

ગુપ્તિ એક સંવરમયી,
ઉત્સર્ગિક પરિણામ;
સંવર નિર્જર સમિતિથી,
અપવાદે ગુણધામ. ૫

મૌની બાબાને નામે લોકો એક વિખ્યાત સંતને ઓળખતા હતા. મૌન એવું તો એમને ગમી ગયેલું કે શબ્દોના સ્તર પર તેઓ ઊતરી શકતા નથી.

દેશ પર એ વખતે બ્રિટિશરોનું શાસન. એક વાર મૌની બાબા એક વૃક્ષ નીચે આવીને બેઠા. બાજુમાં લશ્કરી છાવણી હતી.

એક ગોરો અફસર વૃક્ષ પાસેથી પસાર થયો. સંતને જોઈને પૂછ્યું : બાબા, કહાં સે આયે ? ક્યા નામ ?

બાબાજી શું બોલે ? પોતાનું વળી નામ શું ? પોતે તો છે અનામી. બાબાજી મૌન છે.

અફસરને શંકા પડી : કોઈ જાસૂસ તો આ નથી ને ? બંદૂકનું નાળયું છાતીએ ભરાવ્યું. પણ આવી ઘટનાથી ભીતર કશું કંપન થતું નથી. નિર્ભય છે બાબા. (ભય એટલે જ કમ્પન આ મઝાની વ્યાખ્યા પૂ. આનંદઘનજી મહારાજે પરમ તારક સંભવનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં આપી છે : ‘ભય ચંચળતા હો જે પરિણામની....’ મનનું કાંપી ઊઠવું, ધ્રુજવું તે ભયભીતતા.)

અફસરે બંદુકનું ટ્રીગર દબાવ્યું. ગોળી છૂટી. મૌની બાબા ખુશ થઈ ઊઠ્યા. વાહ ! શરીરની કેદમાંથી મુક્તિ અપાવનાર મઝાનો માણસ સામે ઊભો છે ને ! બાબા એ સમયે બોલી ઊઠ્યા : ‘તુમ ભી વહી (ઈશ્વર) હો’!

એક તત્ત્વજ્ઞે આ કથાને કહીને સરસ ઉમેરણ આપેલું : ઉપનિષદના મહાવાક્ય ‘તત્ ત્વમસિ શ્વેતકેતો !’ જેવું અદ્ભૂત હતું મૌની બાબાનું આ અન્તિમ વચન.

ગુરુએ શ્વેતકેતુને પરમાત્માનું ઐશ્વર્ય આદિ સમજાવી કહેલું : શ્વેતકેતુ! તું તે (પરમાત્મા) જ છે !

મૌની બાબાએ કહેલું : તુમ ભી વહી હો !

મૌન...

વાણીનો અભાવ...

ગુપ્તિ...

‘ગુપ્તિ એક સંવરમયી....’ ગુપ્તિ એટલે સંવર. યોગનું દ્વાર ખુલ્લું રહ્યું; તમે કંઈક બોલી ઊઠ્યા : આશ્રવ થઈ ગયો. પણ મૌન જ મૌન હોય તો....? સંવર જ સંવર.

ગુપ્તિની ક્ષણોમાં નિર્જરા ન હોય એવું કહેવું નથી. ગુપ્તિના ઉપયોગમાં મુનિ હોય અને અસાતાવેદનીય આદિનો ઉદય ચાલુ થયો; મુનિ સમભાવે એને જોશે; નિર્જરા જ નિર્જરા.

અહીં ગ્રન્થકારનો ભાર સંવર પર એ સન્દર્ભમાં છે કે આશ્રવ બિલકુલ અટકી ગયેલ છે.

‘ગુપ્તિ એક સંવરમયી, ઉત્સર્ગિક પરિણામ....’

બહુ જ મઝાનું છે વિશેષણ ગુપ્તિ માટેનું : ઉત્સર્ગ.... અને એટલે જ સમિતિ થશે અપવાદ.

મુનિ, સહજ દશામાં, ઉત્સર્ગમાં, સ્વમાં સ્થિર થઈને રહેશે. એટલે કે ગુપ્તિમાં જ રહેશે.

સ્વમાં ડૂબવાનો આનંદ એવો તો અદ્ભૂત હોય છે કે એમાંથી બહાર આવી શકાતું નથી.

અનુભવ આપણને આ દશાનો ન હોય ત્યારેય, એવા મહાત્માઓના આ વૈભવની ઈર્ષ્યા તો થઈ ઊઠે જ !

મને યાદ છે : હું સુરતમાં હતો. બહુ જ વ્યસ્ત. એ અરસામાં મિત્ર આચાર્યવર શ્રી શીલચન્દ્રસૂરિજીનો પત્ર મળ્યો કે તેઓ ભોયણીતીર્થમાં ૧-૨ મહિના ભક્તિ અને સ્વાધ્યાય માટે જઈ રહ્યા છે.

મેં વળતા પત્રમાં લખેલું : મને તમારા આ વૈભવની-એકાન્તમાં, પ્રભુના સાન્નિધ્યમાં રહેવાના- ઈર્ષ્યા થાય છે !

‘ઉત્સર્ગિક પરિણામ...’ એક સહજદશા : સ્વની અંદર હોવાની. આખરે, તમે તમારામાં ન હો તો ક્યાં હો ? અત્યારે આપણે જ્યાં રહીએ છીએ-પરમાં, વિભાવ દશામાં; એ આપણું ઘર નથી એ આપણને જેટલું જલ્દી સમજાઈ જાય તેટલું વધુ સારું.

આઈનસ્ટાઈન એક રાત્રે કો’કના મહેમાન બન્યા. રાતના દશ વાગ્યા, સાડા દશ વાગ્યા..... બન્યું એવું કે આ મહાન વૈજ્ઞાનિક એ ભૂલી ગયા કે પોતે કો’કના ઘરે મહેમાન થઈને આવેલ છે. પોતે પોતાના ઘરે છે અને પેલા ભાઈ મહેમાન તરીકે આવેલ છે, આવો ખ્યાલ રહી ગયો.

આઈનસ્ટાઈન વિચારે કે પેલા ભાઈ ક્યારે ઊઠે ? જજમાન વિચારે કે સાહેબ ઊઠવાનું નામ કેમ લેતા નથી. પણ આવા મોટા માણસને જવાનું કેમ કહેવાય ?

આખરે બાર વાગે આઈનસ્ટાઈને કહ્યું : બસ, આપણે હવે આરામ કરીએ. પેલા ભાઈ કહે : સાહેબ, ગાડી તૈયાર છે. હું આપને ઘરે મૂકવા આવું... ત્યારે જ આઈનસ્ટાઈનને ખ્યાલ આવ્યો કે આ પોતાનું ઘર ન હતું!

આપણને ક્યારે ખ્યાલ આવશે ? ક્યા....રે ?

‘સંવર નિર્જર સમિતિથી અપવાદે ગુણધામ...’ ગુમિમાં ન રહી શકાય ત્યારે સાધક સમિતિમાં આવે. જે સમિતિ સંવંરમય છે અને નિર્જરામય પણ છે.

બોલવાનું; પણ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે. ચાલવાનું; પણ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે, આજ્ઞા પાલનની ક્ષણોમાં છે અનાશ્રવ. આજ્ઞા પાલનની ક્ષણોમાં છે કર્મોનું નિર્જરણ.

પરમપાવન દશવૈકાલિક સૂત્રમાં શિષ્યનો પ્યારો પ્રશ્ન આવ્યો છે: ‘કહું ચરે કહું ચિદ્રે, કહમાસે કહું સયે; કહું ભુંજંતો ભાસંતો, પાવં કમ્મં ન બંધઈ ?’ ગુરુદેવ! શી રીતે ચાલું, ઊભો રહું, બેસું, સૂઈ, વાપરું કે બોલું; જેથી પાપકર્મનો બંધ મને ન લાગે ?

ગુરુદેવે જવાબ આપ્યો છે. ‘જયં ચરે...!’ તું યતના પૂર્વક બધી ક્રિયાઓ કર... પ્રભુની આજ્ઞા આવી, હવે કર્મનો પ્રવેશ કેવો ?

સમિતિ ભલે આપવાદિક છે-ગુમિની ઔત્સર્ગિકતાના સન્દર્ભમાં-પણ એ ગુણધામ છે. એક એક સમિતિના પાલનથી કેટલા બધા ગુણો મળે છે !

દ્રવ્યે દ્રવ્યતઃ ચરણતા,
ભાવે ભાવ ચરિત;

ભાવદંષ્ટિ દ્રવ્યતઃ ક્રિયા,
કરતાં શિવસંપત્ત...૬

‘જ્ઞાનસારનું પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે: ‘ચારિત્રમાત્મચરણાત્.’ આત્મામાં, આત્મગુણમાં સાધકનું વિહરવું તે છે ચારિત્ર.

આ છે નિશ્ચય ચારિત્ર. પૂજ્યપાદ પદ્મવિજયજી મહારાજે વ્યવહાર અને નિશ્ચય ચારિત્રને સાંકળતી સશક્ત પંક્તિ નવપદ્મપૂજામાં મૂકી છે: ‘પરિષદ સહનાદિક પરકારા (પ્રકારા), એ સબ હે વ્યવહારા; નિશ્ચય નિજ ગુણ ઠરણ ઉદારા, લહત ઉત્તમ ભવપારા...’

પરિષદોને સહેવા એ વ્યવહાર ચારિત્ર. નિજગુણમાં સ્થિરતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર. શરીરના સ્તર પરનો ક્રિયાકલાપ બધો જ નિજગુણ સ્થિરતા તરફ લંબાવો જોઈએ.

વ્યવહાર એ, જે નિશ્ચય ભણી જાય. નહિતર એ વ્યવહારાભાસ બની જશે.

પરિષદોને સહન કરવાથી પ્રતિકૂળતામાં તમારી સાધના ડગશે નહિ. અને એમ, તમે સતત સાધનામાં રહી શકશો.

રોગોથી પણ અભ્યસ્ત હો તમે. ઠંડી-ગરમીથી પણ... હવે કાયોત્સર્ગ કરવો છે ને ટાઢિયો તાવ છે; કાંઈ વાંધો નહિ. રોગ અભ્યસ્ત છે. ગરમી તીવ્ર છે કે ઠંડી તીવ્ર છે, તો પણ વાંધો નહિ આવે.

‘દ્રવ્યે દ્રવ્યતઃ ચરણતા’. અહીં દ્રવ્ય ચારિત્રની વાત છે. આ દ્રવ્ય ચારિત્રને વ્યવહાર ચારિત્ર નહિ કહી શકાય. કારણ કે અભવ્ય આદિના દ્રવ્ય ચરણમાં નિશ્ચય ચારિત્રને સ્પર્શવાનો કોઈ ઈરાદો નથી.

બીજું છે ભાવચારિત્ર. ‘ભાવે ભાવ ચરિત્ત.’ આ ભરત ચક્રવર્તી કે ગુણસાગર જેવાં વ્યક્તિત્વોની વાત છે. જેઓ દ્રવ્ય ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા

વિના ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શી કેવળી બની ગયા.

મહામના ગુણસાગરની એ ઘટના સાંભળતાંય રોમાંચિત થઈ જવાય એવું છે. પૂર્વ ભવનું મુનિજીવનનું સુખ સાંભર્યું. ઓહ ! કેવો એ આનંદ હતો. માતા-પિતાના આગ્રહથી લગ્નની હા પાડવી પડી. વરઘોડો ચાલુ થયો. અને તીવ્ર ભાવધારા આગળ ચાલી. કાલે મને દીક્ષા મળશે. ઓહ! કેવો તો આનંદ આવશે ગુરુચરણોમાં. જ્ઞાન, ધ્યાન અને ક્રિયાનો ઓચ્છવ. વિનય, વેયાવચ્ચ અને ભક્તિની સુગંધથી મધમધતું જીવન. લગ્નની ચોરીમાં શુકલધ્યાનની ધારા અને કેવળજ્ઞાન...

‘ભાવે ભાવ ચરિત્ત.’ યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પહોંચી ગયા... જરૂર, પછી આવી ઘટનાઓમાં બને છે તેમ, આયુષ્ય હોય છે તો, દેવો સાધુવેષ આપે છે અને તેઓ દ્રવ્ય અને ભાવથી મુનિ બને છે.

અહીં ત્રીજો અને મહત્વનો પ્રકાર મળશે: દ્રવ્ય-ભાવ સંયમનો. ભરત ચક્રવર્તી કે ગુણસાગરજી જેવા બડભાગી વ્યક્તિત્વો બહુ જ જુજ કિસ્સા રૂપે હોઈ શકે. સામાન્ય સાધક માટે છે આ ત્રીજો પ્રકાર. બહુ મજાની પંક્તિ અહીં આવી : ‘ભાવ દૃષ્ટિ દ્રવ્યતઃ ક્રિયા, કરતાં શિવસંપત્ત...’ દ્રવ્યક્રિયા, દ્રવ્યચરણનું પાલન છે; અને ભાવચારિત્ર તરફ દૃષ્ટિ સ્થિર થયેલી છે.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું પ્રસિદ્ધ વાચન યાદ આવે : ‘નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદયે ધરી જી, જે પાળે વ્યવહાર; પુણ્યવંત તે પામશે જી, ભવસમુદ્રનો પાર.’

નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સંમિશ્રણ સદ્ગુરુ કરી આપે છે.

પ્રારંભિક સાધક પાસે નિશ્ચય દૃષ્ટિનો ઉઘાડ ન હોય તો પણ ચાલે; સદ્ગુરુની નિશ્રામાં જો એ હોય તો. સદ્ગુરુ નિશ્ચય દૃષ્ટિને ખોલી આપશે.

હા, ગુરુ તો નિશ્ચયદૃષ્ટિથી પરિપૂર્ણ જોઈએ જ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું વચન યાદ આવે, ‘જિમ જિમ બહુશ્રુત બહુજનસમ્મત, બહુ શિષ્યે પરિવરિયો; તિમ તિમ જિન શાસનનો વૈરી, જો નવિ નિશ્ચય દરિયો રે..’

‘ભાવ દૃષ્ટિ દ્રવ્યતઃ ક્રિયા, કરતાં શિવસંપત્ત...’ ભીની ભીની આ સાધના. યાદ આવે સાધકશ્રેષ્ઠ ઋષભદાસજી; તેમણે સાધનાના આનંદની કેફિયત આપતાં કહેલું : એક ખમાસણ દઉં છું અને એવો તો આનંદ ભીતર છલકાય છે કે વિમાસણ થાય : નાજુક શરીર અને નાનકડું આ હૃદય આ આનંદને ઝીલી તો શકશે કે...?

સાધકશ્રેષ્ઠ હિંમતભાઈ બેડાવાળાની ભીગી ભીગી સાધના નજરે જોઈ છે. એક નાનકડા મહાત્માને જુએ ને આંખો એમની ભીંજાઈ ઊઠે. એવા ભાવથી વન્દના કરે....

પરમ પાવન પાલીતાણામાં અમારા ચાતુર્માસ વખતની એમના જીવનની એક ઘટના યાદ આવે છે. એમને ૮૭મી કે એવી કોઈક ઓળી હતી. રૂમ પર જ આયંબિલ કરતા. એ ઓળી પૂરી થઈ અને એના ઉપર પારણું કર્યા વિના બીજી ઓળી શરૂ કરવાની હતી, તે દિવસે થોડાક સાધર્મિકોને પોતાને ત્યાં આમંત્ર્યા. ભાવથી દરેકને જમાડ્યા અને દરેક સાધર્મિકને પ્રાર્થના કરી : મને એવી આશિષ આપો કે મારી આ ઓળીની આરાધના સારી રીતે થાય. (દેખીતી રીતે એમનાં મનમાં તો એ જ ભાવ હોય કે આયંબિલના બે કે ત્રણ દ્રવ્યોમાં પણ પોતાને બિલકુલ મૂર્ચ્છા ન રહે... અપ્રમત્તતા પોતાની સારી રીતે જળવાય.... કલાકો સુધી કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહી શકાય.)

સાધર્મિકોની આંખોમાં આંસુ હતા: અમે આપને શું આશિષ આપી શકીએ ?

કેવી આ અહોભાવની ભીનાશ !

બડભાગી છું હું કે મને ઘણા બધા મહાત્માઓ, સાધ્વીજીઓ અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓની ભીનાશ જોવા મળી છે.

અને આ ભીનાશે જ મારી સાધનાને આગળ વધારી છે.

‘ભાવ દૃષ્ટિ દ્રવ્યતઃ ક્રિયા, કરતાં શિવસંપત્ત.’ આવી સાધના મોક્ષ સાથે સાધકને સાંકળી જ આપે ને !

આતમ ગુણ પ્રાગભાવથી,
જે સાધક પરિણામ;
સમિતિ ગુપ્તિ તે જિન કહે,
સાધ્ય સિદ્ધિ શિવઠામ...૭

પૂજ્ય આચાર્યપ્રવર ત્રિલોચનસૂરિ મહારાજ વિહારમાં હતા. એક ટ્રક પાછળથી આવી, ટક્કર લાગી ગઈ. આચાર્ય મહારાજ પડી ગયા. એમણે તરત ડ્રાયવરને કહ્યું : તું નાશી જા! કોઈ બીજું આવી ગયું તો તને હેરાન કરશે. બનવાનું હતું તે બની ગયું છે, તું હવે જલ્દી જતો રહે... ડ્રાયવરની આંખમાં આંસુ : કેવા મહાત્મા છે આ !

ઘટના ઘટી જાય પછી આ દૃષ્ટિકોણ મહત્વનો છે : જ્ઞાની ભગવંતે જ્ઞાનમાં જોયેલું તે જ બન્યું છે.

સર્વસ્વીકાર એ છે સાધુની મજાની સાધના.

આચાર્ય મહારાજની આ ક્ષમા જે હતી, તે એમની સાધનાનો નીચોડ હતો. સાધના આત્મગુણોના પ્રાગટ્ય ભણી જ સરકતી હોય છે. મજાની પંક્તિ આવી: ‘આતમગુણ પ્રાગભાવથી, જે સાધક પરિણામ; સમિતિ ગુપ્તિ તે જિન કહે...’

મજાની વાત થઈ. સમિતિ અને ગુપ્તિને એવો સાધકનો આંતરિક પરિણામ કહે છે ગ્રંથકાર, જે આત્મગુણોના પ્રાગટ્યમાં ફેરવાય છે.

નિકેપણા સમિતિને લઈએ. એક એક વસ્તુને લેવી કે મૂકવી છે. હથેળીને પૂંજશું, વસ્તુને પૂંજશું; વસ્તુ લઈશું; મૂકવાનું હશે ત્યારે હથેળી, જમીન, વસ્તુ બધું પૂંજશું.

આ પ્રમાર્જના ક્ષણ-ક્ષણની જાગરુકતામાં ફેરવાશે. દાદર ઊતરીએ છીએ; રેલીંગ પર હાથ મૂકવો છે. તરત, પહેલાં પૂંજાઈ જશે.

જે જાગૃતિ, અપ્રમાદ જ સાધકનું જીવન છે; નિકેપણા સમિતિએ એની ભેટ આપી.

પછી સ્વગુણોમાં વિહરવાનો એવો આનંદ આવે કે શરીરના કે મનના સ્તરની પીડાઓ નામશેષ થઈ જાય. અથવા એમ કહો કે એ કહેવાતી પીડા આનંદના રંગે રંગાઈ સરસ, સરસ બની જાય.

પીડા આનંદના રંગે રંગાઈ જાય છે એ વાત પણ હજુ આપણા સ્તરની છે. એ જાગૃત મહાપુરુષોના ભીતરી સ્તર પર પીડાનો બોધ જ નથી હોતો.

સનત્ કુમાર મહામુનિ. સાતસો વર્ષો સુધી રોગ-પરિષદ એમની પાછળ. પણ એ એવી તો આનંદની સ્થિતિમાં ડૂબેલા હતા કે રોગનો ખ્યાલ પણ તેમને ન હતો.

ભાદરવાનો તડકો તપતો હોય, બપોરે બે વાગ્યે બહાર પગ મૂકવાની હિમ્મત થાય તેમ ન હોય. અચાનક વાદળાં ઘેરાઈ આવે. આપટું તૂટી પડે, પાણીની રેલમછેલ ધરતી પર થઈ જાય. હવે એ પાણી વડે ઠંડી થયેલી ધરતી પર કોઈ ચાલશે..... ગરમી નહિ લાગે. વાદળાં જતાં રહ્યાં છે. સૂરજ એવો જ તપી રહ્યો છે, પણ સૂરજનો પ્રભાવ પેલી ધરતી પર પડતો નથી.

આવી જ ઘટના અહીં ઘટતી હતી. રોગ હતો..... પણ ભીતરની દશા એવી આનંદમય બનેલી હતી કે એ પૃષ્ઠભૂ પર રોગની અસર પડી શકતી ન હતી.

‘આત્મ ગુણ પ્રાગભાવથી જે સાધક પરિણામ...’ સાધનાની, સમિતિ-ગુપ્તિની, મઝાની વ્યાખ્યા અહીં મળી.

સાધના એ, જે સાધકને આત્મગુણોનો સાક્ષાત્કાર કરાવે. એમ પણ સાધનાની વ્યાખ્યા એ જ થાય; જે સાધ્ય અને સાધક વચ્ચેના અન્તરને ઘટાડે.

પૂ. માનવિજય મહોપાધ્યાયે પરમતારક શ્રી કુન્થુનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં આપેલ એક પંક્તિ, સાધના સાધકના જીવનમાં પ્રવેશ્યા પછી શું થાય છે, તેની માર્મિક પ્રસ્તુતિ આપે છે. ‘મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ, બિહુરત જાયે પ્રાણ રે....’

પહલાં તબક્કે સાધકને સાધના મળે. બીજા તબક્કામાં સાધના માર્ગે ચાલતાં જ સાધનાના ગુણોનો- સાધના દ્વારા પ્રગટતા આત્મ ગુણોની પ્રાપ્તિ આદિનો-અનુભવ (ગુણકલન) થાય છે અને ત્રીજા તબક્કામાં સાધના જોડે એવી એક હાર્દિક પ્રીતિ પ્રગટે છે કે એક ક્ષણ પણ સાધક એના વિના રહી શકતો નથી.

મિલન.

સાધના મળે છે ગુરુદેવ દ્વારા.

ગુરુદેવ કઈ રીતે સાધકને સાધનાનો સ્પર્શ કરાવે છે ? ભીતરની દુનિયામાં ડોકિયું કરવું રસપ્રદ બનશે.

પહેલા તબક્કે ગુરુદેવે બે કાર્ય કરવાં પડશે : સાધના માટેની તીવ્ર ઝંખના સાધકના હૃદયમાં ઉભારવી પડશે અને સાધનાને ઝીલવા માટેની સજ્જતા એને આપવી જોઈશે. આ બે મળ્યા પછી ગુરુદેવ એ સાધકને પ્રભુની પ્યારી પ્યારી સાધના આપશે.

પ્રભુની સાધના મળવા દ્વારા પોતાની જે કાયાપલટ થઈ છે એ જણાવવા દ્વારા ગુરુદેવ સાધકના હૃદયમાં સાધના માટેનું આકર્ષણ ઊભું

કરશે અને એ આકર્ષણને, ઝંખનાને તીવ્ર અહોભાવમાં ફેરવી, ગુરુદેવ સાધનાની એ પૃષ્ઠભૂમિ પર સાધના આપશે.

મિલન... આ જ તો છે પ્રભુનું મળવું. આજ્ઞારૂપ, સાધનારૂપ પ્રભુનું મિલન.

આ મિલન સાડા ત્રણ કરોડ રૂંવાડામાં નૃત્ય નહિ જગવી જાય ?

હવે આવે છે ગુણકલન.

એક એક પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનના અગણિત ગુણો દેખાય છે અને અહોભાવ ટોચ પર પહોંચે છે. પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજાના શબ્દોમાં સાધકનું હૃદય ગાતું હશે : ‘શાસન તાહરુ અતિ ભલું, જગ નહિ કોઈ તસ સરિખું રે; તિમ તિમ રાગ વધે ઘણો, જિમ જિમ જુગતિસું પરખું રે...’

‘બિદ્યુરત જાયે પ્રાણ...’ હવે એ આજ્ઞાધર્મ વિનાની એક ક્ષણ ચાલી ન શકે. આજ્ઞાધર્મનું પાલન એ જ પ્રાણ છે. હવે નિરન્તરતાના સ્તર પર ચાલશે આજ્ઞાધર્મનું પાલન.

‘આતમગુણ પ્રાગભાવથી જે સાધક પરિણામ; સમિતિ ગુપ્તિ તે જિન કહે, સાધ્ય સિદ્ધિ શિવ ઠામ...’

સમિતિ અને ગુપ્તિના પાલન દ્વારા આત્મગુણોનું પ્રાગટ્ય થવા લાગશે અને આત્મગુણોનું સંપૂર્ણ પ્રાગટ્ય થતાં સાધ્યની-મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે.

નિશ્ચય ચરણ રૂચિ થઈ,
સમિતિ ગુપ્તિ ધરી સાધ;
પરમ અહિંસક ભાવથી,
આરાધે નિરુપાધ... ૮

ઈર્યા સમિતિ પૂર્વક એક એક ડગ ભરનાર મુનિ, ખરેખર તો ધરતી પર નહિ પણ આત્મભાવ તરફ ડગ માંડી રહ્યા છે. એક એક ડગલું ભરાવું, અહોભાવનું છલકાવું અને આત્મભાવનું સ્પર્શાવું.

આત્મભાવના એ સ્પર્શનો, કહો કે પ્રભુના સ્પર્શનો અહેસાસ સાધકના ચહેરા પર વરતાય છે. ચહેરા પર હોય છે કેફ/મસ્તી.

ગોચરી વહોરીને આવેલા શોભન મુનિના ચહેરા પર હતી એ મસ્તી. પાત્રમાં કો'કે પથ્થર મૂકી દીધેલો, પણ એકાદ પથ્થર મુનિના કેફમાં છેદ શી રીતે પાડી શકે ?

‘નિશ્ચય ચરણ રુચિ થઈ, સમિતિ ગુપ્તિ ધરી સાધ...’ સમિતિ અને ગુપ્તિનું સીધું રૂપાન્તરણ આત્મચરણમાં થશે.

એ આત્મચરણને ટેકવશે પરમ અહિંસકભાવ.

પરમ અહિંસકભાવ એટલે જ નિશ્ચય દયા. યાદ આવ્યું પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું વચન ? ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાખે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે.’

નિશ્ચય દયા એટલે અવિકલ્પ ઉપયોગમાં રહેવાનું.

વિકલ્પો છૂટે એટલે ઉપાધિઓ જાય અને એટલે જ કહ્યું : ‘આરાધે નિરુપાધ...’

વિકલ્પમુક્તિ અહીં તે તે ક્રિયામાં ઉપયોગ રૂપે પરિણમશે. ઈર્યા સમિતિ વખતે માત્ર યુગમાત્ર જમીનને પ્રમાર્જવામાં જ ઉપયોગ હશે.

ઉપયોગનું એ રીતે ભીતર જવું એ આનંદના ઝરણાને પ્રકટ કરનાર થશે.

પરમ મહોદય સાધવા,
જેહ થયા ઉજમાળ;
શ્રમણ ભિક્ષુ માહણ યતિ,
ગાઉં તસ ગુણમાળ...૯

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમગાનના ઉદ્ગાતા છે. ન પરમના મહિમાને કહી શકાય, ન પરમની સાધનાને વર્ણવી શકાય; ન પરમના સાધના માર્ગે જનારાઓની વાતોને કહી શકાય.

જ્યાં કથન, વર્ણન, અસમર્થ નીવડે છે, ત્યાં ગાન સહાયક બને છે. ‘ગાઉં તસ ગુણ માળ...’ પરમાત્માના માર્ગ પર જનાર સાધકોના ગુણોને હું ગાઉં છું એમ ગ્રન્થકાર કહે છે.

‘ગાઉં તસ ગુણમાળ...’ એક એક ગુણને પ્રમોદભાવનાના લય પર ભાવી શકાય. ભીતર, ભીતર, ભીતર... એક એક ગુણ સ્પર્શે એ રીતે.

‘પંચવિંશતિકા’ કહે છે: ‘પરમજ્યોતિષઃ સ્પર્શાદિપરં જ્યોતિરેધતે...’ એ સૂત્ર આ લયમાં સરસ રીતે ખૂલે : પ્રમોદભાવનાનો સ્પર્શ, પ્રભુની સાધનાનો સ્પર્શ એ જ તો પ્રભુનો સ્પર્શ અને એ પ્રભુનો સ્પર્શ આપણી ભીતર રહેલ ગુણસૃષ્ટિને ઉઘાડે.

તમારી હૃદય-બાંસુરીમાંથી એવા તો ગુણ-સુરો રેલાય; જેની તમે ક્યારેય કલ્પના ન કરી હોય.

‘ગાઉં તસ ગુણમાળ’. ‘તસ’... તેમના. કોના ? ‘શ્રમણ ભિક્ષુ માહણ યતિ.’

શ્રમણ... જે તપસ્યા કરે તે શ્રમણ. દશવૈકાલિક-નિર્યુક્તિમાં શ્રમણના પ્રાકૃત રૂપ સમણનું આ સરસ, હૃદયંગમ નિરુક્ત અપાયું છે.

ભિક્ષુ... જે પ્રભુએ કહેલ વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવા જાય તે ભિક્ષુ... અહીં દેહાધ્યાસનો લગભગ છેદ ઉડેલો છે. પ્રભુઆજ્ઞાનું જ સામ્રાજ્ય સાધકના હૃદય પર છવાયેલું લાગે...

માહણ... કોઈ ને પણ હણો નહિ, આવું કહે તે માહણ... પરમ અહિંસાને વરેલું વ્યક્તિત્વ. ‘હણો નહિ’ એવું કહેવાનું -વિનિયોગ - ક્યારે થઈ શકે ?

અહિંસા ધર્મની સિદ્ધિ સાધકને વરેલી હોય ત્યારે જ.

બહુ મજાની વાત છે.

જે સાધના-પડાવની સિદ્ધિ તમને મળી હોય, તે જ તમે બીજાને આપી શકો.

મને પેલી કથા યાદ આવે છે. એક અંધજન એના મિત્રને ત્યાં. વાતોમાં રાત પડી ગઈ. રાતના દશેક વાગ્યે અંધ પોતાને ઘેર જવા તૈયાર થાય છે. મિત્રે કહ્યું: લ્યો, આ ફાનસ લઈને જાવ !

અંધજને કહ્યું : મારે દિવસ અને રાતમાં ક્યાં ફરક પડે છે કે હું ફાનસ લઈને જાઉં ?

મિત્રે કહ્યું: આજે સ્ટ્રીટ લાઈટ છે નહિ, ગાઢ અંધારુ છે. એવામાં કોઈ તમારી સાથે ભટકાઈ ન પડે માટે તમને ફાનસ લઈને જવાનું સૂચવું છું.

ફાનસ લઈ ભાઈ જાય છે. અધવચ્ચે એનું ફાનસ બૂઝાઈ ગયું, પણ એને ખબર ક્યાંથી પડે ? અચાનક સામેથી આવનાર કો’ક આની સાથે ભટકાઈ પડ્યું. ભાઈ કહે : તુંય આંધળો છે ? પેલો કહે : આંધળો કોને કહે છે ? આ કહે : મારુ ફાનસ તને ન દેખાયું માટે...પેલો કહે : ક્યાં છે ફાનસ...? બૂઝાઈ ગયેલું ફાનસ... આંધળાના હાથનું બૂઝાએલું ફાનસ...

અનુભૂતિ વિનાની વ્યક્તિના શબ્દો.... શો અર્થ આનો ? શબ્દકોષમાં છપાયેલ શબ્દો અને આવા વ્યક્તિત્વના મુખેથી પ્રગટતા શબ્દો... શો ફરક ? સિદ્ધિ પછી જ વિનિયોગ - અન્યને તે ભૂમિકાએ લઈ જવાનું - થઈ શકે.

યતિ. સાધના માર્ગ પર ચાલ્યા કરે, યત્ન કર્યા કરે તે યતિ. એક ડગલું સાધકે ભરવાનું; અથવા તો કહો કે પગ ઉપાડવાનો યત્ન કરવાનો. (યતતે ઇતિ યતિઃ ।) ચલાવે ‘એ’. દોડાવે ‘એ’.

આ જ લયમાં મહોપાધ્યાયજીની પ્રભુ મહાવીરદેવની સ્તવનાની પંક્તિ છે: ‘તું ગતિ તું મતિ આસરો, તું આલંબન મુજ પ્યારો રે...’

સાધનામાર્ગમાં પગ સાધકનો, ગતિ પ્રભુની. બિલકુલ ગાડીના પૈડાં જેવી આ વાત. પૈડાં ચાલશે ક્યારે, કારનું એન્જીન સ્ટાર્ટ થશે ત્યારે. એ શક્તિ ન મળે તો પૈડાં સ્થિર ઊભાં જ હોય.

‘શ્રમણ ભિક્ષુ માહણ યતિ, ગાઉં તસ ગુણમાળ...’ કેવો છે આ સાધક ? મઝાની પંક્તિ છે : ‘પરમ મહોદય સાધવા, જેહ થયા ઉજમાળ...’ પરમ કલ્યાણને સાધવા જે સાધક તત્પર બનેલ છે.

પરમ કલ્યાણ. આત્યંતિક મંગળ. એવી સ્થિતિ: જે સદાય આનંદમય હોય.

‘યોગવિશિકા’ની ટીકામાં આની મઝાની પ્રસ્તુતિ થઈ છે. મૂળના ‘મુક્ત્વેણ જોયણાઓ જોગો સવ્વો વિ ધમ્મવાવારો...’ની વ્યાખ્યા આપતાં પૂ. ઉપા. યશોવિજય મહારાજ કહે છે: મોક્ષેણ મહાનન્દન યોજનાત્ સર્વોઽપિ ધર્મવ્યાપાર: સાધોરાલય-વિહાર-ભાષા-વિનય ભિક્ષાટનાદિ- ક્રિયારુપો યોગો વિજ્ઞેય: ॥

મોક્ષના પર્યાય રૂપે અહીં મહાનન્દ શબ્દ સહેતુક વપરાયો હોય એવું લાગે. સાધુની સકળ સામાયારી તેને મોક્ષ સાથે સાંકળી આપે એ તો સ્પષ્ટ અર્થ નીકળ્યો. મહાનન્દ પર્યાય દ્વારા બીજો અર્થ ગર્ભિત રૂપે એવો મળે કે પરંપરાએ આ સામાયારી મોક્ષ સાથે સાધકને સાંકળી આપે, પણ અનન્તર રીતે એ મહાઆનન્દ સાથે જોડી આપે.

એક એક ધર્મક્રિયા-સાધના કરાય અને આનંદનો ઓઘ ભીતર ઊછળે. ગોચરી વહોરવા જવામાં આનંદ અને સ્વાધ્યાયમાં આનંદ. ગુરુમા જે કંઈ પોતાને કરવાનું કહે; આનંદ જ આનંદ એ કરતાં નીતર્યા કરે.

આજ્ઞાપાલનનો આ તીવ્ર આનંદ, આ આનન્દાનુભૂતિ હવે ઈચ્છાઓના કીચડમાં / દલદલમાં તમને જવા દે નહિ. પૂજ્યપાદ વૃદ્ધિવાદિસૂરિ મહારાજે પાલખીમાં બેસી રાજસભાએ રોજ જતા શિષ્ય સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિને એટલે જ તો કહેલું : ‘હિંડફ કાંફ વળાડ વળુ ?’ તને ઈચ્છાઓના જંગલમાંથી બહાર કાઢ્યો છે; ફરી તારે એ જંગલમાં જવું છે ? રાજા તને સન્માને કે સારો ગણે, એ ઈચ્છાનું તારી સાધના પાસે શું મૂલ્ય ? નહિ, હું તને એ રીતે નહિ જવા દઉં.

સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી તો ગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંત હતા અને એમને પ્રબોધનારા આવા મહાપુરુષ હતા.... સામે છેડે આપણે છીએ. અને છતાં નિરાશ બનવું નથી. પરિણામ મેળવવું છે એટલું જ નહિ, સો ટકા ઉત્તીર્ણ થવું છે. પ્રભુની કૃપા આપણને ઉત્તીર્ણ કરશે જ.

[૨]

આધાર સૂત્ર (ઈર્યા સમિતિની ઢાળ)

પ્રથમ અહિંસક વ્રત તણીજી રે, ઉત્તમ ભાવના એહ;
સંવર કારણ ઉપદિશી જી રે, સમતા રસ ગુણ ગેહ,
મુનીસર ! ઈર્યા સમિતિ સંભાર....
આશ્રવકર તનુયોગનીજી, દુષ્ટ ચપળતા વાર....મુની. ૧

કાયગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો જી, પ્રથમ સમિતિ અપવાદ;
ઈરિયા તે જે ચાલવું જી, ધરી આગમ વિધિ વાદ....૨

જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાયામેં જી, સ્થિર બેઠા મુનિરાય;
શાને ચપળપણું કરે જી, અનુભવ રસ સુખ રાજ...૩

મુનિ ઊઠે વસહિ થકી જી, પામી કારણ ચાર;
જિન વંદન ગ્રામાન્તરે જી, કે આહાર નીહાર....૪

પરમ ચરણ સંવર ધરુ જી, સર્વ જાણ જિન દિક્ક;
શુચિ સમતા રસ ઉપજે જી, તિણે મુનિને એ ઇદ્ક....૫

રાગ વધે સ્થિર ભાવથી જી, જ્ઞાન વિના પરમાદ;
વીતરાગતા ઈહતા જી, વિચરે મુનિ સાહ્યાદ....૬

એ શરીર ભવમૂલ છે જી, તસુ પોષક આહાર;
જાવ અયોગી નવિ હુવે જી, તાવ અનાદિ આહાર...૭

કવલાહારે નીહાર છે જી, એહ અંગ વ્યવહાર;
ધન્ય અતનુ પરમાતમા જી, જિહાં નિશ્ચલતા સાર...૮

પર પરિણતિ કૃત ચપલતા જી, કેમ દૂટશે એહ;
એમ વિચારી કારણે જી, કરે ગોચરી તેહ....૯

ક્ષમાવંત દયાળુઆજી, નિઃસ્પૃહ તનુનીરાગ;
નિર્વિષયી ગજગતિ પરેજી, વિચરે મુનિ મહાભાગ...૧૦

પરમાનંદ રસ અનુભવી જી, નિજ ગુણ રમતા ધીર;
દેવચંદ્ર મુનિ વાંદતાંજી, લહીયે ભવજળ તીર....૧૧

(૧) પહેલા અહિંસા મહાવ્રતની ઉત્તમ ભાવના છે આ ઈર્ષ્યા સમિતિ. સંવર માટે પ્રભુએ આ સમિતિનો ઉપદેશ કરેલ છે. સમતારસ રૂપી ગુણના ઘર સમાન હે મુનીશ્વર ! તમે ઈર્ષ્યા સમિતિને (સતત) યાદ રાખો. (જેથી) આશ્રવને કરનાર શરીર યોગ (કાયયોગ)ની દુષ્ટ ચપળતા દૂર થશે.

(૨) કાયગુપ્તિમાં રહેવું તે (મુનિ માટે) ઉત્સર્ગ છે. અને ઈર્ષ્યા સમિતિ એ તેનો અપવાદ છે.

ઈર્ષ્યા એટલે આગમમાં કહેલ વિધિ પૂર્વક ચાલવું તે.

(૩) જ્ઞાન, ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં મુનિરાજ સ્થિર બેઠેલા છે. અને તેથી જ અનુભવરસના સુખના સામ્રાજ્યમાં ગરકાવ થયેલા છે. એવા મુનિ ચપળપણું શા માટે કરે ?

(૪) મુનિ ચાર કારણો વસતિ (મકાન)થી બહાર નીકળે : જિનવંદન, વિહાર (ગ્રામાન્તર), આહારચર્યા અને નીહાર (સ્થંડિલ).

(૫) (પહેલા કારણની વાત કરે છે :) પરમાત્મા પરમ ચરણ (યથાખ્યાત ચારિત્ર) અને પરમ સંવર ધરનારા છે; સર્વજ્ઞ છે. તેમનાં દર્શન દ્વારા પવિત્ર સમભાવ પર રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. (પરમાત્માના મુખ પરથી સમભાવ દદડી રહ્યો છે... એ જોતાં એ સમભાવ મેળવવાની ઈચ્છા થાય છે.) માટે પ્રભુનાં દર્શન માટે મુનિ ઉપાશ્રયથી દહેરાસરે જાય.

- (૬) (બીજા કારણની ચર્ચા :) વિહાર ન થાય તો : સ્થિર એક જગ્યાએ રહેવાથી રાગદશા વધે; (વળી ગૃહસ્થાદિનો પરિચય વધવાથી) સ્વાધ્યાય આદિ ઓછો થવાથી પ્રમાદ વધે; તેથી વીતરાગતાને ઈચ્છતા (અને વૈરાગ્યને સતેજ બનાવવા ઈચ્છતા) મુનિ આનંદ સાથે વિહરે....
- (૭) (ત્રીજા કારણની ચર્ચા :) આ શરીર જ સંસારનું મૂળ છે (મતલબ કે શરીર પરનો રાગ / દેહાધ્યાસ), તે શરીરને પોષનાર આહાર છે.... (સાધના માટે પણ શરીરની જરૂર છે, માટે) જ્યાં સુધી અયોગી ન બનાય ત્યાં સુધી આહાર ચાલુ રહેશે. (માટે ભિક્ષા લેવા મુનિ બહાર જાય.)
- (૮) (ચોથા કારણની ચર્ચા :) શરીરના ધર્મ પ્રમાણે આહાર લેવાથી નીહાર (મળત્યાગ) કરવો પડશે... (તેથી સ્થંડિલ માટે મુનિ બહાર જાય.) આહારાદિના કારણે બહાર જતી વખતે સાધકના મનમાં એ વિચાર ચાલતો હશે કે, ખરેખર શરીર વિનાના સિદ્ધ પરમાત્માને ધન્ય છે, જ્યાં માત્ર નિશ્ચળતા જ છે.
- (૯) પરની પરિણતિ (આહારાદિક પરની) વડે થયેલી ચપળતા શી રીતે છૂટશે; એમ વિચારી મુનિ કારણે ગોચરી કરે છે.
- (૧૦) ક્ષમાવાન, દયાળુ, નિઃસ્પૃહ, શરીર પ્રત્યે રાગ વગરના, ઈન્દ્રિયોની આસક્તિ વિનાના બડભાગી મુનિ ગજગતિથી ચાલે. (ધીમે ધીમે ચાલે.)
- (૧૧) પરમાનન્દ રસના અનુભવી, નિજગુણમાં રમતા, ધીર મુનિને વાંદતાં દેવચંદ્રજી ભવજળને કાંઠે પહોંચે છે.

મહાસતી સુલસાને અંબડ પરિવ્રાજક દ્વારા, પ્રભુની પ્રસાદી-ધર્મલાભ - મળી, અને મહાસતી સુલસાના અન્તસ્તરમાં જે આનંદ પ્રગટ્યો છે : આંખેથી વહેતાં હર્ષાશ્રુ, શરીરે ખડો થયેલ રોમાંચ અને ગળાનાં ડૂસકાં પણ એ આનંદને વ્યાખ્યાયિત કરવા અસમર્થ હતા.

ભાવાવેશની તીવ્ર ક્ષણોમાંથી પસાર થયા પછી, ડૂસકાં થોડાં થમ્યાં છે ત્યારે, મહાસતીએ ઉચ્ચારેલા ડૂસકામાંથી ચળાઈને આવતા એ શબ્દો આજે પણ સાંભળી શકાય છે : મારા નાથ ! પ્રભુ ! તમારા આ અપાર ઋણમાંથી હું ક્યારે મુક્ત થઈશ ? દેવ ! ક્યાં તમે, ક્યાં હું ? તમે અખિલબ્રહ્માંડેશ્વર, ત્રિજગત્પતિ. હું તમારાં ચરણોની નાચીજ દાસી..... આપ મને યાદ કરો..... પ્રભુ !

ફરી ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી રહે છે મહાસતી.

મહાસતી સુલસા આપણને બતાવે છે કે પ્રભુની પ્રસાદી કઈ ભૂમિકા પર ઝીલી શકાય ? અહોભાવની એક સશક્ત પૃષ્ઠભૂ વિના પ્રભુની પ્રસાદીને કેમ ગ્રહી શકાય ?

પ્રભુ પ્રત્યેનો તીવ્ર અહોભાવ.

પરમભક્તા રાબિયાના જીવનની એક રોમહર્ષક ઘટના હમણાં વાંચેલી.

રાબિયાની ઝૂંપડી પાસેથી એક યુવાન નીકળ્યો. માથે પટ્ટી બાંધેલી; રૂમાલ જેવી.

રાબિયાએ પૂછ્યું : શું થયું ? યુવાન કહે : માથું દુખે છે. ફરી પૂછ્યું રાબિયાએ : રોજ દુખે છે ? યુવાન કહે : ના, આજે પહેલીવાર જ દુખવા આવ્યું છે.

રાબિયા : તારી ઉમ્મર કેટલી ? ‘૩૦ વર્ષ’. રાબિયા કહે છે : ત્રીશ વર્ષ સુધી પ્રભુએ તને ચુસ્ત-દુરસ્ત રાખ્યો; એનું તેં પ્રદર્શન ના કર્યું. અને આજે સહેજ માથું દુખવા આવ્યું છે ત્યારે માથે પટ્ટી બાંધી આખી દુનિયાને તું જણાવવા માગે છે કે પ્રભુએ તારા પર કૃપા નથી વરસાવી..... ભાઈ, મિત્ર ! આ રૂમાલ કાઢી નાખ. જેથી તને કોઈ એ માટે પૂછે નહિ અને મારા પ્રભુ પર કોઈ આક્ષેપ મૂકે નહિ.

પરમભક્તા છે રાબિયા, અને એટલે એમને સતત પ્રભુની કૃપા વરસતી દેખાય છે. અહોભાવથી ભીનું, ભીનું હૃદય છે રાબિયાનું. આ અહોભાવની પૃષ્ઠભૂ પર ઝીલાય છે પ્રભુની પ્રસાદી.....

ઈર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ..... એક એક સમિતિ, એક એક ગુપ્તિ છે પ્રભુની પ્રસાદી..... ભક્ત એને અહોભાવની પૃષ્ઠભૂ પર ઝીલે છે.

અહોભાવની સશક્ત ભૂમિકા પર, ચાલો, આપણેય પ્રભુની આ દિવ્ય પ્રસાદીને સ્વીકારીએ.

પ્રથમ અહિંસક વ્રત તણી જી રે,
ઉત્તમ ભાવના એહ;
સંવર કારણ ઉપદિશી જી રે,
સમતા રસ ગુણ ગેહ,
મુનીસર ! ઈર્યા સમિતિ સંભાર....
આશ્રવકર તનુયોગની જી,
દુષ્ટ ચપળતા વાર.... ૧

સરસ પ્રારંભ : ‘પ્રથમ અહિંસક વ્રત તણીજી, ઉત્તમ ભાવના એહ...’

અહિંસા મહાવ્રતની સંરક્ષિકા ભાવના સ્વરૂપ છે ઈર્યાસમિતિ. અહિંસા... ‘અધ્યાત્મગીતા’માં પૂજ્ય દેવચંદ્રજી મહારાજે હિંસાની વ્યાખ્યા આપતાં કહ્યું: ‘આત્મભાવ હિંસનથી હિંસા...’ આત્મભાવની હિંસા તે હિંસા.

શાસ્ત્રકારોએ આ સૂક્ષ્મ રેખા, આ સન્દર્ભમાં બતાવી છે : તમે ઈર્યા વગર ચાલો, ને બની શકે કે કોઈ પ્રાણીની હિંસા ન પણ થઈ હોય; પણ તમને વિરાધનાનો દોષ લાગશે. અ-જયણા પૂર્વક ચાલ્યા એટલે આત્મભાવનું, કોમળ ભાવનું હિંસન તો થઈ જ ગયું. બીજો સન્દર્ભ એ છે કે પ્રભુની આજ્ઞાનું-ઈર્યા પૂર્વક ચાલવાનું તમે ખંડન કર્યું.

આની સામેનું ઉદાહરણ : એક સાધક ઈર્યા પૂર્વક જવાના ઉપયોગથી ચાલ્યો, રસ્તામાં ઉપયોગ ચૂકાઈ ગયો. અચાનક ઉપયોગ આવ્યો. જ્યાં પગ મુકવાનો છે, ત્યાં જ એક નાની કીડી છે; ઉપયોગ આવેલ હોઈ પગ યતના પૂર્વક મૂકાયો અને કીડી બચી ગઈ. પણ એ વખતનું સાધક-હૃદય અહોભાવથી નાચી ઊઠે છે : પ્રભુ ! તેં મને બચાવ્યો ! વાહ ! કેવી તારી કૃપા !

ખરેખર, પ્રભુએ જ ઈર્યાનો ઉપયોગ આપેલો છે. એ ઉપયોગે સાધકના આત્મભાવને—કોમળભાવને બચાવ્યો.

‘આત્મભાવ હિંસનથી હિંસા’ની સામે સૂત્ર આ ખૂલશે : આત્મ ભાવ ભણી મુકાતું ચરણ એ જ અહિંસા. એ જ મહાપ્રત. એ જ ચારિત્ર. ‘જ્ઞાનસાર’ ફરી યાદ આવશે : ચારિત્રમાત્મચરણાત્.....

આ જ લયમાં પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજનું (સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં આવેલું) વચન છે : ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાખે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે.....’ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં સાધકનું રહેવું તે જ છે સાધકની એકાત્મતા, સાધકનો આત્મભાવ. એ જ અહિંસા.

અને આ જ સન્દર્ભમાં સ્મરવાનું ગમશે કે અહિંસા મહાપ્રતની પાંચ ભાવનાઓમાં જેમ એક ઈર્યા છે, તેમ મનોગુપ્તિ પણ છે. મનોગુપ્તિ.... મનનું પર તરફ વહેવાનું, વિકલ્પો ભણી જવાનું બંધ. અને સ્વ ભણી સરકવાનું શરૂ.

‘સંવર કારણ ઉપદિશિ જી....’ પંક્તિમાં પણ આ જ લય મળશે. હવે આશ્રવ નથી. પર તરફ સરકવાનું નથી. ઈર્યામય છે સાધક. સંવરમયી છે એની ભાવદશા.

સંવરમયી ભાવદશા. સમતામયી ભાવદશા. પરમાં જવાથી યા તો રતિભાવનાં મોજાં હોય, યા અરતિ ભાવનાં. સ્વમાં જવાયું.... હવે છે સમત્વ. આત્મ સમુદ્રનું નિશ્ચળ, સહજ રૂપ.

‘સમતા રસ ગુણ ગેહ.... મુનીસર ! ઈર્યા સમિતિ સંભાર.’ ઈર્યાની સ્મૃતિ એટલે પ્રભુની સ્મૃતિ.

સ્મૃતિ-અહોભાવ-સાધના-સમત્વ. કેવી મજાની શુંબલા !

ઈર્યાના પાલન પછી પણ ક્ષણો સુધી ચાલ્યા કરે છે એનું સ્મરણઃ કેવી મજાની ઈર્યા પ્રભુએ બતાવી છે ! મારા પ્રભુ જ આ બતાવી શકે.

આ સ્મરણ અહોભાવમાં રૂપાન્તરિત થાય. હવે જે ઈર્યાની સાધના થશે એ સશક્ત અહોભાવની પૃષ્ઠભૂવાળી હશે. પરિણામ : સમત્વ દશા.

ન રાગ, ન દ્વેષ, ન ઈર્ષ્યા, ન અહંકાર...સાધકની ભીતર છે માત્ર પ્રભુનો સ્પર્શ. સમત્વ રૂપે પ્રભુના સ્પર્શને સાધક માણી રહે છે.

‘આશ્રવકર તનુયોગની જી, દુષ્ટ ચપળતા વાર....’ સ્મરણનો લય ચૂકાય નહિ માટે આ પદ આવ્યું છે. સતત ઈર્યાનું સ્મરણ... જે કાયયોગ આશ્રવ તરફ લઈ જનાર છે, પોતાની દુષ્ટ ચપળતા વડે, તેના પર આના વડે નિયંત્રણ આવે છે.

એવો ઉપયોગ જોઈશે કે એક ડગલું ઉપયોગ વિના ભરાશે નહિ. એક ‘સા’ ને વર્ષો સુધી જેમણે ઘૂંટેલ હોય એ સંગીતકાર ક્યારેય ગાવામાં ચૂકશે ખરા ?

અનુરાધા પોંડવાલે હમણાં સંગીત સમ્રાટ પં જસરાજને પૂછેલુંઃ આપે કયો રાગ સિદ્ધ કર્યો છે?

પં. જસરાજે નમ્રતાથી કહ્યુંઃ બેટી! અભી તો હમ ‘સા’ સે ‘રે’ તક નહિ પહુંચે હે !

સંગીત સમ્રાટની આ જરૂર, વિનમ્રતા હતી પણ આવા સંગીતના દિગ્ગજ ક્યારેય કલાકો સુધીના વણથંભ્યા ગાનમાં ચૂકતા નથી.

આ જ રીતે સાધકે સાધનાને એવી અભ્યસ્ત કરવી છે કે અસાધના તરફ એનો હાથ કે પગ ક્યારેય જઈ ન શકે.

કાયગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો જી,

પ્રથમ સમિતિ અપવાદ;

ઈરિયા તે જે ચાલવું જી,
ધરી આગમ વિધિ વાદ...૨

ઈજિપ્તનો રાજજ્યોતિષી એક વાર રાત્રે બે વાગે ગ્રહયુતિ જોવા માટે, વૃક્ષો આડા આવતા હોવાથી, ચોકમાં સૂતેલા ત્યાંથી ઊભા થઈ પાછળ ખસે છે. ભવ્ય એ દૃશ્યને બરોબર જોવા માટે વધુ પાછળ ખસ્યા અને એક ખાડામાં પડી ગયા.

એવી રીતે પડી ગયા છે કે કોઈનો ટેકો ન મળે તો બહાર નીકળાય એવું નથી. ચાર વાગ્યે એક માજી ત્યાંથી નીકળ્યાં. જોષીએ બૂમ મારી. માજી ખાડા પાસે આવ્યાં. તેમનું શરીર સશક્ત હતું. જોષીને ટેકો આપ્યો, જોષી બહાર નીકળ્યા. માજીનો આભાર માન્યો. પછી કહે : માજી, હું રાજ્ય-જ્યોતિષી છું. બીજા કોઈના હાથ ક્યારેય જોતો નથી, પણ તમારો હાથ જોઈ આપીશ. બપોરે આવજો.

માજી જમાનાના ખાધેલા હતાં. અને નિયતિ પર શ્રદ્ધા રાખનારાં. એ કહે : અલ્યા, તારું જોષ જોયું હોત તો, તું તો ખાડામાં ન પડત ! તું મારું ભવિષ્ય શું ભાખવાનો ?

જ્ઞાન સ્વપરરક્ષા ભણી જવું જોઈએ. સમિતિનો ઉપયોગ પણ સ્વ-પર રક્ષા કેવી સરસ રીતે કરે છે !

રાતના સઘન અંધકાર હોય; મુનિ દંડાસણ લઈને બરોબર ચાલશે. અને એ પ્રમાર્જનાનો, જીવરક્ષાનો વિચાર એને પણ બચાવશે.

‘ઈરિયા તે જે ચાલવું રે, ધરી આગમ વિધિ વાદ..’ આગમ ગ્રંથોમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે ચાલવું તે ઈર્યા સમતિ...

પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ઈર્યાની વિધિ આ રીતે બતાવી છે: (અધ્યયન : ૨૪, ગાથા ૪થી૮) આલંબન, કાળ, માર્ગ, અને યતના (જયણા) આ ચારેથી પરિશુદ્ધ ઈર્યા હોવી જોઈએ.

સાધુ મુકામની બહાર શા માટે જાય ? ત્યાં આલંબન છે રત્નત્રયી. રત્નત્રયીની પુષ્ટિ માટે જ મુનિ બહાર જાય. બીજું દ્વાર છે કાળ. સાધુ દિવસે જ ચાલે. સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધીનો આ કાળ આમ આપણે લઈએ; પરંતુ મૂળ વિધિ પ્રમાણે સૂર્યોદયથી પહેલો પ્રહર સૂત્ર પોરિસી માટે બીજો પ્રહર અર્થપોરિસી માટે અને ત્રીજા પ્રહરમાં વિહારાદિ મહામુનિઓ કરતા.... છેલ્લે સૂર્યકિરણો દ્વારા પ્રકાશિત માર્ગ તો જોઈએ જ.

ત્રીજું દ્વાર છે ઈર્યાનું : માર્ગ. માર્ગ ઉત્પત્તિ વિનાનો-એટલે કે ઘણા લોકો ચાલતા હોય તેવો જોઈએ. કેડી આદિમાં વનસ્પતિ આદિની વિરાધના અને ઉબડ ખાબડ રસ્તો હોય તો આત્મવિરાધના આદિ દોષો લાગશે.

ચોથું દ્વાર છે જયણા. તેના પેટાદ્વાર ચાર છે : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ... દ્રવ્યથી ચક્ષુ વડે માર્ગને જોવાનો. ક્ષેત્રથી સાડાત્રણ હાથ જેટલો માર્ગ જોવાનો. કાળથી : જેટલો સમય ચાલવાનું છે, તેટલો સમય અને ભાવથી ઉપયોગ પૂર્વક ચાલવાનું.

આ ઉપયુક્તતાને બતાવતાં કહ્યું :

इंदियत्थे विवज्जिता, सज्झायं चेव पंचहा ।

तम्मृत्ती तप्पुरक्कारे, संजए इरिअं रिए ॥

મનને શબ્દાદિ વિષયોના ઉપયોગમાં પણ નહિ રાખવાનું, ન પંચવિધ સ્વાધ્યાયમાં ઉપયોગ તે સમયે રાખવાનો. ઈર્યામૂર્તિ (ઈર્યામાં જ વ્યાપાર કરતું શરીર જેનું છે એવો) અને ઈર્યાપુરસ્કૃત (ઈર્યાને જ ઉપયોગમાં મુખ્ય રૂપે સ્વીકાર કરતો) સાધક હોય.

પંચવિધ સ્વાધ્યાયને છોડવાની વાત કરી એટલે અનુપેક્ષામાં પણ મનને જવા દેવાનું નહિ... ઈર્યાની સાધના કરનાર મુનિ માટે નિર્વિકલ્પતા કેટલી તો સરળ બની જાય ! શુદ્ધમાં વિહાર હોય સંયમીનો....કેવી આ અનૂઠી સાધના !

ઈર્થા.... ‘કાય ગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો જી, પ્રથમ સમિતિ અપવાદ.’ કાયાને સહેજ પણ હલાવવી-ડુલાવવી નહિ; એ મુનિની સહજ-ઉત્સર્ગ-સાધના. ઈર્થા સમિતિ આનો અપવાદ છે.

જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાય મેં જી,
સ્થિર બેઠા મુનિરાય
શાને ચપળપણું કરે જી,
અનુભવ રસ સુખરાજ....૩

ઈર્થા સમિતિ અપવાદ છે તેમ કહ્યું. પણ સવાલ એ છે કે મુનિ ચાલે શા માટે ? મજાની કડી આવી : ‘જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાય મેં જી, સ્થિર બેઠા મુનિરાજ; શાને ચપળપણું કરે જી, અનુભવ રસ સુખરાજ.’

આત્મજ્ઞાન (અનુભૂતિમૂલક), આત્મધ્યાન અને તેના કારણ રૂપ સ્વાધ્યાયમાં મુનિરાજ સ્થિર થયેલા છે. અને અનુભવરસના સુખ-સામ્રાજ્યમાં તેઓ ડૂબેલા છે. હવે આમાંથી બહાર આવવાનું શી રીતે બની શકે ?

ભીતર ડૂબવાનો આનંદ. બહાર તો ખૂબ ડૂબેલા; શું મળ્યું અને શું મળી શકે ?

ડૂબવું પોતાની ભીતર. ડૂબવું પરમાત્માની ભીતર; પરમાત્માના ગુણોની ભીતર. સાધક યા તો હોય સ્વનિષ્ઠ યા તો પરમનિષ્ઠ.

રાબિયા પરમનિષ્ઠા હતાં. એક વાર રાબિયાની ઝૂંપડીએ સંત આવ્યા. રાબિયાની પ્રભુભક્તિ તરીકેની ખ્યાતિ બહુ સાંભળેલી....ખાસ તેમને મળવા માટે પ્રસિદ્ધ સંત મલૂક આવેલા.

ઝૂંપડીમાં તો બીજું કંઈ રાયરચીલું તો નહોતું જ. એક માત્ર માટલી હતી અને તેય અધવચ્ચેથી તૂટેલી. વચ્ચે કાણું પડેલું હતું.

સંતે રાબિયાને પૂછ્યું: આ માટલીની જગ્યાએ નવી માટલી મુકાવી શકું?

રાબિયાએ કહ્યું : પ્રભુ બધું જ જાણે છે. અને પ્રભુ સર્વ શક્તિમાન પણ છે જ. આ માટલી આવી રહે એમાં મારા પ્રભુનો આશય મારી નિઃસ્પૃહતાને વધુ ખીલવવાનો હોય એવું મને લાગે છે... મારા પ્રભુ કેવી મારી ચિન્તા કરે છે ! ચોધાર આંસુ વરસવા માંડ્યા રાબિયાની આંખોમાંથી: પ્રભુ ! કેવી તારી દયા ! તું અમારી કેટલી કાળજી રાખે છે !

આવી પરમનિષ્ઠા.... કેવી તો આનન્દમયી છે એ !

‘સ્થિર બેઠા મુનિરાજ.’ વિકલ્પો ચિત્તને અસ્થિર કરે. સ્વગુણની ધારાની યાત્રા ચિત્તને સ્થિર કરે.

અનુભવ.... ભીતરી યાત્રા.... ‘અનુભવ રસ સુખરાજ.’ પ્રારંભિક સાધક ત્રીજા ચરણે અનુભવને પામે છે. પહેલું ચરણ તો છે વિકલ્પોનું, જે દરેક પાસે હોય છે. વિકલ્પોના ઝૂલા, વગર હેતુએ, દિશાનુસંધાન વિના ફર્યા જ કરે. સાધક તરીકે પહેલું ચરણ તેને ત્યારે મળશે, જ્યારે એ વિકલ્પોની સાર્થકતા પર પ્રશ્નો ઉઠાવવાનું શરુ કરશે. શો મતલબ આ નિર્રથક યાત્રાનો ?

નિર્રથકતાના અહેસાસથી, વ્યર્થતા તરફ સરતી યાત્રાને, અહોભાવ વડે એક મજાનો આયામ અપાશે.

ફરક આ પડશે: વિચારો યાન્ત્રિક પ્રક્રિયા હતી. અહોભાવ હૃદયના ભીંજામણથી પ્રારંભાયેલી જીવન્ત પ્રક્રિયા છે.

એ અહોભાવ, ત્રીજા ચરણે, અનુભવમાં ફેરવાશે.

અહોભાવની ધારામાં વહેવું તમારે માટે અભ્યસ્ત છે. હવે જવું છે અનુભવમાં. બહુ મજાની પંક્તિ આવી: ‘જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાય મેં જી, સ્થિર બેઠા મુનિરાજ....અનુભવ રસ સુખ રાજ...’

જ્ઞાનની સ્થિરતા અનુભવમાં પલટાય આ રીતે સૂત્ર ખૂલ્યું. આત્મજ્ઞાનને પોષક ‘સમાધિ શતક’ જેવા સૂત્રનો તમે સ્વાધ્યાય કરતા હો. એકાદ કડી આગળ તમે ઉભા રહો છો. ‘રૂપ સહજ તે તાહરું, કહી શકે કહો કોણ ?’ તાર સહજ રૂપને-સ્વના વૈભવને કોણ કહી શકે ? અને લાગલો જ એક ચમકારો ભીતર થાય છે : શબ્દોને પારની આ ઘટના... પણ એનો અનુભવ થાય કે નહિ ? ઉપયોગ તમારો સ્થિર બને છે. તમે ભીતર ઊતરો છો અને તમને તમારા સ્વરૂપની એક આછી સી ઝલક મળે છે.

‘જ્ઞાન ધ્યાન...’ ધ્યાન પણ એવી પૃષ્ઠભૂ છે, જે સ્વાનુભૂતિ કરાવે જ. તમારું વૈભાવિક ‘હું’ હટે, ‘હું’ ની જોડે ભળેલા વિકલ્પો હટે, ત્યારે ધ્યાન માટેની પૃષ્ઠભૂ નિર્મિત થાય : નિર્વિકલ્પતા. અને એ પર થશે સ્વગુણનો અનુભવ.

‘જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાય મેં જી’...’ સ્વાધ્યાયમાં પણ, અનુપ્રેક્ષા આદિમાં; અનુભવની ઝલક ત્યારે મળે છે; જ્યારે વિચારવાનું તમારે નથી હોતું. વિચારોનું સંપ્રેષણ તમારા પર કરવામાં આવે છે.

માતાજીએ પ્રબુદ્ધ શ્રોતાઓ સમક્ષ આ લય ઉપયોજેલો. ‘સાવિત્રી’ પર તેમને બોલવાનું હતું. શ્રોતાઓ સાથે પોતે અર્ધો કલાક ધ્યાનમાં જતાં અને પછી ટેબલ પર પડેલા ‘સાવિત્રી’ના પુસ્તકને બોલતાં. જે પૃષ્ઠ આવે તેનો પહેલો ફકરો વાંચી તે પર તેઓ બોલતાં. આશય એ હતો કે પોતાના વિચારો, મહદ્અંશે, એમાં ન ભળે. જે કાંઈ સૂઝે તે બોલાય.

અહીં અનુપ્રેક્ષાની પાછળ પણ સાધકના વિચારો નથી. તો, અનુપ્રેક્ષામાં અનુભવની ઝલક મળી.

અનુભવ રસના સુખ સામ્રાજ્યમાં બેઠેલા મુનિવર ચપળતા શા માટે કરે ? મુનિવર સ્વમાં વિશ્રાન્ત છે. એ ઉપાશ્રયની બહાર શા માટે જાય? અને તો, ઈર્યા સમિતિ પણ શા માટે ?

પ્રત્યુત્તર હવે પછીની કડીમાં છે.

મુનિ ઊઠે વસહિ થકી જ,
પામી કારણ ચાર;
જિન વન્દન ગ્રામાન્તરે જ,
કે આહાર નીહાર...૪

ચાર કારણે મુનિરાજ વસતિની બહાર નીકળે છે : (૧) પ્રભુના દર્શન માટે, (૨) વિહાર માટે, (૩) ભીક્ષા લેવા માટે અને (૪) સ્થંડિલ જવા માટે.

હવે પછીની કડીઓમાં આ કારણોનો વિસ્તાર છે.

પરમ ચરણ સંવર ધરુ જ,
સર્વ જાણ જિન દિક્ક;
શુચિ સમતા રસ ઉપજે જ,
તિણે મુનિને એ ઇક્ર....૫

પરમાત્માનાં દર્શન માટે મુનિ દહેરાસરે જાય. પરમાત્માના દર્શનથી શું મળે તેની મજાની વાત ચર્ચી રહ્યા છે ગ્રન્થકાર...

પરમાત્મા પરમ ચરણ અને પરમ સંવરને ધરનારા છે. ‘પરમ ચરણ સંવરધરુજ.’ પરમ ચારિત્ર -યથાખ્યાત ચારિત્રના ધારક છે પરમાત્મા.

યથાખ્યાત ચારિત્રની પૃષ્ઠભૂને પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તવનાના સ્તબકમાં ચર્ચેલ છે. મૂળની પંક્તિ છે : ‘મિશ્ર ભાવે અછે ત્રિગુણની ભિન્નતા, ત્રિગુણ એકત્વ તુજ ચરણ આયે..’ ‘તુજ ચરણ’ નો અર્થ તારાં-પ્રભુનાં-ચરણો તો છે જ; તારું ચારિત્ર - યથાખ્યાત એ અર્થ પણ છે.

સ્વોપજ સ્તબક અહીં સરસ રીતે ખૂલે છે : ક્ષયોપશમિક ભાવમાં ત્રિગુણ-સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની ભિન્નતા છે. જો કે, તે (ત્રિગુણ ભિન્નત્વ) સાધક છે, પરંતુ સવિકલ્પ છે.

ત્રિગુણ એકત્વ તારા ચરણોમાં આવ્યે છતે થાય છે. અથવા તારા-ચરણ, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં ત્રિગુણ એકતા મળે છે. ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે ‘એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર’ નામક શુક્લધ્યાનનો બીજો પાયો મળ્યે છતે નિર્ધાર (પ્રતીતિ : આત્મગુણ દર્શન) સ્વરૂપ દર્શનથી અને સ્થિરતા રૂપ ચારિત્રધારાથી જ્ઞાનધારા અભિન્ન થઈ જાય છે.

પરમતારક શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં પૂ. આનંદધનજી મહારાજ આ જ વાતને કહે છે: ‘દરિસન જ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ રૂપ અનેક રે; નિર્વિકલ્પરસ પીજિયે, શુદ્ધ નિરંજન એક રે....’ ભેદ રત્નત્રયી વખતે આત્મા (અલક-અલક્ષ્ય)નાં રૂપો ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે વેદાશે; યથાખ્યાત ચારિત્રમાં નિર્વિકલ્પ રસ પીવાશે.

‘અધ્યાત્મગીતા’માં પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે :

‘યદા નિર્વિકલ્પી થયો શુદ્ધ બ્રહ્મ,
તદા અનુભવે શુદ્ધ આનંદ શર્મ;
ભેદ રત્નત્રયી તીક્ષ્ણતાએ,
અભેદ રત્નત્રયીમેં સમાયે....(૩૫)

દર્શન જ્ઞાન ચરણ ગુણ,
સમ્યક્ એક એકના હેતુ;
સ્વસ્વહેતુ થયો સમકાલે,
તેહ અભેદતા હેતુ.....(૩૬)

પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજા ઉપરોક્ત કડીઓને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે : ‘સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ પ્રથમ બીજાના હેતુ બનતા હતા (તેને ભેદરત્નત્રયી કહેવામાં આવે છે), તે હવે

એક જ કાળે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમાં પોત પોતાના ગુણના હેતુ રૂપ બન્યા.

આ અભેદ રત્નત્રયી છે.

પહેલાં આત્માના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ગુણ એ પરસ્પર એક બીજાના હેતુ રૂપ બને છે. જેમ કે દર્શન (સમ્યક્ત્વ) ગુણને જાણવામાં જ્ઞાન હેતુ રૂપ બને. અને તેમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા ચારિત્ર હેતુ રૂપ બને. તેમજ જ્ઞાનની શ્રદ્ધામાં સમ્યગ્દર્શન અને સ્થિરતામાં ચારિત્ર ગુણ હેતુ રૂપ બને. તથા ચારિત્રની શ્રદ્ધામાં અને જાણવામાં દર્શન તથા જ્ઞાન કારણ બનશે.

આ પ્રમાણે પોતપોતાનું ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરતાં હોવાથી તે ભેદરત્નત્રયી કહેવાય છે. પરંતુ પરસ્પરની સહાયતા વિના જ્યારે તે ગુણો એક જ સમયમાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ રૂપ ક્ષેત્રમાં પોતપોતાના ગુણના હેતુ રૂપ અભેદ પણે પરિણમ્યા ત્યારે ત્રણેની (જ્ઞાનનું જાણપણું, જ્ઞાનની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનની સ્થિરતા) એકતા થવાથી અભેદરત્નત્રયી કહેવાય છે.

પરમ ચરણ...અને એ છે પરમ સંવર. યાદ આવે ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું વચન : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો...’ નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂવાળી રત્નત્રયીની આરાધનાની ક્ષણોમાં-યથાખ્યાત ચારિત્રમાં છે પરમ સંવર.

‘સર્વ જાણ જિન દિટ્ટ...’ પ્રભુ સર્વજ છે, બધું જોઈ રહ્યા છે. પ્રભુના નિર્મળ કેવળજ્ઞાનમાં ક્ષણે ક્ષણે વિશ્વનું પ્રતિબિંબ ઊપસી રહ્યું છે.

આવા પરમાત્માને જોયા પછી ભીતર શું થાય છે ? ‘શુચિ સમતા રસ ઉપજે જી’.

પરમાત્માના મુખકમળ પરથી રેલાતા સમતા રસના દર્શનથી આપણને પણ એ સમત્વને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થાય છે. માટે મુનિરાજ પ્રભુનાં દર્શન કરવા ઉપાશ્રયથી દહેરાસરે જાય છે. ‘તિણે એ મુનિને ઇટ્ટ.’

રાગ વધે સ્થિર ભાવથી જ,
જ્ઞાન વિના પરમાદ;
વીતરાગતા ઈહતાજ,
વિચરે મુનિ સાહ્યાદ...૬

ઈર્યાસમિતિના ઉપયોગનું બીજું કારણ : વિહાર.

મુનિ વિહાર શા માટે કરે છે? અમારી આંખો ભીની બને છે, પ્રભુની વિહારની આજ્ઞાને ઝીલતાં... 'કેવી મારા પ્રભુની દયા !'

યાતુર્માસ પૂર્ણતા થઈ. પહેલો વિહાર : લોકો મૂકવા આવેલા. માંગલિક સંભળાવ્યા પછી મેં કહ્યું : અહોભાવથી ભીનાઈ છે મારી આંખો અત્યારે. પ્રભુએ કેવી સ્પષ્ટ અને સરસ આજ્ઞા અમને આપી છે, યાતુર્માસ પૂરું થયું. ચલો વિહાર કરો ! એક સ્થળે વધુ રહેવાથી સ્થળ પ્રત્યે, ત્યાંના લોકો પ્રત્યે તમારી રાગ દશા થઈ શકે છે. મુનિને આ ચાલી જ ન શકે. કેવી અમારી રક્ષા પ્રભુ કરે છે !

નદીમાં જ્યાં પણ ખૂણો બનશે, પાણી પર લીલ બાઝી જશે. ગંદકી થઈ જશે. વહેતું પાણી નિર્મળ હોવાનું, પણ જ્યાં એ ઠહેર્યું, ખલાસ ! મુનિએ પણ ક્યાંય ઠહેરવાનું નથી.

અમદાવાદ, ગીરધરનગરમાં, અમારા ઉપકારી પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજાની નિશ્રામાં મારું યાતુર્માસ હતું. યાતુર્માસ પૂર્ણ થવા આવ્યું. પરંપરા પ્રમાણે યાતુર્માસ પરિવર્તન માટે લોકોની વિનંતિઓ આવી. પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : 'કાર્તિકી પૂનમે અમારો વિહાર થશે. ચાર માસ અહીં રહ્યા; હવે અમારાથી અહીં રહેવાય નહિ.' કેટલો સરસ, ઉચ્ચ આદર્શ !

'રાગ વધે સ્થિર ભાવથી જ...' એક સ્થળે વધુ રહેવાથી રાગ વધે... અને મુનિને એ ચાલી શકે નહિ.

વળી, ગૃહસ્થોનો અતિપરિચય સ્વાધ્યાયથી પણ મુનિને અળસાવી દેશે. અનાદિની સંજ્ઞાને કારણે, જો લોકપરિચયમાં રસ પડી ગયો, તો સ્વાધ્યાયાદિ દૂર થઈ જશે.

ગૃહસ્થ જોડેનો સાધુનો સંગ કેવો ? હકીકતમાં સંગ પ્રભુ સાથે જ મુનિને છે. બંધાની સાથેનો અસંગ જ પ્રભુ સાથેના સંગમાં પરિણમશે.

છતાં વ્યવહારની ભાષામાં સંગ કહો-ગૃહસ્થ સાથેનો તોય એ કેવો હોય ? દર્પણમાં પડતા પ્રતિબિમ્બ જેવો.

દર્પણની સામે કોલસો મુક્યો, કોલસાનું પ્રતિબિમ્બ પડશે. પણ કોલસો લઈ લેવાયો.... પછી કેટલી સેકન્ડ એનું પ્રતિબિમ્બ હોઈ શકે ? કોલસો ગયો, દર્પણમાં એની સૂક્ષ્મ નોંધ પણ નથી.

જો કે, આથી પણ એક ડગલું આગળ વધાવું જોઈએ. મુનિનું ચિત્ત એવું દર્પણ થવું જોઈએ, જેની સામે કોલસો કે સ્ફટિક હોય તોય તેનું પ્રતિબિમ્બ ન પડે.

મુનિ પ્રવચન આપતા હોય અને સામે સેંકડો લોકો હોય; મુનિની આંખો સામે હોય પ્રભુ... પ્રભુની આજ્ઞા...

એક ભક્તે મને પૂછેલું : તમે લોક જોડે કઈ રીતે સંબંધ થઈ શકો છો ? મેં કહ્યું : હું લોકો જોડે ક્યારેય સંબંધ થઈ શકતો નથી. પણ મારી સામે લોકો ક્યાં હોય પણ છે ? હોય છે ભક્તો, જેમની આંખોમાં પ્રભુને પામવાની તડપન હોય છે.

ગૃહસ્થનો પરિચય મુનિને સ્વાધ્યાયથી પ્રમાદી બનાવે છે. ‘જ્ઞાન વિના પરમાદ...’ માટે એક સ્થળે રહેવાનું નહિ. રહેવાય ત્યારે પણ પરિચય આછો પણ નહિ.

આખરે, મુનિ લોકવાસી પણ નથી; સ્થળવાસી પણ નથી; એ છે પ્રભુવાસી.

પ્રભુવાસિતા બહુ જ મઝાની ઘટના છે. ઘટના આમ ઘટે કે તેમ, તમારા મનની પ્રસન્નતા ઓછી કરવા એ સહેજ પણ સક્ષમ નથી.

સુભાષચંદ્ર બોઝ એક સભાને સંબોધતા હતા. હજારો લોકો મંત્રમુગ્ધ હોય એ રીતે એમને સાંભળતા હતા. એક વિરોધીએ એ વખતે એક જોડું મંચ પર ફેંક્યું. બોઝ નિષ્ઠાવાન રાષ્ટ્રભક્ત હતા. આ ઘટનાથી તેઓ સહેજે ક્ષુબ્ધ ન થયા. ભાષણ ચાલુ રાખી જુતાને પોતાના હાથમાં રાખી એમણે કહ્યું : જોડું તો બહુ સરસ છે. જે સજ્જને આ ફેંક્યું છે, એમને વિનંતિ, કે કૃપા કરીને બીજું જોડું પણ ફેંકે; જેથી જોડી મઝાની થઈ જાય !

‘વીતરાગતા ઈહતા જી, વિચરે મુનિ સાહ્યાદ....’ પ્રભુ તરફ જેનાં નેત્રો અને હૃદય સ્થિર થયા હોય એ મુનિ વીતરાગતા વિના બીજું શું ઈચ્છે ? અને એવા મુનિ આહ્યાદ સાથે વિહાર કરે છે.

આહ્યાદ, આનંદ આવે છે માત્ર પ્રભુની આજ્ઞાના પાલન વડે.

પ્રભુવાસી મુનિને સંબંધ લોકો જોડે નથી, કે જેથી લોકો મુનિને રાજી કે નારાજ બનાવી શકે. મુનિનો આનંદ માત્ર પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં છે.

હવે ચાલશે માત્ર આનંદની અજસ્ર ધારા.

એ શરીર ભવ મૂલ છે જી,

તસુ પોષક આહાર;

જાવ અયોગી નવિ હુવે જી,

તાવ અનાદિ આહાર...૭

બાહ્ય રૂપને પેલે પાર રહેલા આન્તર રૂપનો પરિચય કરવો છે. મોટી સાધના એના માટે જોઈએ.

આત્મસ્વરૂપ ન પકડાય તો શરીરમાં હું-પણાની ભ્રમણા થાય. અને એ ભ્રમણા સંસારનું મૂળ બની જાય. અવાસ્તવિક ‘હું’ પર પકડ હોવાને

કારણે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ચાલુ રહેશે. ‘એ શરીર ભવમૂલ છે જ.’ મજાની પંક્તિ છે. અહીં, શરીર શબ્દ પછી એક શબ્દ લુપ્ત બનેલો છે, જેને અશબ્દ વાચના કહેવાય છે, એ શબ્દ છે રાગ..... એટલે કે શરીર-રાગ ભવનું મૂળ છે. રાગને કારણે દ્વેષ આવવાનો. ને બે પૈડાં થયાં એટલે સંસારનો રથ આગળ ધપ્યા કરશે.

તો, શરીર (શરીર-રાગ) સંસારનું મૂળ પણ છે અને જો શરીર પ્રત્યે રાગ દશા ન હોય અને એને માત્ર સાધનાનું પોષક માન્યું હોય તો સંસારને પેલે પાર જવાનું એ સાધન પણ બની જાય છે.

‘તસુ પોષક આહાર; જાવ અયોગી નવિ હુવે જ, તાવ અનાદિ આહાર....’

શરીરને પોષનાર આહાર છે. શરીર એક નિર્બળતા છે અને એને માટે આહાર એક ટેકણ લાકડી થશે. આગળ મજાની પંક્તિ આવે છે : ‘વૃદ્ધ યષ્ટિ સમ જાણીને જ....’ (એષણા સમિતિની સજ્જાય.) વૃદ્ધ માણસને ચાલવા માટે લાકડીની જરૂર પડે છે, તેમ શરીર રૂપી નિર્બળતા માટે આહાર રૂપી લાકડી છે.....

અયોગી પદ ન મળે ત્યાં સુધી આહાર રહેશે જ. પણ સાધુ હશે એનાથી અલિપ્ત.

પરમહંસ કક્ષાના ઘણા સાધકો માટે સાંભળ્યું છે કે અઠવાડિયું ભોજન ન મળેલ હોય; એમને ખબર પણ ન હોય કે નથી ખવાયું.

રમણ મહર્ષિ એકવીસ દિવસ વિરૂપાક્ષી મંદિરના ભોંયરામાં સાધના માટે રહેલા. ધીમેલ અને કીડાઓએ શરીરને ફોલી નાખ્યું. ને મહર્ષિને ખ્યાલ પણ ન હતો.

કવલાહારે નીહાર છે જ,

એહ અંગ વ્યવહાર;
 ધન્ય અતનુ પરમાતમા જી,
 જિહાં નિશ્ચલતા સાર.....૮

શરીરનો ધર્મ શરીર બજાવશે. આહાર લેવાયો તો કાઢવાની પ્રક્રિયાય રહેવાની. આહાર માટે અને નીહાર માટે મુનિ ઉપાશ્રયની બહાર જશે. આ ત્રીજું અને ચોથું કારણ થયું.

પણ આ શરીરના ધર્મોની ચાલતી હારમાળા વખતે મુનિ એથી પર હશે.

મુનિની આ સમયની આન્તર દશા કેવી હોય ?

‘સમરાઈચ્ચ કહા’નો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. મુનિરાજ જંગલમાં કાયોત્સર્ગ ધ્યાને છે. પૂર્વ ભવોની વેરની પરંપરાવાળી બાઈ ત્યાં આવી મુનિરાજને જુએ છે. જોતાંવેંત આંખમાં રોષનો દાવાનળ પ્રગટી ઊઠે છે. જંગલમાંથી તે લાકડાં લઈ આવે. મુનિદેહની આસપાસ ગોઠવે. સળગાવે. આગમાં બળી રહેલ છે મુનિકાયા. ને એ સમયે મુનિરાજ શું વિચારે છે?

તેઓ સિદ્ધ ભગવંતોને એ સમયે યાદ કરે છે; જેમને કાયા નથી. અને કાયા ન હોવાને કારણે કાયાથી ઉપજતી વિરાધના પણ નથી.

મુનિની આન્તર દશા અહીં સરસ રીતે વર્ણવાઈ છે : ‘ધન્ય અતનુ પરમાતમા જી, જિહાં નિશ્ચલતા સાર.....’ શરીર જેમને નથી એવા સિદ્ધ ભગવંતોને નમન હો..... જ્યાં માત્ર સ્થિરતા જ છે. કાયા આદિના યોગો દ્વારા ઉપજતી ચપળતા ત્યાં છે જ નહિ..... કેવી મઝાની આન્તર દશા !

પર પરિણતિ કૃત ચપળતા જી,
 કેમ છૂટશે એહ;
 એમ વિચારી કારણે જી,

કરે ગોચરી તેહ.....૯

સંત તુકારામનું સરસ વચન છે : ‘બહુ ભિતોં જાણ પણા, આડ નયો નારાયણા....’ જાણ પણાથી-જ્ઞાનના અહંકારથી હું ખૂબ ડરું છું, કારણ કે એ મારી અને પ્રભુની વચ્ચે ભીંત રૂપે આવી જાય તો !

ભક્તને એવું કશું જ જોઈતું નથી, જે પ્રભુની અને એની વચ્ચે અવરોધ રૂપ હોય.....

સંત તુકારામના જીવનની જ ઘટના છે. શિવાજી મહારાજે એમને પોતાના ગુરુપદે સ્થાપવાનું નક્કી કર્યું. મંત્રી તુકારામને આ સંદેશો કહેવા આવ્યો: આપ રાજસભામાં પધારો ! શિવાજી મહારાજ આપની રાહ જુએ છે. તુકારામજીએ ના પાડી. મંત્રીને પાછો મોકલ્યો. અને પોતે પ્રભુ પાસે ધૂસકે ધૂસકે રડી પડ્યા, પ્રભુ ! તારી અને મારી વચ્ચે અવરોધ રૂપ કશું જ મારે ન જોઈએ..... રાજ્યગુરુનું પદ પણ નહિ.... પ્રભુ ! આટલી મારી રક્ષા કરજો.....

ભક્તના આ આન્તરવલોણાને અહીં શબ્દદેહ અપાયો છે : ‘પર પરિણતિ કૃત ચપળતાજી, કેમ છૂટશે એહ ?’ આહારની કે શરીરની કે કોઈ પણ પરની પરિણતિ મારી ભીતર ન જોઈએ, પ્રભુ ! કારણ કે પરની પરિણતિ માત્ર ચંચળતાને-અસ્થિરતાને ઉપજાવશે. મારો સ્વભાવ છે સ્થિરતાનો. મારા તરફ જતાં મને અટકાવે એવું કશું જ મને ન જોઈએ.

પરની પરિણતિએ કરેલી ચપળતા-અસ્થિરતા કેમ દૂર થાય એનું સતત ધમ્મરવલોણું સાધકની ભીતર ચાલ્યા કરે છે.

‘કેમ છૂટશે એહ ?’ જો કે પ્રશ્નનો જવાબ આગળના ચરણમાં જ છે. પરની પરિણતિ અસ્થિરતા ઊભી કરી શકે. પણ પરને પર તરીકે ભિન્ન સ્વીકારી દેહયાત્રા ચાલશે તોય એ સંયમયાત્રાના ભાગ રૂપે જ હશે. અને

એથી ત્યાં અસ્થિરતા નહિ હોય. ‘એમ વિચારી કારણે જી, કરે ગોચરી તેહ....’
પરમાં ભળવું નથી એ નિશ્ચય થયા પછી, કારણે, ગોચરી વાપરશે મુનિવર.

કયા છ કારણે મુનિ ભિક્ષા લે છે એની વાત પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં
આ રીતે કહેવાઈ છે :

વેયણ વેઆવચ્ચે, ઇરિઅટ્ટાએ અ સંજમટ્ટાએ ।

તહ પાણવત્તિયાએ, છટ્ટું પુણ ધમ્મચિંતાએ ॥ (ગાથા ૩૬૫)

વેદના ના સમયે (ભૂખ બહુ જ લાગેલી હોય, સહન ન થતી હોય
ત્યારે....), વેયાવચ્ચ માટે (વેયાવચ્ચ કરવા માટેની શક્તિ મેળવવા), ઈર્યા
પાલન માટે, સંયમ માટે (સંયમિ જીવનને યોગ્ય ક્રિયા કલાપ માટે), પ્રાણ
રહે તે માટે (ધર્મ માટે પ્રાણોનું ટકવું જરૂરી છે.) અને ધર્મ ચિન્તા માટે
મુનિ વાપરે...

ક્ષમાવંત દયાળુઆ જી,

નિઃસ્પૃહ તનુ-નીરાગ;

નિર્વિષયી ગજગતિ પરે જી,

વિચરે મુનિ મહાભાગ...૧૦

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાડા ત્રણસો
ગાથાના સ્તવનમાં કહે છે : ‘છટ્ટું ગુણ ઠાણું ભવ અડવી, ઉલ્લંઘન જિણે
લહિયું; તસ સોભાગ સકળ મુખ એકે, કિમ કરી જાયે કહિયું રે....?’

છટ્ટું ગુણઠાણું મળ્યું: એટલે ભવ અટવીને પેલે પાર પહોંચી જવાયું.

આવા મુનિવરો કેવી રીતે ચાલે ? ધીમી ધીમી ચાલે. મઝાની કડી
આવી : ‘ક્ષમાવંત દયાળુઆ જી, નિઃસ્પૃહ તનુનીરાગ; નિર્વિષયી ગજગતિ
પરે જી, વિચરે મુનિ મહાભાગ....’

આ સાત ગુણો અહીં બતાવ્યા :

ક્ષમા, દયા, નિઃસ્પૃહતા, દેહાધ્યાસ-પરતા, નિર્વિષયતા, અસંભ્રાન્તિ

અને બડભાગિતા.

મુનિ હોય ક્ષમાવાન.

મને એક સંતની વાત યાદ આવે છે, જેમના પર એક વ્યક્તિ અકારણ ગુસ્સે થયેલી. અને એના શબ્દકોષમાં હશે એ બધી ગાળો વાપરી નાખી એણે. સંત હસતા ને હસતા રહ્યા.

પેલી વ્યક્તિના ગયા પછી એક ભાવકે પૂછ્યું : આપ ગુસ્સે કેમ ન થયા ? સંતે કહ્યું : ભિખારી દાન શી રીતે આપે ? એમ હું ય ખિસ્સા ખાલી માણસ છું ! ગુસ્સો કરું ક્યાંથી ?

જગદ્ગુરુ હીરવિજયસૂરિ મહારાજ એક ગામમાં પધારેલા. રાત્રે પ્રતિક્રમણ પછી એક શ્રાવક પગ દબાવવા લાગ્યો. તેની વીંટી કે નખ એવી રીતે અડ્યા કે પૂજ્યશ્રીને થયેલ એક ગૂમડું ફૂટી ગયું. લોહી નીકળવા લાગ્યું. અંધારું હતું, પેલા ભાઈને ખબર ન પડી.... પૂજ્યશ્રી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નહિ. સવારે શિષ્યોને ખ્યાલ આવ્યો. ગુરુદેવની સમતાને તેઓ નતમસ્તકે વન્દી રહ્યા.

‘દયાળુઆજી...’ દયાળુ છે મુનિરાજ.

ક્ષમા થાય છે, કારણ કે મુનિરાજ દયાળુ છે.

અહિંસકતા જેને વરી છે, તે કોઈનેય પીડી શકે ખરો ?

સામાન્ય જનની અહિંસાનો વ્યાપ ‘મામકા’-મારા સ્વજનો-સુધી હોય છે; મુનિરાજને તો આખી દુનિયાના બધા જ પ્રાણીઓ પોતાના છે. પ્રભુ જ્યારે પોતાના બન્યા હોય ત્યારે પ્રભુની સૃષ્ટિ પણ પોતાની જ હોય ને !

મા અને બાળક એક જગ્યાએ ગયા. જજમાને માને ચા-પાણી આપ્યાં, જ્યુસ આપ્યું, ને દીકરાને વિના કારણે લાફો માર્યો..... મા શું

અનુભૂતિનું આકાશ

કહેશે ? એ કહેશે : તારી ચા તારી પાસે રાખ, મારા બાળકને માર્યું કેમ ? આપણે પ્રભુની ભક્તિ કરીએ. ને પ્રભુની સૃષ્ટિને પીડા પહોંચાડીએ તો એ પ્રભુને ગમશે ?

અહિંસાનો વિસ્તાર કરો..... ક્ષમાધન તમે છો જ.

‘નિઃસ્પૃહ...’ મુનિને કોઈ પદાર્થની ઝંખના જ નથી... નથી યશની ઈચ્છા. નથી પોતાને કોઈ સારો કહે તેવી મહેચ્છા; જોઈએ છે માત્ર પ્રભુનું પ્રમાણપત્ર. એક જ રટણ છે : ‘રીઝવો એક સાંઈ.’

પદાર્થોની કે કીર્તિ આદિની પ્રાપ્તિની કામના હોય છે, ત્યારે, તેમાં અવરોધ રૂપ બનનાર ઉપર અપ્રીતિ, ગુસ્સો થઈ જાય છે. પણ કોઈ કામના જ ન હોય તો.....?

એટલે, નિઃસ્પૃહતા ક્ષમાને પુષ્ટ કરનાર થાય છે.

‘તનુનીરાગ.’ નિઃસ્પૃહતાની આ ઉચ્ચતમ સ્થિતિ છે. પોતાના શરીર પર પણ મુનિને રાગ નથી.

નીરાગતાને એક ડગલું આગળ વધારીએ નિર્વિષયિતાના ચરણમાં. મુનિરાજ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને પેલે પાર છે. ભોજન શરીર કરતું હોય ત્યારેય પોતે પ્રભુમાં ડૂબેલ હોય એવા સાધકો હોય છે.

પદાર્થોની કામનાની પેલે પાર....

શરીરના અધ્યાસની પેલે પાર....

ઈન્દ્રિયોના વિષયોની પેલે પાર...

મુનિરાજ છે પરમનિષ્ઠ. ન છે એ પદાર્થનિષ્ઠ, ન શરીરનિષ્ઠ, ન ઈન્દ્રિયનિષ્ઠ....

પરમનિષ્ઠ સાધક ચાલશે કેવી રીતે ? એનું બેસવાનું કેવું હશે ?

એક યોગીને એક મુમુક્ષુએ પૂછેલું : કોઈ સાધક પરમનિષ્ઠ બનેલો હોય, ખબર શી રીતે પડે ?

યોગીએ કહ્યું : એના બેસવાને જુઓ, એના ઊઠવાને જુઓ; એના ચાલવાને જુઓ..... તમને ખ્યાલ આવી જશે કે એ સાધક પરમનિષ્ઠ છે કે પરનિષ્ઠ છે ?

પરમનિષ્ઠ હોય છે હળવો ફુલ. એની દૃષ્ટિ માત્ર પરમાત્મા તરફ હોય છે. —પ્રભુની આજ્ઞા ઉપર... ‘ગજ ગતિ પરે....’ ધીરે ધીરે એ ચાલે છે. શાન્ત એની મુખાકૃતિ છે.

મહાત્મા બુદ્ધને એક યુવાને પૂછેલું : નિર્વાણ (મોક્ષ-પરમશાન્તિ) છે કે નહિ ? બુદ્ધે કહેલું : મને જોઈ લે ! અને મને જોવાથી પણ તને નિર્વાણનું પ્રમાણ ન મળે તો બીજે ક્યાંથી મળી શકે ?

બુદ્ધના ચહેરા પર, પૂરા અસ્તિત્વ પર પથયરાયેલી હતી શાન્તિ. પેલો યુવાન ઈચ્છતો હતો એવા નિર્વાણનું એ, બેશક, શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ હતું.

‘મહાભાગ.’ બડભાગી છે મુનિવર. પરમાત્મા જેને મળ્યા એના ભાગ્યની-સૌભાગ્યની કયા શબ્દોમાં વાત કરી શકાય ?

પરમાનંદ રસ અનુભવી જી,
નિજ ગુણ રમતા ધીર;
દેવચંદ્ર મુનિ વાંદતાંજી,
લહીયે ભવજળ તીર....૧૧

વન્દના, ઝૂકી ઊઠવું.

તમારું ઝૂકવું તમને ભવપાર કરાવી શકે.

એવું ઝૂકવું : જ્યાં તમે ન રહો. અને જેના પ્રત્યે તમે ઝૂકો છે, 'એ'મય તમે બની જાવ.

કોના પ્રતિ ઝૂકવું છે અહીં ? મઝાની પંક્તિ છે : 'પરમાનન્દ રસ અનુભવી જી, નિજ ગુણ રમતા ધીર; દેવચંદ્ર મુનિ વંદતા જી, લહીએ ભવજળ તીર....'

પરમાનન્દ રસના અનુભવી અને નિજગુણમાં રમતા, ધીર મુનિને વન્દતાં ભવપાર પમાય છે.

'પરમાનન્દ રસ અનુભવીજી.....' ઈન્દ્રિય અને મનની ભૂમિકાએ સુખ ત્યારે મળે છે, જ્યારે ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુ સાથે જોડાય છે. અને અસ્તિત્વ પૂરું પ્રભુ સાથે જોડાય છે ત્યારે આનન્દ હોય છે ભીતર.

પરમાનન્દ શું છે ? સામાન્ય લોકો સુખાભાસની કે સુખની ઘટનાને આનન્દ કહેવા માંડ્યા ત્યારે એ ઘટનાથી આ ઘટનાને અલગ તારવવા માટે પરમાનન્દ શબ્દનો પ્રયોગ થયો.

આનન્દ રસના અનુભવી છે મુનિરાજ. કારણ કે તેમનું અસ્તિત્વ પ્રભુ સાથે એકતાર થઈ ગયું છે.

પ્રભુના ગુણોનો સ્પર્શ હવે નિજ ગુણના સ્પર્શમાં ફેરવાય છે. અને પછી નિજ ગુણોમાં રમવાનું-ભીતર જવાનું ચાલુ થાય છે. 'ધીર...' ભીતર ઊતરેલ.

આવા મુનિરાજને વન્દતાં વન્દન કરનારને ભવપાર મળી જાય છે.

[૩]

આધાર સૂત્ર

(ભાષા સમિતિની સજ્જાય)

સાધુજી, સમિતિ બીજી આદરો, વચન નિર્દોષ પ્રકાશ રે;
ગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો સમિતિ તે, માર્ગ અપવાદ સુવિલાસ રે....૧

ભાવના બીજા મહાવ્રત તણી, જિનભણી સત્યતા મૂલ રે;
જેહથી અહિંસકતા વધે, સર્વ સંવર અનુકૂળ રે....૨

મૌનધારી મુનિ નવિ વદે, વચન જે આશ્રવ ગેહ રે;
આચરણ જ્ઞાન ને ધ્યાનનો, સાધક ઉપદિશે તેહ રે....૩

ઉદિત પર્યાપ્તિ જે વચનની, તે કરી શ્રુત અનુસાર રે;
બોધ પ્રાગભાવ સજ્જાયથી, વળી કરે જગત ઉપકાર રે....૪

સાધુ નિજવીર્યથી પર તણો, નવિ કરે ગ્રહણને ત્યાગ રે;
તે ભણી વચન ગુપ્તે રહે, એહ ઉત્સર્ગ મુનિ માર્ગ રે....૫

યોગ જે આશ્રવપદ હતો, તે કર્યો નિર્જરા રૂપ રે;
લોહથી કંચન મુનિ કરે, સાધના સાધ્ય ચિદ્રૂપ રે....૬

આત્મહિત પરહિત કારણો, આદરે પંચ સજ્જાય રે;
તે ભણી અશન વસનાદિકા, આશ્રયે સર્વ અવવાય રે....૭

જિન ગુણ સ્તવન નિજ તત્ત્વને, જોયવા કરે અવિરોધ રે;
દેશના ભવ્ય પ્રતિબોધવા, વાયણા કરણ નિજ બોધ રે....૮

નય ગમ ભંગ નિક્ષેપથી, સહિત સ્યાદ્વાદ યુત વાણી રે;
સોળ દશ ચાર ગુણસું મિલી, કહે અનુયોગ સુપહાણ રે....૯

સૂત્ર ને અર્થ અનુયોગ એ, બીય નિર્યુક્તિ સંજુત રે;
તીય ભાષ્યે નયે ભાવિયો, મુનિ વદે વચન એમ તંત રે....૧૦

જ્ઞાન સમુદ્ર સમતા ભર્યા, સંવર દયા ભંડાર રે;
તત્ત્વ આનંદ આસ્વાદતાં, વંદિયે ચરણ ગુણધાર રે....૧૧

મોહ ઉદયે અમોહી એહવા, શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લયલીન રે;
દેવચન્દ્ર તે મુનિ વન્દીએ, જ્ઞાન અમૃત રસ પીન રે....૧૨

- (૧) મુનિવર ! બીજી સમિતિ આદરો...અને નિર્દોષ વચન બોલો... ગુપ્તિ રૂપ ઉત્સર્ગનો અપવાદ તે સમિતિ છે.
- (૨) ભાષા સમિતિ બીજા મહાવ્રતની ભાવના છે, તે પ્રભુએ કહેલી છે અને સત્યમૂલા છે.
ભાષા સમિતિ દ્વારા અહિંસક ભાવ વધે છે અને તે સર્વ સંવરને અનુકૂળ છે.
- (૩) મુનિ મૌનધારી હોય છે અને તેઓ સાવધ-આશ્રવ(પાપ)ના ઘર જેવા-વચનને બોલતા નથી. ચારિત્ર (આચરણ), જ્ઞાન અને ધ્યાનના સાધક વચનો તેઓ બોલે છે.
- (૪) વચનની ઉદયમાં આવેલ પર્યાયોને શ્રુતના રંગે રંગીને મુનિ બોલે છે. બોધને પ્રગટ કરનારા સ્વાધ્યાયથી જગતનો ઉપકાર તેઓ કરે છે.
- (૫) સાધુ પોતાના વીર્યથી-આત્મશક્તિથી પરનો (ભાષા પુદ્ગલો આદિનો) ગ્રહણ કે ત્યાગ કરતા નથી. તેથી તેઓ વચનગુપ્તિમાં જ રહે છે. અને આ જ તેમના માટે સ્વાભાવિક છે.
- (૬) જે યોગ-વચનયોગ-આશ્રવના સ્થાન રૂપ હતો, તેને મુનિએ નિર્જરા રૂપ કર્યો છે. જેવી રીતે પારસમણિ લોઢાને સોનામાં ફેરવે છે એ રીતે. સાધના આ રીતે સાધ્ય રૂપ-ચિદ્ (જ્ઞાન)રૂપ બને છે.
- (૭) આત્મહિત અને પરહિત માટે મુનિ પંચવિધ સ્વાધ્યાયને આદરે છે. અને એ સ્વાધ્યાય સુપેરે થઈ શકે એ માટે આહાર, વસ્ત્ર આદિ અપવાદ રૂપ જે છે તે મુનિ ગ્રહણ કરે છે.

- (૮) ક્યારે ક્યારે મુનિ બોલે ? જિનશ્વરદેવના ગુણો ગાવા દ્વારા નિજ તત્ત્વને અવિરુદ્ધ રૂપે જોવા માટે, ભવ્યોને પ્રતિબોધવા દેશના આપવા માટે અને આત્મબોધ માટે ગ્રંથોની વાચના લેતી વખતે.
- (૯) નય (નૈગમ આદિ), ગમ (વ્યાખ્યાન-પદ્ધતિ), ભંગ (સમભંગી આદિ) અને નિક્ષેપથી સહિત સ્યાદ્વાદ યુક્ત વાણી પ્રભુની છે. ૧૬, ૧૦ અને ૪ ગુણથી યુક્ત આ વાણી છે એમ અનુયોગ દ્વારા સૂત્ર આદિ ગ્રંથો કહે છે.
- (૧૦) પ્રભુની વાણી-આગમ ગ્રંથોને વાંચવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે : પહેલી વાચનામાં સૂત્રનું વાંચન અને એનો સામાન્ય અર્થ કહેવાય છે. બીજી વાચનામાં તે સૂત્ર પરની નિર્યુક્તિ સાથે વાચના... ત્રીજી વાચનામાં ભાષ્યને વાંચવાનું હોય છે; જેમાં નયો આદિનું ભાવન હોય છે.
- (૧૧) જ્ઞાનના સમુદ્ર રૂપ, સમતાથી સભર, સંવર અને દયાના ભંડાર, તત્ત્વના આનન્દનો આસ્વાદ લેતાં ચારિત્રના ધારક મુનિરાજને વન્દન કરીએ છીએ.
- (૧૨) મોહના ઉદય વખતે પણ અમોહી, શુદ્ધ એવા નિજ સાધ્યના લયમાં લીન અને જ્ઞાનામૃતના રસથી પુષ્ટ બનેલા મુનિને દેવચન્દ્ર મુનિ વાંદે છે.

‘દા’ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં એક સરસ ઝેન કથા આવે છે: સાધક સોહેઈ ગુરુ સુઈબી પાસે આવે છે. વન્દના કરીને પૂછે છે: બોધિધર્મ પશ્ચિમથી (ચીનથી) પાછા કેમ ફર્યા ? (બોધિધર્મ બૌદ્ધધર્મના પ્રચાર માટે ચીન આદિ દેશોમાં ગયેલા....અને ફરી સ્વદેશ આવ્યા હતા. શિષ્ય પૂછે છે: સ્વદેશ પાછા ગુરુ બોધિધર્મ કેમ આવ્યા ?)

હકીકતમાં, પોતાની સાધના સાથે અપ્રસ્તુત પ્રશ્ન શિષ્યે ન જ પૂછવો જોઈએ. એ એવું જ પૂછે અથવા બોલે કે જે એની સાધનાને પુષ્ટ કરે.

ગુરુએ કહ્યું : કોઈ નહિ હોય ત્યારે તને જવાબ આપીશ.

ગુરુની આ યુક્તિ હતી... થોડા સમયમાં જો એનો પ્રશ્ન શાન્ત થઈ જાય તો આગળ વધવાની વાત ન આવે.

સાંજે, ગુરુ સાથે જંગલમાં જવાનું થયું. આજુ બાજુ કોઈ નથી. સોહેઈ પૂછે છે : બોધિધર્મ પશ્ચિમથી પાછા કેમ આવ્યા ?

ગુરુ હસે છે. અને પૂછે છે : આ સામે વાંસના વનમાં જે વાંસ દેખાય છે; એમને આવો કોઈ પ્રશ્ન ઊઠે ખરો ?

શિષ્ય કહે છે : ના. ગુરુ કહે છે : તારી સાધના જોડે અસંબંધ પ્રશ્નો માટે તું પણ વાંસ જેવો થઈ જા !

ગુરુનો આ શક્તિપાત....! શિષ્યે ઝીલી લીધો. મૌનમાં તે જતો રહ્યો.

મુનિ મૌનમાં જ હોય. મૌનનો આનંદ એવો તો શ્રેષ્ઠતમ હોય છે કે મુનિ શબ્દોના સ્તર પર ઊતરી ન શકે.

જ્ઞાનસાર મૌનની મજાની વ્યાખ્યા આપે છે : પરભાવમાં અપ્રવૃત્તિ તે મૌન. સ્વનો આનંદ એટલો તો અદ્ભુત હોય છે કે પરમાં મુનિ જઈ શકતા નથી.^૧

આ સ્વના આનન્દને મેળવવાની મજાની યાત્રાએ, પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજની આંગળી પકડીને ચાલીએ....

સાધુજી, સમિતિ બીજી આદરો,
વચન નિર્દોષ પ્રકાશ રે;
ગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો સમિતિ તે,
માર્ગ અપવાદ સુવિલાસ રે....૧

મંજાનો પ્રારંભ : ‘સાધુજી, સમિતિ બીજી આદરો, વચન નિર્દોષ પ્રકાશ રે....’ ભાષા સમિતિને સ્વીકારી મુનિ નિર્દોષ વચન બોલે.

૧. પુદ્ગલેષ્વપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મૌનમુક્તમ્ ॥ - જ્ઞાનસાર, ૧૩-૮

આની પૃષ્ઠભૂ રૂપે પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું એક મઝાનું સૂત્ર યાદ આવે છે : અણુવીરૂપાસી સે ણિગંગથે... નિર્ગન્થ એ છે, જે વિચારીને જ બોલે. હોઠ ખોલતાં પહેલાં મુનિના મનમાં નક્કી હોય છે કે, બોલ્યા પછી સામાના મનમાં શું પ્રતિક્રિયા હશે.

એ એટલા માટે જરૂરી છે કે એવું ન બોલાઈ જાય કે સામાના હેયાને ઠેસ લાગે.

હમણાં જ એક વાચનામાં મેં મુનિવૃન્દને પૂછેલું કે દશવૈકાલિક સૂત્રના ભાષા અધ્યયન પ્રમાણે બોલવું જોઈએ આવું નક્કી કર્યું હોય તેવા મુનિઓ કેટલા ?

અસંદિગ્ધ, અકર્કશ... કેટલા બધા વાણીના ગુણો ત્યાં મૂકેલા છે !

‘અક્વક્સં...’ મુનિ બોલે તે મીઠું જ હોય, મધુર જ હોય...

‘ગુપ્તિ ઉત્સર્ગનો સમિતિ તે, માર્ગ આપવાદ સુવિલાસ રે.’ ગુપ્તિ સ્વભાવ દશા છે. પ્રસ્તુત સન્દર્ભમાં જોઈએ તો, વચનગુપ્તિમાં રહેવું તે સહજ છે. ભાષાસમિતિ એ અપવાદ છે. મુનિ કારણે જ બોલે. પરંતુ એ પ્રભુઆજ્ઞાથી સમ્મત મુનિનું બોલવું પણ મઝાનું હોય છે! સ્વપરનું હિત કરનારું. અને તેથી કહ્યું : ‘સમિતિ તે માર્ગ અપવાદ સુવિલાસ રે..’ ‘સુવિલાસ.’ ઘણો સરસ માર્ગ.

ભાવના બીજા મહાવ્રત તણી,
જિનભણી સત્યતા મૂલ રે;
જેહથી અહિંસકતા વધે,
સર્વ સંવર અનુકૂલ રે....૨

પરંપરામાં એક મઝાનો દુહો છે : ‘અંધાને અંધો કહેતાં, કડવા લાગે વેણ; ધીરે ધીરે પૂછીયે, શાથી ખોયાં નેણ ?’ અંધજનને આંધળો

કહેવાને બદલે, ભાઈ ! તમારી આંખો શી રીતે ગઈ ? એમ પુછાય તો એને સારું પડે છે.

સત્ય વચન પણ એવું ન હોવું જોઈએ કે જે સામાના હૃદયને ઠેસ પહોંચાડે... પરંપરામાં સરસ સૂક્તખંડ આવે છે : ‘હિતમિતપથ્યં સત્યમ્.’ સત્ય વચનને ત્રણ વિશેષણો અહીં લગાડ્યા છે. હિતકારી, માપસરનું અને પથ્ય.

પહેલું વિશેષણ : એ હિતકારક હોવું જોઈએ. સાંભળનારને મીઠું લાગે તેવું. એના ભાવી હિતને કરનારું તે જોઈએ.

બીજું વિશેષણ : એ માપસરનું જોઈએ. એક શબ્દથી ચાલે તો બે શબ્દો નહિ બોલવાના. કંજૂસ માણસ પૈસા-પૈસાનો હિસાબ કરીને વાપરે, એ રીતે સાધક એક એક શબ્દ બોલતાં પહેલાં વિચારે...અને પછી, જરૂરી હોય તો જ બોલે.

ત્રીજું વિશેષણ : ‘પથ્યમ્.’ સામાને માટે જેમ આ શબ્દો હિતકર જોઈએ, પોતાને માટે પણ એ પથ્યરૂપ જોઈએ. ઘણી વાર એવું બને : વક્તાના શબ્દો સાંભળી શ્રોતા ભીંજાઈ ઊઠે. ને એ પોતાના (?) શબ્દોની અસરકારકતાથી વક્તાના હૃદયમાં અહંકારનો ઊભરો ચઢે.

શબ્દ પથ્યરૂપ ત્યારે બને : જ્યારે વક્તા પણ શ્રોતા હોય... વક્તાને અનુભવાતું હોય કે પોતાની સાઉન્ડ સીસ્ટમનો ઉપયોગ પ્રભુએ કર્યો. અને એટલે, પોતે પણ શ્રોતા હતો.

‘જેહથી અહિંસકતા વધે, સર્વસંવર અનુકૂલ રે...’ ભાષાસમિતિ.... સાધકનું સત્ય વચન : બીજાને માટે હિતકર હોય; પોતાને માટે પથ્ય રૂપ હોય...અને એ માપસરનું છે, માટે ‘સર્વ સંવર અનુકૂળ.’ માપસરનું છે માટે અને પોતેય શ્રોતા હોય છે માટે. અહમ્ની પૃષ્ઠભૂ પરથી રેલાતો શબ્દ-પ્રવાહ આશ્રવ રૂપ થશે. પણ આજ્ઞાની પૃષ્ઠભૂ પર શબ્દ પ્રવાહ રેલાશે ત્યારે...? સંવર જ સંવર હશે.

‘ભાવના બીજા મહાવ્રત તણી.’ ભાષા સમિતિ એ સત્યમહાવ્રતની ભાવના છે. સત્યમહાવ્રતને ટેકો આપવા માટે છે ભાષા સમિતિ.

પરંપરામાં એક કહેવત છે : ઝાઝું ખાય તે એહું; ઝાઝું બોલે તે જુહું. સંયમિત રીતે, બહુ જ ઓછું બોલનારો, ભાષા સમિતિનો સાધક સત્ય- મહાવ્રતને બરોબર જાળવી શકશે.

એક ભાઈ બોરના જાળામાંથી બહાર આવ્યા અને કહે : સો સાપ જોયા... ‘એક જાલે મેં સો સાપ...’ સાંભળનાર કહે : સો તો હોતા હશે, કાંઈ ? પેલા એ સીધુ સંખ્યામાં ડિસ્કાઉન્ટ કર્યું : પચાસ તો હશે જ... છેલ્લે એક પર આવ્યો. સાંભળનાર પૂછે છે : તમે જોયેલો ખરો સાપ ? તો કહે : કંઈક અવાજ સાંભળેલો ને હું બહાર આવી ગયો !

‘ભાવના બીજા મહાવ્રત તણી.’ ‘જિનભણી સત્યતા મૂલ રે...’ બીજા મહાવ્રતની ભાવના રૂપ આ ભાષાસમિતિ પ્રભુએ પ્રરૂપેલ છે.

‘જિનભણી’ બોલતાં તો હૈયે રોમાંચ થઈ જાય ! મારા પ્રભુએ કહ્યું છે... મારા પ્રભુએ મને કેવી અદ્ભૂત સાધના આપી છે.

અહોભાવની સશક્ત પૃષ્ઠભૂ પર આ સાધનાને સાધક ઝીલી શકે એ માટે ‘જિનભણી’ પદ આવ્યું છે...

હું ઘણી વાર કહું છું કે પાકટ શ્રોતાને જકડી રાખનાર વક્તાની જરૂરિયાત હોતી નથી. કોઈ પણ મુનિરાજ પ્રવચનના પ્રારંભમાં બોલે કે પ્રભુએ આ રીતે ફરમાવ્યું છે....ને શ્રોતા સમવસરણની યાત્રાએ, સ્મૃતિના પાંખાળા ઘોડા વડે, પહોંચી જાય.

સમવસરણની જન્માન્તરીય સ્મૃતિની પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુના શબ્દોને ઝીલવાની કેવી મઝા !

‘જિનભણી સત્યતા મૂલ રે...’ પ્રભુએ ભાખેલી ભાષા સમિતિ સત્યમૂલા છે.

મૌનધારી મુનિ નવિ વદે,
વચન જે આશ્રવ ગેહ રે;
આચરણ જ્ઞાન ને ધ્યાનનો,
સાધક ઉપદિશે તેહ રે....૩

‘જ્ઞાનસાર’ની મોહક વ્યાખ્યા યાદ આવે : જગતના તત્ત્વને યથાસ્થિત રૂપે જાણે તે મુનિ. ને મુનિનું આચરણ તે મૌન.

જગતનાં બે તત્ત્વો : જડ અને ચેતન. મુનિ જડમાં ક્યારેય લેપાય નહિ અને ચેતનાના ગુણોમાં ઊંડે ને ઊંડે સર્ચા કરે.

મુનિને સ્પર્શ હોય છે માત્ર સ્વગુણોનો, પરમ ગુણનો. પરથી એ છે અણસ્પર્શાયેલા.

‘અધ્યાત્મ ગીતા’માં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે: ‘આત્મરમણી મુનિ જગવિદિતા...’ આત્મરમણતા આવી, જગત જણાઈ ગયું. ‘અધ્યાત્મબિન્દુ’માં પૂ. હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે જો આત્મા જણાઈ ગયો, તો બીજું જાણવા જેવું શું બાકી રહે છે ?

યાદ આવે છે પેલા સંત : જેમણે કહેલું કે નદી ઊતરતાં પાણીનો સ્પર્શ ન થવો જોઈએ. ઘટનાની નદીને ઊતરવાની આ વાત હતી. ઘટનાઓ બહારના સ્તર પર ઘટ્યા કરે, મુનિ હોય સ્વનિષ્ઠ.

બીજા દિવસે સંતને બહાર જવાનું થયું. નવા આવેલા થોડાક સત્સંગીઓએ ગુરુની નદી ઊતરવાની ચેષ્ટા નીહાળી. સામાન્ય માણસ ઊતરે એ જ રીતે તેઓ નદી ઊતર્યા.

પાછળથી એ સત્સંગીઓએ ગુરુને પૂછેલું કે તેમના પેલા વિધાનનું રહસ્ય શું હતું ? ગુરુએ કહ્યું કે, નદીને ઊતરતી વખતે હું પાણીને સ્પર્શતો નહોતો. પાણી જરૂર મારા શરીરને અડતું હશે; પણ હું પાણીને સ્પર્શતો નહોતો. હું તો મારા આત્મિક ગુણોને જ તે વખતે અને અત્યારે સ્પર્શું છું.

જડ અને ચેતનના બે જ ખાનાં મુનિએ રાખ્યા છે. જડ તરફ લઈ જનાર કોઈ પણ તત્ત્વ પર મુનિ ચોકડી મૂકશે.

‘મૌનધારી મુનિ નવિ વદે, વચન જે આશ્રવ ગેહ રે....’ પર તરફ ફંટાય તેવું વચન મુનિ નહિ બોલે.

આવું પણ બની શકે : માત્ર પરહિત માટે બોલવાનું - ધર્મોપદેશ આપવાનું - મુનિએ શરૂ કર્યું. અધવચ્ચે જતાં, લોકોનો પ્રચંડ પ્રતિભાવ જોતાં, અહમ્ પોતાની ભીતર છલકાઈ રહ્યો છે એવું લાગે તો મુનિ એ જ ક્ષણે બોલવાનું બંધ કરી દે. નહિ, પર ભણી જવું જ નથી.....

‘આચરણ જ્ઞાનને ધ્યાનનો, સાધક ઉપદેશો તેહ રે....’ જ્ઞાન, ધ્યાન અને ચારિત્રનો સાધક ઉપદેશ જ તેઓ આપશે.

અહીં વિનિયોગની વાત છે. દેશના એ કોઈ નાનીસૂની ઘટના નથી. ના, એ ભાષણ નથી... જે તત્ત્વની સિદ્ધિ મુનિને થયેલ છે એનો વિનિયોગ -અર્પણ બીજાને તેઓ કરશે.

યોગવિંશિકા ટીકામાં સિદ્ધિ (વિનિયોગ) પદાર્થની મજાની વાત આવે છે. અહિંસાની સિદ્ધિ થયેલી હોય એ મુનિના અસ્તિત્વમાંથી કરુણાના એવા પરમાણુઓ નીકળતા હોય છે કે એમની નજીક ગયેલો શિકારી પણ અહિંસક બની જાય !

સત્ય તત્ત્વની સિદ્ધિ કરેલ હોય એ મુનિની નજીક ગયેલ વ્યક્તિ ઈચ્છવા છતાં જુદું બોલી શકે નહિ.

ઉદિત પર્યાપ્તિ જે વચનની,
તે કરી શ્રુત અનુસાર રે;
બોધ પ્રાગભાવ સજ્જાયથી,
વળી કરે જગત ઉપકાર રે....૪

ભયંકર ગરમી અને લૂની થપેડો વચ્ચે પણ એરકન્ડિસન્ડ મકાનમાં
ઠંડક ઠંડક રહે છે : શિયાળા જેવું આહ્વાદક વાતાવરણ. એરકન્ડિસનર
ગરમ હવાને પણ ઠંડી કરીને જ રૂમમાં દાખલ થવા દે છે.

ભાષાસમિતિ આ જ કામ કરે છે.

વચનના-ભાષા વર્ગણના પુદ્ગલો ગ્રહણ થાય કે છોડાય ત્યારે
શ્રુતાનુસારિતાનો પુટ તે પર આપી દેવામાં આવે છે. હવે જે કંઈ બોલાશે
તે પ્રભુઆજ્ઞા-સમ્મત જ હશે. ‘ઉદિત પર્યાપ્તિ જે વચનની, તે કરી શ્રુત
અનુસાર રે...’

એકાદ વાક્ય પણ પ્રભુઆજ્ઞાને સમ્મત ન હોય તો એ ચાલી શકે
નહિ. કોઈ મુનિને પૂછશે : તમે આમ સાંભળ્યું હતું ? મુનિની ભાષા
આવી ન હોય : હા, મેં કાનોકાન સાંભળ્યું હતું અને આમ જ હતું. મુનિ
કહે કે આવું કંઈક બોલાયેલું એવો ખ્યાલ છે.

આ સન્દર્ભમાં દશવૈકલિક સૂત્રનું આ ગાથાખંડ યાદ આવી જ
જાય : ‘ણ ય દિટ્ઠં સુયં સવ્વં સાહુ અક્ખાઉમરિહ્ઠ....’ અદ્ભૂત આ ગાથા
સૂત્ર છે. જોયેલું કે સાંભળેલું બધું કહેવા માટે સાધુ સમર્થ નથી.

પરંપરિત લયથી સહેજ ‘ખસીને’ જોઈએ તો આ સન્દર્ભ મળે.
અને એ બહુ જ, બહુ જ મજાનો સન્દર્ભ છે. સાધુએ જોયું છે અથવા
કહ્યો કે મુનિની આંખની ડેલીએ રૂપના પરમાણુઓએ પ્રવેશ કર્યો છે; સાધુએ
સાંભળ્યું છે; પણ સાધુ તે જોયેલું કે સાંભળેલું બધું કહી શકતો નથી.
કારણ કે મુનિ તો હતા ભીતર; રૂપના કે શબ્દના પરમાણુઓએ આંખની
કે કાનની ડેલીએ પ્રવેશ કર્યો અને આવકાર ન મળતાં, અણગમતા
મહેમાનની પેઠે પાછા જતા રહ્યા.

હવે મુનિને શો ખ્યાલ હોય કે શું જોયેલું ? શું સાંભળેલું ?

એક સાધક આચાર્યશ્રીની આ કેફિયત સાંભળવાની મઝા આવશે: સાધકોની સાધના વિષયક કેફિયતો સાંભળવાનો તો આનંદ આવે. પણ ક્યારેક સંઘમાં જાગેલા કોઈ પ્રશ્ન અંગે કંઈક સાંભળવું પડે ત્યારે ફરજના ભાગ રૂપે સાંભળી લઉં. એકવાર એવું બનેલું: શ્રી સંઘમાં બે પક્ષો પડી ગયા. એક પક્ષ વાળા મારી પાસે આવ્યા અને તેમની વાતો કરી. એ વખતે બીજા પક્ષનો એક માણસ અંધારાનો લાભ લઈ આવી ગયેલો. આ પક્ષવાળાઓએ સામાપક્ષવાળાઓ માટે જે શબ્દપ્રયોગ કર્યો તેની નોંધ પેલા ભાઈએ લીધી. પછી બીજા પક્ષવાળાઓ આવ્યા ત્યારે એમણે પહેલાં જ પૂછ્યું : અમારા માટે આ લોકો આવું-આવું બોલેલા ? હું શું જવાબ આપું ? એમની મૂળભૂત વાત મેં ધ્યાનથી સાંભળેલી.. કષાયને વશ, એ લોકો બીજા પક્ષ માટે બોલેલા તે મેં સાંભળેલું જ નહિ. હવે હું શી રીતે કહું કે મેં સાંભળેલું ? મારે કહેવું પડ્યું કે મૂળભૂત વાત સિવાયનો બીજો જે વિસ્તાર હતો તે (કાનની ડેલીએ દસ્તક દઈ પાછો જ ફર્યો હતો ને!) મારી જાણ બહાર છે.

‘ઉદિત પર્યાપ્તિ જે વચનની, તે કરી શ્રુત અનુસાર રે; બોધ પ્રાગભાવ સજ્જાયથી, વળી કરે જગત ઉપકાર રે....’

સ્વાધ્યાય ને બોધના પ્રાગભાવ રૂપ કહ્યો છે. આત્મબોધ જેનાથી પ્રગટે તે સ્વાધ્યાય. પાંચસો ગાથાસૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરતાં, એકાદ ગાથા સૂત્ર પાસે અટકી જઈએ. એ શબ્દો ભીતર, ભીતર ઊતરતાં જાય અને આત્મબોધનો દીવો ઝગી ઊઠે.

સ્વાધ્યાય આત્મબોધ કરશે અને એથી લોકોપકાર પણ થશે.

ક્રમ આપણી પરંપરાએ જે દર્શાવ્યો છે તે જ અહીં આવ્યો : પહેલાં સ્વકલ્યાણ પછી લોકકલ્યાણ.

એક સદ્ગુરુની આ મઝાની કેફિયત છે : ઘણીવાર લોકો કહેતા હોય છે : આટલા બધા મુનિવરો સાથે છે; ચાર્તુમાસ માટે અલગ અલગ સ્થળે આપી દો ને ! હું એ વખતે કહેતો હોઉં છું કે કાચા ઘડામાં પાણી નાખશું તો શું થશે ? ઘડો ફૂટી જશે, પાણી વહી જશે. શિષ્યોને પરિપક્વ થવા દો... સ્વકલ્યાણ એમનું થઈ ગયું, વૈરાગ્ય એમનો દૃઢ થયો; જરૂર એમને પરકલ્યાણ માટે મોકલીશ.

સાધુ નિજવીર્યથી પર તણો,
નવિ કરે ગ્રહણ ને ત્યાગ રે;
તે ભણી વચન ગુપ્તે રહે,
એહ ઉત્સર્ગ મુનિ માર્ગ રે....૫

કાંકરિયા બાબા. નામ તો એમનું જુદું હતું, પણ આ નામે તેઓ જાણીતા થયા.

એક ગામની બહાર મંદિર હતું. ત્યાં એક દિવસ તેઓ આવીને રહ્યા. કોણ જાણે, તેમની મુખમુદ્રા, પ્રશાન્ત સ્વભાવથી લોકોને તેમના પર ગજબની શ્રદ્ધા જામી ગઈ. લોકો વારંવાર આવવા લાગ્યા. ખાદ્ય પદાર્થો લાવવા માંડ્યા.

બાબાને થયું કે આમાં પ્રભુનું ધ્યાન શી રીતે થાય ? પણ લોકોને સીધી રીતે ના પણ કેમ પાડવી ? એમણે બીજા દિવસે કહ્યું : જેમને બાબા પર પ્રેમ હોય તે થોડા કાંકરા લઈને આવે. કાંકરાનો ઢગલો થઈ ગયો. બાબા તેની પર બેસી ગયા. લોકોથી થોડું અંતર થઈ ગયું. ઢગલો મોટો થયો. અંતર વધતું ગયું.

પરંતુ લોકોનું આવવાનું ઓછું ન થયું. બધા આવે. થોડાક શબ્દો બોલવા માટે વિનંતી કરે... કાંકરિયા બાબાએ એનોય ઉપાય વિચાર્યો : બે જ શબ્દો બોલવાનું નક્કી કર્યું ‘કર, કર..’ જે પણ આવે ને સત્સંગ માટે પ્રાર્થના કરે; બાબા કહેતા : કર, કર...

લોકો ધીમે ધીમે આવતા ઓછા થઈ ગયા.

સાધક પોતાની બુદ્ધિ, શક્તિ આદિનો ઉપયોગ માત્ર પોતાની સાધનાને સમૃદ્ધ કરવા માટે જ કરે. પરંતુ પોતાની શક્તિને એ ક્યારેય ન લઈ જાય. ‘સાધુ નિજ વીર્યથી પર તણો, નવિ કરે ગ્રહણ ને ત્યાગ રે...’

સ્વગુણનિષ્ઠ જ મુનિ રહે. ‘તે ભણી વચન ગુપ્તે રહે, એહ ઉત્સર્ગ મુનિ માર્ગ રે...’ વચન ગુપ્તિમાં જ રહે મુનિ. બોલવાનું છુટી જાય.

એકાદ કલાકનું મૌન કર્યા પછી બોલતાં-અચકાતાં અચકાતાં બોલતાં પાંચ-દશ મિનીટ લાગે એવું થવું જોઈએ. એક-બે કલાક બેઠા પછી જેમ ઘણાના પગ જકડાઈ જતા હોય છે તેમ. શરૂઆતમાં એ ચાલે તો લંગડાતા-લંગડાતા ચાલે. પછી પગ છુટ્ટા થઈ જાય. આવું મૌન પછી થવું જોઈએ.

મૌનનો આનન્દ મેળવ્યા પછી સાધક શબ્દોની દુનિયામાં જઈ ન શકે તેવું થવું જોઈએ.

યોગ જે આશ્રવ પદ હતો,
તે કર્યો નિર્જરા રૂપ
લોહથી કંચન મુનિ કરે,
સાધના સાધ્ય ચિદ્રૂપ રે...૬

લોકમાન્ય તિલક મહારાજ.

વિરોધીઓ તેમના પર આક્ષેપો અને પ્રહારો સતત કર્યા કરે. છાપાની હેડલાઈનો તેમના પરની ટિપ્પણીઓથી ભરાઈને આવતી.

એક સવારે તેઓ છાપું વાંચતા હતા : ચાની ચુસ્કીની સાથે. એક મિત્રે પૂછ્યું : તમને ગુસ્સો નથી આવતો ? આવું વાંચતાં...

તિલક મહારાજ કહેતા : ચાની જોડે નાસ્તો તો જોઈએ ને ! તમે

લોકો ચાની જોડે ગરમાગરમ નાસ્તો લેતા હશે, હું ચા સાથે ગરમાગરમ ગાળો લઉં છું !

ગાળ : ગુસ્સો કરાવી શકે; જો તમે સમાજે આપેલ મનની નોંધ પ્રમાણે ચાલતા હો...

ગાળ એક શબ્દસમૂહ છે. અને પૌદ્ગલિક શબ્દો મને શું કરી શકે ? આવું જ્ઞાનીઓનું મન વિચારી શકે.

વચનયોગ આશ્રવરૂપ છે, પણ જ્ઞાની સાધક એને નિર્જરા સ્વરૂપે ફેરવી શકે છે.

બોલ્યા : અહંકાર છલકાયો; આશ્રવ. બોલ્યા : સામાના હૃદયને ઠેસ લાગી; આશ્રવ. પણ બોલો અને નિર્જરા... ક્યારે ?

પ્રવચનકાર પ્રવચન પૂરું કરે અને એની આંખો છલકાયેલી હોય... પ્રભુએ મારી સાઉન્ડ સિસ્ટમનો ઉપયોગ કર્યો. બોલ્યા : અને ખાલી છો.. અહંકાર નથી. આશ્રવ ક્યાંથી થશે ? કર્મો કયા રસ્તેથી આવશે ?

બહુ મજાની વાત કહું તો, આપણે ત્યાં સંગોષ્ઠિમાં ૫-૧૦ જણા ભેગા થયેલા હોય, ત્યારે બધાજ વક્તા હોય. શ્રોતા એકેય નહિ ! આગળવાળા ભાઈ બોલતા હોય ત્યારે, એના કરતાં ચઢિયાતું કેમ બોલવું એનું સંભાષણ એની ભીતર ચાલતું હોય છે !

‘યોગ જે આશ્રવ પદ હતો, તે કર્યો નિર્જરા રૂપ રે; લોહથી કંચન મુનિ કરે, સાધના સાધ્ય ચિદ્રૂપ રે...’ વચનયોગ જે આશ્રવરૂપ હતો, તે નિર્જરારૂપ થયો.

પ્રારંભિક સાધક લગભગ મૌનમાં જ રહેશે. મુનિ વહોરવા જાય અને કો’ક કંઈક પૂછે તો મુનિ શું કરે ? ‘ધર્મલાભ’ જેવા શબ્દનો જ ઉપયોગ મુનિ કરે. બાકી તે મૌન જ હોય. ઇશારાથી કહી દે : અમારા

ઉપાશ્રયે આવજો.

ઉપાશ્રયમાં રહેલ મુનિ પણ ગુરુદેવની આજ્ઞા વિના એકાદ શબ્દ પણ બોલતા નથી. આજ્ઞા વિના બોલાયેલો શબ્દ ગુરુઅદત્તમાં જતો રહેશે.

એક ભાઈ મને મળેલા. એમની દીકરીએ દીક્ષા લીધેલી. દીક્ષા પછી દીકરી મહારાજનાં ગુરુણીજીએ એમને કહેલું : તમે વારંવાર સાતા પૂછવા ન આવશો. ચોમાસામાં માત્ર એક વાર એ ભાઈ દીકરી મહારાજને સાતા પૂછવા જાય છે. ભાઈ સીધા ગુરુણીજી મહારાજ પાસે જાય. ગુરુણીજી મહારાજ પણ પોતે રહેતા હોય એ ખંડમાં નહિ, બહારના ભાગમાં એક સાધ્વીજીને સાથે લઈ જઈ બે-પાંચ મિનીટ સુખસાતાની અને દીકરી મહારાજના અભ્યાસ આદિની વાત કરી લે.

પછી, દીકરી મહારાજને ગુરુણીજી આજ્ઞા કરે કે, વત્સે ! પાંચ મિનીટ એમની જોડે, એમને સંતોષ થાય એ માટે બેસો. દીકરી મહારાજ નીચાં નેત્રે, મુહપત્તી પૂર્વક, બહુ જ ઓછા શબ્દોમાં, ધીમા અવાજે વાત કરી છટ્ટી મિનીટે પોતાના આસન પર જઈ પોતાનો સ્વાધ્યાય આદિ ચાલુ કરી દે.

અહીં, આવા સંયમિનીનું, ગુરુ આજ્ઞા પૂર્વકનું બોલવાનું પણ નિર્જરા રૂપ થયું ને ?

‘લોહથી કંચન મુનિ કરે...’ પારસમણિ લોઢાને સોનામાં ફેરવે તેમ અહીં ગુરુ-આજ્ઞા પૂર્વકની સાધના આશ્રવરૂપ વચનયોગમાંથી નિર્જરામાં ફેરવાય છે.

આવા સાધકની સાધના સાધ્ય તરફ આગળ વધી રહી છે. ‘સાધના સાધ્ય ચિદ્રૂપ રે...’ પૂર્ણ જ્ઞાતાભાવ, કેવળ જ્ઞાન, ચિદ્રૂપતા એ સાધ્ય છે. અહીં જેમ જેમ સાધના પરિપુષ્ટ થતી જશે તેમ તેમ તે સાધ્ય તરફ આગળ સરકતી જશે. હશે માત્ર જ્ઞાતાભાવ. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ લાડમાં જેને જાણંગભાવ કહે છે, તે.

એક કલાક કે બે કલાક સુધી બોલ્યા પછી પણ જેની ભીતર પોતાના દ્વારા ઉચ્ચારાયેલ શબ્દ પર સહેજ પણ આસક્તિ નથી, પકડ નથી, કહો કે ભીતર એકાદ લકીર પણ પડતી નથી. એ નિર્જરા રૂપ વચનયોગના સ્વામી છે.

પરંપરામાં એક સુભાષિત છે : ‘ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં, શિષ્યસ્તુ છિન્ન સંશયઃ’. ગુરુનું વ્યાખ્યાન મૌનમાં જ હોય અને શિષ્યના સંશયો છેદાઈ જાય. દેખીતી રીતે, ગુરુના આભામંડલમાં રહેવાની આ વાત છે.

આ સુભાષિતને હું થોડુંક પલટું છું : ગુરોસ્તુ વ્યાખ્યાનં મૌનં, શિષ્યસ્તુ છિન્નવિકૃતિઃ’. જરૂર પડે ત્યારે, ગુરુદેવ શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે; પણ એમનું વ્યાખ્યાન મૌન જ હોય છે. કારણ કે ભીતર સહેજ પણ લકીર દોરાતી નથી. સામે શ્રોતાઓ હતા; એમના માટે જરૂરી જે શબ્દો હતા; તે બોલાઈ ગયા. ભીતર કશું જ સ્પર્શ્યું ન હતું. સામે પક્ષે, આવા સશક્ત ગુરુદેવ મળ્યા હોય છે ત્યારે શિષ્યના સંશયો છેદાઈ જાય છે એમ નહિ; શિષ્યના વિકારો છેદાઈ જાય છે.

આવો વચનયોગ : ક્ષણે ક્ષણે જ્યાં નિર્જરા છે.

આત્મહિત પરહિત કારણે,
આદરે પંચ સજ્જાય રે;
તે ભણી અશનવસનાદિકા,
આશ્રયે સર્વ અવવાય રે.....૭

પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય : વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા. ધર્મકથા પરકલ્યાણ માટેનો સ્વાધ્યાય યોગ છે. આગળના ચાર સ્વકલ્યાણ માટે છે.

વાચના : ગુરુમુખે સૂત્ર લેવું અથવા પોતે વાંચવું. પૃચ્છના : ગુરુદેવને પૂછવું. પરાવર્તના: સ્વાધ્યાય કરવો, આવર્તન કરવું. અનુપ્રેક્ષા : ચિન્તન. ધર્મકથા : બીજાને ધર્મની કથા કહેવી.

વાચના આદિના દરેક પડાવે અહોભાવની પૃષ્ઠભૂમિકા પર તમે પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દોને ઝીલો છો.

દશવૈકાલિક સૂત્રને તમે ગોખવા જતા હો. સાપડા પર પુસ્તકને મૂક્યું. ગ્રંથને ખમાસમણ દો. ગ્રંથકાર પૂજ્યપાદ શય્યાંભવસૂરિ મહારાજના નામનું સ્મરણ કરો....અને એ વખતે આંખો અહોભાવના અશ્રુથી છલકાઈ આવે : કેવો આપનો આ ઉપકાર ! કે આવું મળાનું સૂત્ર આપે અમને આપ્યું....અને છલછલાતી આંખે ગોખવાનું શરૂ થાય.

અનુપ્રેક્ષાની ભીનાશની આવી જ વાત અધ્યાત્મના પડાવને અનુલક્ષીને કહેવાઈ છે: સાધક પાસે વચનાનુસારી તત્ત્વચિન્તન છે, અને એ પણ મૈત્રી આદિ ભાવથી યુક્ત છે.^૨

ચિન્તન વચનાનુસારી જ હોય... તમે ક્યારે પણ ચિન્તન કરો, તમારી સામે પ્રભુનું કોઈ પણ પ્યારું વચન હોવું જ જોઈએ. માત્ર બુદ્ધિપૂર્વકના ચિન્તનનો અહીં છેદ ઉડાડ્યો.

‘અરિહંત ચેઈઆણં’ સૂત્રમાં એટલે જ શ્રદ્ધા પછી મેધા કહેલી છે. શ્રદ્ધાના રંગે નીખરેલી બુદ્ધિ તે મેધા.

ચિન્તન વચનાનુસારી હોય, તેમ મૈત્રી આદિ ભાવથી યુક્ત હોય. ભીનું ભીનું ચિન્તન...

આ ભીતરી ભીનાશ શબ્દો રૂપે પ્રગટ થાય એ છે ધર્મકથા.

‘આત્મહિત પરહિત કારણે, આદરે પંચ સજ્જાય રે...’ મુખ્યતથા સ્વકલ્યાણ પર કેન્દ્રિત છે સ્વાધ્યાય. એ પછી, પરિપક્વતા મળ્યા બાદ, પરકલ્યાણ કરી શકાય છે.

૨. ઔચિત્યાદ વૃત્તયુક્તસ્ય, વચનાત્તત્ત્વચિન્તનમ્ । મૈત્ર્યાદિભાવસંયુક્તમ્ ।

—યોગબિન્દુ,

‘તે ભણી અશનવસનાદિકા, આશ્રયે સર્વ અવવાય રે...’ સ્વાધ્યાય બરોબર થઈ શકે માટે દેહનું પોષણ જરૂરી છે. તેથી આહારાદિ અને વસ્ત્ર આદિ બધું જ અપવાદ રૂપે મુનિ ગ્રહણ કરે છે.

જિન ગુણ સ્તવન નિજ તત્ત્વને,
જોયવા કરે અવરોધ રે;
દેશના ભવ્ય પ્રતિબોધવા,
વાયણા કરણ નિજ બોધ રે.....૮

વચન ગુપ્તિના શિખર પરથી ભાષા સમિતિની તલાટી પર મુનિ ક્યારે ક્યારે ઉતરે ? ત્રણ કારણો અહીં બતાવ્યા છે.

પહેલું કારણ : ‘જિન ગુણ સ્તવન નિજ તત્ત્વને, જોયવા કરે અવિરોધ રે...’ પ્રભુના ગુણોનું સ્તવન કરે છે સાધક....પ્રભુના ગુણોને જોતાં પોતાના ગુણોને પણ સાધક જોઈ શકે છે : જિન ગુણ દર્શન દ્વારા નિજગુણ દર્શન.

પૂ. પદ્મવિજય મહારાજની પંચાસરા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તવનાની કડી યાદ આવે : ‘તુજ ગુણ કોણ ગણી શકે, જો પણ કેવળ હોય; આવિરભાવથી તુજ, સયલ ગુણ માહરે, પ્રચ્છન્ન ભાવથી જોય...’ પ્રભુ ! તમારી પાસે જે ગુણ પ્રગટ છે; તે જ ગુણો મારી પાસે આવરાયેલા પડ્યા છે.

બસ, એક આવરણની ભીંત તો તોડવી છે... શી રીતે એ તૂટે ? મહામહિમ શ્રી અનન્તનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં પૂજ્યપાદ માનવિજય મહારાજ કહે છે :

‘તપ જપ કિરિયા મોગરે રે, ભાંગી પણ ભાંગી ન જાય;
એક તુજ આણ લહે થકે રે, હેલામાં પરહી જાય...’

એ આવરણની ભીંત તોડવા માટે તપનો હથોડો (મુદ્ગર) લીધો; પણ તૂટી નહિ એ ભીંત... જપ અને ક્રિયાના હથોડાથી મંડી પડ્યા; ભીંતનું

પ્લાસ્ટર પણ તૂટ્યું નહિ; હા, તારી આજ્ઞાનો હથોડો લીધો ને અડાડ્યો ત્યાં ભીંત રમત માત્રમાં, પલકવારમાં તૂટી ગઈ.

આજ્ઞાયોગ એટલે સમર્પણ. શરણાગતિ. તપ કર્યો ને અહંકાર હતો, તો એ તપ આજ્ઞાપૂર્વકનો ન થયો... જપ કર્યો, પણ મેં કર્યો આ ભાવ હતો તો ત્યાં આજ્ઞાયોગ ભળ્યો નહિ...

તપ જોઈએ, જપ અને ક્રિયા જોઈએ; પણ આજ્ઞાયોગ પૂર્વકના જોઈએ. અને તો પેલી ભીંત તરત તૂટી જાય.

‘જિનગુણ સ્તવન નિજ તત્ત્વને જોયવા...’ સ્તવન / પ્રભુગુણ દર્શન/ પ્રભુ ગુણ અનુપ્રેક્ષણ બનશે દર્પણ. જેમાં સાધકની અશુદ્ધિ પ્રતિબિંબિત થશે.

પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તુતિ ‘સકલાર્હત્ સ્તોત્ર’માં આવે છે,

કમઠે ધરણેન્દ્રે ચ, સ્વોચિતં કર્મ કુર્વતિ;

પ્રભુસ્તુલ્યમનોવૃત્તિઃ, પાર્શ્વનાથઃ શ્રિયેઽસ્તુ વઃ ॥

કમઠ દ્વારા પ્રભુના પરમપાવન દેહ પર ઉપસર્ગોની ઝડીઓ વરસતી હતી...અને ધરણેન્દ્રે પ્રભુની ભક્તિ કરી હતી. પ્રભુ બન્ને ઉપર સમાન મનોવૃત્તિવાળા હતા.

બહુ મજાની આ વાત થઈ. પણ સમાન મનોવૃત્તિપણું શી રીતે પ્રકટે ?

બહુ જ મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં આ વાત ખૂલી છે. ‘સ્વોચિતં કર્મ કુર્વતિ...’ પ્રભુનું આ હતું ચિન્તનબિન્દુ : કમઠ એને ઉચિત કાર્ય કરે છે. ધરણેન્દ્ર એને ઉચિત....અને સહુ પોતપોતાની ભૂમિકાને ઉચિત કાર્ય કરતા હોય; તકલીફ કઈ ?

ખરેખર તો, આપણને પીડા ક્યાં થાય છે ? જ્યાં આપણે સીમાનું ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ ત્યાં જ પીડા ઊપજે છે. ‘પેલાએ આમ કેમ કર્યું ?

તેણે આમ ન કરવું જોઈએ... ' ઇત્યાદિ વિચારણા આપણી સમતાને વિખેરી નાખે છે.

પ્રભુ ! અમને પણ આવી દૃષ્ટિ આપોને ! - સમભાવ પૂર્ણા.

‘જિનગુણ સ્તવન નિજ તત્ત્વને જોયવા કરે અવિરોધ રે’.... અવિરોધ શબ્દ બહુ જ સરસ રીતે અહીં આવ્યો છે. અવિરોધ શબ્દ તીક્ષ્ણતાના ભાવને પ્રરૂપે છે. નિજ તત્ત્વનું, આત્મતત્ત્વનું તીક્ષ્ણ-સ્પષ્ટ નિરીક્ષણ. પોતાના દોષોના સન્દર્ભમાં તો જોઈશે નિરીક્ષણની અત્યંત તીક્ષ્ણતા.

એ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ થશે. અગણિત જન્મોમાં પોતાને જોવાનો કોમળ દૃષ્ટિકોણ હતો, બીજાઓને તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિકોણ વડે જોયેલા. હવે કરીએ શીર્ષાસન. આ જ પ્રાયશ્ચિત્ત.

બીજાઓને નિહાળીએ કોમળ-કોમળ દૃષ્ટિકોણવડે અને જાતને જોઈએ તીક્ષ્ણતા વડે.

પરમપાવન દશવૈકાલિક સૂત્રે સાધકને સર્વપ્રાણીમિત્ર (સર્વભૂતાત્મા) બનવાની સાધનાને, આથી જ, સમ્યક્ પ્રાણી નિરીક્ષણની પ્રક્રિયા સાથે જોડી છે : સઽઽભૂયષ્પભૂયસ્સ, સમ્મંભૂયાઈં પાસઓ. (દસ૦ ૪)

અત્યાર સુધીના નિરીક્ષણમાં આપણે જાતને જ પ્રાધાન્ય આપતા હતા. હવે કેન્દ્રમાં હશે જીવસૃષ્ટિ. આપણે હોઈશું ક્યાંક પરિઘમાં.

હવે લાગશે બધું મઝાનું, મઝાનું. ખ્યાલ આવશે કે પહેલાં ક્યાંય સ-રસતા દેખાતી નહોતી, તે સૃષ્ટિની નહિ, આપણી દૃષ્ટિની તકલીફ હતી.

ફ્લોરેન્સ સ્કોવેલ શિનનું પુસ્તક ‘ધ ગેમ ઓફ લાઈફ એન્ડ હાઉ ટુ પ્લે ઇટ’ના અનુવાદ (જીવન એક ખેલ)માં કુન્દનિકા કાપડિયા લખે છે:

કાઈસ્ટે કહેલું, ‘અનિષ્ટનો વિરોધ ન કરો.’ તેઓ જાણતા હતા કે, વાસ્તવમાં અનિષ્ટ છે જ નહિ અને તેથી જ વિરોધ કરવા જેવું કાંઈ નથી. અનિષ્ટ, માણસની નિરર્થક કલ્પનામાંથી અથવા શુભ-અશુભ જેવી બે સત્તાઓ છે એમ માનવામાંથી જન્મે છે.

પોતે સારો છે આ ભ્રમણા જ બીજાઓમાં અશુભત્વની કલ્પનાને ઉત્તેજે છે.

ખલિલ જિબ્રાન, ‘જીસસ : ધ સન ઑફ મેન’માં માટે જ કહે છે, પહેલાં તું પોતે તારી જાતને સાચા અર્થમાં મેળવી લે !

આપણી આ કેવી કરુણતા છે કે આપણે આપણને મળતા નથી....!

સુધીર દેસાઈ ‘મબલખનો મેળો’માં લખે છે, આપણે સામાન્ય રીતે શું કરીએ છીએ ? પેલાએ શું કર્યું અને ઢીંકણાએ શું કર્યું એની જ પંચાત કર્યા કરીએ છીએ, પેલો જીવનમાં કંઈ મેળવી શક્યો નથી એ સાબિત કરવામાં વધારે રસ લઈએ છીએ.

બીજાની અપૂર્ણતાઓ જોવાનો શો અર્થ ? બાઈબલ કહે છે, તારા ભાઈની આંખમાંની રજકણ તું શા માટે જુએ છે, અને તારી પોતાની આંખના મોતીયાને પણ તું કેમ જોતો નથી ? પહેલાં તારી આંખને સ્વચ્છ કર.

‘ધ સરમન ઓન ધ માઉન્ટ’માં કહેલું યાદ આવે, દુષ્ટનો વિરોધ ન કર. કારણ કે વિરોધ એ જ દુષ્ટતાનો ખોરાક છે. અને એ જ એને શક્તિશાળી બનાવે છે.

‘સ્વોચિત્તં કર્મ કુર્વતિ’માં દુષ્ટની દુષ્ટતાને ભૂલી જવાય છે. કહો કે, કોઈ દુષ્ટ જ નથી; બધા જ મજાના માણસો છે, દુષ્ટતા રહી ક્યાં શકે?

‘જિનગુણ સ્તવન, નિજ તત્ત્વને જોયવા કરે અવિરોધ રે’...પ્રભુના ગુણોના ઝળાંહળાં પ્રકાશમાં, સ્પષ્ટ રીતે, પોતાના દોષો દેખાશે અને પ્રભુ પાસે તે દોષોને મિટાવવા માટેની પ્રાર્થના શરૂ થતાં જ દોષો ધૂ થવા લાગશે.

‘દેશના ભવ્ય પ્રતિબોધવા, વાયણા કરણ નિજ બોધ રે...’ અહીં વાયનાથી ધર્મકથા / દેશના સુધીના સ્વાધ્યાયના પાંચે અંગો લઈ લેવાયા છે.

વાયના, પૃથ્થના પરાવર્તના અને અનુપેક્ષા સ્વબોધ માટે. ધર્મકથા ભવ્યોના બોધ માટે. બોલવા માટેનું બીજું ને ત્રીજું કારણ.

એક પરિણત મહાત્મા દ્વારા પ્રવચનમાં અપાયેલી કેફિયત મને યાદ આવે છે. એમણે કહેલું : મારે હવે બોલવું પડે છે... પ્રભુના આજ્ઞાપથ પર ચાલતાં એવો તો આનંદ અનુભવ્યો છે કે હવે તમને કહ્યા વિના નથી રહેવાતું કે તમે આ જ માર્ગ પર હવે ચાલો...

‘પ્રભુ કેવું અનહદ વરસી રહેલ છે !’ એ મહાત્માએ ઉમેરેલું : ‘મે પ્રભુની આજ્ઞા કેવી પાળી છે, તે મને ખ્યાલ છે, પણ પ્રભુએ આપવામાં બાકી નથી રાખ્યું...’

અને પોતે બોલે છે એ શબ્દો પણ વ્યવહારથી પોતાના; નિશ્ચયથી તો એ શબ્દોય ‘એ’ના જ છે ને! એ મહાત્માની આ અભિવ્યક્તિ હતી: સંખ્યાબંધ સાઉન્ડ સિસ્ટમ્સમાંથી પ્રભુએ મારી સાઉન્ડ સિસ્ટમ વાપરી... પ્રભુનો હું ખૂબ ઋણી છું...

નય ગમ ભંગ નિક્ષેપથી,
સહિત સ્યાદ્વાદ યુત વાણી રે;
સોળ દશ ચાર ગુણસું મળી,
કહે અનુયોગ સુપહાણ રે.....૯

કેવી છે વાણી પ્રભુની ? જો કે શબ્દોને પેલે પારની આ ઘટના છે. છતાં, ભક્ત કંઈક કહેશે જ. શા માટે ? ‘એ’ નો ઉપકાર એટલો બધો છે કે ‘એ’ની વાત આવતાં હૃદય હાથમાં રહેતું નથી. અને માટે કહેવું પડે કે, ભક્તિને વશ થઈને, પ્રભુની વાણીના ગુણોને ભક્ત કહે છે.

અને ભક્તની વાત મઝાની જ રહેવાની.... મધુરાષ્ટક કહે છે : ‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્....’ માધુર્યના અધિપતિનું બધું જ મધુર છે. આપણે એક ચરણ આગળ વધીએ : પ્રભુના ભક્તનું પણ બધું જ મધુર હોય છે. કારણ કે પૃષ્ઠભૂમાં છે ભક્તિ... તે ભક્તિના આછા સા પડદાની પાછળ બિરાજમાન છે સાક્ષાત્ ‘એ’. પરમાત્મા.

પ્રભુની વાણી કેવી છે ? ‘નય ગમ ભંગ નિક્ષેપથી, સહિત સ્યાદ્વાદ યુત વાણી રે; સોળ દશ ચાર ગુણસું મળી. કહે અનુયોગ સુપહાણ રે...’

નય, ગમ, ભંગ અને નિક્ષેપથી યુક્ત પ્રભુની વાણી છે.

અનન્ત ગુણાત્મક પદાર્થના એક ગુણને મુખ્ય રૂપે મનમાં રાખી તેવું પ્રતિપાદન કરવું તે નય છે. જેમ કે આત્મા નિત્ય છે... અથવા આત્મા અનિત્ય છે. દ્રવ્યાત્મકતાને કેન્દ્રમાં રાખીને પહેલું વિધાન થયું છે, પર્યાયાત્મકતાને અભિપ્રેત કરીને બીજું વિધાન થયું છે.

મનુષ્યત્વ આદિ યોનિઓ પર્યાય છે; પણ એ પર્યાયો બદલાવા છતાં દ્રવ્ય રૂપે આત્મા નિત્ય જ રહે છે.

ગમ એટલે કથન પદ્ધતિ. શાસ્ત્રનો એક સરખો (શબ્દદૃષ્ટિએ) પાઠ: જેનું તાત્પર્ય ભિન્ન પણ થતું હોય.

ભંગ એટલે ભેદ, પ્રકાર, વિકલ્પ.... તેમાં સાત ભાંગાવાળી વચન પદ્ધતિ-સપ્તભંગી, ત્રણ ભાંગાવાળી ત્રિભંગી આદિ વડે વસ્તુની અનન્ત ધર્માત્મકતાને શબ્દોમાં / વિચારોમાં સમેટવામાં આવે છે.

સમભંગીના ભંગમાં અને નયવચનમાં ફરક આ છે: સ્યાત્ના હોવા, ન હોવાનો. નયવચન કહેશે : અનિત્યો જીવઃ ॥ સમભંગીનો ભંગ કહેશે: સ્યાદ અનિત્યો જીવઃ ॥

નયદૃષ્ટિ જીવના અનિત્યત્વની વાત કરે છે ત્યારે નિત્યત્વની વાત ત્યાં હોતી નથી. સમભંગીનો ભંગ સ્યાત્ પદ ઉમેરીને અનિત્યત્વના કથનની સાથોસાથ નિત્યત્વ આદિ બીજા ધર્મોને આવરી લે છે.

યાદ આવે અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા: ‘નયાસ્તવ સ્યાત્પદલા-
જ્ઞિતા ઇમે રસોપવિદ્ધા ઇવ હેમધાતવઃ ॥’ નયોને સ્યાત્ પદ રૂપી રસથી જ્યારે સીંચીએ છીએ ત્યારે એ સુવર્ણતાને પામે છે.

નિક્ષેપ... એ પણ પદાર્થને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રસ્તુત કરવાની એક પદ્ધતિ છે. એક પદાર્થ ભાવથી-વાસ્તવિક રૂપે આવો છે; પણ એનું ચિત્ર એનું નામ આદિ વાસ્તવિક ન હોવા છતાં વાસ્તવિક તે પદાર્થનું પરિચાયક છે; અને એ રૂપે એને પણ પ્રતિષ્ઠિત કરાયેલ છે.

પરમાત્માનું નામ કેટલું તો સક્ષમ ! પૂજ્ય માનવિજય મહારાજ કહે છે : ‘નામ ગ્રંથે આવે મિલે, મન ભીતર ભગવાન....’ સ્થાપના-નિક્ષેપ : પરમાત્માની મૂર્તિ. દર્શન કરતાં કયો ભાવ ઊઠે? ભક્તના શબ્દોમાં: ‘જાણે મિલયો સો...હિ’. ‘એ’ જ મળી ગયા સાક્ષાત્... દ્રવ્યનિક્ષેપ... સાધના-વસ્થામાં પરમાત્મા...સિદ્ધાવસ્થામાં પરમાત્મા... ભાવ-નિક્ષેપ: સમવસરણમાં બિરાજમાન પરમાત્મા...

સ્થાપના-નિક્ષેપે રહેલ પ્રભુનાં દર્શન કરતાં ભાવનિક્ષેપમાં બિરાજમાન પ્રભુનાં દર્શન શી રીતે થાય છે એની રોમહર્ષક વાત પૂજ્યપાદ જ્ઞાનવિમલ સૂરિ મહારાજે કરી છે : ‘જિણ પરે દેશના દેવતાં એ, સમરું મનમાં તેહ પ્રભુ ! તુમ દરિસને એ...’

‘નય ગમ ભંગ નિક્ષેપથી, સહિત સ્યાદ્વાદ યુત વાણી રે...’ નય, ગમ, ભંગ અને નિક્ષેપથી યુક્ત પ્રભુની વાણી સ્યાદ્વાદ યુક્ત છે.

સ્યાદ્વાદ... અનેકાન્તવાદ...સાપેક્ષવાદ... સાધનામાં નિશ્ચય અને વ્યવહારની પરસ્પર અપેક્ષા હોય છે. સાધક વ્યવહારને સ્વીકારશે. પણ પ્રભુસમ્મત વ્યવહાર કયો ? જેમાં નિશ્ચય અનુસ્યૂત / પરોવાયેલ હોય તે જ વ્યવહાર. અને પ્રભુસમ્મત નિશ્ચય કયો ? જેમાં વ્યવહાર અનુસ્યુત હોય તે.

પ્રભુની વાણી સ્યાદ્વાદથી સભર છે...

‘સોળ દશ ચાર ગુણ સું મળી, કહે અનુયોગ સુપહાણ રે.’ અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમાં પ્રભુની વાણીની વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ વિષે ઘણી બધી વાતો છે.

વાણીના ૧૬ પ્રકાર : (૧-૩) ૩ વચન (પ્રથમવચન, દ્વિતીય વચન, તૃતીય વચન), (૪-૬) ૩ લિંગ (પુરુષ લિંગ, સ્ત્રીલિંગ, નપુંસકલિંગ), (૭-૯) ૩ કાળ (ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળ), (૧૦-૧૧) પ્રમાણ ૨ (પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ), એ પછી ઉપનય વચન અને અપનય વચન.... તેમાં ઉપનય એટલે ગુણ, અપનય એટલે દોષ. આ બે (ઉપનય-અપનય)ની ચતુર્ભંગી આ રીતે થશે : (૧૨) ઉપનય - અપનય વચન. (આ સ્ત્રી રૂપવતી છે, પણ કુશીલા છે.) (૧૩) ઉપનય - ઉપનય વચન (આ સ્ત્રી રૂપવતી છે અને સદાચારિણી છે.) (૧૪) અપનય - ઉપનય વચન. (આ સ્ત્રી કુરૂપા છે પણ શીલવતી છે.) (૧૫) અપનય - અપનય વચન. (આ સ્ત્રી કુરૂપા છે અને કુશીલા છે.) (૧૬) અધ્યાત્મ વચન : બીજાને ઠગવાની બુદ્ધિથી મનમાં બીજું રાખી, વચન વડે બીજું કહેવાની ઈચ્છાવાળો પણ અચાનક મનમાં જે હોય તે જ બોલી જાય તે અધ્યાત્મ વચન.... (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગ્રંથની ટીકામાં આ રીતે આ ભેદોની વ્યાખ્યા આપેલ છે.)

૧૦ પ્રકાર વાણીના : શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં ૧૦ પ્રકાર આપેલા છે. (૧) જનપદ સત્ય (૨) સમ્મતસત્ય (૩) સ્થાપનાસત્ય (૪) નામસત્ય (૫) રૂપસત્ય (૬) પ્રતીત્યસત્ય (૭) વ્યવહારસત્ય (૮) ભાવસત્ય (૯) યોગસત્ય (૧૦) ઔપમ્યસત્ય.

આ રીતે જનપદ સત્ય આદિ દશ પ્રકારે સત્ય ભાષા છે.

(૧) જનપદસત્ય : જનપદ એટલે દેશ. જે દેશમાં કોઈ ચોક્કસ શબ્દ કોઈ ચોક્કસ અર્થ રૂપે પ્રયોજાય તે જનપદ સત્ય. જેમકે, કોંકણ આદિ દેશોમાં પાણીને પીચ્ય, નીર, ઉદક વગેરે રૂપે કહે છે, તો તે રૂપે તે શબ્દો વાપરવા તે જનપદ સત્ય.

(૨) સમ્મતસત્ય : સકળ લોકની સમ્મતિ પૂર્વક જે સત્ય રૂપે પ્રસિદ્ધ થયું હોય તે સમ્મત સત્ય. જેમકે કાદવ (પંક)માં કુમુદ, કુવલય, ઉત્પલ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, છતાં સામાન્ય વ્યવહારમાં અરવિંદ જ પંકજ (કમળ) રૂપે પ્રસિદ્ધ છે...

(૩) સ્થાપનાસત્ય : અમુક ચોક્કસ પ્રકારના આંકડા કે મુદ્રાને અમુક રૂપે માનવા તે સ્થાપના સત્ય. જેમકે '૧' પછી બે શૂન્ય કરવાથી 'એક સો' નો વ્યવહાર થાય છે. અને ૧ પછી ૩ શૂન્ય કરવાથી એક હજાર થાય છે. એ જ રૂપે અમુક ચલણી સિક્કા અને નોટોમાં તેવા પ્રકારની મુદ્રા વડે સત્યતા જણાય છે. એ જ રીતે અરિહંત પ્રભુ આદિની મૂર્તિમાં અરિહંત આદિપણનો ભાવ.....

(૪) નામસત્ય : જે નામથી તે વ્યક્તિનો બોધ થાય તે નામ-સત્ય. જેમ કે કુલને વધારનાર ન હોવા છતાં કુલવર્ધન નામથી તે વ્યક્તિ ઓળખાય તો ત્યાં નામસત્યતા છે.

(૫) રૂપસત્ય : રૂપની અપેક્ષાએ સત્યતા. જેમ કે દંભથી દીક્ષિત થયેલો હોય પણ તેવા રૂપ - સાધુવેષને કારણે તે સાધુ રૂપે કહેવાય.

(૬) પ્રતીત્યસત્ય : પ્રતીત્ય એટલે સાપેક્ષ રીતે... જેમ કે અનામિકા આંગળી ટચલી આંગળીને આશ્રયીને મોટી છે, પણ મધ્યમા આંગળીની અપેક્ષાએ નાની છે.

(૭) વ્યવહારસત્ય : લોક વ્યવહારની અપેક્ષાએ સત્ય તે વ્યવહાર સત્ય. જેમ કે પર્વત બળે છે, ઘડો ઝમે છે.....

(૮) ભાવસત્ય : ભાવ એટલે વર્ણ. તેની અપેક્ષાએ સત્યતા. જેમ કે બગલામાં પાંચે રંગ હોવા છતાં સફેદ રંગની અધિકતા હોવાથી બગલો સફેદ કહેવાય છે.

(૯) યોગસત્ય : યોગ એટલે સંબંધ, તે કારણે થયેલ સત્યતા. જેમ કે કોઈ વ્યક્તિ સતત છત્રી રાખતી હોય તો તે છત્રીવાળી એ રૂપે પ્રસિદ્ધ થાય.

(૧૦) ઔપમ્યસત્ય : ઉપમા તે જ ઔપમ્ય. ઉપમા વડે સત્ય તે ઉપમા સત્ય. જેમ કે તળાવ સમુદ્ર જેવું છે.

વાણીના ૪ પ્રકાર : નામસત્ય, સ્થાપનાસત્ય, દ્રવ્યસત્ય તથા ભાવસત્ય... અથવા દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ...

સૂત્ર ને અર્થ અનુયોગ એ,
બીય નિજજુતિ સંયુત્ત રે;
તીય ભાષ્ય નયે ભાવિયો,
મુનિ વદે વચન એમ તંત રે...૧૦

પ્રભુની વાણી અતિ સુન્દર, તો એ વાણીના કથનની, વ્યાખ્યાનની વિધિ પણ સુન્દર જ હોય ને !

ગુરુદેવ આગમના સૂત્રો શિષ્યવૃન્દ સામે કઈ રીતે મૂકે છે એની વાત અહીં થઈ છે. પહેલાં ગુરુદેવ મૂળ સૂત્ર વાંચી એનો સામાન્ય અર્થ કહે છે. એ પછી, બીજી વાચનામાં નિર્યુક્તિ સહિત અર્થ અપાય છે. નિર્યુક્તિએ વિશેષ રૂપે એ સૂત્રને જોયેલું હોય છે. એ વાચના સાંભળતાં શિષ્યનો અહોભાવ નીખરી ઊઠે છે : વાહ! પ્રભુએ કેવી સરસ વાત કહી છે ! મારા પ્રભુ જ આ વાત કહી શકે.

ત્રીજી વાચનામાં ભાષ્ય આવે છે. શિષ્યની મતિ થોડી પ્રૌઢ પણ બનેલી છે. અને એટલે ભિન્ન ભિન્ન નયો વડે એ સૂત્રના ઊંડાણને ગુરુ ખોલી આપે છે.

સૂત્રના શબ્દો...લાગે કે જાણે પ્રભુ જ આપણને કહી રહ્યા છે. આચારાંગ સૂત્રને ગુરુમુખે લઈએ અને જ્યારે તેમાં ‘આણાએ મામગં ધમ્મં...’ (આજ્ઞામાં જ મારો ધર્મ છે) કે ‘એત્થ અગુત્તે અણાણાએ...’(ગુપ્તિ વિહોણો મુનિ આજ્ઞાબાહ્ય છે) સૂત્રખંડ સાંભળીએ ત્યારે કેવો તો રોમાંચ ભીતર જાગે છે....!

અહોભાવની પૃષ્ઠભૂમિ પર જ પ્રભુના શબ્દોને ઝીલી શકાય. બોલી શકાય. ‘મુનિ વટે વચન એમ તંત રે...’ તંતુ.. શૃંખલા. ઉપર કહેલા ક્રમે મુનિ પ્રભુના પ્યારા શબ્દો પર કંઈક બોલે છે.

એ વખતે ગુરુ પરાના સ્તર પર જઈને બોલતા હોય એવું સંભવી શકે છે. પરા માટેની મઝાની વાત એ છે કે જ્યારે વક્તા પોતાની બુદ્ધિનો સહારો ન લે; પ્યારું આગમનું સૂત્ર સામે હોય અને એ ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ પર એ સૂત્રને ખોલતા હોય તો, ક્યારેય ન વિચારેલ વાતો એમના કંઠેથી નીકળી પડે છે.

આ જ સન્દર્ભમાં એક સદ્ગુરુએ કહેલ કે પોતાના કંઠેથી ઝરતા પ્રવચનોના પોતે શ્રોતા હોય છે. ‘યોગસાર’, ‘યોગ પ્રદીપ’, ‘હૃદય પ્રદીપ-ષટ્ત્રિંશિકા’ જેવા ઘણા ગ્રંથોને કાગળ પર ઉતારનાર મહાપુરુષોને પોતાની જાત લહિયા જેવી જ દેખાણી છે અને એથી એમણે ગ્રંથોને અન્તે પોતાનું નામ લખ્યું નથી. ધ્યાનસ્થ દશામાં ભાવ અપાયો કે આખો ગ્રંથ અપાયો. એ કાગળ ઉપર ઉતારાયો; એ મહાપુરુષ એ ગ્રંથને પોતાની કૃતિ રૂપે કેમ બતાવે?

જ્ઞાન સમુદ્ર સમતા ભર્યા,
સંવર દયા ભંડાર રે;

તત્ત્વ આનંદ આસ્વાદતાં,
વંદિયે ચરણ ગુણધાર રે...૧૧

ગુરુ દ્વારા મળેલ જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપે ફેરવાય છે. વચ્ચે છે ચાર ચરણ: સમત્વ, સંવર, દયા, તત્ત્વાનન્દ...

જ્ઞાન એ : જે સમત્વમાં ફેરવાય. ‘જ્ઞાનસાર’ કહે છે : જ્ઞાનનો જે સાર તે સમત્વ.

બે ભૂલો અનાદિથી ચાલ્યા કરી છે: જડનું આકર્ષણ. ચેતના પ્રત્યે દ્વેષ. જ્ઞાન જડના આકર્ષણને મિટાવશે, ચેતના પ્રત્યેના દ્વેષને પણ એ મિટાવશે.

જે તમારા કામનું જ નથી: એના પર આકર્ષણ કેમ હોઈ શકે ? તમે સાધક છો ત્યારે, સાધનાને પુષ્ટ ન કરે એવી કોઈ પણ ચીજનું તમારે શું કામ ?

નામ અને રૂપના સંસારને પણ પેલે પાર હોય છે સાધક. ગુરુ કેવી રીતે એને પેલે પાર લઈ જાય છે એની મોહક કથા ‘ધ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં છે : ગુરુ યાકુસન પાસે એક ભિક્ષુ આવ્યો. ગુરુ તેને ઓળખતા હતા, છતાં પૂછ્યું : તું કોણ છે ? (યાદ રાખો, ગુરુ એને તારું નામ શું એમ પૂછતા નથી.) ભિક્ષુ કહે છે, હું જોતાન છું. ગુરુ બોલ્યા : ગઈ વખતે (પાંચેક વર્ષ પહેલાં તું આવેલ ત્યારે) પણ તું જોતાન હતો અને અત્યારે પણ તું જોતાન જ છે?

ગુરુ કહેવા માગે છે કે હજુ જો નામ ખરી પડ્યું ન હોય તો અનામ અનુભવ (નેઈમલેસ એક્સપીરિયન્સ) માટે તે શું કર્યું ?

૩. વિકલ્પવિષયોત્તીર્ણ: , સ્વાભાવાલમ્બન: સદા ।

જ્ઞાનસ્ય પરિપાકો ય: , સ: શમ: પરિકીર્તિત: ॥ —જ્ઞાનસાર, ૬/૧

અને સાધકનું નામનું વળગણ ખરી પડ્યું !

નામ : થોડાક અક્ષરો દ્વારા પરિચય માટે- વ્યવહાર ચલાવવા માટે એક સંજ્ઞા ઉભી કરાઈ. હવે એમાંય વળગણ !

જડ પ્રત્યે આકર્ષણ નહિ, ચેતના પ્રત્યે દ્વેષ નહિ; આ છે સમત્વ. જ્ઞાન સમત્વમાં ફેરવાય છે.

સમત્વ સંવરમાં પરિણમશે.

કર્મને આવવાનું ક્યું દ્વાર ખુલ્લું છે હવે ? ન રાગ, ન દ્વેષ, ન અહંકાર..... અલબત્ત આ સ્થૂળ સ્તર પરના રાગ-દ્વેષાદિની વાત છે. સૂક્ષ્મ તો એ રહેશે જ.

સંવર : હિંસાદિ તમામ આશ્રયોનાં દ્વાર રૂંધાઈ ગયાં છે.

અને માટે જ, અહિંસા અહીં સૂક્ષ્મ અહિંસાના સ્તરની વાત છે. સવાસો ગાથામાં એકત્વાનુભૂતિ, આત્માનુભૂતિ તરીકે જેને બતાવેલ છે, તે અહિંસા. આત્માનુભૂતિ : તમે તમારા જ્ઞાનાદિ ગુણોને અનુભવો તે આત્માનુભૂતિ. તે અહિંસા.

હૃદયંગમ કડી છે સવાસો ગાથાના સ્તવનની : ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાષે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે...’ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં હોવું એ આત્માનુભૂતિના સિક્કાનું એક પાસું છે, અને એનું બીજું પાસું છે સ્વગુણસ્થિતિ. તમે પરમાં નથી એટલે સ્વમાં છો જ...

જ્ઞાન-સમતા-સંવર-અહિંસા (આત્માનુભૂતિ)-તત્વાનંદ-ચારિત્ર...
કેટલો મજાનો આ ક્રમ !

આત્માનુભૂતિ આનંદમાં જ પરિણમે ને ! અત્યાર સુધી હતી
સુખાભાસની દુનિયા... અને એ સુખાભાસ પણ કાયમી નહિ, વચ્ચે વચ્ચે
દુખ આવ્યા કરે....

એકાદ ઘટના અણગમતી બને, ને પેલો સુખાભાસ ધૂ !

આની સામે આત્માનુભૂતિ.....

મયણા સુન્દરીએ આત્મતત્ત્વને આંશિક રૂપે અનુભવ્યું. તે પછી
કોઢથી છલકાતી કાયાવાળા શ્રીપાળ મહારાજની સાથે ચોરીમાં બેઠેલાં મયણા
સુન્દરી સહેજ પણ દુખી નથી. રાસકાર મહર્ષિ લખે છે : ‘મયણા મુખ
નવિ પાલટે રે, અંશ ન આણે ખેદ, જ્ઞાની એ દીકું હુવે રે...’

આત્માનુભૂતિ : મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ છે એ ખ્યાલ આવી
ગયો; હવે કંઈ ચિન્તા ? હવે છે આનન્દ જ આનન્દ....

અને એ આનન્દ જ છે ચારિત્ર. પોતાનું પોતાનામાં હોવું.
સમ્યગ્દર્શન સમયે આત્માનુભૂતિની જે આછી સી ઝલક મળેલી; તે હવે
સર્વવિરતિ ની પૃષ્ઠભૂ પર વિશાળ અને ઊંડા ફલક પર જોવા મળે.

સમિતવાનું મુનિ. ચારિત્રી મુનિ. જ્ઞાન, સમતા, સંવર, આત્માનુભૂતિ
અને તત્વાનન્દનાં ચરણોને વીતાવી મુનિ પહોંચે છે સમીતિ-ગુપ્તિના મજાના
જગતમાં.

મોહ ઉદયે અમોહી એહવા,
શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લય લીન રે;
દેવચન્દ્ર તે મુનિ વંદીએ,
જ્ઞાન અમૃત રસ પીન રે...૧૨

જ્ઞાનામૃતના રસમાં જ ઝીલતા મુનિ... ધ્યાનના સરોવરમાં રહેલા મુનિવર.

મીટ મંડાઈ છે શુદ્ધ સાધ્ય પર. શુદ્ધ આત્મદશા પર. જ્ઞાનના ચક્ષુ વડે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એમણે જાણી લીધું છે. હવે અવાસ્તવિક સ્વરૂપમાં એ અકળાય કેમ ?

ઝરીયાની કોલસાની ખાણમાંથી કર્મચારી બહાર નીકળે. કોલસાની રજથી આખું શરીર રજોટાઈ ગયેલું હોય. એ વખતે એ દર્પણમાં પોતાના કાળા ચહેરાને જુએ તોય એ અકળાય નહિ. કારણ કે નળ નીચે બેસતાં જ કાળાશ વહી જવાની છે અને પોતાની ગોરી ચામડી બહાર આવવાની છે, એનો એને ખ્યાલ છે.

આ જ લયમાં પંક્તિ આવી: ‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા.’ સત્તામાં પડેલ મોહ ઉદયમાં આવ્યો. કો’ક પદાર્થ કે વ્યક્તિ પર રાગ કે દ્વેષ પણ થઈ આવ્યો. એ વખતેય મુનિને ખ્યાલ છે કે આ રાગ, દ્વેષ, મોહ એ મારું સ્વરૂપ નથી, વૈભાવિક રૂપ છે... અને એ ખરી પણ પડવાનું છે.

મોહાદિના ઉદયમાં પણ નિર્લેપ દશા એ કઠિન સાધના છે, પણ સાધકે એનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ક્રોધનો ઉદય હોય ત્યારે પણ સંપૂર્ણ ઉપયોગ એ ભણી ન વહી જવો જોઈએ. થોડો ઉપયોગ શુદ્ધ આત્મદશા ભણી રહેવો જોઈએ. એટલે કે વૈભાવિક કર્તૃત્વની એ ક્ષણોમાં પણ શુદ્ધ સ્વરૂપનું દૃષ્ટાપણું ચાલુ રહેવું જોઈએ.

એ દૃષ્ટાભાવ એવો સ્થિર થાંભલો - નદી વચ્ચે ખોડાએલો - છે કે એકવાર એને જેણે પકડી લીધો તો, ગમે તેવું નદીનું પૂર પણ એને વહાવી નહિ શકે....

[૪]

આધાર સૂત્ર

(એષણા સમિતિની સજ્જાય)

સમીતિ તીસરી એષણાજી, પંચ મહાવ્રત મૂલ;
અણાહારી ઉત્સર્ગનો જી, એ અપવાદ અમૂલ...
મનમોહન મુનિવર ! સમિતિ સદા ચિત્ત ધાર...૧

ચેતનતા ચેતન તણીજી, નવિ પરસંગી તેહ;
તિણે પર સન્મુખ નવિ કરેજી, આતમરતિ વ્રતી જેહ...૨

કાયયોગ પુદ્ગલ ગ્રહે જી, એહ ન આતમ ધર્મ;
જાણંગ કરતા ભોગતાજી, હું માહરો એ મર્મ.....૩

અનભિસન્ધિ ચલ વીર્યનોજી, રોધક શક્તિ અભાવ;
પણ અભિસન્ધિજી વીર્યથી જી, કિમ ગ્રહે પરભાવ...૪

ઈમ પરત્યાગી સંવરીજી, ન ગ્રહે પુદ્ગલ બંધ;
સાધક કારણ રાખવાજી, અશનાદિક સંબંધ.....૫

આતમ તત્ત્વ અનંતતાજી, જ્ઞાન વિના ન જણાય;
તેહ પ્રગટ કરવા ભણીજી, શ્રુત સજ્જાય ઉપાય.....૬

તેહ જેહથી દેહ રહેજી, આહારે બળવાન;
સાધ્ય અધૂરે હેતુને જી, કિમ તજે ગુણવાન...૭

તનુ અનુયાયી વીર્યનોજી, વર્તન અશન સંજોગ;
વૃદ્ધ યષ્ટિ સમ જાણીને જી, અશનાદિક ઉપભોગ.....૮

જ્યાં સાધકતા નવિ અડે જી, ત્યાં નવિ ગ્રહે આહાર;
બાધક પરિણતિ વારવા જી, અશનાદિક ઉપચાર૯

સુડતાલીશે દ્રવ્યના જી, દોષ તજી નીરાગ;
અસંભ્રાન્તિ મૂર્ચ્છા વિના જી, ભ્રમર પરે વડ ભાગ...૧૦

તત્પરુચિ તત્પાશ્રયા જી, તત્પરસિક નિર્ગ્રન્થ;
કર્મ ઉદયે આહારતા જી, મુનિ માને પલિમંથ....૧૧

લાભ થકી ને અણલહે જી, અતિ નિર્જરા કરંત;
પામ્યે અણવ્યાપકપણે જી, નિર્મમ સંત મહંત....૧૨

અણાહારતા સાધતા જી, સમતા અમૃત કંદ;
ભિક્ષુ શ્રમણ વાયંયમી જી, તે વંદે દેવચન્દ્ર...૧૩

- (૧) ત્રીજી સમિતિ છે એષણા સમિતિ... તે પાંચે મહાવ્રતોની સહાયિકા છે. કારણ કે નિર્દોષ ભિક્ષા દ્વારા મુનિને મળેલી શક્તિ પંચ મહાવ્રતના પાલનમાં જ રૂપાન્તરિત થાય છે.

ઉત્સર્ગથી-સ્વભાવથી આત્મા અનાહારી છે. તેનો અપવાદ છે એષણા સમિતિ... એ અપવાદ પણ અમૂલ્ય છે. કારણ કે તે સાધનામાં રૂપાન્તરિત થાય છે.

મનને ગમે તેવા (મનમોહન) મુનિરાજ! તમે સમિતિને સદા હૃદયમાં ધારો.

- (૨) ચેતનની ચૈતન્ય શક્તિ ક્યારેય પરની સંગિની હોતી નથી. તેથી આત્મરતિ વ્રતી પોતાની શક્તિને પરસમ્મુખા ક્યારેય કરે નહિ.
- (૩) કાયયોગ પુદ્ગલને ગ્રહે છે. પુદ્ગલોને લેવા એ આત્મધર્મ નથી. હું આત્મા છું અને જ્ઞાનદિગુણો તે મારા છે. હું તે ગુણોનો જ્ઞાતા, કર્તા અને ભોક્તા છું.

- (૪) વીર્યના બે પ્રકાર છે : અનભિસંધિજ અને અભિસંધિજ. ઇચ્છા પૂર્વકનું શરીર આદિનું હલન ચલન તે અભિસંધિજ ક્રિયા છે. અને શરીરમાં, નસોમાં લોહી વહ્યા કરે છે તે અનભિસંધિજ ક્રિયા છે.

તો, અનભિસંધિજ ચલ વીર્યને રોકવાની શક્તિ નથી; પણ અભિસંધિજ વીર્યવડે આત્મા પર-ભાવ કેમ ગ્રહે ? (આંખ આદિ ઇન્દ્રિયોને પરમાં કેમ લઈ જાય?)

- (૫) પરના ત્યાગી અને ઇન્દ્રિયોના સંવરી મુનિરાજ પુદ્ગલ સ્કંધોને ગ્રહતા નથી. હા, જ્ઞાનાદિમાં સાધક આહાર આદિને લેવામાં (ભિક્ષાએ જવામાં કે વાપરવામાં) તેઓ કાયયોગનો વ્યાપાર કરે છે.
- (૬) આત્મતત્ત્વની જે વડે અનંતતા છે, તે આત્માના અનંત ગુણો જ્ઞાન વિના જણાતા નથી. અને એ જ્ઞાન પ્રગટ કરવા માટે શ્રુતનો સ્વાધ્યાય કરવો તે ઉપાય છે.
- (૭) તે સ્વાધ્યાય દેહવડે થાય છે. અને તે દેહ આહાર વડે બળવાન થાય છે.

સ્વાધ્યાય આદિ જરૂરી છે ત્યાં સુધી મુનિ આહારને છોડી ન શકે. કાર્ય પૂરું થયા પછી જ કારણને છોડી શકાય ને !

- (૮) શરીરાનુયાયી જે આત્મ શક્તિ છે, તે આહારને કારણે વર્તે છે. જે રીતે વૃદ્ધને લાકડી જોઈએ તેમ શરીરાનુયાયી વીર્યને આહાર જોઈએ છે.
- (૯) ગોચરીના બેંતાલીસ દોષ અને માંડલીના પાંચ દોષ છોડીને નીરાગી મુનિ ઉતાવળ (સંભ્રાન્તિ - શારીરિક ચપળતા) અને મૂર્છા વિના ભ્રમરની પેરે ફરે છે.
- (૧૦) તત્ત્વરુચિ, તત્ત્વાશ્રયી, તત્ત્વરસિક મુનિ કર્મના (અસાતા વેદનીય કર્મના) ઉદયે આહાર કરવા છતાં તેને-આહાર વાપરવાની વિધિને પલિમંથ-સ્વાધ્યાયહાનિ રૂપ માને છે.

(૧૧) ગોચરીનો લાભ મળ્યો તોય મુનિને નિર્જરા છે, ન મળી ગોચરી તોય નિર્જરા છે.

ગોચરી મળ્યે છતે માત્ર સંયમ માટે જરૂરી હોય તેટલી લે છે. મનમાં સહેજ પણ હર્ષ હોતો નથી (અણવ્યાપકપણું), કારણ કે સંતો મમત્વ વગરના હોય છે.

(૧૩) અણાહારીપણાને-સિદ્ધત્વને મેળવવાની ઈચ્છાવાળા, સમતારૂપી અમૃતના કંદસમાન, શ્રમણ, ભિક્ષુ અને વાયંયમને દેવચન્દ્રજી વાંદે છે.

અમીર ખુસરો શીઘ્ર કવિ હતા. એક વાર તેઓ પ્રવાસમાં હતા. એક ગામને પાદરે તેઓ થોભ્યા. તરસ લાગેલી. ફૂવા કાંઠે પનીહારીઓ પાસે પાણી માગ્યું.

પનીહારીઓ અમીર ખુસરોને ઓળખી ગઈ. તેઓએ કહ્યું : અમે એક શબ્દ કહીએ; તમે એ પરથી કવિતા બનાવી દો. પછી પાણી આપીએ.

ખુસરોએ વાત કબૂલી. ચાર પનીહારીઓ હતી. ચારેએ એક એક શબ્દ કહ્યો : ખીર, ચરખો, ફૂતરો, ઢોલ.. ખુસરોએ તરત એક દુહો બનાવી દીધો. પાણી પીધું. અને રવાના થયા.

એ પદથી પનીહારીઓ તો સંતુષ્ટ થઈ જ હશે. પરંતુ કોઈ પણ ભાવક એ પદ દ્વારા સંતુષ્ટ થાય તેમ છે.

પદ આમ હતું:

ખીર પકાઈ જતન સે, ચરખા દિયા જલા;
આયા કુત્તા ખા ગયા, તૂ બેઠી ઢોલ બજા.

દુન્યવી વસ્તુઓ (ચરખો) છોડો તો પ્રભુ (ખીર) તમને મળે. પણ જો ત્યાં અહંકારનો કૂતરો આવ્યો તો....? તો વાત પૂરી થઈ ગઈ. બેઠા બેઠા ઢોલ વગાડો. બધું ધૂળધાણી થઈ ગયું....

પદાર્થો છોડો અને પ્રભુ મળે. બહુ સ્પષ્ટતાથી કહીએ તો પદાર્થના અનુભવને છોડો અને પ્રભુ મળે. પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક અભિનન્દન પ્રભુના સ્તવનમાં આ જ વાત કહી છે, ‘ક્યું જાણે ક્યું બની આવશે, અભિનન્દન રસ રીત; પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી, કરવી જસુ પરતીત....’

એષણા સમિતિની સજ્જાયનો કેન્દ્રવર્તી ખ્યાલ આ જ છે : આહાર રહે, આહારનો અનુભવ ન રહે; આહાર જ આત્માનુભવમાં પલટાય. કેટલું સરસ !

સમિતિ તીસરી એષણાજી,

પંચ મહાવ્રત મૂલ;

અણાહારી ઉત્સર્ગનોજી,

એ અપવાદ અમૂલ...

મનમોહન મુનિવર !

સમિતિ સદા ચિત્ત ધાર...૧

‘પંચ મહાવ્રત મૂલ.’ એષણા સમિતિ પાંચે મહાવ્રતોના પાલનમાં સહાયક બને છે. નિર્દોષ ભિક્ષા વડે પોષાયેલ મુનિદેહ પાંચે મહાવ્રતોનું સરસ પાલન કરશે.

મુનિ અન્નના એક એક કણને સાધનામાં રૂપાન્તરિત કરી રહ્યા છે.

‘અણાહારી ઉત્સર્ગનો જી, એ અપવાદ અમૂલ.’ જીવનો સ્વભાવ છે અણાહારી દશા. દેહને કારણે આહાર લેવો પડે છે એ અપવાદ છે.

પણ આ અપવાદ પણ અમૂલ્ય છે. કારણ કે એ સાધનાને પુષ્ટ કરી રહેલ છે.

દેહાધ્યાસથી પર બનેલ આ મહામુનિઓ. પેટને ભાડું આપવા માટે કશુંક નાખી દે. પણ એ આહાર જોઈએ નિર્દોષ : પ્રભુએ કહ્યો છે તેવો.

‘મનમોહન મુનિવર.’ પ્રભુની આજ્ઞાને જ શ્વસનારા મુનિવરો મનને ગમે જ ગમે... પ્રભુની આજ્ઞા કેન્દ્રમાં આવે ત્યારે પૂરી સૃષ્ટિ કેન્દ્રમાં આવે છે અને સાધક પોતાની જાતને ક્યાંક ખૂણામાં મૂકી દે છે. જેનું ‘હું’ નાનું, તે લોકપ્રિય બને જ.

ચેતનતા ચેતન તણી જી,
નવિ પરસંગી તેહ;
તિણ પર સન્મુખ નવિ કરે જી,
આતમરતિ પ્રતી જેહ...૨

‘આતમરતિ પ્રતી જેહ...’ મુનિ છે આત્મરતિ. ભગવદ્ગીતાનો શ્લોક યાદ આવે :

यस्त्वात्मरतिरेव स्याद्, आत्मतृप्तश्च मानवः,
आत्मन्येव च संतुष्टः, तस्य कार्यं न विद्यते....

આત્મરતિ, આત્મતૃપ્તિ, આત્મસંતૃપ્તિ. આપણે કહી શકીએ : અન્તર્મુખતા, અન્તઃપ્રવેશ અને અન્તર્લીનતા.

ત્રણ જ ડગલાં. અને તમે ત્યાં : જ્યાં તમે છો. સાધક પોતાના સ્વ-રૂપ સાથે એકાકાર બની રહે છે.

અન્તર્મુખતા. બહિર્મુખતાથી કંટાળેલ સાધક બને છે અન્તર્મુખ. અસ્તિત્વ તરફ, પોતાના મૂળ સ્વરૂપ ભણી સાધક યાત્રા શરૂ કરે છે.

યાત્રાના પહેલા જ ડગલે મળે છે આનંદ : આત્મરતિ.

પોતાના ગુણોની સાથે હોવાનો આનન્દ આવો વિપુલ હોઈ શકે એનું એને આશ્ચર્ય થાય છે. આ તો ‘કાખમાં છોકરું ને ઘરે ઘરે શોધે’ જેવું થયું. આનન્દનો અજસ્ર કુવારો પોતાની ભીતર ઊડી રહેલ છે અને પોતે એનાથી બેખબર હતો.

અન્તર્મુખતા.... આત્મરતિ....

અન્તઃ પ્રવેશ. આનન્દલોકમાં પ્રવેશ. અન્તર્મુખતાનું ચરણ સહેજ દંઢ થયું અને સાધક આનન્દલોકમાં પ્રવેશે છે.

પહેલા પડાવે થોડોક પગ લડખડાતો હતો. બહિર્મુખતાનો જ અભ્યાસ હતો. અન્તર્મુખતાના ચરણો ભીતરી અભ્યાસ દંઢ થયો. આત્મવિશ્વાસ પણ. આત્મગુણો વડે જ પૂરી પૂરી તૃપ્તિ મળી રહે છે આ અનુભવે પર પરના અધ્યાસનો છેદ ઉડાડ્યો.

અન્તઃ પ્રવેશ... આત્મતૃપ્તિ...

અને હવે અન્તર્લીનતા... તમારું તમારા ગુણોમાં એકાકાર થવું. ભક્તના સ્તર પર કહીએ તો ભક્તનું પ્રભુમાં ઓગળી જવું.

એક ભક્તે સરસ કેફિયત આપી છે : ‘શ્યામ શ્યામ રટત રાધા, આપ હી શ્યામ ભઈ; સબ સખીયન સે પૂછન લગી, રાધા કિધર ગઈ?’

રાધા પોતે જ કૃષ્ણસ્વરૂપા બની... ઉત્તરાર્ધ રોચક છે : સબ સખીયન સે પૂછન લગી, રાધા કિધર ગઈ ? સખીઓને એ પૂછે છે : રાધા ક્યાં ગઈ ?

આ એવી લીનતા છે : જે મધદરિયે જઈ, પૂરી પૂરી ઓગળી જઈ કાંઠે આવી થોડીક પ્રગટ થાય છે.

શંકરાચાર્યે પોતાના એક સ્તોત્રમાં કહ્યું છે હે પ્રભુ ! હું તારામાં ઓગળવા માગું છું; પણ પૂરેપૂરો તો નહિ જ ઓગળું. કારણ કે અનુભોક્તા જ ન રહે તો, તારામાં ભળવાનો આનંદ કેવો હતો એને કાંઠે આવીને હું કઈ રીતે વાગોળી શકું ?

રાધા આવી રીતે લીન થયેલી... જે બહાર આવીને પૂછે છે : રાધા ક્યાં છે?

જો કે કૃષ્ણમય બન્યા પછી રાધામય- હુંમય બનવાનો બીજો કોઈ અર્થ નથી. માત્ર એટલો જ અર્થ કે પરમમયતાને દૂરથી પણ જોઈ શકાય.

ચિત્રકાર ઘણી વાર આવું કરતા હોય છે : થોડેક દૂર જઈ પોતાના ચિત્રને નીહાળવાનું.

તૃપ્તિ અને સંતૃપ્તિમાં થોડો ફરક છે. પ્રભુ-ગુણોની અનુપ્રેક્ષા કરી. થોડાક ભરાયા. પણ, ફરી નિમિત્ત મળતાં ખાલી થઈ જવાય. સંતૃપ્તિને ક્ષાયિક ગુણના રસાસ્વાદ તરીકે લેખી શકાય...

બીજી રીતે જોઈએ તો આત્મરતિને જથ્થા ગુણ સ્થાનક પર, આત્મતૃપ્તિને છટ્ટા ગુણસ્થાનક પર અને આત્મસંતૃપ્તિને ઊમા ગુણસ્થાનક પર મૂકી શકાય.

‘ચેતનતા ચેતન તણી જી, નવિ પરસંગી તેહ; તિણે પર સન્મુખ નવિ કરેજી, આતમરતિ વ્રતી જેહ.’ આત્મરતિ આવે. પર-સંગનો હવે શો અર્થ રહ્યો ? પરમાં રતિ છે જ નહિ... સ્વમાં જ છે. મુનિ પરસંગી કેમ બને ?

કાયયોગ પુદ્ગલ ગ્રહે જી,
એહ ન આતમ ધર્મ;

જાણંગ કરતા ભોગતાજી,
હું માહરો એ મર્મ.....૩

બૌદ્ધ ગુરુ બોધિધર્મને ચીનના સમ્રાટ વૂ એ પૂછેલું : આપનું નામ? બોધિધર્મ કહે છે : જાણતો નથી. બોધિધર્મ ‘હું જાણતો નથી’, એમ પણ નથી કહેતા. કારણ કે ‘હું’ ખરી પડ્યું હતું.

વૈભાવિક હું ખરી પડે છે ત્યારે જ સ્વભાવિક ‘હું’ પ્રગટે છે. પ્રસ્તુત કડીનો પૂર્વાર્ધ ખરી પડવાની અને ઉત્તરાર્ધ પ્રગટવાની વાતને પ્રસ્તુત કરે છે.

‘કાયયોગ પુદ્ગલ ગ્રહેજી, એહ ન આતમ ધર્મ’. આહારને, પુદ્ગલોને કાયા ગ્રહણ કરે છે. એ આત્મધર્મ નથી. પુદ્ગલ (કાયા) પુદ્ગલને (આહારને) ગ્રહણ કરે.. મને એની જોડે શું ? એ વૈભાવિક ‘હું’ ના સ્તરની ઘટના છે.

‘જાણંગ કરતા ભોગતાજી, હું માહરો એ મર્મ’... બહુ જ સટીક આ પંક્તિ છે. હું જાણનાર ખરો, કરનાર પણ ખરો અને ભોગવનાર પણ ખરો; પણ હું મારા જ સ્વરૂપનો જ્ઞાતા, કર્તા અને ભોક્તા છું.

હું મારા ગુણોને જાણું, એ ગુણોને જ પ્રગટ કરું. એ ગુણોનો જ ભોગ મારી પાસે હોય.

મર્મ આ છે... રહસ્ય આ છે : હું બીજાનો ન હોઉં. હું પરનો ન હોઉં, તો જ મારો હોઈ શકું...

સંથારા પોરિસી સૂત્ર કહે છે તેમ, હું શાશ્વત આત્મા છું. જ્ઞાન, દર્શન આદિ મારા ગુણો છે. આ સિવાયના બધા જ ભાવો બાહ્ય છે. (एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसण संजुओ; सेसा मे बाहिरा भावा...)

અનભિસન્ધિ ચલ વીર્યનો જી,
રોધક શક્તિ અભાવ;

પણ અભિસંધિજ વીર્યથી જ,
કિમ ગ્રહે પર ભાવ.....૪

શક્તિ બે પ્રકારની છે : અનભિસંધિજ અને અભિસંધિજ.
અભિસંધિ એટલે ઈચ્છા પૂર્વકનો પ્રયત્ન.

અધ્યાત્મગીતા (૩૦)માં પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજ અનભિસંધિની
વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે :

પ્રગટ્યો આતમધર્મ થયા સવિ સાધન રીત,
બાધક ભાવ ગ્રહણતા ભાગી જાગી નીત;
ઉદય ઉદીરણા તે પણ પૂરવ નિર્જરા કાજ,
અનભિસંધિ બંધકતા નીરસ આતમરાજ.

પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવંત કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજ
આ કડીને વ્યાખ્યાયિત કરતાં કહે છે : આત્મગુણો પ્રગટતાં કર્તૃત્વાદિ પાંચે
શક્તિઓ સ્વરૂપાનુયાયી થઈને સાધકપણે પરિણમવા લાગી. તેથી બાધકભાવ
(વિભાવ)નું ગ્રહણ દૂર થયું. કર્મનો ઉદય અને ઉદીરણા પણ નિર્જરા માટે
થયા. અને અભિસંધિજ વીર્ય (પ્રયત્ન પૂર્વક થતી પ્રવૃત્તિ)ના કારણે જે
કર્મબંધ થતો હતો તે ટળી જવાથી આત્મા નીરસ (કર્મબંધનમાં) બન્યો.

પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજ પરમતારક મહાવીર પ્રભુના
સ્તવન (૨)માં કહે છે :

છઉમત્ય વીર્ય લેશ્યા સંગે, અભિસંધિજ મતિ અંગે રે;
સૂક્ષ્મ સ્થૂલ કિયાને રંગે, યોગી થયો ઉમંગે રે.....

લેશ્યા યુક્ત છન્નસ્થ જીવના ઈચ્છા પૂર્વકના પ્રયત્નને લીધે જે
બળ પ્રવર્તે તેનું નામ અભિસંધિજ વીર્ય. અને ખાસ પ્રકારના પ્રયત્ન વિના
કે સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિના રંગે જીવનો પ્રયત્ન ચાલે તે
અભિસંધિજ વીર્ય. લોહી વગેરેનું નસોમાં ફર્યા કરવું ઇત્યાદિ.

પંક્તિ મઝાથી ખૂલી રહી છે. અનભિસન્ધિ, ચલ વીર્યને રોકવાની શક્તિ આપણી પાસે નથી. પરંતુ અભિસન્ધિજ વીર્યથી-ઈચ્છાપૂર્વક વપરાતી શક્તિ વડે સાધક પર-ભાવને કેમ ગ્રહણ કરે ?

સાધક પર તરફ પોતાની શક્તિને ક્યારેય વહેવા નહિ દે. ન એ બોલશે, ન એ વિના કારણે ચાલશે કે ન એ વિના કારણે ગોચરી લેવા જશે કે વાપરશે.

ઈમ પરત્યાગી સંવરી જી,
ન ગ્રહે પુદ્ગલ બંધ;
સાધક કારણ રાખવા જી,
અશનાદિક સંબંધ.....પ.

સાધક છે સંવરમય, સ્વનિષ્ઠ. સ્વનિષ્ઠા માટે છે પરત્યાગ... બિનજરૂરી જે થયેડા તમારી જાત પર તમે કર્યા છે એ કાઢી નાખો... હવે છે તમારું મૂળ સ્વરૂપ....સર્વાંગ સુન્દર એ છે.

તારંગાના દહેરાસરમાં આવું થયેલું. પથ્થરનું મૂળ રૂપકામ બહુ જ સુન્દર. કાળાશ થવાથી કો'ક અણઘડ વહીવટદારે ઉપર કલર લગાવરાવી દીધો. એ પછી રંગ પર રંગ ચડવા લાગ્યો. કો'કે સફેદ ઝીકકી કરાવી... પછી ઝીકકી પર ઝીકકી... સંઘાગ્રણી કસ્તૂરભાઈની કળાસૂઝવાળી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ આ પડોને પેલે પાર ગઈ. તેમણે બધું જ ઉપરથી ખોતરાવી નાખ્યું અને મૂળ રૂપ એવું તો સુન્દર લાગવા માંડ્યું...

માયકલ એન્જેલોને એમના એક શિલ્પ માટે પૂછાયું કે આ એમણે કઈ રીતે ઘડ્યું ? શિલ્પીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : શિલ્પ અંદર હતું જ, મેં તો માત્ર બિનજરૂરી ભાગ કાઢી નાખ્યો...

‘ઈમ પરત્યાગી સંવરી જી, ન ગ્રહે પુદ્ગલ બંધ...’ સાધક પરનો ત્યાગી છે. સંવરી, સ્વનિષ્ઠ છે. એ પુદ્ગલોના સમૂહને લેતો નથી.

સ્વનિષ્ઠાનો જે આનંદ... પરમાં હવે જવાય જ કેમ ?

સવાલ થાય કે, તો મુનિ આહાર કેમ ગ્રહણ કરે છે ? સરસ જવાબ અપાયો છે : ‘સાધક કારણ રાખવાજી...’ પુષ્ટાલંબન હોય ત્યારે જ મુનિ આહાર લે છે.

આપણા માટે આ મજાનો શબ્દ છે : પુષ્ટાલંબન. એક મુનિ નવકારસી કે બેસણું કરે છે, તો એણે પોતાની જાતને પૂછવું જોઈએ, કે એ નવકારસી કે બેસણું શું પુષ્ટાલંબને કરે છે ?

નવકારસી ન કરે તો પિત્ત ચડી જાય છે અને આખા દિવસની સાધના અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય છે માટે તે નવકારસી કરે છે ? અને નવકારસીમાં થોડુંક કંઈક લઈ સૂત્રપોરિસી આદિ માટે એ તૈયાર થઈ જાય છે ?

હકીકતમાં, ગુરુદેવે જ મુનિને પરચક્રખાણ આપવાનું હોય છે અને એટલે, પુષ્ટાલંબને જ ગુરુ પરચક્રખાણ આપે.

પૂજ્યપાદ તપસ્વિશ્રેષ્ઠ આચાર્ય પ્રવર શ્રી રાજતિલકસૂરિ મહારાજે દીક્ષા જીવનના પ્રારંભમાં વરસીતપ કે ચોમાસી તપ આદિની ભાવના કરેલી. ગુરુદેવ પાસે એ ભાવના એમણે અભિવ્યક્ત કરી. ત્યારે ગુરુદેવે પૂછ્યું : બે ઉપવાસની વચ્ચે એક એકાસણું આવશે કે બે એકાસણાની વચ્ચે એક ઉપવાસ રહેશે ? અને તો આહારસંજ્ઞા જ હાવી નહિ થઈ રહે ? બે એકાસણાં (કે બેસણાં) વચ્ચેનો એક ઉપવાસ સેન્ડવિચ થઈ જશે નહિ ને ? અને પૂ. રાજતિલક વિજય મહારાજે આયંબિલની ઓળીઓ પર ઓળીઓ શરૂ કરી.

આતમ તત્ત્વ અનંતતાજી,
જ્ઞાન વિના ન જણાય;
તેહ પ્રગટ કરવા ભણી જી,
શ્રુત સજ્ઞાય ઉપાય.....૬

આત્મતત્ત્વની અનન્તતા... અન્તહીન ગુણોની એક શૃંખલા... એ ગુણો શી રીતે જાણી શકાશે ?

જરૂર, એક એક ગુણને, ભલે આંશિક રૂપે જ, અનુભવવો છે; પણ અનુભવની પહેલાં એની સમજૂતી તો જોઈશે જ ને !

શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાયથી એ સમજૂતી મળશે.

‘સૂચનાત્ શાસ્ત્રમ્.’ એ મજાની વ્યુત્પત્તિને અનુસારે શાસ્ત્ર અંગુલિનિર્દેશ કરશે. આપણે એ દિશા તરફ સાધના-ડગ ભરીશું અને અનુભૂતિથી હૃદય ભરાઈ ઊઠશે.

શ્રુતના સ્વાધ્યાય દ્વારા આત્મગુણોની દિશાનું ઊઘડવું અને ઈશાનુગ્રહની લાકડી લઈને સાધકનું એ દિશામાં ચાલવું. અને લ્યો, અનુભૂતિનું શિખર આ સામે દેખાય !

જ્ઞાનાનુભવને જ આપણે જ્ઞાતાભાવ કહીશું. પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજનો પ્યારો શબ્દ વાપરીએ તો જાણંગભાવ.

શુ છે આ જાણંગભાવ ? ત્રીજી કડીમાં કહેલું : ‘જાણંગ કર્તા ભોગતાજી...’ શું છે જાણંગ ભાવ ?

સામાન્ય મનુષ્ય પદાર્થોને કે વ્યક્તિઓને જાણે છે એ કરતાં આ જાણંગભાવ ક્યાં અલગ પડે છે ?

સામાન્ય મનુષ્ય પદાર્થોને કે વ્યક્તિઓને રાગાત્મક કે દ્વેષાત્મક ભાવથી જુએ છે; પરિણામ : કર્મબન્ધ. જાણંગભાવમાં સાધકની ચેતના મૂર્ચ્છાથી ખરડાતી નથી. ત્યાં રોટલી રોટલી છે; સારી, ખોટી જેવા લેબલ ત્યાં નથી હોતા. સાધનાની પૂર્તિ માટે આહાર જરૂરી છે. અને સાધક આહારને મૂર્ચ્છા વિના લે છે. પરમપાવન દશવૈકાલિક સૂત્રનું પ્યારું ગાથાસૂત્ર

યાદ આવે : ‘તં પિ સંજમલજ્જટ્ટા ધારિંતિ પરિહિંતિ અ...’ વસ્ત્ર-પાત્રને મુનિ સંયમની મર્યાદા માટે જ રાખે છે. ઉપદેશ માલા ગ્રન્થનું પ્યારું ગાથાસૂત્ર પણ યાદ આવે : ‘ણ રસઢ્ઠાઐ ભુંજિજ્ઞા, જવણઢ્ઠાઐ મહામુણી.’ સાધક રસ માટે ભોજન ન લે... માત્ર સાધના માટે જ લે.

જ્ઞાન-ગુણનો અનુભવ તે જ્ઞાતાભાવ, જાણંગભાવ.

અનાવશ્યક પર છૂટી ગયું છે અને આવશ્યક પરમાં પણ માત્ર સાધનાના લયથી જ સાધક જાય છે.

ઠંડી છે. મકાન મળી ગયું. સાધક પોતાની સાધનાને એ આશ્રયમાં વિકસાવે છે. ત્યાંની ફરસ કેવી હતી એનો એને ખ્યાલ નથી. ભીંતો પર પ્લાસ્ટર હતું કે નહિ; ખબર નથી. સાધનાને એ સ્થાને આધાર આપેલો એટલો જ ખ્યાલ છે.

અહીં જ્ઞાતાભાવ માત્ર સાધનાને યોગ્ય વસ્તુની જાણકારી તરફ ઢળેલ છે. એ સિવાયની બધી વસ્તુઓ માટે એણે આંખો બંધ કરેલી છે.

તેહ જેહથી દેહ રહે જ,
આહારે બળવાન;
સાધ્ય અધૂરે હેતુને જ,
કિમ તજે ગુણવાન....૭

‘તેહ જેહથી.’ આગળની કડીમાં કહેલ શ્રુતના સ્વાધ્યાય જોડે આ કડી સંબદ્ધ છે. સ્વાધ્યાય કરવો છે; ખૂબ કરવો છે; પણ શરીરની શક્તિ જોઈશે ને? અને એ શરીર-એની શક્તિ આહાર વડે રહેશે.

એટલે સાધુ પરને લેવા ઈચ્છતા નથી; પણ આ કારણસર તેઓ આહાર લે છે.

બહુ સરસ વાત કહી : સાધ્ય અધૂરે હેતુને જી, કિમ તજે ગુણવાન?
કાર્ય પુરું ન થાય ત્યાં સુધી કારણને કેમ છોડી શકાય ?

તનુ અનુયાયી વીર્યનો જી,
વર્તન અશન સંજોગ;
વૃદ્ધ યષ્ટિ સમ જાણીને જી,
અશનાદિક ઉપભાગ.....૮

વીર્યના બે પ્રકાર : આત્મગુણાનુયાયી (આત્માનુયાયી) અને
શરીરાનુયાયી.

સાધક વીર્યને આત્મગુણો તરફ જ લઈ જવા ચાહે છે... સ્વાધ્યાય,
અનુપ્રેક્ષા આદિ દ્વારા ધ્યાન અને આત્માનુભૂતિમાં ઊતરી જવું....

સાત દિવસ સુધી આહાર ન લે સાધક અને એની સાધનામાં
ક્યાંય અવરોધ નથી આવતો, તો એ આહાર નહિ લે. જ્યારે લાગશે કે
શરીરમાં નિર્બળતા આવી છે, સ્વાધ્યાય આદિ થતો નથી, તો આહાર લેશે.

તો, શરીરાનુયાયી વીર્યને પ્રવર્તાવવા માટે આહાર છે.

સરસ ઉપમા આપી : વૃદ્ધની લાકડી. વૃદ્ધ માણસને ચાલવા માટે
લાકડી સહાયક બને છે, તે રીતે શરીરાનુયાયી વીર્ય માટે સહાયક છે
આહાર.

જ્યાં સાધકતા નવિ અડેજી,
ત્યાં નવિ ગ્રહે આહાર;
બાધક પરિણતિ વારવાજી,
અશનાદિક ઉપચાર...૯

ચ્યાંગત્સુ એકવાર સ્મશાનમાંથી પસાર થતા હતા. માણસની ખોપરી
દેખાઈ. લઈ લીધી... ઝોળીમાં રાખે... ઘણીવાર એ ખોપરીને જોઈ લે.

એક મુમુક્ષુએ એકવાર પૂછતાં ચ્યાંગત્સુએ કહ્યું: જ્યારે પણ અહંકાર આવી જાય છે; હું આ ખોપરીને જોઉં છું અને વિચારું છું કે મારી પણ આ જ હાલત થવાની છે.... ને અહંકાર છૂ થઈ જાય છે.

સાધકને સંબંધ છે માત્ર પોતાની સાધના સાથે. ન શરીર સાથે, ન અહમ્ના વિસ્તાર સાથે. ન લોકો સાથે.

એટલે સાધક હોય છે માત્ર સાધનાદૃષ્ટિ. સાધના કેમ વિકસશે એ જ ખ્યાલ એ સતત રાખ્યા કરે છે અને સાધનામાં બિનજરૂરી જે છે તેને તોડ્યા કરે છે.

સાધક અહમ્ને તોડે. પ્રારંભિક કક્ષાનો સાધક હોય તો ગુરુ તેના અહમ્ને તોડે.

‘બુદ્ધિસ્ટ પેરેબલ્સ’માં એક મઝાની કથા છે : એક યુવાન સાધકને સાધના વિષયક કોઈ વાત ન સમજાઈ. તે ગુરુ પાસે ગયો. ગુરુને પોતાની શંકા એણે કહી. ગુરુ હસવા માંડ્યા અને હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા.

સાધક હતપ્રભ થયો. એને કંઈ સૂઝે નહિ. ખાવું-પીવું પણ ન ભાવે. ગુરુ કેમ હસ્યા ?

અઠવાડિયા પછી એ ગુરુ પાસે ગયો અને પોતાની મૂંઝવણ કહી. ગુરુએ કહ્યું : શું તું વિદૂષક (સરકસના જોકર) કરતાં પણ હીન છે ?

સાધકને સમજાયું નહિ. ગુરુએ કહ્યું : સરકસનો જોકર બીજાને હસતા જોઈ પોતે ખુશ થાય છે, તું મને હસતો જોઈ ખુશ થવાને બદલે આમ અપ્રસન્ન કેમ બન્યો ?

સાધકે આ સાંભળ્યું ને પ્રસન્ન થયો. અને જ્ઞાન પામ્યો.

ગુરુએ જોયું કે સાધકના પ્રશ્નમાં કંઈ જ દમ ન હતો. માત્ર હું પૂછીને ગુરુને પ્રભાવિત કરું આવો એનો ખ્યાલ હતો. ગુરુએ એના અહમ્ને તોડી નાખ્યું.

સાધક : જે સાધના તરફ જ દૃષ્ટિ લગાવીને બેઠો છે. સતત એક જ ખ્યાલ કે મારી સાધના વિકસિત શી રીતે થાય ?

સાધના વગર આહારે ચાલી રહી છે; ચાલવા દે. લાગે કે આહાર ન લેવાથી સાધના અવરોધાઈ રહી છે; આહાર લઈ લે.

સુડતાલીસે દ્રવ્યના જ,
દોષ તજી નીરાગ;
અસંભ્રાન્તિ મૂર્ચ્છા વિના જ,
ભ્રમર પરે વડભાગ.....૧૦

રાજાએ એક બુદ્ધિમાન મનુષ્યને ત્યાં બકરી મોકલી અને કહેવડાવ્યું કે આ બકરીનું વજન માપીને તમારે ત્યાં મોકલીએ છીએ. એક મહિનો તમારે ત્યાં એને રાખવાની છે. શરત એટલી જ છે કે એનું વજન ન તો એકાદ કિલો પણ વધવું જોઈએ કે ન ઘટવું જોઈએ,

બકરી તો ઘાસ આદિ જે કંઈ મળે તે ખાધા કરે... પેલા બુદ્ધિશાળીએ સરસ કીમીયો શોધી કાઢ્યો. વાઘનું એક મોટું ચિત્ર બકરીને બાંધેલી તેની બાજુમાં ટીંગાડી રાખ્યું. હવે સમતોલન થઈ ગયું. બકરું ખાય તો ઘણું, પણ વાઘનો ચહેરો જુએ ને ભયભીત થઈ જાય.. આ ભયભીતતાને કારણે વજન વધે નહિ, ખાવાને કારણે વજન ઘટે નહિ.

રાજા પરિણામ જોઈ ખુશ થયા.

સાધક આ જ લય પર કામ કરે છે. આહાર લે છે; પણ પાપનો ભય, દોષોનો ભય તેને ખૂબ છે. નિર્દોષ આહાર જ તેને લેવો છે. નિર્દોષતાની આ ખેવના સરસ ભોજન પ્રત્યેની વૃત્તિ પર ચોકડી મારી દે છે.

એટલે, મુનિ ખાવા છતાં ઉપવાસી જોવા છે.

‘સુડતાલીસે દ્રવ્યના જી, દોષ તજી નીરાગ...’ ઈર દોષ ગોચરીના અને પ દોષ માંડલીના... એને છોડીને નીરાગી, બડભાગી મુનિ સંભ્રાન્તિ વિના અને મૂર્છા વિના ભ્રમરની પેરે ગોચરી લે છે.

સાધકના ઈ મજાના વિશેષણો અહીં આવ્યા : નીરાગી, બડભાગી, અસંભ્રાન્ત અને અમૂર્ચિત.

નીરાગી... સાધના પ્રત્યેનો તીવ્ર અહોભાવ પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ પ્રત્યેના વિરાગમાં પલટાયો છે.

બડભાગી...સાધના પ્રત્યેનો અહોભાવ સાધકને બનાવે છે બડભાગી. સાધક તરીકેનું એનું કર્તવ્ય આટલું જ હતું : અહોભાવથી સભર બનવાનું... બાકીનું તો પ્રભુ તરફથી મળવાનું છે... એ કાર્ય થયું. એ બડભાગી.

અસંભ્રાન્ત... મૂર્છા ભીતરી આકર્ષણને કારણે આવે છે. શરીરના સ્તર પરની પ્રતિક્રિયાઓ-ચહેરા પરની ઉત્સુકતા, કો’ક વસ્તુને પામવા માટેની દોડ-સંભ્રાન્તિ; આ જેનામાં નથી તે અસમ્ભ્રાન્ત....

અમૂર્ચિત... પરમને પામવાની જ જ્યાં ઈચ્છા હોય; પરની ઈચ્છા -મૂર્છા ક્યાંથી રહે ?

‘ભ્રમર પરે... મુનિરાજ ગોચરીમાં ફરે છે ભ્રમરની પેઠે... નવપદ પૂજામાંનું ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું વચન યાદ આવે : ‘જિમ તરુ ફૂલે ભમરો બેસે, પીડા નવિ ઉપજાવે.....’ ‘તિમ મુનિ ગોચરી જાવે...’

ગોચરી... ગાય જે રીતે થોડું ઘાસ અહીંથી ને થોડું તહીંથી લે છે; તે રીતે મુનિ ભિક્ષા લે છે, માટે ગોચરી....

‘ભ્રમર પરે...’થી શબ્દ આવે ભ્રામરી. માધુકરી. ભમરો ફૂલો પરથી થોડો થોડો રસ પીએ, ચાખે અને ઊડી જાય એ રીતે મુનિ ગૃહસ્થોને ત્યાંથી થોડું થોડું મેળવે છે.

તત્પરુચિ તત્વાશ્રયા જ,
 તત્પરસિક નિર્ગ્રન્થ;
 કર્મ ઉદયે આહારતા જ,
 મુનિ માને પલિમંથ.....૧૧

નિર્ગ્રન્થ બહુ પ્યારો શબ્દ છે. પરમાત્માનો ભિક્ષુ : નિર્ગ્રન્થ. ગાંઠો વિહોણું વ્યક્તિત્વ. ન રાગ, ન દ્વેષ, ન અહમ્....

પરમાં ન જનાર મુનિ, નિર્ગ્રન્થ સતત રહેશે પરમમાં. એની એ પરમનિષ્ઠાનાં ત્રણ ચરણ અહીં બતાવ્યાં : તત્પરુચિતા, તત્વાશ્રય, તત્પરસિકતા.

તત્ એટલે તે. અને ભક્ત માટે તે એટલે છે પરમાત્મા. પરમરુચિ છે સાધક. એને પરમાત્માની જ વાતો બોલવી અને સાંભળવી ગમે છે.

પરમાશ્રયી છે સાધક. આશ્રય છે-આધાર છે માત્ર પરમાત્મા.

વિનોબાજીના ભૂદાનયાત્રીઓ દશ દિવસના પ્રવાસે જવાના હતા. જતી વખતે વિનોબાજીના આર્શીવાદ લેવા આવ્યા. વિનોબાજીએ પૂછ્યું : શું સાથે લીધું છે ? એ લોકોએ કહ્યું : થોડા પૈસા લીધા છે. કદાચ ક્યારેક નાસ્તો ન મળે, તો ચણા-મમરા ફાકી શકાય.

વિનોબાજી હસ્યા. એમણે કહ્યું : દશ દિવસના વીસ ટંકની ભોજનની વ્યવસ્થા પ્રભુ કરશે એમ માનો છો. અને ક્યારેક નાસ્તો ન મળ્યો તો...એવી આશંકાથી પૈસા સાથે લો છો...! કાં તો પ્રભુ પર પૂરો વિશ્વાસ રાખો. નહિતર પછી ન રાખો. અધૂરો વિશ્વાસ કેમ ?

પદયાત્રીઓએ એક પણ પૈસો લીધા વગર યાત્રા શરુ કરી....

સાધક છે પરમાશ્રિત. એક મુનિએ કે સાધ્વીજીએ દીક્ષા વખતે સમાજ જોડે કોઈ જ ‘કમીટમેન્ટ’ નથી કર્યું કે તમે મને ગોચરી-પાણી

આદિ આપશો... ઊલટું લોકો વહોરાવે, આપે ત્યારે પણ એ જુએ છે કે એ આહારની સામગ્રી પ્રભુદત્ત છે કે નહિ.

પ્રભુએ એ સ્વીકારવાની અનુજ્ઞા ન આપી હોય તો સાધુ એને કોઈ કાળે સ્વીકારે નહી. કારણ કે એ પરમાશ્રિત છે; લોકાશ્રિત નહિ.

તીર્થંકર-દત્તતા સાથે ગુરુ-દત્તતા ભેળવવાની હોય છે. સ્વામિદત્તતા અને જીવદત્તતા પણ એમાં ભળે છે.

આહારની સામગ્રી અચિત્ત જોઈએ. સચિત્ત (સજીવ = બીજ કાઢ્યા વગરનાં ફળ આદિ) નહિ ચાલે. કારણ કે જીવઅદત્ત આહાર લેવાય નહિ. એ જીવે પોતાને વાપરવાની અનુજ્ઞા આપી નથી.

સ્વામી એટલે માલિક. તે ભોજ્ય પદાર્થના માલિકે રજા આપેલી હોવી જોઈએ.

એ આહારને સ્વીકારવાની પ્રભુની આજ્ઞા હોય.. અને આહાર લાવ્યા પછી ગુરુદેવ દ્વારા અપાયેલ ભોજન હોય તો શિષ્ય તેને સ્વીકારે.

એક એક ક્ષણના સન્દર્ભમાં પણ પ્રભુદત્તતા અને ગુરુદત્તતાને જોઈ શકાય.

તમે રાગમાં કે દ્વેષમાં ગયા; એ ક્ષણો પ્રભુઅદત્ત થઈ ગઈ.

પ્રભુએ પ્રવચન વગેરે આપવાની છુટ આપેલી હોય; શાસ્ત્રીય નિયમ પ્રમાણે પ્રવચન આપવાની અનુમતિ સંયમિ-જીવનના તે પડાવે મળેલી હોય તો પણ, ગુરુની અનુમતિ વિના પ્રવચન કે એકાદ વ્યક્તિ સાથે વાતચીત પણ ન કરી શકાય.

આપણા યુગના સાધનામનીષી પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય પૂ. શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજને પ્રવચન આપવા જવાનું હતું.

ગુરુદેવ પાસે આવી વન્દના કરી પૂછ્યું : સાહેબજી, પ્રવચન આપવા જાઉં ? પૂજ્યશ્રીએ પૂછ્યું : આજે તું કયા વિષય પર બોલીશ? કલ્યાણવિજય મહારાજે કહ્યું : કંઈ વિચાર્યું નથી. એ વખતે જે સ્ફુરશે તે બોલીશ.

પંન્યાસજી ભગવંતે કહ્યું : આ ન ચાલી શકે. સો-દોઢસો શ્રોતાઓનો એક કલાક બગાડવાનો તને કોઈ અધિકાર નથી. તારે આજે જવું નથી.

પૂ. પંન્યાસજી ભગવંતના અનુયાયી શશીકાન્તભાઈએ મને કહેલું : પ્રવચનમાં અમે લોકો અમારી જાંદગીનો ટૂકડો પ્રવચનકાર મહાત્માને આપતા હોઈએ છીએ. એમણે એને સહૃદયતાથી ભરવો જોઈએ.

પરમરુચિ છે સાધક.

પરમાશ્રિત છે સાધક.

પરમરસિક છે સાધક.

ઉપનિષદો કહે છે : ‘રસો વૈ સઃ’. રસ માત્ર તે જ-પરમાત્મા જ છે. ભક્ત પરમમાંથી જ રસ મેળવે છે. પરની દુનિયામાં એને ક્યાંય રસ નથી.

આવો સાધક આહાર શી રીતે લે છે ? ‘કર્મ ઉદયે આહારતા જી, મુનિ માને પલિમંથ...’ અસાતા વેદનીય કર્મના ઉદય આદિ કારણે કદાચ એ વાપરે તો પણ એને એ ક્ષણો પલિમંથ રૂપ લાગે છે.

પલિમંથ એટલે વિઘ્ન, સ્વાધ્યાય-હાનિ. સાધકે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિમાં જ રહેવું છે. ગોચરીની ક્ષણોમાં-વહોરવાની કે વાપરવાની- એ છૂટી જાય, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન આદિ; એનું એને દર્દ છે.

સાડા ત્રણસો ગાથાના સ્તવનના પૂ. પદ્મવિજય મહારાજ કૃત ટબામાં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે. મુનિરાજ સૂત્રપોરિસી પછી અર્થપોરિસી કરી રહ્યા છે. એકાદ સૂત્રપંક્તિ પરનું ચિન્તન ધ્યાનમાં પરિણમી શકે તેવું છે. ત્યાં ગુરુદેવની આજ્ઞા થઈ અને તેઓ વહોરવા ગયા.

ગોચરીના પેટા, અર્ધપેટા આદિ કોઈ પ્રકારનો સંકલ્પ અને બીજા અભિગ્રહો લઈને તેઓ જો વહોરવા જાય તો એ ગોચરી વહોરતાં કલાક-દોઢ કલાક થઈ જાય. અને તો, ધ્યાનની ધારા જતી રહે.. અને જો ૫-૧૦ ઘરોમાંથી નિર્દોષ ભીક્ષા ગવેષણા પૂર્વક લઈ આવે તો પા-અર્ધો કલાકમાં ગોચરી આવી જાય. અને પાત્ર ગુરુદેવને બતાવી, સમર્પી તેઓ ધ્યાનધારામાં ચાલ્યા જઈ શકે.

અહીં તેમણે શું કરવું જોઈએ ? પૂ. પદ્મવિજય મહારાજ લખે છે કે મુનિએ નિર્દોષ ગોચરી જલ્દી લાવી, મૂકી, ધ્યાનધારામાં ચાલ્યા જવું જોઈએ.

ધ્યાનૈકદષ્ટિ, સાધનૈકદષ્ટિ છે મુનિરાજ.

લાભ થકી ને અણલભ્યે જી,
અતિ નિર્જરા કરંત;
પામ્યે અણ વ્યાપકપણેજી,
નિર્મમ સંત મહંત...૧૨

ગોચરી મળી; સાધના-વૃદ્ધિ. ન મળી નિર્દોષ ભિક્ષા; તપોવૃદ્ધિ. મુનિરાજને બેઉ બાજુ લાભ. ગોચરી મળી તોય નિર્જરા, એ આહાર દ્વારા મળેલ શક્તિ સંયમ સાધના આદિમાં વપરાશે. નથી મળી ગોચરી, તોય નિર્જરા; ચાલો, તપોવૃદ્ધિ થઈ !

માસક્ષમણનું પારણું હોય, એકત્રીસમાં દિવસે મધ્યાહ્ને મુનિ વહોરવા નીકળ્યા હોય અને ન મળી નિર્દોષ ગોચરી, તો ય આનંદ....

‘પામ્યે અણવ્યાપકપણે જી.’ ગોચરી મેળવી; તો પણ કઈ રીતે ? બહુ મઝાનો શબ્દ આવ્યો : ‘અણવ્યાપકપણેજી.’ પાત્રમાં જ ગોચરી હશે; સારી ગોચરી મેળવ્યાનો રતિભાવ મનમાં નહિ હોય. ગોચરી-આહાર વ્યાપકતાને પામી શકતો નથી. એ પાત્ર સુધી જ સીમિત રહે છે.

‘નિર્મમ સંત મહંત.’ રતિભાવ કેમ નથી થતો ? કારણ બતાવ્યું કે મુનિ નિર્મમ છે. કશાની પ્રત્યે એમને મમત્વ નથી. ‘णत्थि देहे ममाइतं..’ દેહને વિષે મમત્વ નથી, તો બીજા મમત્વની વાત કેવી ?

‘સંત...’ સજ્જનતાની અવધિ... સંતત્વની એક મઝાની વ્યાખ્યા વાંચેલી : દુર્જન અને સજ્જનની ભેદરેખા જેના મનમાં અંકિત થયેલી છે, તે સંત નથી. સંત એ છે, જેને દુર્જન જેવું કોઈ લાગતું જ નથી.

રાબિયાને ત્યાં આવેલા ફકીરે કહ્યું કે ધર્મગ્રન્થમાંથી ‘શેતાન પ્રત્યે નફરત કરો’ એ પંક્તિ કોણે છેકી ? રાબિયા કહે છે : મેં છેકી. કારણ કે હવે કોઈ શેતાન લાગતું જ નથી. બધા ભગવાન જ લાગે છે. અને નફરત મારી પાસે છે જ નહિ; કરું શી રીતે ?

‘મહંત.’ મોટો પુરુષ કોણ ? ગુણોની ઊંચાઈ સાથે આ મહત્તા સુસંબદ્ધ છે.

નેપોલીયનને એક પુસ્તક અભરાઈમાંથી કાઢવું હતું. હાથ પહોંચતા નહોતા. તેના સેનાપતિએ કહ્યું : સર, હું આપના કરતાં ઊંચો છું. હું લાવી આપું. એણે પુસ્તક નેપોલીયનના હાથમાં પણ મૂક્યું. ત્યારે નેપોલીયને કહ્યું : તમે મારા કરતાં લાંબા જરૂર છો; ઊંચા નહિ !

શરીરની લંબાઈ કે બુદ્ધિની કુશાગ્રતા સાથે નહિ, પણ હૃદયની વિશાળતા સાથે ઊંચાઈને જોઈ શકાય.

‘મહંત..’ જેમનું હૃદય ઉદાર છે.....

અણાહારતા સાધતાં જ,
સમતા અમૃત કન્દ;
ભિક્ષુ શ્રમણ વાયંયમી જ,
તે વંદે દેવચન્દ્ર૧૭

સાધક અનાહાર દશાને સાધી રહેલ છે. શરીરને જ આહાર જોઈએ છે; આત્માને નહિ... સરસ પંક્તિ યાદ આવે છે : ‘બાહ્ય રૂપ આહારે વધે, રૂપાન્તર અનાહાર...’ આહારથી શરીર વધે; અનાહાર દશાથી આત્મગુણોની પુષ્ટિ મળે.

એવા સાધકને દેવચન્દ્રજી વાંદે છે.

અહીં સાધકના ચાર વિશેષણો આવ્યા છે :

સમતાવાન, ભિક્ષુ, શ્રમણ વયંયમી.

સમતારૂપી અમૃતનું વૃક્ષ કલ્પીએ તો એના મૂળ રૂપે કોણ હોઈ શકે ? નિશ્ચિત, મુનિ જ. અપ્રમત્ત મુનિ.

પ્રમાદ એટલે મૂર્છા. ચિત્તનો પરમાં પ્રવેશ અને ચિત્ત પરમાં જશે એટલે વિષમતા ઊભી થવાની. રાગ-દ્વેષનું ચક્ર : આ સારો, આ ખરાબ....

પણ ચિત્ત જો પરમનિષ્ઠ બને તો.....? તો સમતા જ સમતા.

મુનિ છે સમતાવાન.

‘સમતા અમૃત કન્દો....’ સમત્વ રૂપ અમૃત વૃક્ષનું મૂળ : મુનિરાજ.

ભિક્ષુ.....ભિક્ષા માટે સાધક જાય છે; પણ ત્યારે ય એની દૃષ્ટિ સાધના ભણી જ હોય છે.

રસ્તામાં ચાલે છે સાધક ત્યારે તે ઈર્ષ્યા પૂર્વક ચાલે છે. વહોરવા માટે એ ગૃહસ્થના ઘરમાં ‘ધર્મલાભ’ કહીને પ્રવેશે છે ત્યારે પણ તે

એષણાદૃષ્ટિ હોય છે. ઘરમાં કોણ છે કે કોણ વહોરાવી રહ્યા છે એ ખ્યાલ પણ એને હોતો નથી. એને તો માત્ર પોતાને અપાતો આહાર નિર્દોષ છે કે નહિ એટલો જ ઉપયોગ હોય છે.

શાસ્ત્રમાં વાછરડાનું દૃષ્ટાંત આવે છે. વાછરડું ભૂખ્યું થયું છે. ઘરની ગૃહિણી તેને ઘાસ નીરે છે ત્યારે વાછરડાની નજર સ્ત્રી પર નથી હોતી, ઘાસના પૂળા પર હોય છે. આ જ રીતે મુનિની નજર માત્ર અપાતા આહાર તરફ હોય છે કે એ શુદ્ધ જ છે ને ?

શ્રમણ... તપશ્ચર્યા કરે તે શ્રમણ, આવું નિરુક્ત શાસ્ત્રોએ આપેલું છે. (શ્રામ્યતિ તપસ્યતિ ઇતિ શ્રમણઃ - દશઽ હારિઽ ટીકા.)

તપ... તપની મઝાની વ્યાખ્યા નવપદપૂજામાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આપે છે: ‘તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજગુણ ભોગે રે...’ આત્માનો સ્વગુણભોગ તે તપ... મુનિ તો સ્વગુણભોગમાં જ ડૂબેલા હોય ને!

‘વાચંયમી..’ વાચાને જેમણે સંયમિત કરી છે તેવા મુનિ... મૌનમાં ડૂબેલા મુનિ...

મહાત્મા બુદ્ધ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પછી ચાલીસ વર્ષ બોલેલા. બૌદ્ધોની હીનયાન અને મહાયાન શાખામાં આ વિષે ભિન્ન ભિન્ન મત્તવ્ય છે. એક શાખા કહે છે કે, ભગવાન બોલ્યા જ નથી. બીજી શાખા કહે છે કે ભગવાન બોલ્યા છે.

આમ જુઓ તો બન્ને મત્તવ્યો સાચા છે. બુદ્ધ બોલ્યા હતા એ આપણે જોઈએ છીએ એ ભૂમિકાની વાત હતી. તેઓ ન બોલ્યા એ સૂક્ષ્મ સ્તરની વાત હતી... બોલવા છતાં, પાછળ શબ્દોની સૂક્ષ્મ લકીર પણ ન ઊઠે એ સ્તરની આ વાત છે.

આપણે ત્યાં દિગમ્બર સંપ્રદાય એવું માને છે કે તીર્થંકર પ્રભુ શબ્દો બોલતા નથી, માત્ર દિવ્યધ્વનિ તેમના કંઠમાંથી નીકળે છે. દેવો તેમાં અનુરૂપ શબ્દો મૂકે છે, જેથી લોકો સાંભળી / સમજી શકે.

વાચંયમી... મુનિનું મૌન.. જ્ઞાનસાર કહે છે તેમ, જગતના પદાર્થોને યથાતથ જાણવા અને જાણીને પરભાવમાં ન જવું તે મૌન. (મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં, સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ પુદ્ગલેષ્વપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મૌન-મુક્તમમ્ ॥ -જ્ઞાનસાર, મૌનાષ્ટક)

[૫]

આધાર સૂત્ર

(નિક્ષેપણ સમિતિની સજ્ઞાય)

સમિતિ ચોથી રે ચઉગતિ વારણી, ભાખી શ્રી જિનરાજ;
રાખી પરમ અહિંસક મુનિવરે, ચાખી જ્ઞાન સમાજ....૧

સહજ સંવેગી રે સમિતિ પરિણમે, સાધવા આતમ કાજ;
આરાધન એ સંવર ભાવનો, ભવજળ તરણ જહાજ.....૨

અભિલાષી નિજ આતમ તત્ત્વના, સાખી કરી રે સિદ્ધાંત;
નાખી સર્વ પરિગ્રહ સંગને, ધ્યાનાકંખી રે સંત...૩

સંવર પંચમ તણી એ ભાવના, નિરુપાધિક અપ્રમાદ;
સર્વ પરિગ્રહ ત્યાગ અસંગતા, તેહનો એ અપવાદ.....૪

જ્ઞાને મુનિવર ઉપધિ સંગ્રહે, જે પરભાવ વિરત;
દેહ અમોહી રે નવિ લોહી કદા, રત્નત્રયી સંપત.....૫

ભાવ અહિંસકતા કારણ ભણી, દ્રવ્ય અહિંસક સાધ;
રજોહરણ મુખ વસ્ત્રાદિક ધરે, ધરવા યોગ સમાધિ.....૬

શિવસાધનનું રે મૂળ તે જ્ઞાન છે, તેહનો હેતુ સજ્ઞાય;
તે આહારે તે વળી પાત્રથી, જયણાએ ગ્રહવાય.....૭

બાળ તરુણ નર નારી જંતુને, નગ્ન દુર્ગંધાનો હેતુ;
તિણે ચોલપટ્ટ ગ્રહી મુનિ ઉવદિસે, શુદ્ધ ધર્મ સંકેત.....૮

ઁસ મસક શીતાદિ પરિષહે, ન રહે ધ્યાન સમાધિ;
કલ્પક આદિ નિર્મોહી પણે, ધારે મુનિ નિરાબાધ.....૯

લેપ અલેપ નદીના જ્ઞાનનો, કારણ દંડ ગ્રહંત;
દશવૈકાલિક ભગવઈ સાખથી, તનુ સ્થિરતાનો તંત....૧૦

લધુ ત્રસ જીવ સચિત રજાદિનો, વારણ દુઃખ સંધક;
દેખી પૂંજ રે મુનિવર વાવરે, એ પૂરવ મુનિવટ..... ૧૧

પુદ્ગલ ખંધ ગ્રહણ નિષેવણા, દ્રવ્યે જયણારે તાસ;
ભાવે આતમ પરિણતિ નવનવી, ગ્રહતાં સમિતિ પ્રકાશ..... ૧૨

બાધક ભાવ અદ્વેષપણે તજે, સાધક લે ગતરાગ;
પૂરવ ગુણ રક્ષક પોષણ પણે, નીપજતે શિવમાર્ગ..... ૧૩

સંયમ શ્રેણે રે સંચરતા મુનિ, હરતા કર્મ કલંક;
ધરતા સમતારસ એકત્વતા, તત્ત્વરમણી નિઃશંક..... ૧૪

જગ ઉપકારી રે તારક ભવ્યના, લાયક પૂર્ણાનન્દ;
દેવચન્દ્ર એહવા મુનિરાજના, વંદે પય અરવિન્દ..... ૧૫

- (૧) ચોથી સમિતિ ચારે ગતિઓને દૂર કરી મોક્ષને આપનાર છે. પ્રભુએ તે કહેલ છે. પરમ અહિંસક મુનિ જ આ સમિતિને પાળી શકે છે. જ્ઞાનના સમૂહ (જ્ઞાનનો સાર જે અનુભવ) દ્વારા તેનો રસાસ્વાદ ચાખી શકાય છે.
- (૨) સહજ સંવેગી એવા મુનિ આત્મકાર્ય સાધવા માટે સમિતિના ઉપયોગમાં રહે છે. સમિતિ એ સંવરભાવનું આરાધન છે અને ભવજળ તરવા માટે જહાજ છે.
- (૩) આત્મતત્ત્વને પામવાના ઈચ્છુક મુનિ સિદ્ધાન્તને સાક્ષી રાખી ને સર્વ પરિગ્રહના સંગને છોડીને ધ્યાનની આકાંક્ષાવાળા બને છે.
- (૪) પાંચમા સંવર-અપરિગ્રહની ભાવના સ્વરૂપ આ સમિતિ છે. સમિતિ નિરુપાધિકા છે, કારણ કે ‘પર’ થી તે પર છે. અપરિગ્રહ એ જ અપ્રમાદ (અમૂર્છા) છે.

સર્વપરિગ્રહનો ત્યાગ છે અસંગતા; તેનો અપવાદ આ સમિતિ છે, કે જરૂરી ઉપકરણો મુનિ રાખે : પણ તેને લેતાં-મૂકતાં પુંજના-પ્રમાર્જના કરે.

(૫) પરભાવથી વિરક્ત, દેહને વિષે મોહ વગરના, અલોભી અને રત્નત્રયીથી, યુક્ત મુનિ ઉપધિ (ઉપકરણ) શા માટે રાખે ?

(૬) ભાવ અહિંસકતાને સાધવા માટે મુનિ દ્રવ્ય અહિંસકતાને સાધે છે. રજોહરણ મુહપત્તી વગેરે દ્રવ્ય અહિંસકતાના સાધક ઉપકરણો છે.

યોગસમાધિ ઉપકરણો દ્વારા મળે છે. (મન, વચન, કાયના યોગનું શુભમાં પ્રવર્તન તે અહીં યોગસમાધિ છે.)

(૭) મોક્ષનાં સાધનો (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર)માં મૂળ કારણ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન મેળવવા માટે જરૂરી છે શાસ્ત્રગ્રન્થોનો સ્વાધ્યાય. તે સ્વાધ્યાય કરવા માટે (દેહ પોષણના સાધન રૂપે) આહાર જરૂરી છે. આહાર લેવા માટે પાત્ર જરૂરી છે (નહિતર, હાથ વગેરેમાં આહાર લેવાથી તે ઢળે અને કીડીઓ આદિની વિરાધના થાય). એ પાત્રને જયણા પૂર્વક લેવા-મૂકવાં જોઈએ.

(૮) બાળ અને તરુણ સ્ત્રી-પુરુષને નગ્નતા એ દુર્ગંધા-જુગુપ્સા અર્થાત્ લજ્જાના હેતુરૂપ છે; તેથી યોગપદ્ધો પહેરીને મુનિ શુદ્ધ ધર્મના સંકેતો વડે ધર્મોપદેશ આપે.

(૯) ડાંસ, મચ્છર, ઠંડી વગેરેના પરિષહોના સમયે ધ્યાનમાં સમાધિ ન રહે તેથી મુનિ કપડાને ધારે છે. જેથી ઠંડી, મચ્છર વગેરેથી રક્ષા થાય... એ વસ્ત્રને પણ મોહ વગર અને બાધા-પીડા વિના ધારણ કરે છે. આત્માને બાધા ઊપજાવનાર આત્માની અશુદ્ધ પરિણતિ છે, તે અહીં નથી.

(૧૦) નદી ઊતરતી વખતે તેનું પાણી કેટલું ઊંડું છે, તે જાણવા માટે દાંડાને મુનિરાજ ધારે છે. લેપ એટલે નાભિ સુધીનું પાણી. તો,

પાણી કેટલું ઊંડું છે તેનો ખ્યાલ દાંડાથી -દાંડાને નદીમા મૂકીને જોવાથી- આવે છે. ભગવતી સૂત્ર અને દશવૈકાલિક સૂત્ર આદિમાં તેના ઉપયોગની વાત છે. વળી વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરની સ્થિરતા માટે પણ દાંડો જરૂરી છે.

(૧૧) કુંથુઆ જેવા નાના હાલતા-ચાલતા (ત્રસ) જંતુઓ તથા સચિત્ત રજ વગેરેના દુષ્કારક [તે પ્રાણીઓને તથા પોતાને (ભવિષ્યમાં)] સંઘટ્ટ (સ્પર્શ) ને વારવા માટે મુનિ દેખી અને પુંજીને પાત્રાદિને વાપરે એ પૂર્વ મુનિવરો દ્વારા આચરાયેલ આચાર (વૃત્ત) છે.

(૧૨) પુદ્ગલ સ્કંધને / પાત્ર આદિને જયણા વડે લેવા અને મૂકવા તે દ્રવ્ય જયણા છે અને આત્મ-પરિણતિની નવી નવી પ્રકાશના થવી તે ભાવ જયણા છે. (પરપરિણતિને છોડવી અને સ્વપરિણતિને સ્વીકારવી.)

(૧૩) બાધક ભાવ રૂપ જે પરિણતિ છે તેને દ્વેષ રહિત પણે છોડે અને સાધક આત્મપરિણતિને રાગ વિના સ્વીકારે આવી રીતે આત્મપરિણતિનો ત્યાગ અને સ્વીકાર પૂર્વ ગુણ (સમ્યક્ત્વ આદિ)ના રક્ષણ તથા પોષણનું કાર્ય કરે છે.... અને એ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધ્યા કરે છે સાધક.

(૧૪) સંયમશ્રેણિને વિષે ચઢતા મુનિ કર્મકલંકને હરી રહ્યા છે, સમતા રસની સાથે એકત્વતા ધારી રહ્યા છે, અને નિઃશંક રીતે તત્ત્વમાં રમણ કરી રહ્યા છે.

(૧૫) જગતના ઉપકારી, ભવ્યોના તારક, પૂર્ણ આનંદ-અભેદ રત્નત્રયીનો આનંદ-ને પામવા માટે સજ્જ એવા મુનિરાજના પદકમળને દેવચન્દ્ર મુનિ વાંદે છે.

ઝોદ્ર ગુરુ બોધિધર્મ ચીન ગયેલા. ત્યાંના સાઓલીન મઠમાં નવ વર્ષ સુધી ભીંત સામે મોઢું કરીને તેઓ બેઠા.

નવ વર્ષ પછીની એક સવારે સાધક ઈકા ત્યાં આવ્યો. એણે પ્રાર્થના કરી : ગુરુદેવ ! મારી સામે જુઓ ને !

અન્તસ્તરથી નીકળેલી એ વિનતિનો બોધિધર્મે સ્વીકાર કર્યો. તેઓ તરત ઈકાની સામે મુખ કરીને બેઠા. અને કહ્યું : લે, મને ફરતાં, તારી સન્મુખ થતાં આટલી વાર લાગી; તું તારા હૃદયને મારી સમક્ષ કરી શકીશ ને ?

ઈકા ગુરુ પ્રત્યેના સમર્પણથી છલકાઈ ગયો. તે શિષ્ય બન્યો.

પરમાત્માની સામે જ જેમનો ચહેરો-હૃદય સન્મુખ થયેલ છે એવા ગુરુદેવ આપણી સામે જોશે... પણ એ વખતે આપણે સાવધાન હોઈશું ખરા ? આપણે

એ વખતે માત્ર તદ્દૃષ્ટિક હોઈ શકશું ? ગુરુદેવ તરફ જ અપલક નેત્રે જોનારા હોઈશું ?

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ આ સજ્જાયના સ્વરૂપમાં, આ મોહક શબ્દોના રૂપમાં, આપણી સમક્ષ છે અત્યારે. આપણે એમની સન્મુખ જ છીએ ખરા ?

જો હા; તો મજાની વાત...તો ચાલો, સજ્જાયના પ્રવાહમાં આગળ વહીએ.

સમિતિ ચોથી રે ચઉગતિ વારણી,
ભાખી શ્રી જિનરાજ;
રાખી પરમ અહિંસક મુનિવરે,
ચાખી જ્ઞાન સમાજ.....૧

‘સમિતિ ચોથી રે ચઉગતિ વારણી’..... બધી જ સમિતિઓ ને ગુપ્તિઓ ભવભ્રમણને પેલે પાર સાધકને લઈ જાય છે. પણ આ સમિતિ માટે જે આ રીતે ઉલ્લેખ કર્યો એનું મજાનું કારણ છે.

આ સમિતિમાં ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા છે. એક એક વસ્તુને લેવી કે મૂકવી; પૂજના-પ્રમાર્જના કરો.

જો કે ઈર્ષ્યામાં પણ ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા છે; પરંતુ ચાલવાની-વિહાર કે ગોચરી આદિના સમયે. જ્યારે લેવા-મૂકવાની ક્રિયા વધુ વાર થાય છે. એટલે ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા વધુ આ સમિતિમાં છે.

જયણા-જીવદયા એ તો અહીં મુખ્ય છે જ; પણ ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા પણ અહીં અનુસ્યુત છે.

‘રાખી પરમ અહિંસક મુનિવરે....’ પંક્તિ દ્વારા આ જ વાતને ઘૂંટવામાં આવી છે. પરમ અહિંસકતા એ દયા છે જ; પણ સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે તેમ અવિકલ્પ ઉપયોગ પણ

દયા છે. (એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાખે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે....')

અહિંસાને ત્યાં એકતા-જ્ઞાન, એકત્વાનુભૂતિ રૂપે લખેલ છે. એકત્વાનુભૂતિ કઈ રીતે થશે ? વિકલ્પોની ચાદર પર તો તમે ખંડિત ચેતના છો. એ ચાદર હટાવાય તો જ અખંડોપયોગ - એકત્વાનુભૂતિ થાય.

‘ભાખી શ્રી જિનરાજ...’ સમિતિ પ્રભુએ કહેલી છે, માટે મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે; કારણ કે અનુષ્ઠાનમાં આજ્ઞા ભળે છે ત્યારે જ એ વાસ્તવિક બને છે.

વાસ્તવિક અનુષ્ઠાન એટલે સાચુકલી અનુભૂતિ તરફ લંબાતું અનુષ્ઠાન. અનુભૂતિમાં ભ્રામકતા ઘણા બધા સ્તરે હોઈ શકે છે. અને માટે જ પ્રભુએ પ્રબોધેલ અનુષ્ઠાન ગુરુદેવ દ્વારા પ્રદત્ત હોય અને પછી સાધક ગુરુ પાસે જઈને એ સાધનાને વારંવાર પ્રમાણિત કરાવી આવશે.

એક શિષ્યને ૨-૩ વર્ષની સાધના કર્યા પછી ભ્રમણ થઈ કે પોતાને બહુ મોટી અનુભૂતિ થઈ ગઈ છે. એ ગુરુ પાસે આવ્યો. પોતાની અનુભૂતિને ગુરુ ચકાસે એમ તેણે કહ્યું.

ગુરુએ એના ચહેરા પર નજર નાખી કહ્યું : હોડકું ય આમાં તરી શકે એમ નથી, વહાણને તરાવવાની તું વાત કરે છે ?

શિષ્ય પાછો ગયો. ચાર વર્ષ ફરી ગુરુ પાસે આવ્યો. ગુરુએ કહ્યું : હોડી હવે તરી શકે તેમ છે.

એ પછીના બીજા ચાર વર્ષ ગુરુ પાસે એ શિષ્ય આવ્યો. ગુરુએ સંતોષ અભિવ્યક્ત કર્યો : હવે વહાણ પણ ચાલી શકે તેમ છે....

‘ચાખી જ્ઞાન સમાજ...’જ્ઞાનના સમ્રાજ્યમાં, ધ્યાનની ભૂમિકાએ રસાસ્વાદ મળે છે આ સમિતિનો.

‘ભાખી શ્રી જિનરાજ...’ની ભૂમિકા અહોભાવને પ્રગટાવે છે. ‘ચાખી જ્ઞાન સમાજ.....’ ની ભૂમિકા રસાસ્વાદ આપે છે.

અહોભાવની પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુની કૃપાને ઝીલવાની કેવી મઝા !

‘ચાખી જ્ઞાન સમાજ...’ ધ્યાનની ભૂમિકાએ મળતો સાધનાનો રસાસ્વાદ. અહીં સામાન્ય દેખાતી ક્રિયા પણ અદ્વિતીય બની જાય છે. પૂંજવા પ્રમાર્જવાની ક્રિયા સ્વગુણસ્થિતિ રૂપ બની જાય છે. ધ્યાનનો અર્થ સ્વગુણસ્થિતિ જ કરાયો છે.

‘ભાખી શ્રી જિનરાજ...’ શુભની ભૂમિકા છે. ‘ચાખી જ્ઞાન સમાજ...’ શુદ્ધની ભૂમિકા છે. ‘રાખી પરમ અહિંસક મુનિવરે...’ નિર્વિકલ્પતાની, સ્વગુણસ્થિતિ (શુદ્ધ)ની પૃષ્ઠભૂની ભૂમિકા છે.

કેટલો સરસ મઝાનો સાધનાનો ક્રમ નિષ્પત્ત થયો ! શુભ, શુદ્ધની ભૂમિકા રૂપ નિર્વિકલ્પતા અને શુદ્ધ (સ્વગુણ સ્થિતિ).

સહજ સંવેગી રે સમિતિ પરિણમે,

સાધવા આતમ કાજ;

આરાધન એ સંવર ભાવનો,

ભવજળ તરણ જહાજ...૨

‘સહજ સંવેગી રે સમિતિ પરિણમે...’ સમિતિ પાળવી એ જુદી વાત છે; ઉપયોગનું તદાકારે પરિણમવું એ જુદી ઘટના છે.

સમિતિનું પરિણમન ક્યારે ? પદાર્થોની પુંજના- પ્રમાર્જનાનો ઉપયોગ આજ્ઞા-પરિણમન રૂપે અને સ્વગુણ-પરિણમન રૂપે ક્યારે થાય ?

સહજ સંવેગ આવે ત્યારે.

સંવેગ એટલે મોક્ષભિલાષ, સ્વગુણાભિલાષ. દેખીતી રીતે એ ઈચ્છા સહજ જ હોવાની. સહજ : અકૃત્રિમ, નિષ્પ્રયાસ.

ગુણોની જ ઈચ્છા છે. પરમાં જવાશે શી રીતે ? સાધક : સાધના તરફ જ મીટ માંડીને બેઠેલું વ્યક્તિત્વ.

હકીકતમાં, પરમાં જવાનું જ અસહજ ઘટના છે. તમે સ્વમાં ન હો તો શેમાં હો ? સ્વમાં જવું તે સહજ ઘટના. પરમાં હોવું તે અસહજ ઘટના.

સહજ સંવેગ : ગુણાભિલાષ. લક્ષ્ય એકદમ સ્પષ્ટ છે : ‘સાધવા આતમ કાજ.’ આત્મગુણોનો ઉઘાડ એ લક્ષ્ય છે.

કશુંક કરવા બેઠા કે બોલવા બેઠા; લાગલો જ પ્રશ્ન ઊઠશે : આનાથી સ્વગુણનો ઉઘાડ થશે ? આ બોલવાથી વૈરાગ્ય વધશે કે રાગ વધશે ? જો રાગ વધે તેમ છે, અહંકાર વધે તેમ છે; એ કાણે જ બોલવાનું બંધ થશે.

આત્મનિરીક્ષણની પ્રક્રિયા તીક્ષ્ણતાથી ચાલવી જોઈશે. એક એક ડગલે જોવાનું છે કે આ ડગલું ‘આતમકાજ સાધવા’ ની દિશા ભણી ભરાઈ રહ્યું છે કે પર તરફ એ જઈ રહ્યું છે.

સાધક જ્યાં જોશે કે અહંકાર ઊભરાઈ રહ્યો છે. એ ત્યાં જ અટકી જશે.

‘આરાધન એ સંવર ભાવનો, ભવજળ તરણ જહાજ...’ સમિતિનું પરિણમન-ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા એ સંવર ભાવનું આરાધન છે. સંવરભાવ ભવજળ તરવા માટે જહાજ છે.

‘યોગશતક’માં ચારિત્રના જહાજને આશ્રવના છિદ્રો વિનાનું કહ્યું છે. (સંવરણિચ્છિદ્રત્તં...) મુનિની એ સાવધાની હોય છે કે એકાદ ઈન્દ્રિય પણ તેના વિષયો પ્રતિ દોડે, તો તરત એ એને રોકી દેશે. ચારિત્રના જહાજમાં નાનું સું છિદ્ર પણ પડવું ન જોઈએ.

જો કે, સાધકની સાવધાની એકલી અકિંચિત્કરા બની જાય. પ્રભુનું સુરક્ષાયક વિભાવોના હુમલાથી એને રક્ષી શકે.

પ્રભુનું સુરક્ષાયક.... ચોવીસ કલાકનું સુરક્ષાયક... એક સેકન્ડ માટે પણ વિભાવગ્રસ્તતા ન આવે.

અહોભાવની ચાદર પર આ સુરક્ષાયક મળે; અહોભાવ... પરમનિષ્ઠા..

સંત હોડીમાં બેઠેલા. નદીના પ્રવાહમાં જતાં, અધવચ્ચે, હોડીમાં એક કાણું પડ્યું. પાણી ધસારાબંધ આવવા માંડ્યું. હોડીવાળો પાણી ઉલેચવા લાગે છે. એ વખતે સંત બીજું કાણું પાડવાની કોશીશ કરે છે.

નાવિકને નવાઈ લાગી. પણ સંત એવા મોટા ગુરુ હતા, જેમને કંઈ પૂછી કે કહી ન શકાય. સદ્ભાગ્યે કાંઠો નજીક દેખાવા લાગ્યો. સંત એ વખતે હોડીમાંથી પાણી ઉલેચવા લાગ્યા.

હોડી કાંઠે આવી. નાવિક સંતના પગમાં પડ્યો... પછી એણે નીરાંતે પૂછ્યું : ગુરુદેવ! આપની આ નાનકડી કિયાની પાછળ પણ રહસ્ય હશે જ. કૃપા કરીને એ વિષે કંઈક કહો ને !

સંતે કહ્યું : હોડીમાં કાણું પડ્યું અને પાણી આવવા લાગ્યું ત્યારે મેં વિચાર્યું કે પ્રભુની ઈચ્છા આપણને ડૂબાડવાની છે. અને ભક્ત તરીકે આપણું તો એક જ કર્તવ્ય છે કે આપણે પ્રભુની ઈચ્છાને વશ થઈ વર્તીએ. એટલે મેં બીજું કાણું પાડવાની તૈયારી કરી...પણ, હોડી કાંઠા પાસે આવી

ત્યારે મને લાગ્યું કે પ્રભુ આપણને રક્ષવા માગે છે એટલે મેં પાણી ઉલેચવાનું શુરુ કર્યું.

હોડીવાળો સંતને વાંદી રહ્યો.

ઈશાનુગ્રહ જ સંવરનિશ્ચિદ્રતા-પરમનિષ્ઠા કેવી રીતે આપે છે એની આ મજાની કથા હતી. આપણે તો ઈશાનુગ્રહની લાકડી પકડીને જ સાધનાના માર્ગે ચાલવું છે.

અભિલાષી નિજ આતમ તત્ત્વના,
સાખી કરી રે સિદ્ધાંત;
નાખી સર્વ પરિગ્રહ સંગને,
ધ્યાનાકંખી રે સંત...૩

બહુ જ મજાની આ પંક્તિ: ‘ધ્યાનાકંખી રે સંત.....’ સંત હોય છે ધ્યાનાકાંક્ષી.... ધ્યાન જ જો પ્રભુને મેળવવાનો એક માત્ર માર્ગ છે; સંતો એ માર્ગના જ આકાંક્ષી હોય ને !

આ બાજુ છે ધ્યાતા, આપણે; સામી બાજુ છે ધ્યેય, પરમાત્મા; વચ્ચે છે ધ્યાન.

‘લોગસ્સ’ સૂત્ર ધ્યાનમાં ઊતરવા માટેનું શ્રેષ્ઠ સૂત્ર છે. તેમાં રૂપધ્યાન, નામધ્યાન, પ્રસાદધ્યાન, વર્ણધ્યાન, અને રૂપાતીત ધ્યાનની પદ્ધતિઓ દર્શાવેલ છે.

‘ધમ્મતીત્થયરે, જિણે, અરિહંતે....’ પદો બોલતી વખતે પરમાત્માનું સમવસરણ સ્થિત રૂપ આપણી-ધ્યાતાની બંધ આંખો સામે ઝલકે છે. નીમિલિત ચક્ષુ પ્રભુને નીહાળી રહી છે. ‘કોટિ દેવ મિલકે કર ન સકે, એક અંગૂઠ રૂપ પ્રતિછંદ; એસો અદ્ભૂત રૂપ તિહારો, માનું વરસત અમૃત કે બુંદ....’ એ પંક્તિ ધ્યાતાની સામે બોલકી, સપ્રાણ થઈને આવે છે.

એ પછી છે નામધ્યાન... ‘ઉસભ મજિઅં ચ વંદે...’ થી શરૂ થઈ ‘પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ...’ સુધી આ નામધ્યાન લંબાયેલું છે.

મૂલાધારથી સહસ્ત્રાર સુધીના સાત ચક્રોમાં સાત જિન નામ... ફરી બીજી વાર સાત....ત્રીજી વાર પણ એ સમક દોહરાવાશે. ચોથી વાર ત્રણ ચક્રો સુધી ત્રણ જિનનામ આવશે.

આ પછી છે પ્રસાદધ્યાન... ‘એવં મએ અભિયુઆ, વિહુયરયમલા પહીણજરમરણા, ચઉવીસંપિ જિણવરા, તીત્થયરા મે પસીયંતુ....’ તીર્થકરોનો પ્રસાદ મને મળો !

હમણાં જ એક સંગોષ્ઠિમાં મેં શ્રોતાઓને પૂછેલું : ‘તીત્થયરા મે પસીયંતુ...’ એ શ્રેષ્ઠતમ પ્રાર્થના છે, પણ ખરેખર આવી પ્રાર્થના હોઈ શકે ? સવારના નવ વાગ્યા છે; સૂર્ય ક્યારનો ઊગી ગયો છે ત્યારે શું આ પ્રાર્થના હોઈ શકે કે સૂર્ય ઊગો ! સૂર્ય તો ઊગેલો જ છે. એમ તીર્થકર ભગવંતોનો પ્રસાદ ક્ષણે ક્ષણે જ્યારે આપણા પર વરસી રહ્યો છે ત્યારે આ પ્રાર્થના હોઈ શકે કે તીર્થકર પ્રભુનો પ્રસાદ મારા પર વરસો !

શ્રોતાઓ ઉત્તર મેળવવા ઉત્સુકતાથી મારા તરફ જોવા લાગ્યા ત્યારે મેં કહ્યું કે પ્રાર્થના એ રીતે પર્યવસિત થવી જોઈએ કે પ્રભુ તારી કૃપા સતત વરસી રહી છે; હું એને ઝીલી શકતો નથી; એવું કંઈક કરો કે આપની કૃપાને હું ઝીલી શકું.....

તીર્થકર ભગવંતોનો પ્રસાદ... આજ્ઞા રૂપ પ્રસાદ...એને ઝીલવો છે...

આજ્ઞા રૂપ પ્રસાદને ઝીલતાં જ પ્રભુ તરફથી આરોગ્ય, બોધિલાભ અને શ્રેષ્ઠ સમાધિ મળે છે.

ધ્યાન એટલે એકાગ્રચિત્તા... રૂપ દર્શન પ્રભુનું થાય ત્યારે સાધક તેમાં ડૂબી જાય...

નામધ્યાન થાય ત્યારે તેમાં ડૂબી જવાય.... પ્રસાદધ્યાન વખતે સાધકની પૂરી ચેતના પ્રભુના દાનને ઝીલવા માટે તત્પર બની જાય.....

હવે આવે છે વર્ણ ધ્યાન....

‘ચંદેસુ નિમ્મલયરા...’ આદિ સૂત્ર પંક્તિઓ ગણધર ભગવંત દ્વારા ધ્યાનને ઈગિત કરનાર સૂત્રપંક્તિઓ રૂપે આલેખાઈ છે.

પરમરૂપદર્શન કરતાં નામધ્યાન સૂક્ષ્મ હતું. નામધ્યાન કરતાં પ્રસાદપ્રાપ્તિ વધુ સૂક્ષ્મ હતી. અને એથીય સૂક્ષ્મ છે વર્ણધ્યાન....

‘ચંદેસુ નિમ્મલયરા..’ સાધકનું શરીર ટટ્ટાર છે. આંખો બંધ છે. અને આંખોની સામે એક શ્વેત જ્યોતિર્બિન્દુ દેખાય છે.

આકારમાંથી અનાકાર (રૂપાતીત) ધ્યાન ભણી જવું છે; માટે વચ્ચે છે આ વર્ણધ્યાન. અહીં પ્રભુની આકૃતિનું નહિ, પણ શ્વેત જ્યોતિર્બિન્દુનું ધ્યાન છે. અરિહંત પ્રભુનો શ્વેત વર્ણ.....

એ પછી સિદ્ધ ભગવંતોનો લાલ વર્ણ... લાલવર્ણની પટ્ટિકાનું-રેખાનું ધ્યાન... ‘આઈચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા....’

અને એ પછી ‘સાગરવર ગંભીરા.’ અરિહંત ભગવંતનું ધ્યાન કર્યું, સિદ્ધ ભગવંતનું ધ્યાન કર્યું; પણ ધ્યાતા ભિન્ન છે, ધ્યેય ભિન્ન છે. ‘સાગર વર ગંભીરા’માં ધ્યાતાની ઓગળવાની પ્રક્રિયા ચાલુ થાય છે. પરમ ચેતનાનો સમંદર આસપાસ-ચોપાસ ઘૂઘવી રહ્યો છે અને એમાં ધ્યાતા ઓગળી રહ્યો છે....

આ વર્ણધ્યાન રૂપાતીત ધ્યાનમાં ફેરવાય છે... સિદ્ધ ભગવંતોના ગુણોનો એક નાનો સો અંશ પોતાની ભીતર સાધક અનુભવે છે : ગુણાનુભૂતિ. ‘સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ....’

આ ગુણાનુભૂતિની વાત પૂ. મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે પરમતારક શીતલનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં વર્ણવી છે : ‘જ્યોત સું જ્યોત મિલત જબ ધ્યાવત, હોવત નહિ તબ ન્યારા...’ જ્યોતિર્મય પરમાત્માનું ધ્યાન સાધકે પોતે જ્યોતિર્મય બનીને કરવું જોઈએ. અનન્ત જ્ઞાની પરમાત્મા. ધ્યાન કરનાર સાધક જ્ઞાતાભાવની એક નાની સી લહેર પકડે છે અને એ રીતે-લહેર દ્વારા-સમુદ્ર સાથે એ જોડાય છે.

‘ધ્યાનાકંખી રે સંત.’ સંતો ધ્યાનના આકાંક્ષી હોય છે. ધ્યાનની એ આકાંક્ષાને પ્રાપ્તિના રૂપમાં ફેરવવા માટેની ત્રિસૂત્રી સાધના અહીં આપી છે : ‘અભિલાષી નિજ આતમ તત્ત્વના, સાખી કરી રે સિદ્ધાંત, નાખી સર્વ પરિગ્રહ સંગને....’

- આત્મ તત્ત્વને પામવાની અભિલાષા,
 - પ્રભુના પ્યારા શબ્દો (સિદ્ધાંત)ને હૃદય સમ્મુખ રાખીને કરાતી યાત્રા અને
 - પરમ સિવાયની, સંપૂર્ણ પરની દુનિયાથી અનુભવાતી ભિન્નતા.
- કેટલાં મજાનાં છે આ ચરણો !

પહેલું ચરણ : આત્મ તત્ત્વને પામવાની અભિલાષા. જે ક્ષણે આત્મગુણની એક આછી સી અનુભૂતિ મળી; એ સિવાયનું કશું જ મેળવવાની ઈચ્છા હવે ન રહી.

ધૂમ્મસ છંટાઈ ગયું... ‘પર’ પદાર્થો કે પર વ્યક્તિત્વોની જોડે સંબંધ બાંધવાનો કશો જ અર્થ નથી, એ સાફ-સાફ સમજાઈ ગયું.

હવે તો કોઈ પણ સંત, યોગી કે ભક્ત મળશે; સાધક પૂછશે : આપના જેવી નિર્મળ ભીતરી દશા મને શી રીતે મળે ?

સંતો માર્ગ બતાવશે. સાધક ચાલશે.

બીજું ચરણ: 'સાખી કરી રે સિદ્ધાંત.' આનો અર્થ એ થાય કે સદ્ગુરુ પરમાત્માની આજ્ઞામાં હોય અને સાધક સદ્ગુરુની આજ્ઞામાં હોય.

સાધના ગુરુ દ્વારા પ્રદત્ત હોય અને ગુરુ પ્રભુની આજ્ઞાને સમર્પિત હોય. એ રીતે, પ્રભુનાં વચનો સાથે સાધનાને જોડી દેવાઈ. પરમ સાથેનું આ મઝાનું અનુસન્ધાન.

ત્રીજું ચરણ : 'નાખી સર્વ પરિગ્રહ સંગને.' પરમ સાથેનું અનુસંધાન. 'પર' તરફ સાધનાને એ નહિ જ ફંટાવા દે.

પરમનો રસ.... એવો તો અદ્ભુત, પરના રસ (?) ને હવે ભાગ્યે જ છૂટકો.

આ પરમના રસને માણ્યા પછી મહોપાધ્યાય માનવિજય મહારાજે કહેલું કે અનંત જન્મોમાં, ભૂતકાળમાં, આ રસને ક્યારેય અનુભવ્યો નથી. 'કહીએ અણચાખ્યો પણ અનુભવ રસનો ટાણો મિલિયો...'

આત્માભિલાષાની ગંગોત્રી પરમ રસના વિશાળ ગંગા પ્રવાહમાં બદલાઈ ગઈ.

ધ્યાનની આકાંક્ષા પરમ રસને પામવાની આકાંક્ષા છે. એક બિન્દુ ચખાયું પરમ રસનું. હવે બીજું બધું જ લાગશે ફિક્કું, નિરર્થક.

સંવર પંચમ તણી એ ભાવના,
નિરુપાધિક અપ્રમાદ;
સર્વ પરિગ્રહ ત્યાગ અસંગતા,
તેહનો એ અપવાદ.....૪

પાંચમા સંવર-અપરિગ્રહને પુષ્ટ કરનારી આ ભાવના છે. જેટલી ઉપધિ ઓછી; વસ્તુઓ ઓછી; લેવા-મૂકવાની ચેષ્ટાય ઓછી જ રહેવાની.

અને જો, સતત ધ્યાનમાં જ ડૂબેલો સાધક છે; શું લેવું છે ને શું મૂકવું છે ? ‘સમાધિશતક’ ની પ્યારી કડી યાદ આવે છે : ‘ગ્રહણ અયોગ્ય ગ્રહે નહિ, ગહ્યો ન છાંડે જેહ....’ બહારી સમિતિનું આ આન્તર સ્વરૂપ: વિભાવને ગ્રહણ કરવો નથી. સ્વભાવને છોડવો નથી.

‘નિરુપાધિક અપ્રમાદ.’ અપરિગ્રહ ભીતર ઊતરે છે ત્યારે ઉપધિ હોવા છતાં સાધક નિરુપાધિક છે.

મૂર્ચ્છાને કારણે જ પદાર્થો તમારા મનનો કબજો લઈ લે છે. પછી સતત એની ચિન્તના : એ પદાર્થને કોઈ લઈ ન જાય કે એ પદાર્થ બગડી ન જાય; અને એમાં એ ચીજ કો’કના હાથે તૂટી- ફૂટી ગઈ તો...? પદાર્થરાગ જીવદ્વેષમાં ફેરવાશે.

મૂર્ચ્છા નથી હોતી ત્યારે પાત્ર કે વસ્ત્ર બહાર જ હોય છે; એ સાધકના મનનો કબજો લઈ શકતાં નથી... નિરુપાધિકતા.

નિરુપાધિકપણાની બહુ જ મજાની પ્રશંસા પૂ. મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં કરી છે : ‘જે જે અંશે રે નિરુપાધિક પણું, તે તે અંશે રે ધર્મ; સમકિત દંષ્ટિ ગુણ ઠાણા થકી, જાવ લગે શિવશર્મ’.

નિરુપાધિક દશા તે જ ધર્મ.

નિરુપાધિક દશા. અલિપ્ત દશા... કશાનો લેપ, આસક્તિ, ભીતર ન હોય. પછી એ અસંગ દશા ઘૂંટાતી જાય... ઘૂંટાતી જાય....

અને ત્યારે જ પેલું સૂત્ર હૃદયવગું બનશે : પરનો અસંગ તે જ પરમનો સંગ.

‘નિરુપાધિક અપ્રમાદ...’ અપ્રમાદ. પરમાં ચેતના ગઈ તો પ્રમાદ. પરમાં ચેતનાનું ન જવું તે અપ્રમાદ.

હંડી છે, તો સાધક કાંબળી ઓઢી લેશે. એના શરીર પર કાંબળી છે; પણ એની ચેતનામાં છે માત્ર પરમના ગુણો. હકીકતમાં, કાંબળી ઓઢાઈ જાય છે. કામળી ઓઢી કે ન ઓઢી; અથવા એ કેવી હતી એનો ખ્યાલ સુદ્ધાં એને હોતો નથી.

સૂત્ર આ રીતે ખૂલશે : પરમાં તમારો જેટલો વધુ અનુપયોગ, એટલો જ સ્વમાં વધુ ઉપયોગ.

‘સર્વ પરિગ્રહ ત્યાગ અસંગતા, તેહનો એ અપવાદ...’ આમ અસંગદશાનો અર્થ એવો થાય કે કોઈ પણ પદાર્થ કે વ્યક્તિનો સંગ નહિ. પણ સાધનાની આ સ્થિતિએ અસંગદશા એવી છે, જેમાં ઉપયોગી પદાર્થોનો સંગ બહાર હોવા છતાં, ભીતર માત્ર અસંગદશા ઘુંટાયેલી છે.

શાને મુનિવર ઉપધિ સંગ્રહે,
જે પરભાવ વિરત;
દેહ અમોહી રે નવિ લોહી કદા,
રત્નત્રયી સંપત્ત...૫

સાધકને ચાર મઝાના વિશેષણો અહીં આપ્યા છે : પરભાવ-વિરક્ત, દેહ-નિર્મોહી, અલોભી, રત્નત્રયી-ધારક...

પરભાવ વિરક્તિથી સાધનાયાત્રા પ્રારંભાય છે. વિરક્તિના મૂળમાં છે અનાસ્થા. પરભાવમાં જવાથી મને શું મળે? સિવાય કે નરકાદિ દુર્ગતિઓ.

સાધક પરભાવ ભણી જશે; દુર્ગતિ નિશ્ચિત છે. પરમ ગુણો ભણી એની ચેતના કેન્દ્રિત થશે; સદ્ગતિ. અને છેડે મોક્ષ નક્કી છે.

હવે બોલ સાધકની કોર્ટમાં છે.

પરભાવ-વિરક્તિ.

‘શાન્ત સુધારસ’ યાદ આવે : ‘પર: પ્રવિષ્ટ: કુરુતે વિનાશમ્...’
હૃદયમાં પરનો પ્રવેશ થયો કે બધું જ સાફ...

દૂરની વાત જવા દો; આગામી જન્મની; અહીં શું થાય છે ?
પરમાં હૃદય જવાથી શાન્તિ મળે છે ? તમે મૈત્રીભાવ કે પ્રમોદભાવના
લયમાં પરમાં જશો તો જરૂર શાન્તિ અનુભવી શકશો, પણ ઈર્ષ્યાનો લય
પર તરફનો રહ્યો તો...? દુખ જ દુખ.

શ્રીપાળ કુમારનો ભીતરી લય જીવમૈત્રીનો છે અને એથી ધવળશેઠ
જ્યારેય મળે, તેઓને પીડા નથી થતી. ખુશી ઉપજે છે. સામી બાજુ, ઈર્ષ્યાનો
લય હોવાને કારણે ધવળ શેઠ શ્રીપાળની સમૃદ્ધિ જોઈને બળી રહ્યા છે.

પરભાવવિરક્તિ શી રીતે મળે ?

પરમભાવનો આછો સો સ્પર્શ... અને પરભાવ ધૂ....

‘પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં’ આથી જ સાધકને પોતાની અતીતની
ભ્રમણયાત્રા વિષે આશ્ચર્ય ઉપજે છે એમ લખ્યું છે.

બીજું ચરણ છે : દેહ-નિર્મોહ. પર બધું જ ધૂટ્યું હોય ત્યારેય દેહ
પ્રત્યેની આસક્તિ ધૂટતી નથી હોતી. અને એ સન્દર્ભમાં અહીં બીજું ચરણ
દેહનિર્મોહ આવ્યું. પ્રશમરતિમાં પણ આ જ વાત આ રીતે આવે છે:
‘સ્વશરીરેડપિ ન રજ્યતિ...’ સાધક હવે એવા મુકામે પહોંચ્યો છે, જ્યાં એને
પોતાના શરીર પ્રત્યે પણ આસક્તિ નથી.

હકીકતમાં, આસક્તિનું બીજ જ છે આ શરીર-રાગ, ઈન્દ્રિય-રાગ.
એક એક ઈન્દ્રિયના રાગને પૂર્ણ (?) કરવાની ભ્રમણામાં આત્માએ કેટલાં
તો કુકર્મો કર્યાં છે.

‘વીતરાગ સ્તોત્ર’ માં સાધક એટલે તો કહે છે :

रागाहिगरलाघ्रातोऽकार्षं यत् कर्म वैशसम्;
तद्वक्तुमप्यशक्तोऽस्मि, धिग् मे प्रच्छन्नपापताम्॥

રાગ રૂપી સ્પર્શના ઝેરથી મૂર્ચ્છિત થયેલ મેં જેવાં કુકર્મો કર્યા છે; તે કહેવાનેય પ્રભુ ! હું સમર્થ નથી. મારી આ છુપી પાપદશાને ધિક્કાર હો!

બીજને બાળવું રહ્યું. પતંજલિ ઋષિએ સંતને દગ્ધબીજ કહેલ છે.

ત્રીજું ચરણ: અલોભ, સંપૂર્ણ અનાસક્તિ....

રાગદશાને ઠહેરવાનું કોઈ સ્થાન જ ન રહ્યું, રહેશે ક્યાં આસક્તિ?

નદીમાં તમે જોઈ શકશો : વહેતો પ્રવાહ હશે ત્યાં લીલફૂલ કે કોઈ જ ગંદકી નહિ હોય; પણ જ્યાં ખૂણો પડ્યો; પાણી પ્રવહમાન નથી; ગંદકી જામી જશે.

સાધુ કોઈ પણ સ્થળે, રાગ દશા ઠહેરી શકે તેવું કંઈ જ ન રાખે...

આ અનાસક્ત દશા સાથે ચોથું ચરણ સંકળાયેલું છે : રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ. પરમભાવની-સંવરભાવની એવી તો અનહદ મજા આવે છે કે એમાં પરભાવ-પર પ્રત્યેની આસક્તિ રહી ક્યાં શકે ?

આવા સાધક માટે ગ્રન્થકાર કહે છે : ‘શાને મુનિવર ઉપધિ સંગ્રહે?’ આવા મુનિ ઉપધિ શા માટે રાખે ?

આના પછીની કડીમાં એનો જવાબ મળે છે.

ભાવ અહિંસકતા કારણ ભણી,

દ્રવ્ય અહિંસક સાધ;

રજોહરણ મુખવસ્ત્રાદિક ધરે,
ધરવા યોગ - સમાધિ....૬

ભાવ-અહિંસકતાને ટકાવવા માટે દ્રવ્ય અહિંસકભાવ જરૂરી છે.

પૂંજવા-પ્રમાર્જવાની ક્રિયા ભીતરમાં રહેલી અહિંસક દશાને ઉભારે છે. સાધકને શુભ નિમિત્તો જોઈશે જ. આવાં મજાનાં ઉપકરણો એની પાસે હશે-રજોહરણ આદિ; એવા શુભ નિમિત્તો-કોઈનાય મનને આંશિક પીડા પણ ન ઉપજે તે રીતે જીવવું આદિ-એની આસપાસ હશે કે હિંસાની એક આછી સી વૃત્તિ પણ એની ભીતર ઉપજશે નહિ.

આ અહિંસા ઘણી રીતે સાધકના જીવનમાં પ્રવેશી શકે. સાધકના શરીર પર કોઈ લાકડીઓ વરસાવતું હોય ત્યારે એ વિચારશે કે શરીરથી હું અળગો છું અને આ અલગાવ-બિન્દુ સ્વશરીર પર પડી રહેલ દંડાના પ્રહારને પણ માત્ર જોશે... અને કોઈ તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી સાધકના ગળાને અડાડશે તો....? ત્યારે સાધક કહેશે : હું તો અમર વ્યક્તિત્વ છું. શરીર જાય તો એથી મને શું ? 'ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે'.
(-ભગવદ્ ગીતા.)

પરંતુ, બીજાં વ્યક્તિત્વો માટે એનો માપદંડ સાવ જુદો છે. એક કીડી પગ નીચે આવી જાય તોય એનું હૃદય કંપી ઊઠે છે. કોઈના ચિત્તને અજાણતાં પણ પીડા થાય છે તો તે પીડિત થઈ જાય છે. કોઈને પણ મારા કારણે સહેજ પણ પીડા ન થાય એ સાધકનો જીવનમંત્ર રહે છે.

અને, કોઈ પ્રાણીની રક્ષા પોતાના દ્વારા થઈ રહે છે ત્યારે સાધક અહોભાવથી છલક છલક છલકાઈ ઊઠે છે.

ઈર્ષ્યા પૂર્વક ચાલવું એવો નિર્ણય છે. અને છતાં ચાલતાં ઉપયોગ બીજે જતો રહ્યો. અચાનક ખ્યાલ આવ્યો : અરે, મારે તો ઈર્ષ્યા પૂર્વક ચાલવાનું છે. ઉપયોગ આવ્યો એ જ ક્ષણે પગ મૂકવાનો છે એ જગ્યા

જોવાઈ. નાનકડી કીડી ત્યાં હતી. એ બચી ગઈ.... પણ એ વખતે સાધકના હૃદયમાં જે ભાવ ઊભરે છે, તે આ છે : પ્રભુએ મને બચાવ્યો !

દ્રવ્ય અહિંસા-અહોભાવ-ભાવ અહિંસા એવો ક્રમ અહીં મળ્યો.

‘રજોહરણ મુખવસ્ત્રાદિક ધરે, ધરવા યોગ સમાધિ.’ રજોહરણ (ઓઘો) અને મુખવસ્ત્ર (મુહપત્તી) આદિ મુનિ એટલા માટે રાખે છે કે યોગસમાધિ તેને મળે.

મન-વચન-કાયાના યોગોમાં સમ્યગ્ રીતે જે લઈ જાય તે યોગસમાધિ.

દુષ્કાળનો સમય. અને એક આચાર્ય ભગવંતશ્રી એક નગરમાં પધાર્યા. ભાવુકો રાજી-રાજી થયા. નગરમાં રહેલા અસામાજિક તત્વોએ ભોળા માણસોને ઉશ્કેર્યા : જૈનોના મહારાજ વરસાદ બાંધી દેશે. આપણે ઓર મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જઈશું.

ભોળા માણસો રાતના સમયે આચાર્ય મહારાજ પર હુમલો કરવા માટે નીકળ્યા. પાછળની બારી પાસે ઊભા રહ્યા પ-૭ જણા. ચાંદનીનો પ્રકાશ પૂ. આચાર્ય ભગવંત પર પડતો હતો. પેલા લોકો જુએ છે કે મહારાજ સૂઈ ગયા છે કે જાગે છે ? ત્યાં જ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતે ઓઘો હાથમાં લીધો, બાજુની જમીન પુંજી અને પડખું બદલ્યું.

પેલા લોકો તો વિચારમાં જ પડી ગયા. નાનકડા જન્તુની રક્ષા કાજે જે આમ તેમ પેલું (ઓઘો) ફેરવે છે. એ મનુષ્યોને તો હેરાન કરે જ કેમ ?

એ લોકો અંદર જઈ પૂજ્યશ્રીના પગમાં પડ્યા.

માત્ર ઓઘા દ્વારા થતી પુંજનાનું દૃશ્ય સામાન્ય માનવીઓને હલબલાવી નાખે તો એ ઓઘા દ્વારા થતી પ્રમાર્જના સાધકની ભીતર કેવી તો ખલબલાટી મચાવી દે !

યોગસમાધિ : યોગની, શુભમાં થતી પ્રવહમાનતા.

રજોહરણ વગેરે સાધકને શુભમાં સતત આંતરપ્રોત રાખે...અને શુભની એ આંતરપ્રોતતા-નિરન્તરતા શુદ્ધમાં પલટાય.

શિવ સાધનનું રે મૂળ તે જ્ઞાન છે,
તેહનો હેતુ સજ્જાય;
તે આહારે તે વળી પાત્રથી,
જયણાએ ગ્રહવાય.....૭

મોક્ષનાં સાધન ત્રણ : દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર. તેમાં જ્ઞાન મુખ્ય છે. કારણ કે તે જ આત્માને અને પરને દેખાડે છે. સ્વ-પરનું જ્યાં વિભાજન પૂરું પૂરું સમજાઈ ગયું; પ્રવૃત્તિમાં એની ઝલક દેખાશે જ.

જ્ઞાન ચારિત્રમાં, ઉદાસીનતા ભાવમાં, અસંગમાં પરિણમે છે.

બીજી રીતે જોઈએ તો, જ્ઞાન (જ્ઞાતા ભાવ) ચારિત્રને (ઉદાસીન-ભાવને) પુષ્ટ કરે છે, ચારિત્ર (ઉદાસીન ભાવ) જ્ઞાનને તીક્ષ્ણ, વેધક બનાવે છે.

જ્ઞાતાભાવ તીક્ષ્ણ ક્યારે બનશે ? જ્યારે એમાં અસંગ ભળશે ત્યારે. યાદ આવે અધ્યાત્મ ગીતા : ‘જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ તેહ’.

ઉદાસીન ભાવ સમ્માર્જિત ક્યારે બનશે ? જાણંગભાવ-જ્ઞાતાભાવ (જેયો તરફથી જ્ઞાતા તરફ જવાની પ્રક્રિયા) ઉદાસીન ભાવને પુષ્ટ કરશે.

‘શિવસાધનનું મૂળ તે જ્ઞાન છે.’ દર્શન-શ્રદ્ધાને પણ સ્થિરતા જ્ઞાન આપે છે. નવપદપૂજા (ઉપા.પદ્મવિજય મહારાજ)ની કડી યાદ આવે : ‘શ્રદ્ધા પણ સ્થિર તો હુવે રે, જો નવ તત્ત્વ વિનાણ રે...’ આત્મ તત્ત્વ આદિનું જ્ઞાન સ્વગુણો પ્રત્યેની શ્રદ્ધા-અનુભૂતિમૂલક પ્રતીતિ-ને પુષ્ટ કરશે.

‘તેહનો હેતુ સજઝાય....’ જ્ઞાનને આપણી ભીતર લાવવાનું. સ્વાધ્યાય, એને ઘુંટવાનો..... આત્મતત્ત્વનું પ્રતીત્યાત્મક જ્ઞાન થઈ રહે.

‘તે આહારે તે વળી પાત્રથી, જયણાએ ગ્રહવાય...’ સ્વાધ્યાય કરવા માટે જે શારીરિક શક્તિ જોઈશે, તે આહારથી મળશે. આહાર પાત્ર દ્વારા લેવાશે. હાથમાં ભોજન લેવાથી તેના કણો નીચે પડે. વિરાધના થાય. પાત્રને જયણા પૂર્વક લેવાં અને મૂકવાં....

જયણા. ઉપયોગ... એક એક વસ્તુને લેતી કે મૂકતી વખતે પુંજના અને પ્રમાર્જના. પહેલાં દૃષ્ટિ દ્વારા-આંખ દ્વારા જોવાનું, પછી ઓઘા, મુહપત્તી કે ચરવળી આદિ દ્વારા પુંજવાનું.

ઉપયોગ. જાગૃતિ. અપ્રમાદ.... અને એ જ તો આત્મધર્મ છે !

બાળ તરુણ નર નારી જન્તુને,
નગ્ન દુર્ગાંધાનો હેતુ;
તિણે ચોલપટ્ટ ગ્રહી મુનિ ઉવદિસે,
શુદ્ધ ધર્મ સંકેત.....૮.

મુનિ એક પણ વસ્તુ પોતાની પાસે શા માટે રાખે ? કારણ કે મુનિ પરભાવ-વિરક્ત છે.

એટલા બધા પોતાની ભીતર ડૂબેલ મુનિ છે કે એમને એમના દેહનો પણ કોઈ ખ્યાલ નથી; વસ્ત્રોનો ખ્યાલ કઈ રીતે રહેશે ? આહારનો ખ્યાલ પણ ક્યાંથી રહે ?

ભીતરની દુનિયાનો આનંદ... એ એવો તો અ-પૂર્વ છે કે એને માણવાની ક્ષણોમાં એના સિવાયનું બીજું બધું છુટી જાય છે.

એવા પરમહંસો વિષે સાંભળ્યું છે કે જેઓને દિવસોના દિવસો સુધી ઉપવાસ થાય; અને ખ્યાલ ન હોય... ખાવાનો ખ્યાલ વિસરાઈ જાય

એ ભૂમિકાએ. ક્યારેક દિવસમાં દસવાર ભોજન આપે તો જમી લે; કારણ કે કલાક પહેલાં ખાધેલું એનો ક્યાં ખ્યાલ છે !

મઝાનું સૂત્ર અહીં મળે છે: પરની વિસ્મૃતિ જેમ વધુ, તેમ આત્મસ્મૃતિ વધુ.

ચોળપટ્ટો, ઓઘો, વસ્ત્ર શા માટે મુનિ રાખે છે ? અહીં નિશ્ચય સાથેની મુનિની વ્યવહાર દશા સમજાય છે.

સાધક એ ભૂમિકાએ છે, જ્યાં દેહબોધ નથી. અને એટલે વસ્ત્રબોધ પણ ન હોય. પરંતુ લોકોને માટે વસ્ત્ર જરૂરી છે, તો એ પહેરે જ. ‘બાળ તરુણ નર નારી જંતુને, નગ્ન દુગંધાનો હેતુ...’ બાળક કે તરુણ આદિ માટે નગ્નતા એ લજ્જાનો વિષય બની શકે. તેથી મુનિરાજ ચોળપટ્ટો રાખે છે....આશ્વસ્ત બની લોકો આવે, ધર્મલાભ મુનિ પાઠવે... ઉપદેશ પણ આપે...‘શુદ્ધ ધર્મ સંકેત...’

ઉપદેશ કેવો ? જે શુદ્ધ ધર્મને ઈંગિત કરે છે. શબ્દો, આમ પણ, આથી વધુ તો કંઈ કરી શકતા નથી. શબ્દો ઈંગિત આપે. એ દિશા ભણી, ધર્મની બાજુ તરફ ઈશારો કરે. ‘સંકેત.’

મહાત્મા બુદ્ધ બેઠા છે. ભિક્ષુઓ સામે છે. એક ખેડૂત ત્યાંથી નીકળ્યો. ગાયને દોરીને એ ચાલી રહ્યો છે. બુદ્ધને વન્દન કરી એ આગળ ચાલ્યો. બુદ્ધ ભિક્ષુઓને પૂછે છે: આ બેમાં - ગાય અને ખેડૂતમાં - માલિક કોણ ? ભિક્ષુઓ કહે છે : ભગવન્ ! ખેડૂત માલિક કહેવાશે. કારણ કે એ દોરે છે એમ ગાય દોરાય છે.

બુદ્ધે પ્રશ્નને આગળ લંબાવતાં કહ્યું: અને ધારો કે ગાય દોરડું તોડી નાશી જાય અને ખેડૂત એની પાછળ પાછળ દોડતો હોય, ત્યારે માલિક કોણ ?

ભિક્ષુઓ ભગવાનનાં પ્રશ્નનું ઊંડાણ સમજી ગયા... ‘હવે તો માલિક બદલાઈ જશે, ભગવન્ !’ ભિક્ષુઓએ કહ્યું....

બુદ્ધે વાતનું અનુસંધાન ભીતર સાથે કરતાં કહ્યું : ગો એટલે ગાય પણ થાય અને ગો એટલે ઈન્દ્રિયો પણ થાય, હવે બોલો તમે ગોસ્વામી છો કે ઈન્દ્રિયો તમારી સ્વામિની છે ?

એક નાનકડો ઈશારો સદ્ગુરુનો; જે સાધકને ઈન્દ્રિયવિજેતા બનવા ભણી લઈ જાય...

અને સાધક જો સદ્ગુરુના ઈશારાને આત્મસાત્ કરી લે તો...? ધીરે ધીરે એ ગુરુમય બનતો જાય. કબીરજીની સરસ પંક્તિ યાદ આવે : ‘જબ मैं था गुरु नहि, अब गुरु है हम नाहि; प्रेम गली अति सांકरी तामें दो न समाहि...’

ડંસ મસક શીતાદિ પરિધહે,
ન રહે ધ્યાન સમાધિ;
કલ્પક આદિ નિર્મોહીપણે,
ધારે મુનિ નિરાબાધ...૮

મુનિ પૂર્ણ-સમયના સાધક છે. સાધનાની એક અખંડાકારા અનુભૂતિ તેમનામાં અનુસ્યુત થયેલી છે. વિનય, વેયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન... પ્રશ-મરતિ પ્રકરણ કહે છે તેવી નિરન્તર વ્યાપૃતતા. (સંયમયોગૈરાત્મા નિરંતરં વ્યાપૃતઃ કાર્યઃ.)

ધ્યાનમાં એવી ક્ષણો પણ આવે કે દેહાધ્યાસથી બિલકુલ પર થઈ જવાય. પછી, મચ્છર અને ડાંસ સાધકના શરીર પર બેસી મિજબાની મનાવતા હોય અને એથી બેખબર સાધક ભીતર આનંદમાં ડૂબેલ હોય.

પણ, પ્રારંભિક સાધક માટે અથવા ધ્યાનની પ્રારંભિક ક્ષણોમાં ક્યારેક મચ્છર આદિના કરડવાથી સાધનામાં અવરોધ પેદા થતો પણ જણાય. ત્યારે સાધક શું કરે ?

‘ઉંસ મસક શીતાદિ પરિષદે, ન રહે ધ્યાન સમાધિ; કલ્પક આદિ નિર્મોહીપણે; ધારે મુનિ નિરાબાધ...’ ત્યારે મુનિ કપડો કે કામળી આદિ ઓઢી લે છે. જેથી સાધના, વિના અવરોધે, આગળ ચાલ્યા કરે.

‘નિર્મોહીપણે ધારે...’ સાધના પ્રત્યે જ જ્યાં મીટ મંડાઈ છે; ત્યાં બીજા પ્રત્યે રાગદશાને અવકાશ જ ક્યાં છે ?

માત્ર અને માત્ર સાધના પ્રત્યે જ સાધક સમર્પિત છે.

એક સંતને એક ભક્તે કાશ્મીરી સાલ સમર્પિત કરી. ઠંડી હતી એટલે સંતે સાલ રાખી. મઝાની વાત બીજા દિવસે એ ભક્ત વન્દના માટે આવ્યો ત્યારે એણે જોઈ. સંતે એ જ સાલ ઓઢી હતી, પણ આ શું ? સાલ પર મોટો સાહીનો ધબ્બો...

ભક્તે એ વિષે પૂછતાં સંતે કહ્યું : બાળકને તમે લોકો ગાલ પર મેશનું કાળુ ટપકું કરોને ! કોઈની નજર ન પડે માટે. એમ મેં પણ આના પર ટપકું કર્યું છે. મને આ સાલ ગમી ન જાય માટે...

સંત ખરેખર પદાર્થો પ્રત્યે બેપરવા હતા અને એટલે એમને પોતાને આકર્ષણ થાય એવું ન હતું, છતાં સાધક તરીકેની આ એમની સાવધાની હતી.

લેપ અલેપ નદીના જ્ઞાનનો,
કારણ દંડ ગ્રહંત;
દશવૈકાલિક ભગવદ્ સાખથી,
તનુ સ્થિરતાને તંત. ૧૦

હાથમાં છે દાંડો અને મુનિ ધીમે ધીમે ચાલી રહ્યા છે. નજર છે નીચે. ચહેરા પરથી જ ખ્યાલ આવે છે કે કેવો દિવ્ય આનંદ ભીતર હશે.

આ ચાલવાનું થઈ રહ્યું છે પ્રભુના માર્ગ પર. તમે એક ડગલું ચાલો ને પ્રભુ તમને આનંદથી ભરી દે અને એ આનંદનો આસ્વાદ લીધા પછી સાધક પરની દુનિયામાં વિહરી ન શકે.

સમ્રાટ અકબરે તાનસેનના સંગીતને માણ્યા પછી કહેલું : વાહ ! અદ્ભુત છે તારી સ્વરો પરની પકડ...તાનસેને નમ્રતાથી કહેલું : મહારાજ! એકવાર આપ મારા ગુરુદેવ હરિદાસને સાંભળો. આપ જ કહેશો કે, તાનસેન ! તારી પાસે તો એ સ્વર્ગીય ગાનનો અંશ પણ નથી.

એક રાત્રે અકબર અને તાનસેન રથમાં બેસી યમુના કાંઠે આવેલ સંતની ઝુંપડી પાસે ગયા. રથને થોડે દૂર મૂક્યો. ઝુંપડીની પાછળ બેઠે બેસી ગયા... રાતના એક-બે... પણ ગહન ચુપ્પી. અઢી વાગ્યે સંત હરિદાસે ગાવાનું શરૂ કર્યું, પ્રભુના દર્શનની તડપન સ્વરોમાં પ્રગટતી હતી. અઢીથી પાંચ વાગ્યા સુધી એક ભાવદશા ઘૂંટાતી ગઈ, જેમાં અકબર પણ વહી ગયા...

પદ પુરું થયું. તાનસેને ઈશારો કર્યો : ચાલો ! બન્ને ચાલ્યા. રથમાં બેઠા. સમ્રાટ હતા એકદમ ભાવવિભોર... એમણે તાનસેનને કહ્યું : તાનસેન ! તારા કંઠમાંથી આ દર્દ કેમ ન પ્રગટે ? આ તો કોઈ અદ્ભુત અનુભૂતિ હતી.

તાનસેને કહ્યું : મહારાજ ! મારા કંઠમાંથી આ જાદુ ક્યારેય નહિ પ્રગટી શકે. કારણ કે હું તમને ખુશ કરવા ગાઉં છું, મારા ગુરુ પ્રભુને રીઝવવા માટે ગાય છે. અને એથી, પ્રભુની શક્તિ એમના કંઠમાં પ્રકટે છે.

પ્રભુને રીઝવવા તમે એક ડગલું ભરો એટલે પ્રભુની શક્તિ તમારી ભીતરમાં વિલસે.

મુનિ પાસે છે આ શક્તિ. એક એક ડગલું ચલાય ને દિવ્ય આનંદ મણાયા કરે.

‘લેપ અલેપ નદીના જ્ઞાનનો, કારણ દંડ ગ્રહંત;
દશવૈકાલિક ભગવઈ સાખથી, તનુ સ્થિરતાને તંત....’

લેપ એટલે નાભિ સુધીનું પાણી. નદી ઊતરવી છે ત્યારે દાંડો મૂકીને મુનિ જોઈ લે કે કેટલું પાણી છે અને એ પછી એ નદી ઊતરે. લેપ-નાભિ સુધીનું પાણી છે કે અલેપ-એથી ઓછું. નાભિથી વધુ પાણી-હોય એ લેપોપરિ કહેવાય છે. ‘તનુ સ્થિરતાને તંત...’ વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરની સ્થિરતાનું કારણ પણ દાંડો બને છે.

લઘુ ત્રસ જીવ સચિત્ત રજાદિનો,
વારણ દુઃખ સંઘટ્ટ;
દેખી પૂંજી રે મુનિવર વાવરે,
એ પૂરવ મુનિવટ્ટ...૧૧

કોઈ પણ વસ્તુ લેવી છે કે મૂકવી છે; મુનિ દૃષ્ટિ વડે એ વસ્તુને જોઈ પછી પુંજશે અને એ પછી જ એ વસ્તુને લેશે કે મૂકશે. ‘વારણ દુખ સંઘટ્ટ.’ નાના ત્રસ જીવો-કુંથુઆ જેવા, જે બહુ જ સૂક્ષ્મ છે; અથવા સચિત્ત રજ પાત્ર વગેરે પર હોય છે ત્યારે, જો પુંજ્યા-પ્રમાજ્યા વગર એને હાથ અડાડાય તો તે જીવોને પીડા થશે.

‘દુખ સંઘટ્ટ’. સંઘટ્ટ એટલે સ્પર્શ. દુખદ સ્પર્શ બે સન્દર્ભમાં અહીં સમજી શકાય. એ જીવોને તો સ્પર્શથી દુખ થાય જ; પણ સાધક પ્રમાદને કારણે પુંજ્યા વગર જો કોઈ ચીજને સ્પર્શે તો એ સ્પર્શ સાધક માટે પણ દુખદ છે જ.

દુખદતા એ રીતે છે કે પોતાનો ઉપયોગ એ વખતે તે ક્રિયામાં ન રહી શક્યો. મતલબ કે ઉપયોગ પરમનિષ્ઠ બનવાને બદલે પરનિષ્ઠ બની ગયો. સાધક માટે આનાથી વધુ દુખદ શું હોઈ શકે ?

એક નિર્ધાર હતો : પરમમાં જ સ્થિર રહેવાનો....શું થયું એ નિર્ધારનું?

આ નિર્ધારને પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રે પરમચક્ષુષ્મતા કહેલ છે. પરમાત્મા સાધકને એક પ્યારું વિશેષણ આચારાંગ સૂત્રમાં આપે છે: પરમચક્ષૂ ! તું પરમચક્ષુષ્માન્ છે એમ સાધકને પ્રભુ પોતે કહે.

બડભાગીપણાનું આ સીમાચિહ્ન જ ને!

પરમ ચક્ષુષ્માન્ છે સાધક. એની દૃષ્ટિ સામે છે પરમાત્મા, તેમની આજ્ઞા અને એ આજ્ઞા પોતાને આપનાર સદ્ગુરુ....

આ પરમચક્ષુષ્મતા જ પરમનિષ્ઠામાં બદલાય છે. સાધક કોઈ પણ હિસાબે આ પરમનિષ્ઠાને છોડવા માગતો નથી. માટે જ ઉપયોગ વગરનો એકાદ ચીજનો સ્પર્શ પણ એના માટે ‘દુષ્સંઘટ્ટ’ છે.

‘એ પૂરવ મુનિવટ્ટ’. પુંજના-પ્રમાર્જના એ પૂર્વ મુનિઓએ આચરેલો માર્ગ છે. પ્રભુના માર્ગ પર ચાલવાનું સુખ, પૂર્વ મહામુનિઓ દ્વારા આ જ માર્ગ પર કેવી આસાનીથી ચલાયેલું એ વિચારતાં, અનેકગણું વધી જાય છે.

હા, મહામુનિઓ પ્રભુના માર્ગ પર આસાનીથી ચાલ્યા હતા. સહજતાથી, સરળતાથી.

સરળતાથી ચાલવાની પાછળનું રહસ્ય હતું : ઈશાનુગ્રહની લાકડી.

ગજસુકુમાલ મુનિ યાદ આવે. દીક્ષાના પહેલા દિને સ્મશાનમાં ધ્યાન માટે જવું છે. પ્રભુને પૂછ્યું. પ્રભુ નેમિનાથ ભગવંતની અનુજ્ઞા લઈ તેઓ સ્મશાનમાં ગયા.

વેદનાની ઝડી વચ્ચે પણ શુકલ ધ્યાનની ધારા પર ચડવાનું થયું છે, પ્રભુના અનુગ્રહને કારણે.

આ અનુગ્રહ આપણા પર શું નથી વરસી રહ્યો ? એક એક આજ્ઞાનું પાલન થાય છે ત્યારે પ્રભુ ‘વરસતા’ અનુભવાય છેને ?

આજ્ઞાનું એ પાલન પણ ઈશાનુગ્રહ વડે જ થયું છે.

પ્રભુની અનુગ્રહકૃપા અને નિગ્રહકૃપાને ‘વીતરાગ સ્તોત્ર’ની પ્રસિદ્ધ

પંકિત સમજાવે છે : આજ્ઞારાદ્ધા વિરાદ્ધા ચ , શિવાય ચ ભવાય ચ...
આજ્ઞાનું આરાધન : મોક્ષ આ રહ્યો. આજ્ઞાનું વિરાધન : ભવભ્રમણ ચાલુ.

શ્રેણિક મહારાજાનો આત્મા નરકની વેદનાની ક્ષણને પ્રભુની નિગ્રહ
કૃપા રૂપે સ્વીકારી રહેલ છે.

આપણે પ્રભુની અનુગ્રહકૃપાને શી રીતે માણીએ છીએ ?
આજ્ઞાપાલનની એક એક ક્ષણ આપણને રોમાંચિત કરી મૂકે છે ? આંખો-
માંથી શ્રાવણ ભાદરવો વરસે છે ?

આવી જ કોઈ ક્ષણોમાં મહામુનિ નન્દિષેણે ‘અજિત શાન્તિ’ સ્તવનાના
છેડે મૂકેલી પ્રાર્થના અનુભવનો વિષય બને. કેવી મઝાની છે એ પ્રાર્થના: ‘મમ
ય દિસત સંજમે નંદિં’. મને સંયમિ જીવનનો આનંદ, પ્રભુ ! આપો!

આજ્ઞાના આરાધનાની તીવ્ર ઈચ્છા જ છે એ પૃષ્ઠભૂ, જે પર પ્રભુ
અનરાધાર વરસી પડે છે.

આજ્ઞા પાલનના આનંદમાં ઝૂમવું એ જ તો છે જીવનની વૈભવી
ક્ષણો.

શરાબીને પૂછવું નથી પડતું આપણે કે, ભાઈ ! તેં પીધો છે ? એની
લડખડાતી ચાલ, એની અંગભંગિમા જ કહે છે કે એણે પીધો છે શરાબ.

એમ પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં ઝૂમતાં વ્યક્તિત્વોને જોતાં જ ખ્યાલ
આવી જાય કે એમણે પરમરસ પીધો છે...

ન પીધો હોય પરમરસ, તેને પૂજ્ય ચિદાનન્દજી મહારાજનું
આમન્ત્રણ છે : ‘પીઓ અનુભવ રસ, મતવાલા...’

પુદ્ગલ બંધ ગ્રહણ નિષેવણા,
દ્રવ્યે જયણા રે તાસ;
ભાવે આતમ પરિણતિ નવનવી,
ગ્રહતાં સમિતિ પ્રકાશ...૧૨

જયણાપૂર્વક પુદ્ગલના સ્કન્ધ - સમૂહને લેવો ને મૂકવો તે દ્રવ્ય નિક્ષેપણ સમિતિ છે. અને આત્મપરિણતિમાં સાધક પરિણતિને સ્વીકારવી અને બાધક પરિણતિને છોડવી તે ભાવ નિક્ષેપણ સમિતિ છે.

બાધક ભાવ અદ્વેષપણે તજે,
સાધક લે ગતરાગ;
પૂરવ ગુણ રક્ષક પોષણ પણે,
નીપજતે શિવમાર્ગ.....૧૩

રાગની કે દ્વેષની પરિણતિ આવી ગઈ; અહમ્ની લકીર ભીતર ઊઠી; સાધક એને છોડશે, પણ શી રીતે છોડશે ?

બહુ જ મઝાની, સાધનાના ઊંડાણની વાત અહીં ખૂલે છે: ‘બાધક ભાવ અદ્વેષ પણે ત્યજે....’

સુવિધિજિન સ્તવના (પૂ.દેવચન્દ્રજી) ની પંક્તિ યાદ આવશે : ‘પર પરિણતિ અદ્વેષપણે ઉવેખતા હો લાલ...’

રાગ, દ્વેષ, અહમ્; જરૂર બાધક ભાવ છે; એને છોડવો છે; પણ કઈ રીતે ? તે તે નિમિત્તો પર દ્વેષ ન ઉપજે એ રીતે.

હકીકતમાં, સાધક પાસે અહીં એ સમજુતી છે જ કે નિમિત્તો પર દોષનો ટોપલો ક્યારેય ન ઢોળી શકાય. પોતાના ઉપાદાનનો જ ત્યાં દોષ છે.

ખાવાનું સારું હતું માટે રાગ થયો આવું નિવેદન પ્રારંભિક સાધક જરૂર કરશે. તેની એ ભૂમિકા છે. અને એથી જ એવા સાધકને રાગ થાય તેવા આહારથી દૂર રહેવા કહેવાશે...

અહીં વાત થોડાક ઉચકાયેલા સાધકની છે. જે માને છે કે ખાવાનું સારું હતું માટે રાગ થયો નથી; મારી અશુદ્ધ પરિણતિને કારણે રાગ થયો છે.

રોટલી, શાક કે મિઠાઈ; અથવા તો તમામ ઈન્દ્રિયોના વિષયો નથી સારા કે નથી ખરાબ; એ તો છે માત્ર વિષય....એમાં સારાપણા કે ખરાબપણાની કલ્પના વ્યક્તિ પોતે કરે છે; પણ મુનિ એ ક્ષણોમાં રાગ - દ્વેષથી ઉપર ઉઠેલા હોય છે.

આગળ કહ્યું કે વ્યક્તિ વિષયોમાં સારાપણા કે નરસાપણાની કલ્પના કરે છે. હકીકત થોડીક જુદી છે. રૂપ આંખની ડેલીએ પદચિહ્ન છોડે છે. આંખનું કામ તો અંદર સમાચાર આપવાનું છે કે પોતે શું જોયું છે. એને બદલે આંખ પોતે નક્કી કરી નાખે છે કે શું સારું છે અને શું ખરાબ છે. મનની પસંદગીનો ખ્યાલ હોવાથી ગોરા રૂપને એ સારું અને કાળાને એ ખરાબ કહી દે છે. હકીકતમાં, આ અનધિકાર ચેષ્ટા છે.

આંખને તો નહિ, પણ સામાન્ય સાધકને પણ આવો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર ન ઘટે. અને માટે જ પ્રારંભિક કક્ષાનો સાધક ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રામાં હશે. પછી એનો પોતાનો કોઈ અભિમત નહિ હોય; ગુરુદેવ કહે તે જ સ્વીકારવાનું.

હોસ્પિટલમાં દાખલ થયેલ દર્દી પણ આમ જ કરશે ને? એને પોતાને સારું લાગે તેને એ સ્વીકારશે નહિ; ડૉક્ટર કહે તેમ જ એ કરશે.

દૂધ પીવાથી પોતાને વાયુ થાય છે એવું ખ્યાલ આવતાં તે વ્યક્તિ દૂધને છોડે છે ચા કે કોફી જેવાં પીણાં પીએ પણ છે.... પરંતુ એ દૂધને છોડતી વખતે દૂધ ખરાબ છે એ ભાવ નથી, મને દૂધ અનુકૂળ નથી આવતું આટલો જ ભાવ ત્યાં હોય છે.

આ ભાવને વ્યક્ત કરે છે આ પંક્તિ : ‘બાધક ભાવ અદ્વેષપણે ત્યજે...’ પોતાની તત્કાલીન સાધના માટે અમુક પદાર્થ (અને એ દ્વારા પેદા થતી પરિણતિ) અવરોધક સમજાય ત્યારે સાધક એને છોડી દે છે. પરંતુ એ વખતે એ નિમિત્ત પર એને દ્વેષ નથી ઉપજતો. લાઉડસ્પીકર જોરથી

વાગતું હોય અને ધ્યાનમાં ભંગ પડતો હોય તો સાધક એ સ્થાનને છોડી દૂર ચાલ્યો જાય. પણ એ વખતે એ શબ્દો પર કે એ કેસેટ વગાડનાર પર ગુસ્સો એને નહિ આવે. પોતાની સાધનામાં આ અવરોધ છે. તો એને છોડી દો : પણ એ ય સલુકાઈથી....નરમાઈથી.

યાદ આવે છે પેલા અધિકારી. જેમણે ઈન્ટરવ્યુ આપવા આવનાર વ્યક્તિને - એણે બારણું જોશથી બંધ કરતાં - કહેલું : પહેલાં બારણાની માફી માંગી લ્યો. પછી તમારા સ્થાન પર તમે બેસો.

‘સાધક લે ગતરાગ..’ સાધનાને પુષ્ટ કરનાર પદાર્થો - નિમિત્તોને સાધક સ્વીકારશે. ‘મને ગમે છે માટે આ ચીજ સારી છે’, આ ભાવ રાગદ્વેષ છે. ‘મારી સાધનાને માટે આ પોષક તત્ત્વ છે, માટે એને હું સ્વીકારું’, આ ભાવ સાધનાને પુષ્ટ કરનાર છે.

એક સ્થળ ઘોંઘાટ વગરનું અને સાધનામાં ઉપકારક છે, તો એ રીતે સાધક એને સ્વીકારી શકે છે. પણ એમાં ઊંડે ઊંડેય હિલસ્ટેશન જેવું વાતાવરણ હોઈ ઠંડક અહીં સારી છે, માટે સારું સ્થળ છે આવો ભાવ ન હોવો જોઈએ.

સાધકે અહીં પોતાના નિરીક્ષણને બારીક બનાવવું જોઈએ.

‘પૂરવ ગુણ રક્ષક પોષણ પણ, નીપજતે શિવમાર્ગ.’ આ રીતે સાધનામાં બાધક તત્ત્વોને છોડવાથી અને સાધનામાં સાધક તત્ત્વોને સ્વીકારવાથી પૂર્વ ગુણો - સમ્યક્ત્વ આદિનું રક્ષણ અને પોષણ થાય છે અને એ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધાયા કરાય છે.

સંયમ શ્રેણે સંચરતા મુનિ,
હરતાં કર્મકલંક;

ધરતા સમતા રસ એકત્વતા,
તત્ત્વરમણી નિઃશંક...૧૪

સાધક તત્ત્વોના સ્વીકાર અને બાધક તત્ત્વોના ત્યાગ વડે મુનિ સંયમ-
શ્રેણિ માં વિહરી રહ્યા છે. ઉપરને ઉપર, આગળને આગળ ગુણસંપત્તિમાં
તેઓ વધી રહ્યા છે.

અહીં, સાધનાના આ પડાવે ભીતર શું શું થાય છે ? ત્રણ વાતો
અહીં નોંધી છે : કર્મનું શિથિલ થવું, સમતાનું ગાઢ બનવું અને તત્ત્વરમણતા
ભણી સાધકનું આગળ વધવું.

કર્મોની શિથિલતા : સામાન્યતયા પ્રતિકૂલનની ક્ષણે દ્વેષ અને
અનુકૂલનની ક્ષણે રાગ આવી જતો હોય છે. સાધક એ ક્ષણોમાં પણ રાગ
અને દ્વેષને ઉદયમાં નહિ આવવા દે; સત્તામાં રહેલ કર્મદલિકો ઉદયમાં
આવી જશે તો પણ એને એ ‘જોઈ લેશે’. અને એ રીતે કર્મોદયને એ
વિફળ કરશે. નવા કર્મો બંધાશે નહિ અને જૂનાં ક્ષીણ થશે, એ રીતે કર્મોદયને
એ વિફળ કરશે.

સમતાની ગાઢતા : રાગ અને દ્વેષની વિફળતા સમત્વને પુષ્ટ
બનાવશે.

રાગ, દ્વેષ અને અહમ્ની વિષમતા ભીતરી સમરસને માથું જ
ઊચકવા દેતી નહોતી; હવે વિષમતા બાજુમાં સરી ગઈ. સમતા સાધકનો
સ્થાયિભાવ બની ગઈ. ‘ધરતા સમતા રસ એકત્વતા.’ સમરસ સાથે
એકાકારતા નીપજી. હવે છે માત્ર અને માત્ર સમરસ. કેવી મજા !

તત્ત્વરમણતા : હવે છે આત્મતત્ત્વની ભીતર જ રમવાનું.
આત્મકીડા... ‘જ્ઞાનસાર’ કહે છે : ‘આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં
જાનાત્યત્માનમાત્માના....’ રમનાર આત્મા છે, લક્ષ્ય આત્મભાવ છે. અને
ખેલનું મેદાન પણ આત્મભાવ જ છે.

સાધક રૂપે રહેલ આત્મા શુદ્ધાત્મદશા તરફ મીટ માંડીને બેઠો હોય. (લક્ષ્ય થયું આત્મભાવ.) આત્મા શાના વડે આત્મદૃષ્ટિક બનશે ? ‘આત્મના’. આત્મભાવ વડે ધ્યાનની ભૂમિકામાં સ્થિર થઈને સાધક સ્વરૂપને પામવાનો આયાસ કરશે.

જગ ઉપકારી રે તારક ભવ્યના,
લાયક પૂર્ણાનન્દ;
દેવચન્દ્ર એહવા મુનિરાજના,
વન્દે પય અરવિન્દ....૧૫

આવા સાધકોનાં ચરણોમાં પ્રણિપાત કરવાથી, ભીતરી અહોભાવ પૂર્વક ઝૂકવાથી તેમની ગુણસંપત્તિ મળી શકે છે.

કેવા છે એ સાધકો ? જગતના ઉપકારી, ભવ્યોના તારક અને પૂર્ણ આનન્દના અધિકારી.

જગતના ઉપકારી : સાધનાને એવી રીતે એમણે સિદ્ધ કરી છે કે એમની નજીક આવનાર - એમના આભામંડલમાં આવનાર દરેકને સાધના સ્પર્શી શકે.

ભવ્યોના તારક: મહાપુરુષોને કોઈ જ ભેદભાવ નથી; તેઓ બધાને આપવા માગે છે; પરંતુ બધા જ આત્માઓ લઈ શકતા નથી.

આવા પવિત્ર ઓરાસર્કલ, આભામંડળમાં આવવા છતાં વ્યક્તિ એ માટે અસજ્જ હોય તો ? એનું તથાભવ્યત્વ પાંગર્યું ન હોય તો...?

તો એ પેલા દિવ્ય આન્દોલનોના સંપર્કમાં નથી આવતો. માયાનું આવરણ એની અને પેલા આન્દોલનોની વચ્ચે અવરોધકના રૂપમાં આવી જાય છે.

આ ભાવને આપણે આ રીતે સ્પર્શી શકીએ : અનંત તીર્થંકર ભગવંતોની ઈચ્છા હતી કે આપણે શાસનરસિક બની સિદ્ધિ પદ સુધી પહોંચી જઈએ. અને છતાં આપણું ભવભ્રમણ ચાલુ રહ્યું.

કેમ આમ થયું ?

તીર્થંકર ભગવંતોના એ દિવ્ય ભાવના - પરમાણુઓનેય આપણે સ્વીકારી શક્યા નહિ.

પૂર્ણ આનંદના અધિકારી : મહામુનિઓ પૂર્ણ આનંદના અધિકારી છે. કેવલ્ય, સિદ્ધત્વ પ્રગટ થશે અને હશે દિવ્ય આનંદ.

પણ એ દિવ્ય આનંદના સૂર્યોદય પહલાંનો અત્યારનો અરુણોદય પણ ક્યાં કમ વૈભવી છે ?

એમના ચહેરા સામે તો જુઓ : કેવો દિવ્ય આનંદ ત્યાં ઝળકી રહ્યો છે. એવો દિવ્ય આનંદ, જેને જોતાં જ તે પામવાનું મન થઈ જાય.

અને મન થઈ જાય તો તેઓ આપવા માટે તૈયાર જ છે !

[૬]

આધાર સૂત્ર

(પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિની સજગાય)

પંચમી સમિતિ કહી અતિ સુન્દર, પારિઠાવણિયા નામ;
પરમ અહિંસક ધર્મ વધારણી, મૃદુ કરુણા પરિણામ....
મુનિવર સેવજો રે, સમિતિ સદા સુખદાય,
થિરતા ભાવે સંયમ સોહાય, ધરે નિર્મળ સંવર થાય...૧

દેહ નેહથી ચંચળતા વધે રે, વિકસે દુષ્ટ કષાય;
તિણે તનુરાગ ત્યજી ધ્યાને રમે રે, જ્ઞાન ચરણ સુપસાય...૨

જિહાં શરીર તિહાં મલ ઉપજે, તેહ તણો પરિહાર;
કરે જન્તુ ચર સ્થિર અણદુહવ્યા, સકલ દુર્ગંધા વાર...૩

સંયમ બાધક આત્મવિરાધના રે, આણાઘાતક જાણ;
ઉપધિ અશન શિષ્યાદિક પરઠવે રે, આયતિ લાભ પિછાણ...૪

વધ્યા આહારે તપિયા પરઠવે, નિજ કોઠે અપ્રમાદ;
દેહ અરાગી ભાત અવ્યાપતા રે, તેહનો એ અપવાદ...૫

સંલોકાદિક દૂષણ પરિહરી રે, વર્જી રાગ ને દ્વેષ;
આગમ રીતે પરઠવણા કરે રે, લાઘવ હેતુ વિશેષ...૬

કલ્પાતીત અહાલંદી ક્ષમી રે, જિન કલ્પાદિ મુનીશ;
તેહને પરઠવણા એક મલ તણી રે, તેહ અલ્પ વળી દિશ...૭

રાગે પ્રશ્રવણાદિક પરઠવે રે, વિધિ કૃત મંડલ ઠામ;
થિવિર કલ્પનો એ અપવાદ છે રે, ગ્લાનાદિકને કામ...૮

વળી એહ દ્રવ્યથી ભાવે પરઠવે રે, બાધક જે પરિણામ;
દ્વેષ નિવારી માદકતા વિનારે, સર્વ વિભાવ વિરામ...૯

આત્મ પરિણતિ તત્ત્વમયી કરે રે, પરિહરતા પરભાવ;
દ્રવ્ય સમિતિ પણ ભાવ ભણી ધરે રે, મુનિનો એહ સ્વભાવ...૧૦

પંચ સમિતે સમિતા પરિણામથી રે, ક્ષમા કોષ ગતરોષ;
ભાવન પાવન સંયમ સાધતા રે, કરતાં ગુણ ગણ પોષ...૧૧

સાધ્યરસી નિજ તત્ત્વે તન્મયી રે, ઉત્સર્ગી નિર્માય;
યોગ ક્રિયા ફલ ભાવ અવંચતા રે, શુચિ અનુભવ સુખદાય...૧૨

આણાયુત નાણી દર્શની રે, નિશ્ચય નિગ્રહવન્ત;
દેવચન્દ્ર એહવા નિર્ગન્થ છે રે, મુજ ગુરુ તત્ત્વ મહંત...૧૩

- (૧) પારિષ્ઠાપનિકા નામની પાંચમી સમિતિ અતિ સુંદર છે. પરમ અહિંસક ધર્મને તે વધારે છે અને મૃદુતા અને કરુણા પરિણામથી તે યુક્ત છે.

મુનિવર ! સુખદાયી આ સમિતિને તમે સેવજો. સ્થિરતા ભાવ વડે સંયમ શોભે છે અને સમિતિપાલના વડે સંવરભાવ નિર્મળ થાય છે.

- (૨) શરીર પ્રત્યેના સ્નેહથી ચંચળતા વધે છે, દુષ્ટ કષાયો પણ વધે છે. તેથી તનુરાગને છોડીને મુનિરાજ જ્ઞાન અને ચારિત્રના પ્રસાદ વડે ધ્યાનમાં રમે છે.
- (૩) જ્યાં શરીર છે ત્યાં મેલ ઉપજે છે. તે મેલનો ત્યાગ સ્થાવર અને ત્રસ જીવોની વિરાધના વગર અને દુર્ગચ્છા વગર કરવો જોઈએ.
- (૪) ઉપધિ કે આહાર અથવા દુર્મતિ શિષ્ય આવી ગયા પછી એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે રાખવાથી સંયમ બાધક

આત્મવિરાધના થશે અને એ આજ્ઞાઘાતક થશે. પરઠવવાથી ભવિષ્યમાં લાભ થશે.

- (૫) આહાર વધી જવાથી તપસ્વી મુનિ પ્રમાદ (રાગ-દ્વેષ) વિના પોતાના પેટમાં નાખે. ('પારિક્ષાવણિયાગારેણ'ની છૂટ લેવાતી હતી ત્યારની આ વાત છે.) દેહ પ્રત્યે તેઓ નિરાગી છે, આહાર પ્રત્યે પણ આસક્તિ નથી... એટલે અપવાદરૂપે તપસ્વી મુનિ ઉપવાસ, આયંબિલ આદિમાં પણ વધેલો આહાર વાપરે છે.
- (૬) સંલોક (લોકો જોતા હોય) આદિ દૂષણને છોડીને, રાગ અને દ્વેષ વિના, આગમમાં કહ્યું છે એ રીતે પરઠવે છે. દોષોના લાઘવ માટે આ પરિષ્ઠાપના છે.
- (૭) કલ્પાતીત (તીર્થંકર ભગવંત), યથાલંકક મુનિ અથવા જિન કલ્પિક આદિ મુનિઓને એક માત્ર મલની જ પારિષ્ઠાપના છે અને તે પણ બહુ થોડી જ હોય છે.
- (૮) રાત્રે માત્રુ વગેરે પરઠવવાનું સાંજે જે મંડલ (ભૂમિ) જોઈ રાખેલ છે, ત્યાં કરે. આ સ્થવિર કલ્પીનો અપવાદ છે. વળી ગ્લાન મુનિ આદિના સ્થંડિલ પરઠવવા વગેરે માટે પણ આ ઉપયોગમાં આવે છે.
- (૯) વળી આ પરિષ્ઠાપના દ્રવ્યથી છે. ભાવથી તો જે બાધક પરિણામો છે, તેમને દ્વેષ, અહંકાર વિના છોડવાના છે અને એ રીતે સર્વ વિભાવથી પર બનવાનું છે.
- (૧૦) પરભાવને દૂર કરતાં મુનિ આત્મપરિણતિને તત્ત્વમયી કરે છે અને એ રીતે દ્રવ્ય સમિતિને પણ ભાવ સમિતિ રૂપે ધારે છે.

- (૧૧) પાંચે સમિતિના પરિણામથી પરિણત, ક્ષમાધન, અક્રોધ મુનિ ભાવનાથી પવિત્ર એવા સંયમને સાધે છે અને ગુણોના સમૂહને પોષે છે.
- (૧૨) સાધ્યરસિક, નિજતત્ત્વ (આત્મતત્ત્વ)માં ડૂબેલા, ઉત્સર્ગરુચિ, માયા વગરના મુનિરાજ યોગાવંચકતા, ક્રિયાવંચકતા, ફલાવંચકતા અને ભાવાવંચકતા દ્વારા પવિત્ર એવા અનુભવને પામે છે.
- (૧૩) આજ્ઞાયુક્ત, સમ્યગ્જ્ઞાની, દર્શની, ઈન્દ્રિયો પરના નિગ્રહવાળા અને તત્ત્વ પ્રાપ્તિ દ્વારા મહાન બનેલા નિર્ગ્રન્થ મારા ગુરુ છે.

વિભાવશૂન્યતાથી સ્વભાવપૂર્ણતા ભણી

સોકેટીસને ઘરે એક માણસ આવ્યો. સોકેટીસને એણે જોયેલ નહિ. માત્ર નામથી તે સોકેટીસને જાણતો હતો.

એ ઘરે આવ્યો ત્યારે સોકેટીસ બાગમાં ફૂલ-ઝાડને પાણી પાતા હતા. પેલા ભાઈએ પૂછ્યું : સોકેટીસજી ક્યાં છે ?

સોકેટીસે હસીને કહ્યું : એને ત્રીસ વર્ષથી ઓળખવાનો આયાસ કરું છું, પણ હજુ સોકેટીસ કોણ તે ખ્યાલ નથી આવતો.

પેલા ભાઈ સમજી ગયા કે આ જ સોકેટીસ છે. એમણે પોતાનું કામ પતાવ્યું અને વિદાય થયા.

આપણા સંદર્ભમાં પૂછીએ તો હું કોણ ? બે હું છે. એક બહિર્ભાવમય, એક વાસ્તવિક. બહિર્ભાવમય હુંને છુટું પાડી શકાય તો જ વાસ્તવિક હું મળે.

એકનો ત્યાગ, બીજાનો સ્વીકાર.

ભાવ પરિષ્ઠાપનામાં આ વાત બહુ જ સરસ રીતે આ સજ્જાયમાં સમજાવાયેલ છે. ચાલો, એક પછી એક કડીને જોઈએ.

પંચમી સમિતિ કહી અતિ સુન્દર,
પારિઠાવણિયા નામ;
પરમ અહિંસક ધર્મ વધારણી,
મૃદુ કરુણા પરિણામ....
મુનિવર સેવજો રે,
સમિતિ સદા સુખદાય;
થિરતા ભાવે સંયમ સોહાય,
ધરે નિર્મળ સંવર થાય....૧

‘પંચમી સમિતિ કહી અતિસુંદર પારિઠાવણિયા નામ...’
પારિષ્ઠાનિકા સમિતિ અતિ સુન્દર છે.

‘અતિ સુન્દર’. કયો આયામ અહીં પકડાયો છે ? ભાવ પારિષ્ઠાપનિકા (કડી : ૯) ના સન્દર્ભમાં જોઈએ તો, પર ભાવથી ખાલી થવું એ સાધનાનો બહુ જ મજાનો પડાવ છે. કારણ કે સૂત્ર એ રીતે ખૂલે છે કે પરભાવથી તમે જેટલા દૂર જશો; જેટલા એથી ખાલી હશો; સ્વભાવથી ભરાશો.

વિભાવ શૂન્યતા જ સ્વભાવ પૂર્ણતાની પૃષ્ઠભૂ બની રહે છે.

અને, ગુરુ કેવા મોહક અંદાજથી તમને વિભાવશૂન્ય બનાવે છે!

ગુરુપૂર્ણિમાનો દિવસ. સાધક ગુરુના આશ્રમે જાય છે. બન્ને હાથોમાં

છે ગુરુદક્ષિણાની સામગ્રી.

ગુરુની નજર પડી અને એમણે કહ્યું : છોડી દે! સાધકે ડાબા હાથનું ભેટનું બંડલ છોડી દીધું. બે ડગલાં આગળ ચાલ્યો. સાધક અને ગુરુએ ફરીથી કહ્યું : છોડી દે ! જમણા હાથનું બંડલ છોડ્યું. અને ગુરુ ફરીથી કહે છે : છોડી દે ! હવે શું છોડવું ? સાધક સમજી ગયો. મેં છોડ્યું છે એનો ભાવ પણ છોડી દેવાનો છે.

મે છોડ્યું; એ અહંકાર.... એ પણ છૂટી ગયો....

અને અહમ્શૂન્યતાની એ પૃષ્ઠભૂ પર ગુરુનો પ્રસાદ વરસી રહ્યો !

‘પંચમી સમિતિ કહી અતિસુંદર.’ દ્રવ્ય પરિષ્ઠાપના પણ ક્યાં ઓછી મોહક છે ! સાધકની જીવનયાત્રા ચાલે અને પાપો દ્વારા, વિરાધના દ્વારા એ લેપાય નહિ; કેટલી મઝાની વાત ! થઈને અતિસુંદર પાંચમી સમિતિ!

‘પરમ અહિંસક ધર્મ વધારણી....’ પરમ અહિંસકતા એટલે નિર્વિકલ્પ દશા. અને એ સન્દર્ભમાં ભાવ પરિષ્ઠાપના પકડાશે. પરમાં જ જો મન જતું નથી, વિકલ્પો ઊઠશે ક્યાંથી ?

‘મૃદુ કરુણા પરિણામ.’ આ કડી બાહ્ય સમિતિના સન્દર્ભમાં છે. પાત્રમાં રહેલ થોડુંક પાણી. એને પરઠવવાનું છે. મુનિરાજ એ વખતે જોશે નીચેની ધરતીને.... આપણે જોઈએ મુનિરાજના ચહેરા પરના ભાવને. ત્યાં છે કોમળતા, મૃદુતા..... આપણે એને કહીએ : વાત્સલ્ય.

અને ક્યારેક, અચાનક પરઠવાઈ ગયા પછી, નાનકડી કીડીને જો તરફડતી એ જુએ છે તો.....? કરુણાનો, અનુકંપાનો અફાટ વિસ્તાર એ

ચહેરા પર દેખાય.

અનુકંપા....કંપન, તરફડાટ જે નાનકડા જન્તુના શરીરમાં છે; એવું જ કંપન મુનિના ચહેરા પર - અસ્તિત્વ પર દેખાય.

‘મુનિવર ! સેવજો રે, સમિતિ સદા સુખદાય....’ સુખ અને આનંદ આવે છે માત્ર પ્રભુની દિશામાંથી. પદાર્થોની દુનિયા તો આપી શકે દુઃખ. ભ્રમણા ક્યારેક ઊભી થાય સુખાભાસની.... પરંતુ સુખ અને આનંદ નામની સંઘટના તો પ્રભુ જ આપી શકે.

સમિતિ.... આજ્ઞાપાલન... સુખ જ સુખ. પ્રભુની (આજ્ઞાની) સાથે હોવાનું સુખ.....

‘સ્થિરતા ભાવે સંયમ સોહાય....’ સમિતિ એટલે ઉપયોગની સ્થિરતા. તમે ઈર્ષ્યામાં હો કે નિર્લેપણા સમિતિમાં. ઉપયોગ પરમાં જઈ શકશે નહિ. ઉપયોગ હશે સમિતિ પાલનમાં; આજ્ઞાપાલનમાં. અને એ રીતે સ્વમાં.

‘ધરે નિર્મળ સંવર થાય.....’

સમિતિને ધરવાથી-પાળવાથી સ્વનિષ્ઠ બને છે સાધક. સંવર : સ્વનિષ્ઠા. આશ્રવ : પરનિષ્ઠા.

એકવાર સ્વગુણસ્થિતિનો અનુભવ થઈ ગયો; પરમાં જઈ કેમ શકાય ?

દેહ નેહથી ચંચળતા વધે રે,

વિકસે દુષ્ટ કષાય;
તિણે તનુરાગ ત્યજી ધ્યાને રમે રે,
જ્ઞાન ચરણ સુપસાય.....૨

શરીરના રાગથી ચંચળતા વધે છે. સાધકનો માર્ગ સ્થિરતાનો છે. એને અસ્થિરતા કેમ ચાલી શકે ?

અસ્થિરતા : વિકલ્પો જ વિકલ્પો. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના શરીર-રાગના વિકલ્પો દૂર થયા. આપણા શરીર-રાગને કોણ છિનવશે ?

સાધના-રાગ શરીર-રાગ પર વિજયી બની શકે. પરમરસ આસ્વાદ મળે તો પરરસ છૂટી જ જાય ને !

અને શરીરરાગ રહે તો.....? ‘વિકસે દુષ્ટ કષાય....’ રાગ દ્વેષમાં પરિણમશે જ. શરીર પર રાગ છે; એને અવરોધનાર પર ગુસ્સો આવશે જ.

શિયાળામાં તડકે બેઠા હશે તમે. ને કોઈક પોતાનો પડછાયો તમારા શરીર પર આવવા દેશે તોય તમે ગુસ્સે થઈ જશો; ભાન છે કે નહિ ? આમ ઊભા રહેવાય ? શિષ્ટાચારનો ખ્યાલ છે કે નહિ ?

ઠંડી હવા આવતી હશે અને રેલ્વેના કમ્પાર્ટમેન્ટની બારી, પાસે બેઠેલ સહયાત્રી બારી બંધ નહિ કરવા દે તો.....? યાત્રી કોપથી છલકાઈ ઉઠશે....

પણ, શરીર-રાગને બદલે સાધના-રાગ ભણી જઈ શકાશે તો મજા જ મજા. ‘તિણે તનુરાગ ત્યજી ધ્યાને રમે, જ્ઞાન ચરણ સુપસાય...’

સાધક ધ્યાનમાં-સ્વગુણ સ્થિતિમાં સ્થિર થાય છે. બહુ જ મજાનું

ધ્યાનમાં ઉતરવાનું સૂત્ર અહીં આવ્યું : ‘ જ્ઞાન ચરણ સુપસાય....’

આત્મજ્ઞાન અને ચારિત્ર (ઉદાસીન ભાવ) સાધકને ધ્યાનમાં પ્રવેશવાની સરળતા કરી આપે છે.

આત્માને કેમ જાણી શકાય? ઉપનિષદના ઋષિ મઝાના લયમાં પૂછે છે : ‘વિજ્ઞાતાતરં અરે! કેન વિજાનીયાત્ ? ’ તમે જોય (પદાર્થ)ને જાણી શકો, વિજ્ઞાતાને તમે કઈ રીતે જાણો ?

ચાવી અહીં છે ઉદાસીન ભાવની. પર પ્રત્યે ન રતિ, ન અરતિ. ઉદાસીન ભાવ ઘુંટાયા કરે, ઘુંટાયા કરે.... અને એ ઉદાસીનભાવમાં તમારો પ્રવેશ એ જ આત્મજ્ઞાન! આત્મા અને એના ગુણો અભિન્ન છે: તમે ઉદાસીનભાવને જાણ્યો, ઘુંટ્યો; આત્મા જણાઈ ગયો ને !

‘જ્ઞાન ચરણ સુપસાય....’ આત્મજ્ઞાન (જોયોને છોડીને જ્ઞાતા તરફ સરવાનો આયાસ) અને ઉદાસીનભાવ સાધકને ધ્યાનના વિશ્વમાં પ્રવેશ આપશે.

સાધક જશે પોતાના ગુણોની ભીતર, ભીતર.....

જિહ્વાં શરીર તિહાં મલ ઉપજે રે,

તેહ તણો પરિહાર;

કરે જન્તુ ચર સ્થિર અણદુહવ્યા,

સકલ દુર્ગંધા વાર....૩

શરીર છે, તો મલ નીપજશે જ. મુનિ એ મળનો ત્યાગ કોઈ પણ જાતના-ત્રસ કે સ્થાવર-જન્તુને સહજ પણ પીડા ન થાય એ રીતે કરશે.

અને એ શરીરના મળને પરઠવતાં દુર્ગંધા પણ નહિ થાય...

હા, વૈરાગ્ય ભાવના સશક્ત જરૂર થઈ શકે. આવું આ શરીર! માત્ર ગંદકી જ જ્યાંથી પ્રવાહિત થઈ રહી છે. એવા આ શરીર પર રાગ; અહીં અહંકાર; હસવું ન આવે ! શો મતલબ આનો ! માત્ર ખોખું જ ઉપરનું સારું. માલ આવો ગંદો !

સારામાં સારો આહાર નાખો અને એ ગંદો થઈને બહાર આવે....શરીર પ્રત્યેની આ અનુપ્રેક્ષા સાધકને વિરાગી બનાવી જ દે.

સંયમ બાધક આત્મવિરાધના રે,
આજ્ઞાઘાતક જાણ;
ઉપધિ અશન શિષ્યાદિક પરઠવે રે,
આયતિ લાભ પિછાણ....૪

આત્મવિરાધનાને સંયમબાધક કહી છે. અને જે સંયમબાધક હોય તે આજ્ઞાથી બાહ્ય છે.

વધારે પડતો આહાર કો'કે વહોરાવી દીધો, કે પોતાના ઉપયોગ-ચૂકથી આવી ગયો; હવે જો એને પરઠવવામાં ન આવે અને વાપરી લેવામાં આવે તો પેટમાં દર્દ થાય; બીજી પણ તકલીફ-ઊલટી આદિ થાય; આ થઈ આત્મવિરાધના.

આત્મવિરાધના દ્વારા સંયમવિરાધના થવાની શક્યતા છે. ગરમ પાણીનો સેક કરાવવો પડે... બીજું કંઈક પણ ઔષધીય સારવારના ભાગ રૂપે આવે.

માટે પરિષ્ઠાપના વધારાના આહારની કરી દેવી : શાસ્ત્રીય રીતે.

ઉપધિને પણ પરઠવવી પડે. જીર્ણ થયેલું કપડું, પૂરો ઉપયોગ થઈ ગયો. ચીંથરે ચીંથરા થઈ ગયું છે. હવે એને પરઠવી દેવાનું.

‘ઉપધિ અશન શિષ્ય પરઠવે રે...’ એક મુમુક્ષુને દીક્ષા પહેલાં સાથે રાખીને ચકાસ્યો....ચકાસીને લીધો. પણ છત્રસ્થપણાને કારણે ચકાસવામાં ભૂલ થઈ શકે. અથવા તો દીક્ષા બાદ, કર્મ સંયોગે, એ દીક્ષિતમાં નવા દોષ પ્રગટે, જેમને વારવાની કોશીશ કરવા છતાં, દૂર ન થાય.

પ્રજ્ઞાપનીયતા જો શિષ્યમાં હોય તો એને દોષોની બહાર લાવી શકાય છે. પણ ગુરુના નિયંત્રણમાં જ એ ન રહે તો.... ? તો ભવિષ્યનો લાભ જોઈ પરઠવી દેવો, તેને વિસર્જિત કરી દેવો.

અવિનીત શિષ્ય-શાસનની અપભ્રાજના આદિ કરે, તે કરવાં બહેતર છે કે એનું વિધિપૂર્વક વિસર્જન થઈ જાય.

વધ્યા આહારે તપિયા પરઠવે રે,
નિજ કોઠે અપ્રમાદ;
દેહ અરાગી ભાત અવ્યાપતા રે,
તેહનો એ અપવાદ....૫

આહાર વધી ગયો છે; એક સાધુને ઉપવાસ છે; ગુરુદેવ એને આજ્ઞા કરે અને શિષ્ય તે વાપરી લે. આ ‘પારિદ્વાવણિયાગારેણ’ નો ઉપયોગ કરાવવો કે નહિ, તે ગીતાર્થ ગુરુ પર અવલંબિત છે. શિષ્યને માટે તો ગીતાર્થ ગુરુની આજ્ઞા; એટલે સ્વીકાર....

‘સામાચારી પ્રકરણ’માં મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે તથાકાર સમાચારીના બે પ્રકારો દર્શાવ્યા છે : અવિકલ્પ અને સવિકલ્પ.

ગુરુ ગીતાર્થ છે, અને એ રીતે પ્રભુની આજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન કરવા અને કરાવવાનો એમનો ખ્યાલ છે; શિષ્યે આવા ગુરુની આજ્ઞાનો કોઈ પણ જાતના વિચાર વિના સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

ગુરુદેવ પરમાત્માની આજ્ઞાને સમર્પિત હોય અને શિષ્ય ગુરુદેવની આજ્ઞાને સમર્પિત હોય... કેવી સરસ શૃંખલા !

ગીતાર્થ ગુરુદેવ-જેમની નિશ્ચામાં સાધુવૃન્દને સાધ્વીવૃન્દ છે-ને નિશ્ચય ગુરુ આપણે કહી શકીએ અને બીજાઓને વ્યવહાર ગુરુ....

ગીતાર્થ ગુરુ પોતાના શિષ્ય કે પ્રશિષ્યને ગુરુ બનાવે....એ માટે કે એ નવદીક્ષિતના યોગ-ક્ષેમનો ખ્યાલ રાખે; પોતે હવે એટલા ‘બહાર’ જઈ શકે તેમ નથી. એ વ્યવહાર ગુરુ.

પરંતુ એ વ્યવહાર ગુરુ નિશ્ચય ગુરુને સમર્પિત હોય. અને નિશ્ચય ગુરુ તો પ્રભુને સમર્પિત જ હોય.

અહીં વ્યવહાર ગુરુ શબ્દ જે પ્રયોજાયો છે, એ કોઈ શાસ્ત્રીય સંદર્ભમાં નહિ, પણ આજના સંદર્ભમાં પ્રયોજાયો છે, વ્યવહાર માટે જે એક પદ્ધતિ સ્વીકારી છે, તેનાં સંદર્ભમાં આ શબ્દ વપરાયો છે.

‘વધ્યા આહારે તપિયા પરઠવે, નિજ કોઠે અપ્રમાદ.’ ગોચરી વધી ગઈ છે; તો ગુરુદેવની આજ્ઞાથી તપસ્વી મુનિ પણ એ વાપરી લે. કેવી રીતે વાપરે ?

‘અપ્રમાદ’. પ્રમાદ એટલે ચેતનાનું પરમાં જવું. મુનિ વાપરે છે ત્યારે પણ ગુરુઆજ્ઞાના પાલનના ભાવમાં તે છે. આહાર પ્રત્યે રાગદશા નથી. અને એટલે જ આગળ કહ્યું : ‘દેહ અરાગી...’ દેહ પ્રત્યે જ રાગદશા નથી; આહાર પ્રત્યે ક્યાંથી આવશે ?

અને એટલે, વાપરવા છતાં ‘ભાત અવ્યાપકતા’ છે. મનના સ્તર પર આહારનો સહેજ પણ સ્પર્શ નથી.

પણ હા, શરીરના સ્તર પર જે ‘ભક્ત અવ્યાપકતા’ હતી, તે તો ન રહી; એથી કહ્યું : ‘તેહનો એ અપવાદ...’ આહાર ન ગ્રહણ કરવો-ઉપવાસનું પચ્ચક્રખાણ લેતી વખતે-એવો જે નિયમ હતો, તેનો આ અપવાદ થયો.

આખરે, આખી જ સાધના ગુરુદેવના નિયંત્રણમાં છે. અને તેથી તેઓ કહે તે રીતે જ સાધના ચાલવી જોઈએ.

શાસ્ત્રમાં આ ઘટના આવે છે : શિષ્યને પુરિમુઠ્ઠ એકાસણાનું પચ્ચક્રખાણ ગુરુદેવે આપ્યું છે. એ પછી સમાચાર આવે છે કે, નજીકના એક ગામે મુનિરાજની સેવા માટે કો’કને મોકલવા જરૂરી છે.

જે મુનિને પુરિમુઠ્ઠ એકાસણાનું પચ્ચક્રખાણ આપ્યું છે તે મુનિને જ મોકલવા છે, પણ વાપરીને અહીંથી જાય તો બહુ મોડું થાય એમ છે અને વચ્ચે ગોચરી લઈ શકાય એવું કોઈ ગામ આવતું નથી.

ગુરુદેવ એ શિષ્યને પોરિસીએ એકાસણાનું પચ્ચક્રખાણ પારવાનો આદેશ આપે છે. શિષ્ય એ પ્રમાણે પચ્ચક્રખાણ પારી, વાપરી, ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે નીકળી જાય છે.

અહીં નનુ, ન ચ વાળી વાત છે જ નહિ. છે તહત્તિ માત્ર અહીં.

સંલોકાદિક દૂષણ પરિહરી રે,

વર્જ રાગ ને દ્વેષ;

આગમ રીતે પરઠવણા કરે રે,

લાઘવ હેતુ વિશેષ...૬

‘સંલોકાદિક દૂષણ પરિહરી રે...’ સાધુ જીવનના નિયમો એટલા તો સુંદર-નિષ્પાપ છે, ઓવારી જવાય.

મળ આદિની પરિષ્ઠાપના કરવી છે, સ્થંડિલ જવું છે, લોકો કોઈ જુએ નહિ એનો મુનિ ખ્યાલ રાખે છે.

કોઈને સહેજ પણ ઘૃણા ન થવી જોઈએ...પ્રભુના શાસન પ્રત્યેનો કોઈનોય અહોભાવ નંદવાય નહિ, ઓછો થાય નહિ.

‘વર્જ રાગ ને દ્વેષ...’

શિષ્ય-ત્યાગનો નિર્ણય લેતી વખતે મનમાં સહેજ પણ રાગદશા ન ઊભરી જવી જોઈએ. ત્યાં એક જ ઉદ્દેશ હોય : શિષ્યના કારણે પ્રભુ શાસનની સહેજ પણ હીલના ન થાય... સમજાવવા છતાં એમ લાગે કે એ માને એમ નથી, તો કઠોર મન વડે, એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગુરુની વફાદારી માત્ર અને માત્ર પ્રભુશાસન પરત્વે છે અને બીજા કોઈ/કશા પ્રત્યે નહિ.

યાદ આવે બપ્પભટ્ટીજી સૂરિ મહારાજના ગુરુદેવ. નાની વયે બપ્પભટ્ટીજીને આચાર્યપદ પર પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો એમણે નિર્ણય લીધો. પદપ્રદાનનો દિવસ આવી ગયો. બપ્પભટ્ટીજીના નામને કારણે ગણમાન્ય લોકો, રાજા, મંત્રીઓ આદિ પણ વિશાળ સંખ્યામાં આવેલા.

પદપ્રદાનની વિધિ શરૂ કરવાની છે. અને બપ્પભટ્ટીજીએ ગુરુદેવના ચહેરા પર ચિન્તાનું વાદળ ઉમટેલું જોયું. નજીક આવી પૂછ્યું : ગુરુદેવ ! આપની ચિન્તા પ્રભુશાસન જોડે જ સંબંધ હોય. મને એ વિષે પૂછવાનો અધિકાર પણ નથી; પરંતુ ગુરુદેવ મારા સંબંધી કશું પણ હોય તો આપ નિઃશંક મને કહેજો.

ગુરુદેવ કહે છે: બપ્પભટ્ટી ! મારે તને એટલું જ પૂછવું છે કે તું પ્રભુશાસનને ચુસ્તતાથી વફાદાર રહી શકીશ ને ! આ સામે દેખાતા લોકોના પ્રભાવમાં તો તું નહિ આવે ને !

બપ્પભટ્ટીજી કહે છે: નહિ, ગુરુદેવ ! આપની ને પ્રભુની કૃપા રહી તો બીજા કોઈનાથીય પ્રભાવિત હું રહી જ ન શકું.

ગુરુદેવે પોતાનો વરદ હાથ શિષ્યના મસ્તક પર મૂક્યો. અને વિધિ શરૂ થઈ.

વર્જી રાગને દ્વેષ... પ્રતિકૂળ ભિક્ષા આદિ ભક્તિથી કો'કે વહોરાવી દીધી. એ વખતે અને એ વધેલી ગોચરી પરઠવવી પડે ત્યારે પણ તે વ્યક્તિની ભાવુકતા જ દેખાશે. તેના પર ગુસ્સો નહિ આવે.

યાદ આવે ધર્મરુચિ અણગાર. કડવી દૂધી(તુંબડી)નું શાક પાત્રમાં આવી ગયું. ખ્યાલ આવ્યો. પરઠવવા જઈ રહ્યા છે. એક બિંદુ નીચે પડ્યું ને એની ગંધે આવેલી કીડીઓનો તરફડાટ અને મુત્યુ જોઈ પોતે જ બધું વાપરવા બેસી ગયા...કોઈનાય પ્રત્યે - વહોરાવનાર પ્રત્યે સહેજ પણ રોષ નથી.

મસ્તક ઝૂકી રહે આપણું આવા મહાપુરુષોનાં ચરણોમાં.

‘આગમ રીતે પરઠવણા કરે, લાઘવ હેતુ વિશેષ...’

આગમમાં ફરમાવ્યું છે તે રીતે પરિષ્ઠાપના કરે. પરિષ્ઠાપના નિર્યુક્તિમાં મુનિના આ આચાર સંબંધી એવી તો રોમહર્ષક વાતો છે કે વાંચતાં રૂંવાડા ખડા થઈ જાય : વાહ! આવી લોકોત્તર સાધના....

મુનિ પાણી વહોરીને આવ્યા. સૂંઘતાં કે ચાખતાં ખ્યાલ આવી ગયો કે એ પ્રાસુક (અચિત્ત) બનેલ નથી. તેઓ એ ઘરે આવે છે, જ્યાંથી એમણે પાણી લીધેલું. કહે છે કે, બહેન ! આ પાણી મારે ખપે તેમ નથી. એ બહેન લઈ લે તો આપી દે; પણ ન લે તો...? તો પૂછે કે કયા તળાવ કે

કૂવાનું આ પાણી છે; પછી એને પરઠવવાની વિધિ બતાવી... કૂવામાં પાણી ઉપરથી તો નખાય નહિ. નાખતાં અપ્કાયના જીવોને કિલામણા થાય.

ત્યારે, સૂકાં પાંદડાંનો પડિયો બનાવી તેમાં પાણી નાખે. એ પડિયાને ધીરે ધીરે કૂવામાં ઊતારે. પાણીની સપાટી આવે ત્યારે પડિયાની બે બાજુએ દોરી બાંધેલ હોય તેમાંથી એક બાજુની દોરી ઊંચી કરે. જેથી પાણી ધીરે ધીરે પાણીમાં મળી જાય.

કેવી અદ્ભૂત આ વિધિ !

‘લાઘવ હેતુ વિશેષ’. આ પરિષ્ઠાપના દોષોના લાઘવ માટે છે. આહાર વાપરવાથી વધુ નુકશાન હોય ત્યારે ઓછા નુકશાનવાળી, પરઠવવાની વિધિનો આશ્રય લેવાય.

કલ્પાતીત અહાલંદી ક્ષમી રે,
જિન કલ્પાદિ મુનીશ;
તેહને પરઠવણા એક મળ તણી રે,
તેહ અલ્પ વળી દિસ.....૭

કલ્પાતીત એટલે તીર્થંકર ભગવંતો....અને ઉગ્ર સાધના કરવા માટે ગચ્છની બહાર-ગુરુ આજ્ઞા પૂર્વક-થોડો સમય માટે જનાર યથાલંદક તપ કરનાર મુનિઓ અને જિનકલ્પી મુનિઓને આહાર આદિની પરિષ્ઠાપના હોતી નથી. માત્ર મલની હોય છે. અને એ પણ બહુ થોડા પ્રમાણમાં. સાધકો આહારના પ્રમાણને પોતાની તત્કાલીન સાધના સાથે જોડી દે છે અને તેથી લગભગ અન્નનું કણ-કણ સાધનામાં રૂપાન્તરિત થઈ જાય એવી ત્યાં કોશીશ હોય છે.

આહારનું સાધનામાં રૂપાન્તરણ....મજાની આ વાત છે.

રાત્રે પ્રશ્નવણાદિક પરઠવે રે,
 વિધિ કૃત મંડલ ઠામ;
 સ્થવિર કલ્પનો એ અપવાદ છે રે,
 ગ્લાનાદિક ને કામ....૮

રાત્રે જ્યાં પરિષ્ઠાપના કરવાની છે, તે સ્થળો સાંજે જોઈ લેવા જોઈએ. ત્રણે સ્થળો જોવાં જોઈએ : નજીકનું મધ્યનું અને દૂરનું. ચાર દિશાના સંદર્ભમાં થશે બાર સ્થળ.

વધુ સ્થળો એટલા માટે જોવાં કે એકાદ સ્થળમાં, સાંજે કોઈ બકરાં - ઘેટાં ને લઈને જતા ભરવાડો પ્રતિલેખિત સ્થળમાં જ ઉતારો કરી લે તો, વૈકલ્પિક સ્થળ કામમાં આવે.

મુનિવરો અને રાત્રિ પૌષધમાં શ્રાવકો સાંજે માંડલાની વિધિ કરે છે; તે આ મંડલ-ભૂમિ પ્રતિલેખિત કરવાના સંબંધમાં છે.

વળી એહ દ્રવ્યથી ભાવે પરઠવે રે,
 બાધક જે પરિણામ;
 દ્વેષ નિવારી માદકતા વિના રે,
 સર્વ વિભાવ વિરામ....૯

એક પ્રસિદ્ધ હિન્દુ સંત પાસે જઈ એક ગૃહસ્થે પૂછ્યું: મોક્ષ માટે ઘર છોડવું જ પડે ? સાધુ કહે : કોણ કહે છે, ઘર છોડવું જ પડે ? જનક જેવાને રાજમહેલમાં જ પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હતી ને!

થોડા દિવસ પછી બીજા એક જિજ્ઞાસુએ એ જ સંતને પૂછ્યું: ઘરે રહેવાથી મોક્ષ મળે કે..? સંત કહે : તો પછી, શુકદેવજી જેવાએ ઘર શા માટે છોડ્યું ? ઘર છોડવાથી જ મોક્ષ મળે.

બન્ને જિજ્ઞાસુઓ એક વાર ભેગા થયા. બન્નેએ પોતપોતાને મળેલ

ઉત્તર ચકાસ્યા. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિએ કહ્યું કે ઉત્તરોની દેખાતી વિષમતાઓને પેલે પાર છે એકવિધતા : આસક્તિને છોડીને પ્રભુના માર્ગમાં પ્રવેશવું. જનક પણ નિરાસક્ત હતા. શુકદેવજી પણ.

જનક રાજાને ત્યાં એક સંન્યાસી આવેલ. ગુરુએ આગળના અભ્યાસ માટે પોતાના આ શિષ્યને જનક રાજાને ત્યાં મોકલેલ. સભામાં સિંહાસન ઉપર બેઠેલ જનકને જોઈ સંન્યાસી વિચારમાં પડ્યો: આ માણસ પાસેથી મારે બ્રહ્મવિદ્યા લેવાની ?

જનક રાજા સંન્યાસીના મનોભાવોને ‘વાંચી’ રહ્યા હતા. સંન્યાસીને ઉતારો અપાયો. બીજી સવારે જનક રાજમહેલની પાછળ આવેલી નદીમાં સ્નાન કરતા’તા. પેલા સંન્યાસી પણ ત્યાં હતા.

અચાનક રાજમહેલમાં ભીષણ આગ ફાટી હોય એવું લાગ્યું. બધું ભડકે બળવા લાગ્યું, જનક રાજા આરામથી સ્નાન કર્યે ગયા...

સંન્યાસીએ આ જોયું ત્યારે એમને ખ્યાલ આવ્યો કે જનક ખરેખર ‘વિદેહી’ હતા..

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં નમિ રાજર્ષિની કથા આવે છે. ઈન્દ્ર એમની પરીક્ષા કરવા આવે છે. મિથિલા નગરીને બળતી દેખાડે છે. પરંતુ નમિ રાજર્ષિનો પ્રતિભાવ આ જ હોય છે : મિથિલાને ને મારે કોઈ સંબંધ નથી. ‘મિહિલાએ ડઙ્ઙમાળીએ, ન મે ડઙ્ઙઙ કિંચળ’.

આસક્તિ.... રાગદશા... સાધના માટે એ બાધક છે, તો સાધક એને દૂર કરી દે. ‘ભાવે પરઠવે, બાધક જે પરિણામ’. સાધનામાં જરૂરી છે

એ બધું સાધક સ્વીકારે; સાધનામાં જે કાંઈ પણ બાધક છે; એને મુનિ છોડે.

સાધનામાં જોઈશે વેગ... આ જન્મમાં પાયો તો સાધનાનો નખાઈ જ જવો જોઈએ. ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને ગુરુપારતન્ત્ર્ય સાધકની સાધનાને સુરેખ આકાર આપશે.

આ ત્રણ તત્ત્વોની વાત પંચસૂત્ર (ચતુર્થ સૂત્ર)માં આવે છે : સ એવમભિપવ્વઙ્ગ સમાણે સુવિહિભાવઓ કિરિયાફલેણ જુજ્ઞઙ... અભિપ્રવ્રજિત સાધક સુવિધિ ભાવ વડે ક્રિયાના ફળ સાથે જોડાય છે.

પહેલી વાર પંચસૂત્ર જોયું અને ‘અભિપવ્વઙ્ગ’ શબ્દ વાંચ્યો; હું સ્તબ્ધ બની ગયલો. એ સ્તબ્ધતા ભાવવિભોરતામાં બદલાઈ. આંસૂ ટપકવા લાગ્યા... અભિપ્રવ્રજિત...સાધકનું આ મગ્ધાનું વિશેષણ. પહેલાં અભિપ્રજ્યા, પછી પ્રવ્રજ્યા....

અભિપ્રજ્યા : પરમાત્માનું પરમ સમ્મોહન. તમે એક ક્ષણ એમના વિના રહી ન શકો એવી એક ભાવાનુભૂતિ. યાદ આવે ઉપમિતિ: વિલોકિતે-મહાભાગ! ત્વયિ સંસારપારગે; આસિતું ક્ષણમપ્યેકં સંસારે નાસ્તિ મે રતિ: ॥ ‘એ’-ને જોયો, ‘એ’ના પ્રત્યેનું અદમ્ય આકર્ષણ અનુભવ્યું; અને ‘એ’ ના ભણી ચાલવાનું થયું : અભિપ્રજ્યા. સમ્મુખ ચાલવાનું.

ચાલવાનું થયું એમ કહેવું એ પણ કદાચ બરોબર નથી, ચલાઈ જવાયું...

‘એ’ના ભણી જવાય ત્યારે, ‘એ’ના સિવાયનું બીજું બધું જ છૂટી જ જાય ને ! ‘પ્રવ્રજ્યા’.

વ્રજ્યા એટલે ગમન, પ્રવ્રજ્યા એટલે ઉત્કૃષ્ટ રીતનું ગમન. કહો કે વેગ પૂર્વક ‘પર’થી દૂર નીકળી જવાનું. તમે એવી રીતે દૂર જતા રહો કે

પની સ્મૃતિ પણ ન રહે. યાદ આવે ‘અષ્ટાવક સંહિતા’: ‘વૈતૃષ્ણ્યાન્ન સ્મરતિ.’
એ. વિતૃષ્ણા... અસારતાનો બોધ....પરની અનાસ્થા... યાદ પણ નથી
આવી, જે પાછળ છૂટી ગયું તેની.

અભિવ્રજ્યા એટલે ભક્તિ,

પ્રવ્રજ્યા એટલે તીવ્ર વૈરાગ્ય.

પઝાનું આ સાયુજ્ય ભક્તિ અને વૈરાગ્યનું. પહેલાં અભિવ્રજ્યા
વડે પ્રવ્રજ્યા ઘટિત થશે, પછી પ્રવ્રજ્યાની/વૈરાગ્યની સશક્ત ભોમકા પર
અભિવ્રજ્ય-ભક્તિ નિષ્ઠા તરફ જતી અનુભવાશે.

પણ વૈરાગ્ય કે ભક્તિ સાધકમાં છે કે નહીં; નક્કી કોણ કરશે ?
પોતાની જાત ત્યેના કૂણા વર્તનને કારણે હોય એ કરતાં તત્ત્વોને હોય એ
કરતાં વધુ માન્નાનું નહિ થઈ જાય ને ? ઓવર એસ્ટિમેસન તો ચાલે જ
કેમ ?

નક્કી કશે સદ્ગુરુ.

માત્ર નક્કે જ કરે એમ નહિ; એક એક ડગ કેવી રીતે ભરવું તે
પણ સદ્ગુરુ કહેશે.... સાધક માટે તો હશે માત્ર ‘તત્ત્વયણ-સેવણા’.
(ગુરુવચન સેવા.)

‘સુવિહિભાક્ષો’ પદ ગુરુવચનસેવામાં પર્યવસિત થાય છે. વિધિ
સુવિધિ ક્યારે બને ? નિસ્સન્દેહ, ગુરુવચન-સેવા વડે જ.

ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને ગુરુવચનસેવા (ગુરુ-આજ્ઞા-પારતન્ત્ર્ય)
સાધનાને સિદ્ધિમાં રૂપાન્તરિત કરે છે. ‘કિરિયાફલેણ જુજ્ઞઙ્...’ આજ્ઞાપાલન
રૂપ ક્રિયાનું ફળ શું ? આજ્ઞાપાલનનો દિવ્ય આનંદ જ એ ક્રિયાનું ફળ છે.

એક એક આજ્ઞાનું પાલન... અને અહોભાવનું અઢળક વધવું. ‘મા ભગવાનની કેવી આ કૃપા !’

તો, સાધનામાં સાધક તત્ત્વો ત્રણ : ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને ગુરુભક્તિ-પારતન્ત્ર્ય. આની સામે બાધક પણ ત્રણ ઘટકો સામે આવશે. અંકાર, રાગદશા અને ઈચ્છાપૂર્તિ માટેની મથામણ....

આ બાધક તત્ત્વોને દૂર કેમ કરવાના ? કઈ વિધિએ ? ‘દ્વે નિવારી માદકતા વિના રે’. ન દ્વેષ, ન અહંકાર....

બાધક તત્ત્વ એટલે અન્ધકાર. અન્ધકાર સામે લડી શકાય ? ના, પ્રકાશ લાવો એટલે અંધારું ધૂ ! તો ત્યાં અહંકાર થાય કે મેં કેવું અંધારું ભગાડ્યું ? આપણે તો અન્ધકારના આશ્રયદાતા હતા, એને ભગાડ્યું તો પ્રભુએ (લોગસસ ઉજ્જોઅગરે....). પૂરા લોકને પ્રકાશિત કરનાર છે પરમાત્મા.

એક ચેઈન સ્મોકરે એક સંતના દર્શન પછી સિગરેટ ન પીવાનો નિર્ધાર કર્યો... ૬ મહિના સુધી એક પણ સિગરેટને ત્રણે હાથ પણ ન લગાડ્યો. ફરી સંતના દર્શને જવાનું થયું. એણે કહ્યું : નિર્ધાર એટલે નિર્ધાર. સિગરેટને હાથ પણ લગાડ્યો નથી. ઘણા ચેઈન સ્મોકરોને મેં કહ્યું કે જુઓ, સિગરેટ છોડાય તો આમ છોડાય....

સંત ધીમેથી બોલ્યા : સિગરેટને છોડીને અહંકારને તેં પકડ્યો; કઈ ધાડ મારી તેં ?

‘સર્વ વિભાવ વિરામ....’ બાધક પરિણામ દૂર થાય છે તેનો ખ્યાલ

સર્વ વિભાવોના વિરામ દ્વારા આવી શકે.... સાધક તત્ત્વો ઘુંટાયા કરે;
અવરોધક કશું હોય નહિ; પરિણામ : સર્વ પરભાવથી દૂરી.....

એક ગુરુએ પોતાના શિષ્યને કહેલું કે હું કહું છું એ રીતે સાધનાને
ઘુંટીને તું સ્વગુણનિષ્ઠ બને તો પરમાં જવું તારે માટે અશક્ય બની રહે.

શિષ્યનો ભીતરી દુનિયાનો થોડો અનુભવ હતો. એણે કહ્યું :
ગુરુદેવ! સાધનામાં જવાય પણ છે, અંદર ઊતરાય પણ છે; પરંતુ નિમિત્ત
મળતાં પરની સપાટી પર આવી જવાય છે. આના માટે શું કરવું, ગુરુદેવ?

ગુરુદેવે કહ્યું : હવે ભીતર ઊતરવાની ઘટનાને થોડો ઊંડો આયામ
આપ. ઊતરવાનું વારંવાર થવું જોઈએ અને દરેક વખતે ભીતર રહેવાનો
ગાળો વધવો જોઈએ. એ ગાળો લંબાયા જ કરે, લંબાયા જ કરે..... તું
સ્વગુણનિષ્ઠ બની જઈશ. ‘સર્વ વિભાવ વિરામ...’ આ રીતે થશે વિભાવોથી
દૂરી.....

આતમ પરિણતિ તત્ત્વમયી કરે રે,
પરિહરતા પર ભાવ;
દ્રવ્ય સમિતિ પણ ભાવ ભણી ધરે રે,
મુનિનો એહ સ્વભાવ.... ૧૦

પરભાવનું દૂરીકરણ : સ્વભાવમાં સાધકનું ઠહેરવું.

સ્વભાવનું સુમધુર સંગીત ચાલી જ રહ્યું છે : સતત. વિકલ્પોની
ધમાલને કારણે એ સંગીત સંભળાતું ન હતું. હવે એ સાંભળવા માટે શું
કરવાનું ? ‘પરિહરતા પરભાવ.’ મનને પરમાં નહિ જવા દેવાનું.

આખરે, તમે પરમાં કેમ જાવ છો ?

તમારી ઉણપને ઢાંકવાનો એક પ્રયત્ન ત્યાં હોય છે. મહાકવિ
ભવભૂતિનું પ્રસિદ્ધ વચન છે : ‘एको रसः करुण एव निमित्तभेदात्....’

એક જ રસ છે : કરુણ રસ... એક માણસ ગુસ્સે થાય છે. શા માટે એ ગુસ્સે થાય છે ? એને લાગે છે કે એનું કહ્યું કોઈ માનતું નથી....એના દેખીતા કોધને પેલે પાર તમને દેખાય માત્ર અસહાયતા... અને એ અસહાયતાને જોતાં આપણી ભીતર કરુણાનો ભાવ જ પ્રગટે.

‘આતમ પરિણતિ તત્ત્વમયી કરે રે, પરિહરતા પરભાવ...’
પરભાવના દૂરીકરણથી સાધક સ્વપરિણતિને તત્ત્વમયી કરે છે.

તત્ એટલે તે, પ્રભુ. પરિણતિને પરમયીમાંથી પરમમયી બનાવવાની.

બહુ મઝાની વાત એ થઈ કે, તમારે માત્ર પરમાંથી રસને ઓછો કરી કાઢવાનો : પરમમયતા તમને મળી જશે.

પરમમયતા એટલે જાતનું પરમમાં નિમજ્જન. દર્શન, સ્પર્શન અને નિમજ્જન બધું જ પ્રભુની કૃપાથી જ થાય છે. યાદ આવે મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજનું વચન : ‘કર કે કૃપા પ્રભુ દરિસન દીનો...’ પ્રભુએ કૃપા કરીને મને દર્શન આપ્યું.

અને મયણા સુંદરીને સ્પર્શ કોણે આપ્યો ? નિશ્ચિત રૂપે, પ્રભુએ જ. કેવો સ્પર્શ ? ‘ખિણ ખિણ હોવે પુલક...’ એ સ્પર્શ પછી કલાકો સુધી રોમાંચની જ સ્થિતિ.

દર્શન પણ ‘એ’ આપે... સ્પર્શન પણ ‘એ’ આપે... અને નિમજ્જન (એની અંદર ડૂબવાનું) પણ એ આપે...

આપે ‘એ’.

ઝીલે ભક્ત.

ઝીલવા માટેની પૃષ્ઠભૂ છે, પરભાવનું દૂરીકરણ. હવે પાત્ર થયું સીધું. પ્રભુની પ્રસાદી એ પાત્રમાં-એ મનોદશામાં ઝીલી શકાય.

‘દ્રવ્યસમિતિ પણ ભાવ ભણી ધરે રે, મુનિનો એહ સ્વભાવ’....
પર-ભાવને દૂર કરવો, વોસિરાવવો એ પારિષ્ઠાપનિકાનું ભાવસ્વરૂપ.

પરપરિણતિને દૂર કરી સ્વપરિણતિને પામવાની...

પંચ સમિતે સમિતા પરિણામથી રે,
ક્ષમા કોષ ગત રોષ;
ભાવન પાવન સંયમ સાધતા રે,
કરતાં ગુણ ગણ પોષ...૧૧

મહામહિમ સુમતિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં મહોપાધ્યાય
યશોવિજયજી મહારાજે ગુણપુષ્ટિની મઝાની પૃષ્ઠભૂ આપી છે : ‘સુમતિનાથ
ગુણ સું મિલીજી, વાધે મુજ મન પ્રીત; તેલ બિન્દુ જિમ વિસ્તરે જી,
જળમાંહિ ભલી રીત...’

ગુણવૃદ્ધિનો આધાર છે પ્રભુપ્રીતિ-ભક્તિ. એ શી રીતે મળે ?

હૃદયંગમ કલ્પના છે ભક્તહૃદયની : તેલનું ટીપું જલ સપાટી પર
જે રીતે વિસ્તરે; એ રીતે તમારી ગુણ સપાટી પર મારી પ્રીતિ વિસ્તરે
છે...

પ્રીતિનો પ્રારંભબિન્દુ પ્રભુ..... વિસ્તારનું કારણ પણ પ્રભુ..... અને
ભક્તિની શિખરાનુભૂતિ (પીક એક્સપીરિયન્સ) પણ પ્રભુ કરાવે.

પ્રભુની પાવન મુખમુદ્રા જોઈ; ઊંડી અસર ચિત્તતન્ત્ર પર એણે
છોડી; પ્રીતિનો પ્રારંભ થયો. પ્રભુના ગુણોની અનુપ્રેક્ષા વડે પ્રીતિ વિસ્તરી

અને સમાધિદશા રૂપ શિખરાનુભૂતિ પણ પ્રભુએ આપી. ('સમાધિવરમુત્તમં દિંતુ...'-લોગસ્સ સૂત્ર.)

ગુણપુષ્ટિ પ્રભુ આપે છે એની હૃદયસ્પર્શી અભિવ્યક્તિ પૂજ્ય મહોપાધ્યાય માનવિજય મહારાજે આપી છે. શી રોચક કલ્પના છે ! ભક્તે પ્રભુને વિનતિ કરી : પ્રભુ ! મારા મન-ઘરમાં આપ પધારો ! પ્રભુ પધાર્યા... હવે મન-ઘર ભક્તનું, ને એમાં પ્રભુ પધાર્યા... એટલે મકાનમાલિક છે ભક્ત. પ્રભુ થયા ભાડુઆત...ભાડુ શું લેવાનું ? ભક્ત કહે છે : 'પુષ્ટિ શુદ્ધિ ભાટક ગ્રહીજી, હું સુખિયો થયો દાસ...' દોષોમાંથી મુક્તિ (શુદ્ધિ) અને ગુણોની પુષ્ટિરૂપી ભાડું મેં પ્રભુ પાસેથી મેળવ્યું છે.

આ કડીમાં ગુણપુષ્ટિનો આ માર્ગ બતાવ્યો છે : પાંચ સમિતિથી સમિતતા, ક્ષમા, વિગત-દ્વેષતા, ભાવનાથી પાવન સંયમની સાધના...

'પંચ સમિતે સમિતા પરિણામથી...'સમિતિની પરિણતિ. ભાવ-સમિતિની ઓતપ્રોતતા. એક એક સમિતિની પરિણતિ વખતે હૃદય અહોભાવથી ભીનું ભીનું હશે : મારા પ્રભુએ કેવું સરસ આ અનુષ્ઠાન બતાવ્યું છે !

પ્રારંભિક સાધક માટે આવી શક્યતા રહે છે : ઘાસવાળી પગદંડી પર ચાલવું પડે ત્યારે ચાલ્યા પછી આટલાં ડગલાં ચલાયું એનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ લઈ લેશે. પણ એ વખતે એના હૃદયમાં એ જીવો પ્રત્યે કરુણામય સંવેદન નથી.

આ સંવેદનની ઉણપ મનુષ્યો સાથેના કે સહવર્તી સાધકો સાથેના વર્તન સમયે બોલકી થઈ ઊઠે.

એક સાધકને મારા નિમિત્તે પીડા ઉપજી, આવો ભાવ પણ એની ભીતર ન સંવેદાય ત્યારે થાય કે સાધના પરિણતિને સ્પર્શી શકી નથી.

આથી વિરુદ્ધ, પરિણતિમયી સાધના થતાં જ, ક્ષમા-નમ્રતાથી હૃદય છલોછલ ઊભરાઈ ઊઠે છે; કોઈ પણ આત્મા પ્રત્યે રોષ તો હોઈ જ કેમ શકે ?

આ સાધના ભાવનાથી પાવન છે. અનિત્યાદિ ભાવનાઓ રાગાદિથી શુદ્ધ કરે છે સાધકને અને મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓ સાધકને ગુણોથી પુષ્ટ કરે છે.

સાધ્યરસી નિજ તત્ત્વે તન્મયી રે,
ઉત્સર્ગી નિર્માય;
યોગ ક્રિયા ફલ ભાવ અવંચતા રે,
શુચિ અનુભવ સુખદાય...૧૨

સાધકને માટેનું હૃદયંગમ વિશેષણ : સાધ્યરસી... જેનો રસ બધામાંથી નીકળી ગયો છે અને માત્ર પરમાત્મામાં જ છે. નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં ભક્તોને માત્ર પ્રભુ તરફ ઝળુંબી રહેલા કહે છે.

પ્યારું સૂત્ર છે: 'ભક્તા એકાન્તિનો મુખ્યા: કળ્થવરોધ-રોમાજ્વાશ્રુ-ભિ: પરસ્પરં લપમાના: પાવયન્તિ કુલાનિ પૃથિવીં ચ'. ભક્તો એક માત્ર પ્રભુ તરફ જ અવલંબીને રહેનારા છે...

આગળ મજાનો પ્રશ્ન આવ્યો : બે કે ચાર ભક્તો ભેગા થાય અને પ્રભુની, પ્રભુના મહિમાની વાત કરે તો કઈ રીતે કરે ? હોઠોની ભાષા એ ભક્તોની ભાષા નથી જ. ભક્ત ત્રણ રીતે પોતાના ભાવોને અભિવ્યક્ત કરે છે : ગળાનાં ડૂસકાં, રોમાંચ અને આંખોમાંથી ઝરતી

અશ્રુની ઝડી.

‘સાધ્ય રસી...’ ભક્તિયોગાચાર્ય પૂ. ઉદયરત્નજી મહારાજ પરમતારક શીતલનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે : શીતલ જિનવર જે દિને રે, દીઠો તુમ દેદાર ; તે દિનથી મન માહરું રે, લાગ્યું તાહરી લાર’ (પાછળ).

પ્રભુ ! જે ક્ષણે તમને જોયા ; મરા મનમાં માત્ર તમે જ તમે છો.... તમારા વિનાની એક ક્ષણ પણ યુગ જેવી મોટી થઈ જાય છે. કહે છે પૂજ્ય માનવિજયજી મહારાજ : ‘ખિણ વરસાં સો જાય રે... તુજ વિરહો કિમ વેઠિયે રે’. બધું જ સહી શકાય; અસહ્ય છે તારો વિરહ, પ્રભુ !

‘સાધ્યરસી....’ ગમે એક માત્ર પરમાત્મા, ગમે એક પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન...

તમે ભક્ત છો. સાધ્ય : પરમાત્મા.

તમે સાધક છો. સાધ્ય : પ્રભુની આજ્ઞા..

પ્રભુમાં ડૂબીને તમે આત્મતત્ત્વને પામી રહો છો. પ્રભુની આજ્ઞાને પાળીને તમે એને જ પામી રહો છો....

પ્રભુગુણમાં ડૂબવાની એ ક્ષણો... આલંબન-યોગની ક્ષણો.... આલંબનયોગ અભ્યસ્ત બન્યા પછી આવે અનાલંબન યોગ. જ્યારે સાધક આત્મગુણોના ઊંડાણમાં પહોંચી જાય છે : દેખીતા બાહ્ય અવલંબન વિના આત્મગુણોના ઊંડાણમાં એ પ્રવેશી શકે છે.

‘ઉત્સર્ગી’. અહીં ઉત્સર્ગ એટલે ગુપ્તિ છે. અપવાદ એટલે સમિતિ છે. સાધક ગુપ્તિમય બનવા ચાહે છે. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું પ્યારું સૂત્રખંડ સાધકની સામે છે ‘एत्थ अगुत्ते अणाणाए’. જો તું ગુપ્તિબાહ્ય છે, તો તું આજ્ઞાબાહ્ય છે, ધૂજી રહે છે સાધક. ઓહ ! હું આજ્ઞાબાહ્ય ! નહિ, પ્રભુની આજ્ઞાની બહાર રહેવું મને પાલવી શકે નહિ.

પ્રાણવાયુ વિના રહી શકાય, પ્રભુ વિના, પ્રભુની આજ્ઞા વિના કેમ રહી શકાય ?

‘ઉત્સર્ગી’. ગુપ્તિઓ જેને પ્રિય છે એવો સાધક...

‘નિર્માય’. નિર્દભ છે સાધક. ઉત્તરગુણની આચરણના સ્તરની થોડીક શિથિલતા કદાચ ચાલી શકે; જો સાધક એનો એકરાર કરી શકતો હોય તો. પણ દંભ તો સાધનાજીવનમાં સહેજ પણ ન ચાલી શકે.

આવો સાધક સાધનાના પવિત્ર અનુભવોને ઝીલે છે. યોગાવંચકતા, ક્રિયાવંચકતા, ફલાવંચકતા આદિ તેને વાસ્તવિક રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. અવંચકતા એટલે સચ્ચાઈ.

સદ્ગુરુ આદિનો યોગ તે યોગાવંચકતા.....તેને એ યોગ ગમે છે. પોતાની ભીતરી કાયાપલટ એ કરશે એવું તેને લાગે છે.

આ યોગ વંચક-છેતરનાર ત્યારે બને; જ્યારે ભીતર દંભ છે. માત્ર મોટા માણસોની મારા પર કૃપા નજર છે એવું બીજાઓને બતાવી કશુંક ભૌતિક મેળવવા તે તલસતો હોય તો યોગવંચકતા થઈ...

ક્રિયાવંચકતા એટલે એ સદ્ગુરુ આદિને પ્રણામ આદિની ક્રિયા ભાવ પૂર્વકની હોય...

અને તો, ફળ પણ એને વાસ્તવિક મળે છે. એ છે ફળાવંચકતા.
ભાવોની-પરિણામની સચ્ચાઈ તે ભાવાવંચકતા.

ક્રમ આવો થયો : પરમ તત્ત્વ તરફ દૃષ્ટિ મંડાવાને કારણે એ પર
અહોભાવ જન્મ્યો; અહોભાવ આત્મતત્ત્વના ઊંડાણમાં લઈ જનારો બન્યો.

આત્મતત્ત્વના ઊંડાણમાં વિહરનાર સાધક ગુપ્તિઓમાં જ રહે;
અદાંભિક તે હોય જ અને યોગાવંચકતા આદિ તેને મળે.

ક્રમના પહેલા અને બીજા સોપાનને ફરીથી જોઈએ : પરમ તત્ત્વ
તરફનો રસ, તીવ્ર અહોભાવ આત્મતત્ત્વના ઊંડાણને અપાવે... એનો અર્થ
એ થયો કે સાધક પાસે જોઈશે માત્ર અહોભાવ... એ અહોભાવ કૃપાને
ઝીલનાર સક્ષમ માધ્યમ છે. અને પ્રભુની કૃપા તો અનારાધાર વરસી જ
રહી છે....

આજ્ઞાયુત નાણી દર્શની રે,
નિશ્ચય નિગ્રહવંત ;
દેવચન્દ્ર એહવા નિર્ગન્થ છે રે,
મુજ ગુરુ તત્ત્વ મહંત...૧૩

સાધક છે પરમદૃષ્ટિ. આચારાંગ સૂત્ર પ્યારું વિશેષણ આપે છે
સાધકને : તદ્દદીઠિએ (તદ્દદૃષ્ટિક.)

તત્ત્વી અહીં પરમાત્મા, પરમાત્માની આજ્ઞા અને પ્રભુની પ્યારી
આજ્ઞા જેમના દ્વારા પોતાને મળે છે, તે સદ્ગુરુ અભિપ્રેત છે.

આંખોની સામે છે પરમાત્મા... અને છે એક તમત્રા : પ્રભુના
પ્યારા પ્યારા સાધનામાર્ગ પર ચાલવાની. 'એક ડગલું પણ પ્રભુ આજ્ઞા

વિનાનું ન હોય....’

યાદ આવે પૂજ્ય પદ્મવિજયજી મહારાજ: ‘તુમ આણા ખડ્ગ કર ગ્રહિયો છે, તો કાંઈક મુજથી ડરિયો છે’. આજ્ઞાની તલવાર જ્યાં હાથમાં લીધી; મોહ શત્રુ મારાથી હવે ડરે છે...

આ જ વાત પૂજ્ય વીરવિજય મહારાજે કહી : મોહ લડાઈ મેં તેરી સહાઈ, તો ક્ષણ મેં છિન્ન છિન્ન કટુ ના...’ એક જ ક્ષણમાં-પ્રભુ ! તારી સહાયથી-મોહને છિન્ન ભિન્ન કરી શકાય છે.

એક ક્ષણમાં મોહ પર વિજય... શી રીતે ? પ્રભુની સહાય ભક્ત કઈ રીતે લે છે એની બહુ મઝાની વાત પૂજ્ય વીરવિજય મહારાજે પરમ તારક શાન્તિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહી છે..

પ્રારંભ જ કેવો મીઠડો છે : ‘ક્ષણ ક્ષણ સાંભરો શાંતિ સલુણા; ધ્યાન ભવન જિનરાજ પડના...’ (પડના એટલે પરોણો-અતિથિ....) ક્ષણે ક્ષણે પ્રભુ મને યાદ આવે છે... અને એ તીવ્ર સ્મૃતિની સાથે જ પ્રભુ મારા મનઘરમાં પધારે છે. એ મન: જે વિકલ્પોનું ઘર નહિ; પણ ધ્યાનનું ઘર બની ગયું છે...

પ્રભુ પધાર્યા..... પછીની સરસ આ સંઘટના; પરમ-અનુભવ સાધકને મળ્યો. હવે એ પરમનો અનુભવ ઘુંટાયા કરે, વધ્યા કરે. ‘અનુભવ રંગ વધ્યો ઉપયોગે, ધ્યાન સુપાન મેં કાથા ચૂના’.

ઉપયોગ સ્વ ભણી ઢળે તેમ અનુભવ વધતો ચાલે. ગુણાનુભૂતિ પ્રખર બને.

અત્યારે ઉપયોગ પર તરફ લગભગ વહી રહ્યો છે. સાધકે પર તરફ જતાં ઉપયોગને રોકી સ્વ ભણી લઈ જવાનો છે. અને જ્યાં ઉપયોગ સ્વ ભણી, સ્વગુણ ભણી એકાગ્ર બન્યો; ગુણાનુભૂતિ પ્રખર બનવાની.

આ ગુણાનુભૂતિની વૃદ્ધિ એ જ ધ્યાનની તેજસ્વિતા છે.

ધ્યાનની વ્યાખ્યા છે : તમારું તમારામાં હોવું તે. સ્વગુણાનુભૂતિની પ્રખરતા એ ધ્યાનના પાનમાં કાથા અને ચૂના જેવી થઈ.

‘આજ્ઞાયુત નાણી દર્શની રે, નિશ્ચય નિગ્રહવન્ત...’

આજ્ઞાયુક્ત છે સાધક. તદ્દૃષ્ટિક. આજ્ઞાદૃષ્ટિક...અને પછી આજ્ઞામય.

જ્ઞાનમાં મગ્ન છે મુનિ. દર્શનની સાધનામાં પણ એ ડૂબેલ છે.

‘નાણી, દર્શની’. જાણવો છે પોતાને, જોવો છે પોતાને.

વર્ષો સુધી ઋષિ પાસે જ્ઞાન લઈને શ્વેતકેતુ ઘરે આવે છે. અને ત્યારે પિતા ઉદ્દાલક શ્વેતકેતુને પૂછે છે : જે ન જણાય તો બીજા બધાને જાણવાનો કોઈ અર્થ નહિ; અને જે જણાય તો બીજા કશાને જાણવાની ઈચ્છા ન રહે એવા ‘એક’ને તે જાણ્યો છે ?

શ્વેતકેતુ કહે છે : ના, પિતાજી ! એવું કંઈ જ મને શીખવાડવામાં આવ્યું નથી. પિતા કહે છે : તો તું તે શીખી આવ.

શ્વેતકેતુએ ઋષિ પાસે જઈને કહ્યું : ગુરુદેવ ! મારે તો આ એકને જાણવો છે.

ઋષિ પ્રસન્ન થયા. વર્ષો સુધી સાધના તેને ઘૂંટાવી... પછી પોતાની પાસે બેસાડીને ઋષિએ પરમાત્માના ઐશ્વર્યની અદ્ભૂત વાતો કહી અને પછી કહ્યું : શ્વેતકેતુ ! તે પરમાત્મા જ તું છે. તેનામાં જે ગુણો છે તે તારામાં છે. ઉપનિષદોના ચાર મહાસૂત્રો પૈકીનું એક મહાસૂત્ર આ લેખાય

છે : ‘તત્ ત્વમસિ શ્વેતકેતો !’

‘એ’ જણાઈ ગયો-આત્મા, બીજા કોઈને જાણવાનો કશો અર્થ રહ્યો નહિ. ‘નાણી, દંસણી’. આત્મજ્ઞાની છે સાધક. યાદ આવે પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજ : ‘આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તે દ્રવ્યલિંગી રે...’

આત્મજ્ઞાની. આત્મદૃષ્ટા. ‘નિશ્ચય નિગ્રહવંત...’ નિગ્રહ એટલે ઈન્દ્રિયો પરનો વિજય. સાધક છે ઈન્દ્રિયવિજેતા, મનોવિજેતા. જો કે નિગ્રહવન્ત શબ્દથી આ અર્થ પકડાઈ જાત, નિશ્ચય નિગ્રહવન્ત શબ્દ આનાથી ઊંચી કક્ષાની સાધનાને દર્શાવવા માટે મુકાયો છે.

પ્રારંભિક સાધકને ઈન્દ્રિયો અને મન પરમાં જતા રહેતા હોય છે; પણ સાધક એને ત્યાં જતા રોકે છે.

એ નિગ્રહની ક્ષણોમાં પરમ-રસનો આસ્વાદ મળી ગયો અને પરમ-રસની એ ક્ષણોમાં ક્યાં ઈન્દ્રિયો અને ક્યાં મન ? હવે નિગ્રહ કરવાની વાત જ ન રહી. આ છે નિશ્ચય નિગ્રહ.

‘દેવચન્દ્ર એહવા નિર્ગન્થ છે રે, મુજ ગુરુ તત્ત્વ મહંત...’ આવા નિર્ગન્થ મુનિ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વડે, ચિત્સામ્રાજ્યમાં મહાલવા વડે, મારા ગુરુપદે બિરાજમાન છે.

યાદ આવે જ્ઞાનસાર : ‘ચિત્સામ્રાજ્યેન તત્ત્વવિત્’. તત્ત્વજ્ઞાની સાધકને સદ્ગુરુમાં અભિપ્રેત છે જ્ઞાનસામ્રાજ્યનું મહાલવું. રાખ ચોળવા વડે, કેશ લોચન વડે કે શરીરમાં ધરેલ મેલ વડે સાધક પ્રભાવિત થતો નથી.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે : ‘મુંડ હી મુંડાવત સબ હી

ગડરિયાં...' ઘેટાં પણ વાળ કઢાવે છે... લુંચન તો રાગ અને દ્વેષનું થવું જોઈશે.

[૭]

આધાર સૂત્ર

મુનિ ! મન વશ કરો રે, મન એ આશ્રવ ગેહો;
મમતાને તો ઋષિ મનથી રે, ટાળો યતિવર તેહો....
મન એ તારશે, મન સ્થિર યતિવર તેહો...૧

દુષ્ટ તુરંગમ ચિત્ત તે કહ્યું રે, સો મોહ નૃપતિ પ્રધાન;
આર્ત રૌદ્રનું ક્ષેત્ર એ રે, રોકતું જ્ઞાન નિધાન....૨

ગુપ્તિ પ્રથમ એ સાધુને રે, ધર્મ શુક્લનો રે કંઠ;
વસ્તુ ધર્મ ચિન્તન રમ્યા રે, સાધે પૂર્ણાનન્દ રે...૩

યોગ તે પુદ્ગલ જોગ છે રે, બાંધે અભિનવ કર્મ;
યોગ વર્તના કંપના રે, નવિ એ આતમધર્મ.....૪

વીર્ય ચપલ પરસંગમી રે, એહ ન સાધક પક્ષ;
જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ.....૫

સવિકલ્પ ગુણ સાધના રે, ધ્યાનીને ન સુહાય;
નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે, આત્માનન્દી થાય રે....૬

રત્નત્રયીની ભેદના રે, એહ સમલ વ્યવહાર;
ત્રિગુણ વીર્ય એકત્વતા રે, નિર્મળ આતમચારો....૭

શુક્લ ધ્યાન શ્રુતાલંબના રે, એ પણ સાધન દાવ;
વસ્તુ ધર્મ ઉત્સર્ગ મેં રે, ગુણ ગુણી એક સ્વભાવો....૮

પર સહાય ગુણ વર્તના રે, વસ્તુ ધર્મ ન કહાય;
સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે, સાધુ ચિત્ત સહાયો....૯

આત્મરુચિ આત્માલયી રે, ધ્યાતા તત્ત્વ અનંત;
સ્યાદ્વાદ જ્ઞાની મુનિ રે, તત્ત્વ રમણ ઉપશાંતો...૧૦

નવિ અપવાદ રુચિ કદા રે, શિવ રસિયા અણગાર;
શક્તિ યથાગમ સેવતાં રે, નિન્દે કર્મ પ્રચારો... ૧૧

શુદ્ધ સિદ્ધ નિજ તત્ત્વતા રે, પુણાનન્દ સમાજ;
દેવચન્દ્ર પદ સાધતાં રે, નમિયે તે મુનિરાજ રે... ૧૨

(૧) હે મુનિરાજ ! તમે મનને વશ કરો. મન આશ્રવનું ઘર છે.
મમતાને મનથી ટાળશો... તો એ જ સ્થિર મન તારશે.

(૨) મોહથી ઘેરાયેલું મન દુષ્ટ (ખોટી રીતે શિક્ષિત થયેલ) ઘોડા
જેવું છે. એ મન આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને ઉત્પન્ન કરે છે અને
જ્ઞાનને આવતું રોકે છે.

(૩) મનોગુપ્તિ ધર્મ અને શુક્લધ્યાનના મૂળ સમાન છે. મનોગુપ્ત
સાધક વસ્તુના સ્વભાવના ચિન્તનમાં હોય છે અને એ કારણે
તેઓ અત્યન્ત આનન્દી હોય છે.

(૪) યોગ (મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ) એટલે પુદ્ગલ સાથે
જોડાવું. અને એનો અર્થ થયો નવાં નવાં કર્મોને બાંધવાં.

યોગમાં વર્તવું એટલે કે કમ્પન (વિચારો, બોલવું આ
બધું જ છે કંપન), અને કમ્પન એ આત્મધર્મ નથી. સ્થિરતા
(સ્વગુણમાં સ્થિર થવું) એ આત્મધર્મ છે.

(૫) વીર્ય-આત્મશક્તિ ચપળ હોય અને પરના સંગમાં હોય એ
સાધકના પક્ષે ખૂલતી વાત નથી. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર
તરફ જ વીર્યને મુનિ વહેવડાવે છે.

(૬) સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોની સાધના વિકલ્પની પૃષ્ઠભૂ પર હોય
તો એ ધ્યાનીને ગમે નહિ. ધ્યાની તો નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં
રસવાળો છે. અને એ રીતે એ આત્માનન્દી થાય છે.

- (૭) ભેદ રત્નત્રયી એ ક્ષયોપશમ ભાવની (આત્માની સમલ દશાની) ઘટના છે. અભેદ રત્નત્રયી (ક્ષાયિક ભાવની) જ નિર્મળ આત્મચરણ છે.
- (૮) શુક્લધ્યાનમાં શ્રુતનું આલંબન (પહેલા પાયામાં) છે, એ પણ સાધન કોટિની વાત છે. હકીકતમાં, ગુણો અને ગુણી એકરૂપ જ બની રહે છે. અભિન્ન જ છે ગુણો અને ગુણી.
- (૯) પરની સહાયથી (વિચાર આદિની) પોતાના ગુણોમાં વર્તવું એ વસ્તુધર્મ નથી. સાધ્યરસી (આત્મ તત્ત્વ પર મીટ માંડીને બેઠેલ) સાધક ચિત્તની સહાય કેમ ગ્રહે ?
- (૧૦) આત્મતત્ત્વમાં રુચિવાળા, આત્મભાવમાં સ્થિર રહેનાર, અનંત આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરનાર, સ્યાદ્વાદ જ્ઞાનથી યુક્ત, તત્ત્વરમણી અને ઉપશાંત હોય છે, સાધક.
- (૧૧) અપવાદ પર રુચિ વગરના, મોક્ષ તત્ત્વના રસિક મુનિરાજ શક્તિ પૂર્વક આગમની સેવા કરીને કર્મના પ્રચારને નિન્દે છે.
- (૧૨) શુદ્ધ અને સિદ્ધ નિજ તત્ત્વમાં આવેલી લીનતા જેમને પૂર્ણ આનન્દ આપે છે, એવા મુનિરાજના ચરણમાં વન્દના.

‘પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું.....’

‘દ’ ઝીરો એક્સપીરિયન્સ’માં એક ઝેન-
કથા આવે છે: ગુરુ ગેન્સાને સાધક ક્યોસાઈએ પૂછ્યું :
હું સાધનામાર્ગમાં શી રીતે પ્રવેશું ?

ગુરુ પૂછે છે : તને થોડે દૂરથી પસાર થતી
નદીનો અવાજ સંભળાય છે ?

ક્યોસાઈ એકદમ શાન્ત બને છે. અને કાનને
સરવા કરીને પેલા નદીના ધ્વનિને સાંભળે છે. અને
ગુરુને કહે છે કે, હા, મને હવે એ અવાજ સંભળાય છે.

ગુરુ એક ક્ષણ મૌન રહે છે અને પછી કહે
છે: ત્યાં, એ અપૂર્વ શાન્તિમાં, સાધના માર્ગ મળી શકે
છે.

વિકલ્પોની પેલે પાર જઈને તમે સાધના માર્ગને
મેળવી શકો. વિકલ્પોની દૂરી : સાધકના ચિત્તની એકાગ્ર
દશા... બસ, આ એકાગ્ર- દશામાં જ સાધના માર્ગનું
ઊંડાણ પમાય છે.

સંત કબીર આ એકાગ્રતાને ઉન્મની અવસ્થા કહે છે. ઉજાગર દશાની નાનકડી આવૃત્તિ પણ એને કહી શકાય.

જ્ઞાનસારે ઉજાગરની સરસ વ્યાખ્યા આપી છે : નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પરની જાગૃતિ, હોશ, તે ઉજાગર.

તથાકથિત જાગરણ (સામાન્ય માનવનું) અને સ્વપ્નાવસ્થા એ બેઉમાં વિકલ્પોની ભરમાર હોય છે અને નિદ્રાવસ્થામાં હોશ ચૂકાયેલ હોય. આને સામે છેડે, ઉજાગરમાં-તુરીયામાં નિર્વિકલ્પક દશાની પૃષ્ઠભૂ પરની હોશ, જાગૃતિ છે.

આમ તો, તેરમા ગુણઠાણે આ ઉજાગર દશા હોય છે, પણ એની નાનકડી આવૃત્તિ પાંચમે છદ્દેથી પ્રગટાવી શકાય...

ગુપ્તિ આ જ તત્ત્વ છે; શુભમાં કે શુદ્ધમાં જ રહેવું.

મુનિ ! મન વશ કરો રે,
મન એ આશ્રવ ગેહો;
મમતાને તો ઋષિ મનથી રે,
ટાળો યતિવર ! તેહો
મન એ તારશે,
મન સ્થિર યતિવર તેહો....૧

મીઠડો પ્રારંભ : ‘મુનિ ! મન વશ કરો રે...’ મનને તમે તમારે અધીન કરી લ્યો. મનની અધીનતા તો બહુ જ લાંબી ચાલી : જુગોના જુગોથી. આ જન્મમાં, પ્રભુની સહાયવડે, મનને વશ કરી શકાય એવી શક્યતા છે.

મુલ્લાજી ગધેડા પર બેસી જતા હતા. કો'કે પૂછ્યું : મુલ્લાજી, ક્યાં ઉપડ્યા ? મુલ્લાજી કહે : એ બધું ગધેડાને પૂછી જુઓ... 'અરે, સવાર તમે, ને પૂછવાનું ગધેડાને !'

મુલ્લાજીએ કારણ બતાવ્યું : મારે જવું હોય પૂરવ બાજુ, ગધેડો ચાલે પશ્ચિમ બાજુ... ગધેડાને લગામ તો છે નહિ કે ખેંચી શકાય... તો ભરબજારે ગધેડાને ડફણાં માર માર કરીએ ને છતાંય પેલો એના વિચારેલા માર્ગે જ જાય... હવે નક્કી કર્યું છે કે, આપણે ગધેડા પર બેસી રહેવું. એને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાય.

આપણી વાત પણ આવી જ છે ને ? મન પર આપણે સવાર છીએ; પણ મન એને ફાવે ત્યાં જાય...

માટે જ પંક્તિ આવી : 'મુનિ ! મન વશ કરો રે...' મનને તમે વશમાં લઈ લો.

શી રીતે મનને વશ કરી શકાય ? મનને નિમિત્તવાસીમાંથી પ્રભુવાસી બનાવીને... આપણે નિમિત્તવાસી તો અનંત જન્મોથી છીએ; હવે બનવું છે પ્રભુવાસી...

નિમિત્તો જો શુભ હોય તો એ પ્રભુવાસી આપણને બનાવશે જ... પણ અશુભ નિમિત્તો...? એ નિસ્સન્દેહ, પ્રભુથી આપણને દૂર લઈ જશે.

પ્રભુવાસિતા જો થોડી ક્ષણો માટેય મળી જાય તો તમે નિમિત્તોમાં ક્યારેય ન જઈ શકો.

પ્રભુવાસિતા એટલો તો આનંદ આપે છે કે એ આનંદ માણ્યા પછી નિમિત્તોમાં તમે જઈ ન શકો.

સંત કબીરજીના વિરોધીઓએ એક વેશ્યાને પૈસા આપ્યાઃ કબીરજીની વિરુદ્ધ વાતો ફેલાવવા માટે.

વેશ્યાએ વાતો ફેલાવી. ગામના આગેવાનોય સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા, કબીર આવા છે ? અગ્રણીઓ કબીરજીને ત્યાં ગયા. કબીરજી સાળ પર વણી રહ્યા હતા, પેલા લોકોએ કબીરજીને ઘણું જ ખરું-ખોટું સંભળાવ્યું અને એ લોકો ગયા...

બીજા દિવસે એવું થયું કે વેશ્યાને જે બીજો હપ્તો-રકમનો આપવાનો હતો, તે ન આપી શકાયો અને એણીએ તો કબીરજીની તરફેણમાં અને પેલાઓના વિરોધમાં વાતો શરૂ કરી.

ગામના અગ્રણીઓને થયું કે આ તો ખોટું થઈ ગયું. તેઓ ફરીથી કબીરજીને ત્યાં ગયા, ને કહ્યું : અમે આપની માફી માગીએ છીએ... કબીરજી કહે : માફી શાની ? ‘અમે આપને ગઈ કાલે ખરું-ખોટું જે સંભળાવેલું એ બદલ...’

કબીરજી હસ્યા... ‘અરે ! આવું છે ! મને શું ખબર ? ગઈ કાલે તમે આવેલા. કંઈક બોલતાય હતા. પણ મેં તો માનેલું કે તમે રામ-રામ ઉચ્ચારતા હશો... મારે ત્યાં આવેલ કોઈ પણ ભાવક રામ-નામને જ ઉચ્ચારે ને !’

અહીં ખ્યાલ આવે છે કબીરજીની પ્રભુવાસિતાની. કેટલા એ પ્રભુવાસી છે, કે નિમિત્તોની દુનિયાથી તેઓ બિલકુલ અસ્પૃષ્ટ હતા..

પ્રભુવાસિતા એટલે જ મનને વશ કરવાનો મહામન્ત્ર.

સુરદાસજીએ કાવ્યાત્મક રીતે આ વાતને મૂકી છે : ‘મેરો મન અનત કહાં ઊડ જાવે ?’ મારું મન, પ્રભુ ! બીજે ક્યાં ઊડીને જાય ? સરસ ઉપમા આપી છે : ‘જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી, ફિર જહાજ પે આયે...’ વહાણમાં પહેલા કબૂતરોને રખાતા. વહાણ દિશાભ્રષ્ટ થયું, ચારે બાજુ મહાસાગર... હવે...? બેટ કઈ બાજુ હશે ? એ વખતે કબૂતરોને છોડવામાં આવતા. જો દૂર દૂર, કોઈ પણ દિશામાં, ઊંચેથી બેટ દેખાય

તો, કબૂતરો બેટમાં ઝાડ પર રહી જાય અને કબૂતરોની દિશાનું અનુસંધાન કરી વહાણનો કપ્તાન વહાણને એ બાજુ લઈ જાય...પણ જો એકે બાજુ બેટ કે જમીન ન દેખાય તો...? તો કબૂતરો ફરી વહાણ પર આવે... સુરદાસજી કહે છે કે પ્રભુ ! એ જ રીતે, બીજો કોઈ આશ્રય ન હોવાથી મારું મન તારામાં જ સ્થિર થાય છે.

‘મન એ આશ્રવ ગેહો...’મન છે આશ્રવનું ઘર. હર પળે પરમાં/ વિભાવમાં એ જાય... પરિણામ : આશ્રવ... કર્મોનું આગમન. આત્મ-સપાટી પર કર્મોનું ચોટવું...

આદતને વશ આપણે કેવા પરમાં જતાં રહીએ છીએ, એનું આ નાનકડું ઉદાહરણ : આપણે પુસ્તક વાંચીએ છીએ, આંખો એ તરફ સ્થિર થયેલી છે. અચાનક પદરવ સંભળાય છે. શક્ય છે કે કોઈ બાજુમાંથી પસાર થનાર (બાય-પાસર) હોય, તેને આપણું કાંઈ કામ પણ ન હોય... પરંતુ આદત-વશ આપણી આંખો ઊંચકાય છે. પેલી વ્યક્તિ બાજુમાંથી પસાર થઈ જાય છે...

આવું એકાદવાર નહિ, અનેકવાર બને છે.

આને માટે જોઈશે વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ. પતંજલિ ઋષિ કહે છે: અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા ચિત્તવૃત્તિઓ-પરભણી જઈ રહેલ ચિત્ત-વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી શકાય છે.

વૈરાગ્ય દ્વારા થશે પર પ્રત્યેની અનાસ્થા, એક તીવ્ર અનાસ્થા. શો અર્થ વિભાવમાં જવાનો ? શું મળે એથી ?

અને એ પછી થશે સ્વભણી જવાનો આયાસ. અભ્યાસ....

એ અભ્યાસ માટેનું મઝાનું સૂત્ર : ‘મમતાને તો ઋષિ મનથી રે, ટાળો

યતિવર તેહો'. મમત્વને - મારાપણાની પરને વિષે જે બુદ્ધિ છે, તેને-દૂર કરો.

મમત્વ નહિ હોય ક્યારે ? 'હું' ની સાચી સમજણ હશે ત્યારે...
એટલે ખોટો 'હું' ભાવ, અહંકાર જશે અને મમત્વ પણ જશે.

મમત્વનો અભાવ તે નિર્લેપતા... લેપદશા જ મનની ભીતર ન
હોય-કર્મ ચીપકે શી રીતે ?

કવિવર ટાગોરે તેમની પત્ની પરના પત્રમાં લખેલું : આજે મને
વીંછી કરડ્યો છે. સખત વેદના છે, છતાં હું આ વેદનાને બાજુમાં ઉભેલા
ડૉક્ટરની જેમ, એક ત્રીજી વ્યક્તિ તરીકે, મારામાંથી દૂર નીકળી જઈને
જોઉં છું.

દેહ પ્રત્યેની આ કેવી નિર્લેપતા !

‘લાઈફ આફ્ટર લાઈફ’ માં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે.

એક બહેનને ઓપરેશન થિયેટરમાં લઈ જવાયા છે. એનેસ્થેસિયા
અપાઈ ગયો. ઓપરેશન ચાલુ છે. અચાનક બહેનને લાગ્યું કે પોતે
ઓપરેશન થિયેટરની છત પાસે પહોંચીને પોતાના શરીરની ચીરફાડ જોઈ
રહ્યાં છે. થોડોક જ સમય આમ વીત્યો. ફરી શરીરમાં આવી જવાયું...

વેદના સમુદ્ઘાત વખતે આવું બની શકે. પણ સાધનાના સન્દર્ભમાં
આ ઘટનાનું મોહક પાસું છે, પોતાના શરીરથી વેગળી પોતાની જાતને
અનુભવવી તે.

મનમાંથી મમત્વ ગયું, મન નિર્લેપ બન્યું, તો એ જ મન તારક બની
શકે. ક્યારેક જે મારક હતું, આજ એ તારક બન્યું છે. ‘મન એ તારશે રે’.
મન સ્થિર યતિવર ! તેહો..’ મન સ્થિર બન્યું છે માટે એ મન છે તારક.

આને આપણે પારદર્શી મન કહી શકીએ. કચરો-રાગ-દ્વેષનો-નીચે બેસી ગયો, મન સ્વચ્છ લાગે છે હવે.

મહાત્મા બુદ્ધ એક વાર વિહારમાં હતા. એક વહોળા પાસે થઈને તેઓ પસાર થયા. વહોળામાંથી હમણાં જ કોઈ ગાડું પસાર થયેલું, જેથી વહોળાનું પાણી ડહોળાઈ ગયેલું.

થોડે દૂર, એક વૃક્ષ નીચે, અર્ધો કલાક વિશ્રાન્તિ લઈ બુદ્ધે પટ્ટશિષ્ય આનંદને કહ્યું : ‘પેલા વહોળામાંથી થોડુંક પાણી લઈ આવ.’

આનંદે ડહોળું પાણી જોયેલું. મોઢામાં ન પેસે તેવું. વિચાર થયો કે આ પાણી કયા ઉપયોગમાં આવશે ? પણ ગુરુની આજ્ઞા... એ જાય છે. એની નવાઈ વચ્ચે, પાણી એકદમ સ્વચ્છ હોય છે.

પાણી લઈને આવ્યો આનંદ. ચહેરા પર વિસ્મય છે. બુદ્ધ કહે છે : ‘ખ્યાલ આવ્યો, આનંદ ? ગાડું પસાર થયેલું માટે પાણી ડહોળાયેલું, પણ થોડીક ક્ષણો વીતતાં કચરો નીચે બેસી ગયો. પાણી સ્વચ્છ બની ગયું.’

બુદ્ધ પોતાની વાતને આગળ વધારે છે : એ જ રીતે ઘટના ક્યારેક સાધકના મનને ખળભળાવી નાખે; પણ એ ખળભળાટ ૨-૪ મિનિટ માટે જ હોઈ શકે. સાધક વિભાવો પર તરત જ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે.

દુષ્ટ તુરંગમ ચિત્ત તે કહ્યું રે,

સો મોહ નૃપતિ પ્રધાન;

આર્ત રૌદ્રનું ક્ષેત્ર એ રે,

રોકતું જ્ઞાન નિધાન...૨

એક પારદર્શી મન. એક અપારદર્શી મન.

મન પારદર્શી, સ્વચ્છ કઈ રીતે બને છે તેની મઝાની વાત મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે પરમતારક શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની સ્તવનામાં આલેખી છે :

‘મન ઘરમાં ધરિયા ઘર શોભા, દેખત નિત્ય રહેશો થિર થોભા;
મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે, યોગી ભાખે અનુભવ જુગતે..’

મનના ઘરમાં પરમાત્માને લાવવામાં આવ્યા ને મનઘરની શોભા
એટલી તો વધી ગઈ કે પ્રભુ પણ ત્યાં સ્થિર થઈને રહેવાનું સ્વીકારી લે..
‘અરે, પણ પ્રભુ તો મોક્ષમાં, વૈકુંઠમાં રહે ; બીજે ક્યાંથી રહી શકે?
ભક્તનો જવાબ મળાનો છે : ‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે...’ અકુંઠિત
ભક્તિ તે જ મોક્ષ.

ભક્તિની એ અકુંઠિતતાને સ્પષ્ટ કરતાં એમણે કહ્યું : ‘ક્લેશે વાસિત
મન સંસાર, ક્લેશ રહિત મન તે ભવપાર...’ મનમાંથી રાગ, દ્વેષ અહમ્નું
હટી જવું તે જ મોક્ષ.

આવું, પારદર્શી મન નથી હોતું ત્યારે... ? ‘દુષ્ટ તુરંગમ ચિત્ત તે
કહ્યું રે, સો મોહનૃપતિ પ્રધાન...’ મોહયુક્ત મન દુઃશિક્ષિત અશ્વ જેવું હોય
છે. આવો ઘોડો અસવારના કબજામાં નથી રહેતો. મનનું પણ આવું જ છે
ને ? મન-અપારદર્શી મન સામાન્ય માનવીના કાબૂમાં નથી હોતું.

આ મન શું કરે છે ? આર્તધ્યાન અને રોદ્રધ્યાન થાય છે તેના દ્વારા.

ઈષ્ટ વ્યક્તિ કે પદાર્થનો વિયોગ થશે કે અનિષ્ટ પદાર્થ કે વ્યક્તિનો
સંયોગ થશે; સામાન્ય વ્યક્તિ ઈચ્છશે કે એ ન થાય.

સાધક માટે-પારદર્શી મનના સ્વામી માટે, આ આર્તધ્યાન નથી. જે
સમયે જે ઘટના બને છે, તેનો એ સ્વીકાર કરી લે છે....

રૌદ્રધ્યાન પણ અજ્ઞાન-સ્વરૂપ છે. રોકતું જ્ઞાન નિધાન...’ આર્ત
અને રૌદ્રધ્યાન સાચી સમજને રોકી દે છે. પરિણામે ... પીડા જ પીડા.

કોઈ વ્યક્તિએ પોતાનું ખરાબ કર્યું છે એમ માની (હકીકતમાં

પોતાના કર્મે જ આ સ્થિતિ સર્જી છે) એ વ્યક્તિ પેલી વ્યક્તિ માટે ખરાબ વિચારો કરશે... એ કેમ મરી જાય ? એનું બૂરું કેમ થાય વગેરે વિચારશે.

સાધકના ચિત્તમાં આવા વિચારનો પ્રવેશ જ નથી. કોઈ પણ વ્યક્તિએ પોતાનું કશું જ ખરાબ નથી કર્યું, ત્યારે એ વ્યક્તિ માટે ખરાબ વિચાર કેમ આવશે ?

ગુપ્તિ પ્રથમ એ સાધુને રે,
ધર્મ શુક્લનો રે કન્દ;
વસ્તુ ધર્મ ચિન્તન રમ્યા રે,
સાધે પૂર્ણાનન્દ રે....૩

મનોગુપ્તિ એ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું મૂળ છે.

શી રીતે ?

મનને સતત પરમાં જ, વિભાવમાં જ રહેવાની ટેવ પડેલી છે. એ મનને પરમનિષ્ઠ બનાવવું છે.

એ માટે જરૂરી છે વિચાર નિયંત્રણ.

શુભ વિચાર આવી રહ્યા છે : આવવા દો. જે ક્ષણે શુભમાંથી વિચાર અશુભમાં બદલાઈ જાય; એમને રોકી દેવા છે.

ઠંડી હવા આવતી હોય, ઘરમાં રહેનાર માણસ બારીને ખુલ્લી રાખે....પણ જેઠ મહિને, બપોરે ગરમગરમ લૂ આવતી હોય ત્યારે એ બારી બંધ કરી દે.

સાધક શુભ વિચારને આવવા દેશે. પણ જે ક્ષણે અશુભ વિચારો આવવા શરૂ થયા : એ વિચારોનાં દ્વારને બંધ કરી દે.

મનોગુપ્તિનો અર્થ અશુભ વિચારોને આવતાં રોકવા એ પણ છે. અને આ સન્દર્ભમાં ઉપરોક્ત કડી આવી છે : ‘ગુપ્તિ પ્રથમ એ સાધુને રે,

ધર્મ શુક્લનો રે કન્દ'. ધર્મ ધ્યાન કે શુક્લ ધ્યાન (ના પ્રથમ પાયા)માં જવું છે; વિચારો ન તો અશુભ ચાલશે; ન વિષયથી ફંટાતા હોય તો ચાલશે. સ્વાધ્યાય વખતે ન ભક્તિના વિચારો ચાલે કે ન મન્દિરમાં અન્ય ક્રિયાના વિચારો ચાલે. અહીં જોઈશે વિચારનિયંત્રણ. તમને અનુકૂળ વિચારો હોય તો આવવા દો. નહિતર અટકાવી દો.

‘ગુપ્તિ પ્રથમ એ સાધુને રે, ધર્મ શુક્લનો રે કન્દ..’ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં જવાનો સ્રોત બની રહે મનોગુપ્તિ.

મનોગુપ્તિનો બીજો અર્થ છે : શુદ્ધમાં સ્થિર થવું. એના પર પ્રકાશ ફેંકતી આ પંક્તિ : ‘વસ્તુ ધર્મ ચિન્તન રમ્યા રે, સાધે પૂર્ણાનન્દ...’

વસ્તુધર્મનું ચિન્તન, સ્વભાવાનુપ્રેક્ષા. સ્વાધ્યાયનો એક પ્રકાર છે અનુપ્રેક્ષા. સ્વભાવની જ હવે અનુપ્રેક્ષા, પોતાના ગુણોની અનુપ્રેક્ષા.

આ અનુપ્રેક્ષા ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ છે અનુપ્રેક્ષા-શુભ વિચાર ગાઢ બનશે અને શુદ્ધમાં-સ્વરૂપસ્થિતિમાં એ ફેરવાશે.

‘સાધે પૂર્ણાનન્દ...’ આ ધ્યાન શું કરશે ? પૂર્ણ આનન્દ આપશે.

વસ્તુ ધર્મ ચિન્તન રમ્યા રે...’યાદ આવે જ્ઞાનસાર : મન્યતે યો જગત્ તત્ત્વં સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ...જગતને વાસ્તવિક રૂપે જે જાણી શકે તે મુનિ. પર્યાયોમાં ચાલી રહેલ ઉત્પત્તિ અને નાશને જોનારને એ પર્યાયો પર-એ પદાર્થો પર રાગ કેમ થઈ શકે ?

તમે જુઓ છો; ને તમારા જોતાં જોતાં જ જે ન-હતું થઈ જાય છે; તમને એના પર રાગ કેમ થઈ શકે ? આખરે રાગની પણ કોઈ આધારશિલા તો જોઈએને !

જડનો રાગ વિશીર્ણ થાય અને દૃષ્ટિ આત્મ તત્ત્વ પર-આત્મગુણો પર સ્થિર થાય. અને સાધક આત્મગુણોમાં રૂબે છે. ‘સાધે પૂર્ણાનન્દ’. હવે છે પૂર્ણ આનન્દ.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજની સ્તવના-પંક્તિ યાદ આવે :
‘પૂરન મન પૂરન સબ દિસે, નહિ દુવિધા કો લાગ; પાંઉં ચલત પનહી જો પહેરે, તસ નવિ કંટક લાગ...’ પ્રભુ જોડે સંબંધ બંધાઈ જવાથી (મેરે પ્રભુ સું પ્રગટયો પૂરન રાગ...) હવે મનમાં કંઈ અધૂરપ લાગતી નથી. કોઈ પણ પદાર્થ કે વ્યક્તિ હવે ખરાબ લાગતા નથી, બધું છે મજાનું- મજાનું. ‘પાંઉં ચલત પનહી....’ જોડાં પહેરી લીધા; હવે કાંટા ક્યાં વાગવાના ? પ્રભુનું તત્ત્વજ્ઞાન મળી ગયું; હવે પીડા ક્યાં ?

યોગ તે પુદ્ગલ જોગ છે રે,
બાંધે અભિનવ કર્મ;
યોગ વર્તના કંપના,
નવિ એ આતમધર્મ.....૪

મનોયોગ...અહીં યોગનો અર્થ જોડાણ છે. પણ કોની સાથે જોડાવાનું છે અહીં ? મનો વર્ગણાના પુદ્ગલો સાથે જોડાવાનું છે.

તમે જેને ચિંતન કહો છો, તે શું છે ? (જો એ પ્રભુના શબ્દો કે પ્રભુના તત્ત્વજ્ઞાનને આધારે ન ચાલતું હોય તો.) વિચારોના પુદ્ગલો કો’કે છોડેલા...તમે એમને પકડ્યા અને પછી કહો છો: મારું આ સૂક્ષ્મ ચિંતન. ધૂળ ચિંતન! કો’કના વિચારો. તમે પકડ્યા, છોડ્યા અને કહો છો : મારા વિચારો!

પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજના શબ્દો યાદ આવે : ‘ જડ ચલ પુદ્ગલ એંઠનો, ન ઘટે તુજને ભોગ હો !’ મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો હોય કે ભાષાવર્ગણા આદિના પુદ્ગલો.. એ છે એંઠ. અનેક લોકોએ વાપરી વાપરીને છોડેલા એ પુદ્ગલો ... એ જડ પણ છે; ચંચળ પણ છે; એનો ભોગ તને ઘટતો નથી.....

હા, અનુપ્રેક્ષા-ચિન્તન પણ શાસ્ત્ર-વચનોથી થયેલ હોય તો એ સમ્યક્ છે. એ ચિન્તન અધ્યાત્મયોગની ભૂમિકાનું થશે.

સીધો અર્થ એ થયો કે પ્રભુનાં વચનો સામે ન હોય ત્યારે તમને વિચારવાનો અધિકાર ન હોઈ શકે.

તમારું ચિન્તન શાસ્ત્રવચનાધારિત જ જોઈએ. અને ત્યારે જ એ ચિન્તન મૈત્રી આદિથી વાસિત થશે... પ્રભુનાં વચનોનું બળ આ રીતે તમે અનુભવશો.

‘યોગ તે પુદ્ગલ જોગ છે રે, બાંધે અભિનવ કર્મ... પુદ્ગલો સાથેનું જોડાણ આશ્રવમાં પરિણમશે.

એટલે, પુદ્ગલો સાથેનું જોડાણ છે કંપન. અને જ્યાં કંપન છે, અસ્થિરતા છે, ત્યાં આત્મધર્મ કેવો ?

શુભાશુભ કર્મોનું આગમન અને એ કર્મોની અધીનતા આત્મતત્ત્વના સ્થિર સામ્રાજ્યને ક્ષતવિક્ષત કરી નાખે છે.

વિચારો છે કમ્પન અને એની સામે ગુણોમાં સ્વનું નિમજ્જન એ છે સ્થિરતા.

છુટપુટ, અનિયંત્રિત વિચારોની આ વાત છે. એક સૂક્ષ્મ વિષય પર ચિન્તન એક ધારાથી વહ્યા કરે અને એ ચિન્તન સ્વગુણના આસ્વાદન ભણી વહેતું હોય છે, ત્યારે એ ચિન્તન ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ રૂપે છે; ધ્યાનના કારણ રૂપે છે અને એ સન્દર્ભમાં એવા ચિન્તનને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે.

રાગ-દ્વેષ જેના મૂળમાં છે એવા વિચારો એ છે કંપન.... ધ્રુજારી. .. અને રાગ-દ્વેષ-અહમ્ની ધરીને શિથિલ કરનારી વિચાર શ્રેણી છે ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ. ત્યાં છે સ્થિરતા. સ્વભાવની સુગંધથી સભર એ ક્ષણો.. એ સુગંધ વગરની ક્ષણો તે આત્મધર્મ નથી. ‘નવિ એ આતમધર્મ’. સમાધિ તન્ત્રનો

એક શ્લોક આ સન્દર્ભમાં સ્મરણીય છે : સ્વબુદ્ધ્યા યાવદ્ ગૃહ્ણીયાત્
કાયવાક્ચેતસાં ત્રયમ્ । સંસારસ્તાવદેતેષાં ભેદાભ્યાસે તુ નિવૃત્તિઃ ॥ મન,
વચન, કાયાના યોગોને આત્મબુદ્ધિ વડે લેવાય ત્યાં સુધી સંસાર..એ યોગો
સાથે ભેદાભ્યાસ થતાં જ મોક્ષ.

વીર્ય ચપલ પરસંગમી,
એહ ન સાધક પક્ષ;
જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે,
વરતાવે મુનિ દક્ષ....૫

વિનોબાજીએ એક વાર કહેલું : પાણી એ જ છે; પણ એ શેરડીના
ખેતર ભણી જાય તો શેરડીની મિઠાસ ને એ વધારે છે. અને રાઈના ખેતર
ભણી પાણી જાય તો રાઈની તિખાશને એ જ પાણી વધારે છે.

પાણી એક જ : ખેડૂત એને કઈ દિશા ભણી લઈ જાય છે, એ
પર ફળ આધારિત છે.

આ જ વાત વીર્યની, આંતર શક્તિની છે. અનંત જન્મો સુધી શક્તિનો
પ્રવાહ વિભાવ ભણી વહ્યો : હવે એને સ્વભાવ ભણી વહેવા દેવો છે.

‘વીર્ય ચપલ પરસંગમી રે, એહ ન સાધક પક્ષ..’ સાધક સફાળો
ચોંકી ઊઠે છે. મારી આત્મશક્તિ અને એ પર ભણી જાય ? ના, એ ન
ચાલી શકે.

વિચારવાની શક્તિ કે બોલવાની શક્તિ કે કશું કરવાની શક્તિ;
વિભાવો ભણી હવે ન જ વહે : આ સાધકનો નિર્ધાર થશે.

ન શક્તિ જોઈએ ચપળ, ન શક્તિ જોઈએ પર ભણી વહેનારી.

સુભાષચન્દ્ર બોઝને ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાંથી પસાર
થવાનું છે. બધી કસોટીઓ કરનાર પરીક્ષકે અચાનક પોતાની આંગળીમાંથી

વીંટી કાઢી અને સુભાષચન્દ્ર સામે ધરી તેણે પૂછ્યું : મિસ્ટર બોઝ, તમે આમાંથી-આ વીંટીમાંથી પસાર થઈ શકો ?

એક જ ક્ષણ, આ ક્ષણે જો વિચાર સૂઝ્યો તો બરોબર...સુભાષચન્દ્રે તરત જ એક ચબરખી પર પોતાનું નામ લખી તેને વીંટીમાંથી પસાર કરી દીધી...

બુદ્ધિ સુન્દર... પણ એ ઈન્ડિયન સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા પસાર કરવા માટે. આપણી પાસે જોઈશે બુદ્ધિ ભવભ્રમણાને પેલે પાર જવા માટે.

શ્રદ્ધા પૂર્વકની બુદ્ધિમાં-મેધામાં આ તાકાત છે. એટલે જ ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સ્તોત્રમાં શ્રદ્ધા પછી મેધા આ રીતે ક્રમ આપ્યો છે. (સદ્ધાએ મેહાએ...)

એવી બુદ્ધિ-મેધા જે પ્રભુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધાથી સભર છે અને શ્રદ્ધામાં-પ્રભુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધામાં આ બળ છે.

આ મેધા શું કરે છે ?

‘જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ.’

આ જ છે મુનિની દક્ષતા, હોંશિયારી; કે જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પુષ્ટ કરનારી હોય છે.

મુનિ સતત એ જોયા કરે કે પોતાની રત્નત્રયીની આરાધના પુષ્ટ કયા કારણોથી બને ?

સ્વાધ્યાય આદિમાં વિઘાત થાય એવું મકાન પણ મુનિને ન ચાલે.

‘મુનિ દક્ષ’. એક દક્ષતા છે, સાધનાના સન્દર્ભમાં. એક દક્ષતા છે

ભક્તિયોગના સન્દર્ભમાં. પાછળની દક્ષતા પ્રત્યે ઈશારો કર્યો છે પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સ્તવનામાં. ‘ઋષભ જિણંદ સું પ્રીતડી, કિમ કીજે હો કહો ચતુર વિચાર...’

પ્રભુની સાથે પ્રીત કેમ બંધાય એનો વિચાર કર્યા કરે તે ચતુર, તે દક્ષ.

‘જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ.’ આપણા પ્રાચીન આચાર ગ્રંથોમાં જે સિદ્ધાન્તો દર્શાવાયા છે, એમને જોતાં ઓવારી જવાય કે એક એક નાનકડું સૂત્ર કેવી રીતે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પુષ્ટિ કરે છે.

પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રનું એક નાનકડું સૂત્રખંડ યાદ આવે; ‘एत्थ अगुत्ते अणाणाए...’ સાધક-સંયમી જો ગુપ્તિબાહ્ય છે તો તે આજ્ઞા બાહ્ય છે. નાનકડું સૂત્રખંડ : ત્રણ જ શબ્દનું. ભીતરથી હયમચાવી નાખે તેવું : ‘પ્રભુ મને પોતાની આજ્ઞાથી બહાર કરી કાઢશે ! ના, ના. એ તો મને પાલવે જ કેમ. હું ગુપ્તિઓથી યુક્ત હોઉં જ.’

સવિકલ્પ ગુણ સાધના રે,
ધ્યાનીને ન સુહાય;
નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે,
આત્માનન્દી થાય રે....૬

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ સાડાત્રણસો ગાથાના સ્તવનમાં કહે છે : છટું ગુણઠાણું ભવઅડવી ઉલ્લંઘન જિણે લહિયું; તસ સોભાગ સકળ મુખ એકે, કિમ કરી જાયે કહિયું રે...

છટું ગુણઠાણું મળ્યું : ભવ અટવીને પેલે પાર... હવે જલ્દી જલ્દી પ્રમત્ત સંયમ, રત્નત્રયીની આરાધના. પણ ધ્યાનમાં આગળ ગયેલ સાધકને સાધનાની આ ભૂમિકાથીય ઉપર છલાંગવું છે.

અહીં ગુણસાધના છે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની સાધના છે. પરંતુ, મોહનીયની હાજરી હોઈને, વિકલ્પો પડેલા છે. ભલે સૂક્ષ્મ પણ વિકલ્પદશા છે ને ! ધ્યાની નિર્વિકલ્પક અનુભવને આસ્વાદવા ઈચ્છે છે.

પરમ પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજે પરમ તારક શ્રી અરનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહ્યું છે : ‘દર્શન જ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ રૂપ અનેક રે; નિર્વિકલ્પ રસ પીજિયે. શુદ્ધ નિરંજન એક રે....’

ક્ષાયોપશમિક ભાવની રત્નત્રયી, ભેદ રત્નત્રયી. વિકલ્પો પૃષ્ઠભૂમાં હોવાને કારણે અહીં જે અનુભવ થાય છે, તે હવે પછી યથાખ્યાત ચારિત્રમાં થનાર અનુભવ જેટલો બળુકો નથી હોતો.

અહીં શુભ ઉપયોગની તીવ્રતા, મન્દતા આદિ ચાલ્યા કરે છે; પરિણામે અનુભવમાં પણ તારતમ્ય આવ્યા કરે છે. ‘અલખ રૂપ અનેક રે...’ અલક્ષ્ય, આત્માના ભિન્ન ભિન્ન અનુભવોની આધાર શિલા પર, ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપાન્તરો અહીં મળે છે.

યથાખ્યાત ચારિત્રમાં-મોહનીય ન હોઈને-વિકલ્પો ન હોવાથી નિર્વિકલ્પ અનુભવ મળે છે. એમાં એકવિધતા રહેશે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમ તારક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે : ‘મિશ્રભાવે અ છે ત્રિગુણની ભિન્નતા, ત્રિગુણ એકત્વ તુજ ચરણ આયે...’

મિશ્ર ભાવ-ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં રત્નત્રયીની ભેદાવસ્થા અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાં રત્નત્રયીની અભેદાવસ્થા મળે છે.

‘નિર્વિકલ્પ અનુભવ રસી રે, આત્માનન્દી થાય...’ નિર્વિકલ્પ અનુભવ આત્માનન્દ રૂપ છે.

નિર્વિકલ્પ અનુભવ પ્રત્યે દૃષ્ટિ પડી. લક્ષ્ય તરીકે એ મુકામને સ્વીકાર્યું. હવે છદ્દે સાતમે ગુણઠાણે રહેલો સાધક પણ વિકલ્પહીનતા માટે આયાસ કરશે.

વિકલ્પો સાથેની આત્મીયતાને, સાંઠગાંઠને એ દૂર કરશે. અને એમ, નિર્વિકલ્પ-અનુભવ પ્રત્યેનો રસ આત્માનન્દમાં રૂપાન્તરિત થશે.

રત્નત્રયીની ભેદના રે,
એહ સમલ વ્યવહારો;
ત્રિગુણ વીર્ય એકત્વતા રે,
નિર્મળ આતમચારો...૭

‘નિર્મળ આતમચારો..’યાદ આવે ‘જ્ઞાનસાર’નું આત્મચરણ પદ. હૃદયને ઝકઝોરનારું એ સૂક્ત છે : ચારિત્રમાત્મચરણાદ, જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ । આત્મચરણ તે જ ચારિત્ર, તે જ જ્ઞાન અને તે જ દર્શન.

આત્મચરણ. સ્વભાવ યાત્રા. સ્વગુણોમાં વિહરવાનું.

‘ત્રિગુણ વીર્ય એકત્વતા’ પદ દ્વારા અહીં જે અભેદ રત્નત્રયીની વ્યાખ્યા કરી છે, તેને જ્ઞાનસારે આ શ્લોકથી સમજાવેલ છે: ‘આત્માત્મન્યેવ ચક્ષુર્દ્ધં, જાનાત્યાત્માનમાત્મના । સેયં રત્નત્રયે જ્ઞપ્તિરુચ્ચાચારૈકતા મુનેઃ ॥’

આત્મા આત્મા વડે આત્માને વિષે આત્માને જાણે(અનુભવે) આ જ્ઞાનસારની અભેદ રત્નત્રયી છે. (ત્રિગુણ એટલે રત્નત્રયી, અને વત્તા વીર્ય. આ ચારેની અભેદાવસ્થાને અભેદ રત્નત્રયી કહેવાય છે.)

સાધક તરીકે રહેલ આત્મા શુદ્ધ આત્મદશાને જાણે. કઈ રીતે ? આત્મા વડે. અહીં આત્મગુણ તરીકે સ્વાધ્યાય લેવાનો. સતત અનુપ્રેક્ષણ આદિથી આત્મમયતાની દિશામાં જવાશે. બીજું શું કરવાનું ? આત્મનિ.

આત્મભાવને વિષે રહેવાનું. ધ્યાનમાં રહેવાનું. એ અનુભવ દેહાધ્યાસ આદિથી સાધકને બહુ જ ઊંચે લઈ જશે.

અભેદ રત્નત્રયીનું હૃદયંગમ સ્વરૂપ પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં આપેલું છે.

શુભ અશુભ ભાવ અવભાસ તહકીકતા,
શુભ અશુભ ભાવ પ્રભુ તિહાં ન કીધું;
શુદ્ધ પરિણામતા વીર્ય કર્તા થઈ,
પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું.....૮

પરમાત્માએ શુભ (પ્રશસ્ત) અને અશુભ ભાવોનો નિશ્ચય (તહકીક) કર્યો. (આ પ્રભુનું જ્ઞાન અને દર્શન,) પણ તે શુભ-અશુભ ભાવોમાં રાગદ્વેષ રહિત થઈ શુદ્ધ ભાવમાં પ્રભુએ પરિણતિ કરી. (આ છે પ્રભુનું ચારિત્ર) અને પ્રભુ વીર્યબળે સ્વપરિણતિના કર્તા થયા. (આ પ્રભુનું વીર્ય.)

શુદ્ધ પરિણતિ રૂપ વીર્યનું સ્વરૂપ કેવું ?

મજાની પંક્તિ આવી છે : ‘પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું.’ પ્રભુ પાસે ન તો રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાન રૂપ વિભાવોનું કર્તૃત્વ છે કે ન તો સાધનાનું કર્તૃત્વ છે. ત્યાં છે પરમ અક્રિયતા.

‘રત્નત્રયીની ભેદના રે, એહ સમલ વ્યવહાર; ત્રિગુણ વીર્ય એકત્વતા રે, નિર્મલ આતમ ચારો...’

ભેદ રત્નત્રયી એ સમલ સાધના છે. વિકલ્પોની પૃષ્ઠભૂ હોવાના કારણે. જ્યારે અભેદ રત્નત્રયી એ નિર્મળ આત્મચરણ છે.

શુક્લધ્યાન શ્રુતાલંબના રે,
એ પણ સાધન દાવ;

વસ્તુ ધર્મે ઉત્સર્ગ મેં રે,
ગુણ ગુણી એક સ્વભાવો.....૮

યોગશાસ્ત્રના ૧૨મા પ્રકાશમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે
મનોજયની વિધિ બતાવી છે.

औदासीन्यपरायणवृत्तिः, किञ्चिदपि चिन्तयेन्नैव ।
यत्सङ्कल्पाकुलितं, चित्तं नासादयेत्स्वैर्यम् ॥ ૨૦ ॥

ઉદાસીનતામાં ડૂબેલ સાધક કંઈ પણ વિચારે નહિ; કેમકે સંકલ્પોથી
વ્યાકુળ થયેલું મન સ્થિરતાને પામતું નથી.

यावत्प्रयत्नलेशो, यावत्सङ्कल्पकल्पना कापि ।
तावन्न लयस्यापि प्राप्तिस्तत्त्वस्य का तु कथा ॥ ૨૧ ॥

જ્યાં સુધી થોડો પણ પ્રયત્ન છે અને જ્યાં સુધી સંકલ્પની કોઈ
પણ કલ્પના હોય ત્યાં સુધી (મનનો) લય જ થતો નથી, તો પછી
તત્ત્વપ્રાપ્તિની તો વાત જ શી ?

यदिदं तदिति न वक्तुं, साक्षाद् गुरुणापि हन्त शक्येत ।
औदासीन्यपरस्य, प्रकाशते तत् स्वयं तत्त्वम् ॥ ૨૨ ॥

જે પરમ તત્ત્વ છે તે આ છે એમ સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિથી પણ કહી
શકાય નહિ; તે તત્ત્વ ઉદાસીનવૃત્તિવાળા યોગીને સ્વયં પ્રકાશે છે.

औदासीन्यनिमग्नः, प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा ।
भावितपरमानन्दः, क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥ ૩૪ ॥

મનોજયની વિધિ: ઉદાસીનતામાં ડૂબેલ, પ્રયત્નો વગરનો અને
પરમાનન્દથી ભાવિત આત્મા કોઈ ઠેકાણે મનને જોડતો નથી.

करणानि नाधितिष्ठन्त्युपेक्षितं चित्तमात्मना जातु ।
ग्राह्ये ततो निजनिजे, करणान्यपि न प्रवर्तन्ते ॥ ૩૫ ॥

આત્મા વડે ઉપેક્ષા કરાયેલું મન ઇન્દ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી અને તેથી ઇન્દ્રિયો પોત-પોતાના વિષયમાં પ્રવર્તતી નથી.

નાત્મા પ્રેરયતિ મનો, ન મનઃ પ્રેરયતિ બહિઃ કરણાનિ ।

ઉભયભ્રષ્ટં તર્હિ સ્વયમેવ વિનાશમાપ્નોતિ ॥ ૩૬ ॥

જ્યારે આત્મા મનને પ્રેરતો નથી અને મન ઇન્દ્રિયોને પ્રેરતું નથી ત્યારે ઉભયથી (આત્મા અને ઇન્દ્રિયોથી) ભ્રષ્ટ થયેલું મન પોતાની મેળે જ નાશ પામે છે.

નષ્ટે મનસિ સમન્તાત્, સકલે વિલયં ચ સર્વતો યાતે ।

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં, નિર્વાતસ્થાયિદીપ ઇવ ॥ ૩૭ ॥

મનનો નાશ થયે છે, સંપૂર્ણ વિલય થયે છે, વાયુરહિત સ્થાનમાં દીપક જલે છે તેમ નિષ્કલ તત્ત્વ (પરમ તત્ત્વ) ભીતર ઉદિત થાય છે.

વિશિષ્ટમિવ પ્લુષ્ટમિવોઙ્ઘીનમિવ પ્રલીનમિવ કાયમ્ ।

અમનસ્કોદયસમયે, યોગી જાનાત્યસત્કલ્પમ્ ॥ ૪૩ ॥

મનોવિલય થયે છે (અમનસ્કતા મળ્યે છે), યોગીને પોતાનું શરીર વિખરાઈ ગયું હોય તેવું, બળી ગયું હોય તેવું, ઊડી ગયું હોય તેવું અથવા વિલીન થયું હોય તેવું-ન હોય તેવું-લાગે છે.

યો જાગ્રદવસ્થાયાં સ્વસ્થઃ, સુપ્ત ઇવ તિષ્ઠતિ લયસ્થઃ ।

શ્વાસોચ્છ્વાસવિહીનઃ સ હીયતે ન ખલુ મુક્તિજુષઃ ॥ ૪૮ ॥

જે યોગી જાગૃત અવસ્થામાં પણ ધ્યાનમાં રહ્યા થકા સૂતેલાની માફક સ્વસ્થ રહે છે, તે શ્વાસોચ્છ્વાસ રહિત થઈ સિદ્ધાત્માથી કંઈ ઊતરતો નથી.

ભવતિ ખલુ શૂન્યભાવઃ, સ્વપ્ને વિષયગ્રહશ્ચ જાગરણે ।

एतद् द्वितयमतीत्यानन्दमयमवस्थितं तत्त्वम् ॥ ૫૦ ॥

સ્વપ્નમાં નિશ્ચયે શૂન્યભાવ હોય છે અને જાગૃતિમાં ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં લીનતા હોય છે. આ બે અવસ્થાને ઉલ્લંઘીને (ધ્યાનવસ્થામાં/ ઉજાગરમાં) આનંદમય તત્ત્વ રહે છે.

મોક્ષોઽસ્તુ માઽસ્તુ યદિ વા, પરમાનન્દસ્તુ જાયતે સ ખલુ ।
યસ્મિન્ નિખિલસુખાનિ, પ્રતિભાસન્તે ન કિञ્ચિદિવ ॥ ૫૨ ॥

કદી મોક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ (કાલાન્તરે થાઓ), પરંતુ ધ્યાનથી પરમાનન્દ તો અનુભવીએ જ છીએ. કે જેમાં બીજાં સર્વ સુખો કંઈ હિસાબમાં નહિ એવા જણાય છે.

મનોવિજયની વાતો ઉપર આવી. મન ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં ન હોય કે પર વ્યક્તિઓ ને પર પદાર્થોમાં ન હોય.... મન હોય યા તો શુભ ભાવોમાં. યા તો શુદ્ધ દશામાં. આ છે મનોગુપ્તિ.

મઝાની કડી મનોગુપ્તિની સજ્જાયની આપણી સામે છે. પણ એમાં પ્રવેશવા માટે પ્રારંભમાં શુક્લધ્યાનના ચાર ભેદોને જાણી લઈએ.

(૧) પૃથક્ત્વ શ્રુત વિચાર, (૨) અપૃથક્ત્વ શ્રુત અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતી અને (૪) ઉચ્છિન્ન ક્રિયા અનિવૃત્તિ આ શુક્લ ધ્યાનના ચાર ભેદો છે.

પૃથક્ત્વ શ્રુત વિચાર (પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર) : આ ધ્યાનમાં પૃથક્-પૃથક્ રૂપથી શ્રુતનો વિચાર થાય છે. એટલે કે કોઈ એક દ્રવ્યમાં થતા ઉત્પત્તિ, વ્યય અને સ્થિરતા આદિ પર્યાયોનું ચિન્તન, ભિન્ન ભિન્ન નયાનુસારે, શ્રુતનો આધાર લઈને કરવું તે પૃથક્ત્વ શ્રુત (વિતર્ક) સવિચાર ધ્યાન છે.

આ ધ્યાનમાં અર્થ, વ્યંજન, (શબ્દ) અને યોગનું સંક્રમણ થયા કરે છે.

ધ્યાતા ક્યારેક તો અર્થનું ચિન્તન કરતાં કરતાં શબ્દોનું ચિન્તન કરવા લાગે છે. ક્યારેક શબ્દનું ચિન્તન કરતાં અર્થનું ચિન્તન કરવા લાગે છે. આ જ રીતે મનોયોગથી વચનયોગ કે કાયયોગમાં અને વચનયોગથી કાયયોગ કે મનોયોગમાં અને કાયયોગથી મનોયોગ કે વચનયોગમાં ધ્યાતા ફરે છે.

એકત્વ શ્રુત અવિચાર (પૃથક્ત્વ વિતર્ક અવિચાર) : એક પર્યાય પર શ્રુતાનુસારે ધ્યાન અહીં કરાય છે. અર્થ, શબ્દ કે યોગમાં પરાવર્તન અહીં હોતું નથી.

પહેલા ભેદમાં દ્રવ્ય તો એક જ છે, ધ્યેય તરીકે; પણ એના અનેક પર્યાયોમાં અને તે પણ શબ્દ-અર્થ-યોગના પરાવર્તન દ્વારા જઈ શકાય છે. જ્યારે આ ભેદમાં માત્ર એક પર્યાય છે અને તેમાં જ ઊંડે ઊંડે જવાનું છે.

સૂક્ષ્મક્રિયા-પ્રતિપાતી : સમુદ્ઘાતની ક્રિયા પછી યોગી બાદર કાયયોગનું અવલંબન લઈ બાદર મનોયોગ અને વચનયોગનો નિરોધ કરે છે. પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગનું અવલંબન લઈને બાદર કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. એ પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગનું અવલંબન લઈને સૂક્ષ્મ મનોયોગ તથા વચન યોગનો નિરોધ કરે છે. આ અવસ્થાઓમાં જે ધ્યાન કરાય છે તે સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતી શુક્લધ્યાન છે.

અહીં સૂક્ષ્મ કાયયોગની ક્રિયા અર્થાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ જ શેષ છે.

ઉચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતી (વ્યુપરત ક્રિયા નિવૃત્તિ) : આ ધ્યાનમાં ઉપર્યુક્ત ધ્યાનની બાકીની સૂક્ષ્મ ક્રિયાની પણ નિવૃત્તિ થાય છે. શૈલેશી અવસ્થામાં (ચૌદમે ગુણઠાણે) આ ધ્યાન હોય છે.

શુક્લધ્યાનના આલંબન રૂપે ક્ષમા, મૃદુતા, ઋજુતા અને મુક્તિ (અનાસક્તિ) મનાયેલ છે. ધ્યાનશતક (૬૯) કહે છે : અહ ચંતિ-મદદવ જ્વ-મુત્તીઓ જિણમયપ્પહાણાઓ । આલંબણાં જેહિં, સુક્ષ્મજ્ઞાણં સમારુહઃ ॥

આ પૃષ્ઠ ભૂમિકા પર હવે કડીને જોઈએ : ‘શુકલધ્યાન, શ્રુતાલંબના રે, એ પણ સાધન દાવ....’

આ પહેલાં કહેલું : ‘સવિકલ્પ ગુણસાધના, ધ્યાનીને ન સુહાય...’ ધ્યાનનિષ્ઠ સાધકને સવિકલ્પ ગુણ સાધનાથી આગળ વધવું છે.

અહીં આથી પણ એક ડગ આગળ ભરવાની વાત છે : ‘શુકલધ્યાન શ્રુતાલંબના રે, એ પણ સાધન દાવ....’ શુકલધ્યાનના પહેલા પાયામાં જે શ્રુતજ્ઞાનનું આલંબન હોય છે; એને પણ સાધક કૂદી જવા માગે છે.

શ્રુતનું આલંબન પણ શા માટે ? પોતાના ઘરમાં જવા માટે કોઈ માર્ગદર્શક જોઈએ ખરો ? શ્રુતના આલંબન વડે ધ્યાન-આત્મપ્રવેશ (સ્વગુણલીનતા) શા માટે ? જ્ઞાન અને જ્ઞાની એક જ હોય એ સ્થિતિએ પહોંચાવું જોઈએ. ગુણ-ગુણીનો અભેદ....’ વસ્તુ ધર્મ ઉત્સર્ગ મેં રે, ગુણ ગુણી એક સ્વભાવ....’

આ જ વાતને આગળની કડી પુષ્ટ કરે છે.

પર સહાય ગુણવર્તના રે,
વસ્તુ ધર્મ ન કહાય;
સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે,
સાધુ ચિત્ત સહાય.... ૯

ધ્યાન એટલે સ્વગુણ સ્થિતિ. હવે સ્વગુણોમાં જવા માટે શું પરની સહાય લેવી જોઈએ ? સાધુ ચિત્તની-મનની સહાય કેમ લે ? શ્રુતનું આલંબન એટલે કે ચિન્તન.... પ્રભુના પ્યારા શબ્દો... પણ ચિન્તન કર્યું એટલે મનની સહાય આવી.... નહિ, સાધક સ્વગુણોમાં કોઈની પણ સહાય વડે નહિ જાય. હું મારા ગુણોમાં જ તો હોઉં ! મારે એના માટે પ્રયત્ન કરવાનો કેમ હોઈ શકે ? સાધનાવસ્થામાં આ વાત અનુભવ ગમ્ય બનશે. શબ્દ અશબ્દમાં ફેરવાતા જશે.

‘સાધુ ચિત્ત સહાય...’ પદ દ્વારા ભાર મનોવિલય પર મૂક્યો છે. આગળ મૂકેલ યોગશાસ્ત્ર (૧૨/૨૦)ના શ્લોકમાં આ જ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે : ઉદાસીન ભાવમાં ડૂબેલ સાધક કશું જ વિચારે નહિ. આ જ વાતને ૩૪મા શ્લોકમાં ફરી આવર્તિત કરી : સાધક મનને ક્યાંય જોડતો નથી.

ચિન્તન-ચક્રમાં પરસહાય બહુ જ સ્પષ્ટ છે : વિચાર પરમાણુઓને લેવાના, આત્મસાત્ કરવાના, છોડવાના.

જો કે, શુક્લધ્યાનમાં જે આલંબન છે, તે બહુ જ સૂક્ષ્મ હોવા છતાં શબ્દ અને ચિન્તન એ આત્મધર્મ નથી; અનુભૂતિ એ આત્મધર્મ છે આ વિષયને કેન્દ્રમાં રાખી આ કડીઓ આવેલી છે.

આત્મરુચિ આત્માલયી રે,
ધ્યાતા તત્ત્વ અનંત;
સ્યાદ્વાદ જ્ઞાની મુનિ રે,
તત્ત્વરમણ ઉપશાન્તો..... ૧૦

મુનિ છે આત્મરુચિ... માત્ર આત્મતત્ત્વ-આત્મગુણો એમને ગમે છે.

અને ગમ્યું એટલે મળી ગયું... પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં રુચિને પ્રાપ્તિ સાથે સાંકળી છે. મજાની એ કડી છે :

‘જ્ઞાનાદિક ગુણ સંપદા રે, તુજ અનંત અપાર;
તે સાંભળતા ઉપની રે, રુચિ તેણે પાર ઉતાર....

પ્રભુ ! મને તારા ગુણો ગમ્યા છે. એ ગમવાની મૂડી પર તું મને પાર ઉતારી દે. અર્થાત્ એ ગુણો મને આપી દે.

આત્મરુચિતા આત્માલયિતામાં પલટાય છે. આત્માલયિતા....
આત્મગુણોમાં જ રહેવું.....

હવે શું થશે ? ‘ધ્યાતા તત્ત્વ અનંત....’ આત્મતત્ત્વનું સતત ધ્યાન હવે થયા કરે છે. ગુણોની આંશિક પ્રાપ્તિ થઈ છે. એના ઊંડા આયામો તરફ ધ્યાન છે. આત્મદ્રવ્ય પ્રતિ પણ ધ્યાન છે.

સાધક અનેકાન્તવાદી છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાં એ સામંજસ્ય સ્થાપી શકે છે. શુભથી શુદ્ધમાં.... ફરી શુભમાં.... ફરી શુદ્ધમાં.... એ રીતે પોતાની યાત્રાને એ આગળ ધપાવે છે. ભિક્ષાટનાદિ વ્યવહારો અને ભાવના આદિનું અનુપ્રેક્ષણ શુભ છે, તો સ્વગુણસ્થિતિ એ શુદ્ધ છે....

મુનિની આત્મતત્ત્વની રમણદશા અવિચ્છિન્ન રીતે ચાલ્યા કરે છે. અને આ રમણતામાં કોધાદિના ઉદયની તો વાત કેવી ? છે પરમ ઉપશાન્તિ અહીં.

અહીં છે પરમ આનંદ. પોતાનું પોતાના ગુણોમાં ડૂબવું. શબ્દો અહીં ફિક્કા પડી જાય છે. આચારાંગ કહેશે : ‘તદ્વા તત્થ ન વિજ્ઞંતિ, મદ્ તત્થ વિગાહિયા....’ આ પરમ આનંદના સામ્રાજ્યમાં નથી તર્કનો પ્રવેશ, નથી બુદ્ધિનો ચંચુપાત.... બધાથી પર છે આ ઘટના.

નવિ અપવાદ રુચિ કદા રે,

શિવરસિયા અણગાર;

શક્તિ યથાગમ સેવતાં રે,

નિન્દે કર્મ પ્રચાર.....૧૧

ઉત્સર્ગ છે ગુપ્તિ. અપવાદ છે સમિતિ. મનોગુપ્ત સાધક ઉત્સર્ગરુચિ છે. જલ્દી જલ્દી મોક્ષમાં જવું છે ને !

શાસ્ત્ર નિર્ધારિત ક્રમે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મુનિરાજ ગુપ્તિના સામ્રાજ્યમાં ડૂબી જાય છે. અને એ ગુપ્તિ-આરાધના કર્મના પ્રસારને રોકે

છે... સત્તામાં રહેલ કર્મો નિર્જરવા લાગે છે.... અને મોક્ષનું દ્વાર સામે દેખાય છે.

શુદ્ધ સિદ્ધ નિજ તત્વતા રે,
પૂર્ણાનન્દ સમાજ;
દેવચન્દ્ર પદ સાધતાં રે,
નમિયે તે મુનિરાજો રે.... ૧૨

પોતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ‘શુદ્ધ....’ જ્યાં કોઈ અશુદ્ધિ-કર્મની કે વિભાવની નથી. અને એ શુદ્ધ સ્વરૂપ એ જ વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. સિદ્ધ સ્વરૂપ. પૂર્ણ આનન્દ સ્વરૂપ છે આ રૂપ.

અહીં ચોમેર પૂર્ણતા દિસે છે. જ્ઞાનસાર યાદ આવે : ‘સચ્ચિદાનન્દ-પૂર્ણેન પૂર્ણ જગદવેક્ષ્યતે.....’ સત્ ચિત્ અને આનન્દથી પૂર્ણ સિદ્ધાત્મા પૂરા જગતને પૂર્ણ સ્વરૂપે જુએ છે.

ઉપનિષદ્નો મંત્ર યાદ આવે :

‘ૐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં, પૂર્ણાત્ પૂર્ણમુદચ્યતે ।
પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય, પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥’

(આ પણ પૂર્ણ છે, પેલું પણ પૂર્ણ છે... પૂર્ણથી પૂર્ણ વધે છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લ્યો તો પણ પૂર્ણ જ બચે છે.)

[૮]

આધારસૂત્ર

(વચન ગુપ્તિની સજ્જાય)

વચનગુપ્તિ સુધી ધરો, વચન તે કર્મ સહાય સલુણા;
ઉદયાશ્રિત જે ચેતના રે, નિશ્ચે તેહ અપાય....૧

વચન અગોચર આત્મા, સિદ્ધ તે વચનાતીત;
સત્તા અસ્તિ સ્વભાવ મેં, ભાષક ભાવ અતીત....૨

અનુભવરસ આસ્વાદતાં, કરતાં આતમધ્યાન;
વચન તે બાધક ભાવ છે, ન વદે મુનિ અનિદાન....૩

વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાધે સ્વાધ્યાય;
તેહ સર્વથા ગોપવે, પરમ મહારસ થાય.....૪

ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણા, ગ્રહણા નિસર્ગ ઉપાધિ;
કરવા આતમવીર્યને, શાને પ્રેરે સાધ....૫

યાવત્ વીરજ ચેતના, આતમ ગુણ સંપત્ત;
તાવત્ સંવર નિર્જરા, આશ્રવ પર આયત્ત....૬

ઈમ જાણી સ્થિર સંયમી, ન કરે ચપળ પલિમંથ;
આત્માનન્દ આરાધતાં, અન્તરથી નિર્ગન્થ....૭

સાધ્ય સિદ્ધ પરમાત્મા, તસુ સાધન ઉત્સર્ગ;
બાર ભેદે તપ દ્વિવિધે, સકળ શ્રેષ્ઠ વ્યુત્સર્ગ....૮

સમકિત ગુણ ઠાણે કર્યો, સાધ્ય અયોગી ભાવ;
ઉપાદાનતા એહની, ગુપ્તિ રૂપ સ્થિર ભાવ....૯

ગુપ્તિ રૂપે ગુપ્તે રમ્યા, કારણે સમિતિ પ્રપંચ;
કરતા સ્થિરતા ઈહતા, ગ્રહે તત્ત્વ ગુણ સંચ....૧૦

અપવાદે ઉત્સર્ગની, દંષ્ટિ ન ચૂકે જેહ;
પ્રણમે નિત્ય પ્રત્યે ભાવસું, દેવચન્દ્ર મુનિ તેહ.....૧૧

- (૧) સારી બુદ્ધિવાળા સાધક ! તમે વચનગુપ્તિને પાળો. વચન કર્મની સહાયથી થાય છે, અને કર્મના ઉદયને પામેલી ચેતના એ જ તો તકલીફની વાત છે.
- (૨) આત્માનું સ્વરૂપ શબ્દોને પેલે પારનું છે. સિદ્ધ ભગવંતનું પણ એ જ સ્વરૂપ છે. આત્મસત્તાના અસ્તિત્વ રૂપ સ્વરૂપમાં પણ શબ્દો અકિંચિત્કર છે.
- (૩) અનુભવ રસને આસ્વાદતા અને આત્મધ્યાન કરતા મુનિરાજ છે. આ આસ્વાદમાં વચન અવરોધ રૂપ છે. માટે નિરાશંસ મુનિ બોલતા નથી.
- (૪) વચનના આશ્રવને પલટાવવા મુનિરાજ સ્વાધ્યાયને સાધે છે. પણ એ પણ સર્વથા લુપ્ત થઈ જાય છે, (સ્વાધ્યાય - શબ્દાત્મક ગોખવાનું) ત્યારે પરમ આનંદ મળે છે.
- (૫) ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા અને છોડવા એ ઉપાધિ (વિભાવ) છે. એ માટે સંયમી આત્મવીર્યને શા માટે પ્રયોજે ?
- (૬) જ્યાં સુધી વીર્યચેતના આત્મગુણથી યુક્ત હોય છે ત્યાં સુધી સંવર અને નિર્જરા છે. પરને આશ્રયે વીર્ય જાય ત્યારે છે આશ્રવ.
- (૭) આમ જાણીને સ્થિર સંયમી ચપળ એવા પલિમંથને કરતો નથી. (પલિમંથનો અર્થ છે સ્વાધ્યાયહાનિ...એવું કાર્ય જેમાં

સ્વાધ્યાયની હાનિ થાય છે. ઉપલક્ષણથી અહીં પલિમંથનો અર્થ પરમાં જવું એવો થશે.) ભીતરથી નિર્ગ્રન્થ મુનિ આત્માનન્દમાં મહાલે છે.

- (૮) સાધકનું સાધ્ય છે સિદ્ધ પરમાત્મા. તેનું સાધન થશે ઉત્સર્ગ-ત્યાગ. તપ બે પ્રકારે છે. બાહ્ય અને અભ્યન્તર રૂપ. એક એકના છ - છ ભેદ થવાથી બાર પ્રકાર થશે. એમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ કાયોત્સર્ગ છે; જે ગુપ્તિ સ્વરૂપ છે.
- (૯) સમ્યક્ત્વ ગુણ સ્થાનકે સાધ્ય રૂપે અયોગી ભાવ નિશ્ચિત કર્યો છે. તેનું કારણ છે ગુપ્તિ રૂપ સ્થિરતા.
- (૧૦) ગુપ્તિ સાધના વડે મુનિ ગુપ્તિમાં રમે છે. કારણ હોય ત્યારે જ તેઓ સમિતિને સ્વીકારે છે.

સ્થિરતાને પામીને અને એથી પણ ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાની સ્થિરતાની ઈચ્છા રાખીને મુનિવર તત્ત્વ-આત્મતત્ત્વના ગુણોના સમૂહને મેળવે છે.

- (૧૧) અપવાદ વખતે-સમિતિ પાલન વખતે-પણ જેઓ ઉત્સર્ગની દૃષ્ટિને ચૂકતા નથી; એવા મુનિવરને દેવચન્દ્રમુનિ હંમેશા ભાવથી નમે છે.

‘તુમે અનુભવ જોગો,
નિજ ગુણ ભોગો.....’

શ્રી પાળરાસમાં અજિતસેન મુનિરાજની સ્તવના કરતાં શ્રીપાળજી કહે છે : ‘તેં પુગલ અપ્પા બિહુ પકખે થપ્પા લક્ષણે...’ મુનિરાજ ! આપે પુદ્ગલ અને આત્મા બે ભાગ બિલકુલ છુટ્ટા પાડી દીધા છે. અને એથી આપ માત્ર આત્મભાવમાં રૂબેલા છો.

દુઃખ પણ કર્મોનો ઉદય છે. અને એ ઔદયિક ભાવથી પણ આપે આપની જાત છુટ્ટી પાડી દીધી છે. ‘પરિષદની ફોજે તું નિજ મોજે...’ શરીરના સ્તર પર પરિષદો/યાતનાઓ ચાલતી હોય... પણ મુનિરાજના ચહેરા પર જોયું હોય તો...? ત્યાં તો છે ચિરસંગાથિની પ્રસન્નતા.

પરિષદોનો ખ્યાલ જ નથી. કારણ છે સ્વરૂપ-ભોગ. નિજગુણોના ભોગમાં એટલે ઊંડે મુનિરાજ પહોંચી ગયા છે કે ત્યાં, બહાર બનતી ઘટનાઓનો અણસાર સુદ્ધાં પહોંચતો નથી.

દીવાનખંડમાં ભલે ને બાળકોનું હો-હલ્લો

હોય, પણ શયનખંડનું બારણું બંધ થયું, હવે કોલાહલ ક્યાં છે ?

‘તુમે અનુભવ જોગી નિજગુણ ભોગી....’ નિજગુણનો ભોગ ચાલી રહ્યો છે....

મુનિ પાસે છે પરમભોગ....એમના ચહેરા પરના કેફને તો જુઓ! ચક્રવર્તી પાસે પણ આ કેફ ક્યાં હોય ! ચક્રવર્તીનું સુખ ‘પર’ ઉપર આશ્રિત છે. મુનિનું સુખ સ્વનિર્ભર છે.

આ સ્વનિર્ભરતાની - ઉદાસીનતાના સામ્રાજ્યની વાત આ શબ્દોમાં ત્યાં (શ્રીપાળરાસમાં) થઈ છે : ‘તિહાં જોગનાલિકા સમતા નામે... તેં જોવા માંડી ઉત્પથ છાંડી ઉદ્યમે..... તિહાં દીઠી દૂરે આનંદ પૂરે.... ઉદાસીનતા શેરી નહિ ભવફેરી વક છે.... તે તું નવિ મૂકે... જોગ ન ચૂકે, બાહિર ને અંતર, તુજ નિરન્તર સત્ય છે.....’

યોગનાલિકા એટલે સુષુમ્ણા. મધ્યવર્તી નાડી. મધ્યમાં હોવું એટલે સમભાવમાં હોવું. ન રાગમાં, ન દ્વેષમાં. ચન્દ્ર નાડી તે રાગ. સૂર્ય નાડી તે દ્વેષ. મધ્યવર્તી સુષુમ્ણા નાડી તે સમભાવ.

આ સમભાવને મુનિ જુએ છે : ઉત્પથને - રાગ-દ્વેષને - છોડીને. એ સમભાવને જોતાં, સમભાવને પામતાં આનંદનગર દૂર દૂર દેખાય છે. એ આનંદનગરમાં ઉદાસીન ભાવ રૂપી શેરી છે. જેમાં ચાલવાથી ક્યારેય ભવભ્રમણાનો ભય ન લાગે.

આ આનંદનગર એટલે પ્રભુની આજ્ઞાનું યથાતથ પાલન; જે યથાખ્યાત ચારિત્રમાં હોય છે. છઠ્ઠા ગુણઠાણે રહેનાર ને યથાખ્યાત ચારિત્રની સમતા પણ દૂરદૂર દેખાય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્ર સમયના આજ્ઞાપાલનનો પણ ખ્યાલ આવે છે.

‘ઉત્પથ છાંડી.... ઉદ્યમે....’ રાગ-દ્વેષ-અહમ્મની શિથિલતા થઈ છે. ઉદ્યમ પૂર્વક-પરમાત્માની ભાવપૂર્વકની પ્રાર્થના અને સદ્ગુરુ ચરણોની ઉપાસના પૂર્વક - રાગાદિની શિથિલતા થાય છે.

અને એ શિથિલતા થતાં પૂર્ણ સમભાવ અને આજ્ઞાપાલનનો પૂર્ણ આનન્દ દૂર દેખાય છે. આજ્ઞાપાલનના આનન્દ સાથે જોડાયેલી છે ઉદાસીનવૃત્તિ.

ઉદાસીનતા એટલે ઊંચે બેઠેલા હોવું. ટેકરી પર બેસીને નદીના પ્રવાહને જોવાની આ વાત થઈ. પ્રભુની આજ્ઞાપાલનનો આનંદ આજ્ઞા સિવાયના બધાથી તમને છૂટ્ટા પાડી દે છે. હવે તમે માત્ર સ્વમાં ડૂબેલા છો.

‘તે તું નવિ મૂકે, જોગ ન ચૂકે.....’ હવે સાધક એને ચૂકતો નથી. એની દૃષ્ટિમાં છે સુવિશુદ્ધ આજ્ઞાપાલનનો આનન્દ અને ઉદાસીનભાવ.

આ સમતા, આનંદ, ઉદાસીનભાવ સામે જ દૃષ્ટિ હોય, વિચારતંત્રમાં એના સિવાય કશું જ ન હોય. આ કારણે બહાર અને અંદર પ્રવૃત્તિ અને વૃત્તિમાં એક સરખાપણું છે.

આ એકસરખાપણાને મજાના લયમાં વ્યક્ત કરાયું છે : ‘અપ્રમત્ત પ્રમત્ત ન દ્વિવિધે કહીયે, જાણંગ ગુણઠાણંગ એક જ ભાવ તે તેં ગ્રહ્યો.....’

પ્રમત્ત-અપ્રમત્તપણું પણ દૂર સરી ગયેલ હોય એવો આ જ્ઞાતાભાવ. કારણ કે યથાખ્યાત ચારિત્રમાં, ૧૧મા અને ઉપરના ગુણઠાણે અપ્રમત્તતા એકલી જ છે... પ્રમત્તભાવ છે જ નહિ ત્યાં. દ્વિવિધતા ગઈ. એકવિધતા આવી. અને નિજ સ્વરૂપમાં તો પ્રમાદ પણ ક્યાં અને અપ્રમાદ પણ ક્યાં ? ‘સમય સાર’ ગ્રન્થમાં આ ભાવ સરસ રીતે અભિવ્યક્ત થયો છે.

‘તુમે અગમ અગોચર નિશ્ચય સંવર, ફરસ્યું નવિ તરસ્યું ચિત્ત તુમ કેરું સ્વપ્નમાં.....’ એવા સંવર ભાવનો સ્પર્શ થયેલો હોય કે સ્વપ્નમાં પણ પર પદાર્થ ઈચ્છા - તૃષ્ણા ન હોય.....

‘પુગ્ગલ અપ્પા, બિહુ પકખે થપ્પા.....’ ના લયમાં શરૂ થાય છે વચનગુપ્તિની સજ્જાય :

વચનગુપ્તિ સુધી ! ધરો,
 વચન તે કર્મ સહાય;
 ઉદયાશ્રિત જે ચેતના,
 નિશ્ચે તેહ અપાય સલુણા.....૧

‘વચનગુપ્તિ સુધી ! ધરો.....’ સુધી, હોંશિયાર સાધક શું કરે ?
 વચનગુપ્તિનું પાલન કરે.

એક અવસ્થા સાધનાની એવી આવે છે. જ્યારે પરમાં જવાનો
 કોઈ રસ હોતો નથી. જ્ઞાનસાર કહે છે તેવું, પરમાં ન જવા રૂપ મૌન,
 ત્યારે ઘટિત થાય છે.

‘વચનગુપ્તિ, સુધી ! ધરો !, વચન તે કર્મ સહાય.....’ બોલવામાં
 કર્મની મદદ રહેશે. સુસ્વર કે દુસ્વર નામ કર્મનો ઉદય હશે તો અવાજ એ
 રીતે ખૂલશે.

મુનિ પરની સહાય કેમ લે ? ‘ઉદયાશ્રિત જે ચેતના, નિશ્ચે તેહ
 અપાય.....’ બહુ જ અનૂઠું આ વચન-મૌકિક છે. ચેતના તો નિજગુણોમાં
 જ ડૂબાડૂબ હોય..... કર્મોદયથી આશ્રિત ચેતના કેમ હોઈ શકે ?

ક્ષમાયુક્ત તો ચેતના સાધકની હોય, ક્રોધ યુક્ત એ કેમ હોઈ
 શકે ? અને એમ હોય તો એ ‘અપાય’ છે. હાનિકર્તા છે.

પરમાં-કર્મમાં જવું એથી મોટું નુકશાન કયું ?

વચન અગોચર આત્મા,
 સિંદ્ર તે વચનાતીત;
 સત્તા અસ્તિ સ્વભાવમે,
 ભાષક ભાવ અતીત સલુણા. ૨

નદીમાર્ગ - પાણીમાં જ જવાનું હોય ત્યારે ઇમ્પાલા કે મર્સીડિઝ કાર પણ કામમાં શી રીતે આવશે ? એમ જો આત્મપ્રાપ્તિનો જ માર્ગ સાધકનો છે ત્યારે, ભાષાનું માધ્યમ નકામું થઈ પડે છે.

‘વચન અગોચર આત્મા, સિદ્ધ તે વચનાતીત.....’ આત્મા શબ્દોને પેલે પાર છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ સિદ્ધત્વ રૂપ છે; અને એ શબ્દોમાં સમાઈ કેમ શકે ?

અરે, સામાન્યજનની વાત જવા દો, જ્ઞાની જાણતા હોવા છતાં સિદ્ધાવસ્થાના આનંદને કહી શકતા નથી. શ્રીપાળરાસની પંક્તિ યાદ આવે: ‘જાણે પણ ન શકે કહી પુર ગુણ, પ્રાકૃત તિમ ગુણ જાસ; ઉપમા વિણ નાણી ભવમાંહિ, તે સિદ્ધ દિયો ઉલ્લાસ રે.....’

મઝાની વાત આ કડીમાં કહી છે :

ભીલ જંગલમાં રહે. એકવાર રાજા રસ્તો ભૂલી જંગલમાં આવ્યા. ભીલે આગતા-સ્વાગતા કરી. રોટલો, છાસ આદિ આપ્યા. ત્યાં જ રાજાના સૈનિકો આવી ગયા. રાજાને થયું, જેણે મારો આ રીતે સત્કાર કર્યો છે, એનો મારેય સત્કાર કરવો જોઈએ.

રાજા ઘોડા પર બેસાડી પોતાના નગરમાં એને લઈ જાય. ત્યાં બે-ચાર દિવસ સરસ ખાવાનું વગેરે આપ્યું. છેલ્લે પેલો કહે : મારે ઘરે જવું છે. ત્યારે સારાં વસ્ત્રો આદિ આપી ઘરે પહોંચતો કર્યો...એ ભીલના સગા-સંબંધી તેના ઘરે આવ્યા અને પૂછે : એ નગર કેવું હતું ? હવે પેલો સાત માળની હવેલીની વાત શી રીતે કરે ? અહીં તો છે માત્ર ઘાસની ઝૂંપડી....

‘મળેલાં જીવ’ આદિ નવલકથાઓના લેખક પન્નાલાલ પટેલ બહુ જ નાના ગામડાના. શહેરમાંથી આવેલ કો’કને તેમણે નાનપણમાં શહેર વિષે પૂછ્યું અને જ્યારે તેણે ઘર ઉપર ઘરની વાત કરી ત્યારે પન્નાલાલ પટેલને ગળે એ વાત ઊતરી નહીં; ઘર ઉપર ઘર રહે જ શી રીતે ? છાપરું ઢોળાવવાનું હોય.....એ પર બીજું ઘર કેમ રહે ?

પ્રશ્નનું સમાધાન પોતે શહેરમાં ગયા ત્યારે જ મળ્યું. શ્રીપાળ રાસની કડી કહે છે કે જાણકાર પણ ઉપમા ન મળવાથી નગરની વાતો કરી શકતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ આપણા સંસારમાં તેવા આનંદનો અંશ પણ ન હોવાથી સિદ્ધાવસ્થાના આનંદની વાત કરી શકતા નથી.

હા, આટલું કહી શકાય : ‘જ્યોતિ સું જ્યોતિ મિલી જસ અનુપમ, વિરમી સકલ ઉપાધિ.....’ જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળે તેમ સિદ્ધાત્માઓ સિદ્ધશિલા પર રહે છે. અને ત્યાં સકળ ઉપાધિઓ - દુખો દૂર થયેલ છે.

પંચવિંશતિકામાં મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ ‘નેતિ-નેતિ’ના લયમાં સિદ્ધાવસ્થાના આનંદને વર્ણવે છે :

યતો વાચો નિવર્તન્તે, ન યત્ર મનસો ગતિઃ ।

શુદ્ધાનુભવસંવેદ્યં, તદ્રૂપં પરમાત્મનઃ ॥ ૮ ॥

(જેનાથી વાણી પાછી ફરે છે, જ્યાં મનની ગતિ નથી; શુદ્ધ અનુભવ વડે સંવેદવા યોગ્ય તે રૂપ પરમાત્માનું છે.)

ન સ્પર્શો યસ્ય નો વર્ણો, ન ગન્ધો ન રસઃ શ્રુતિઃ ।

શુદ્ધચિન્માત્રગુણવાન, પરમાત્મા સ ગીયતે ॥ ૫ ॥

જેમને સ્પર્શ, વર્ણ, ગંધ, રસ કે શ્રવણ નથી તે શુદ્ધ જ્ઞાન ગુણવાળા પરમાત્મા છે.

શબ્દોપરક્તતદ્રૂપબોધકૃત્નયપદ્ધતિઃ ।

નિર્વિકલ્પં તુ તદ્રૂપં ગમ્યં નાનુભવં વિના ॥ ૬ ॥

તે પરમાત્માના બાહ્ય જીવનને કહેનાર નયોની પદ્ધતિ છે. પણ નિર્વિકલ્પ એવા તે પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવ વિના જણાય તેવું નથી.

‘વચન અગોચર આત્મા, સિદ્ધ તે વચનાતીત...’ આત્મસ્વરૂપ વચનાતીત. સિદ્ધસ્વરૂપ પણ વચનાતીત. ‘સત્તા અસ્તિસ્વભાવ મેં, ભાષક ભાવ અતીત...’ આત્માની સત્તા - સત્, ચિત્ત, આનંદાદિ ગુણો - પણ શબ્દોને પેલે પાર છે. માત્ર અનુભવગમ્ય એ સ્વરૂપ છે...

અનુભવ રસ આસ્વાદતાં,
કરતાં આતમધ્યાન;
વચન તે બાધક ભાવ છે,
ન વદે મુનિ અનિદાન....૩

પૂજ્યપાદ પદ્મવિજય મહારાજ નવપદ પૂજામાં સમ્યક્ દર્શન પદ પૂજામાં કહે છે : ‘પ્રભુ નિર્મળ દર્શન કીજિયે...’ નિર્મળ દર્શન શબ્દ વડે શું કહેવા માગે છે પૂજ્યશ્રી ? બે વાતો સૂઝે છે... એક ભક્તના સન્દર્ભની, બીજી સાધકના સન્દર્ભની.

ભક્તના સન્દર્ભે નિર્મળ દર્શન એટલે આંસૂ ઝરતી આંખોએ થતું દર્શન. મજાની તેજ-છાયાની રમત એ ક્ષણે થાય છે. દર્શન થયાં ન થયાં ને આંસૂ વહેવાનું ચાલુ. અને ખરા દર્શનની મજા આ છે: આંખોમાં છે આંસૂ જ આંસૂ. ભીતર થાય છે દર્શન: ગુણાત્મક દર્શન.

મેં હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં પૂછેલું : બે આંખો શા માટે ? શ્રોતાઓએ મારી સામે જોયું, મેં કહ્યું : એક આંખમાંથી પ્રભુને જોતાં હર્ષનાં અશ્રૂ સરી પડે... ‘પ્રભુ ! તમે અમને મળી ગયા ! ભક્તિયોગાચાર્યો પણ જેમના દર્શનને દુર્લભ કહે છે એવા પ્રભુનું દર્શન મને મળી ગયું !

બીજી આંખમાંથી ઝરે છે વેદનાનાં અશ્રૂ. પ્રભુ ! હું તમને પામી શક્યો, પણ પૂરાપૂરા તમે ક્યારે મળશો ? મારે જોઈએ અભેદ મિલન તમારી સાથેનું. ક્યારે આપશો પ્રભુ ? ક્યા....રે...? ક્યા....રે...?

સાધકના સન્દર્ભે નિર્મળ દર્શન એટલે નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર થતું દર્શન. વિકલ્પો વિહોણું ચિત્ત એટલે સ્થિર તળાવની સપાટી. પ્રભુના ગુણોનું પ્રતિબિમ્બ આમાં ઉપસે છે.

નિર્મળતાનાં બે પરિપ્રેક્ષ્યો જોયાં. એક છે ઝરતા આંસૂનો, શુભનો... બીજો છે નિર્વિકલ્પતાનો, શુદ્ધનો...

પ્રભુગુણનું, આત્મગુણનું અનુભવન ઉપરોક્ત બેઉ રીતે થશે. શુભથી શરૂ થશે આ પ્રવાહ, જે શુદ્ધમાં પર્યવસિત થશે.

અનુભવ રસનો આસ્વાદ... આત્મગુણોનું ધ્યાન... કેવો તો અદ્ભૂત આનંદ હોય આ ક્ષણોમાં ! એટલા તો ભીતર ત્યારે પહોંચી જવાય છે કે શબ્દો બહુ જ બચકાની બાબત બની જાય છે. ‘ વચન તે બાધક ભાવ છે, ન વદે મુનિ અનિદાન..’ નિરાશંસ (અનિદાન) મુનિ કશું જ બોલતા નથી.

અહીં નેતિ-નેતિના લયમાં આશંસા સાથે શબ્દોની દુનિયાના સંબંધની વાત થઈ. આશંસા મનમાં હોય, કોઈને ખુશ કરવો હોય; શબ્દો જરૂરી થઈ પડે. પણ, અનુભવરસનો આસ્વાદ-એની એક આંશિક ઝલક પણ બધી આશંસાઓને ભૂંસી નાખે છે.

વચનાશ્રવ પલટાવવા,
મુનિ સાધે સ્વાધ્યાય;
તેહ સર્વથા ગોપવે,
પરમ મહારસ થાય૪

ડાયાબેટિક પેસન્ટ. ખાંડ ખાવાની ડૉક્ટરની બિલકુલ મનાઈ. અને મિઠાઈ ખાવાની ઈચ્છા થઈ. ડૉક્ટર કહેશે : નહિ, તમે મિઠાઈ ખાઈ

શકતા નથી. પણ દર્દીની કશુંક ગળ્યું ખાવાની ઈચ્છા બહુ જ છે. ડૉક્ટર કહે છે : એક સફરજન ખાઈ લો, ફળની શર્કરા ડાયાબિટીસમાં એટલી નુકશાનકારક નથી...

આ જ લયમાં અહીં કડી શરૂ થઈ છે. મુનિ રહે વચન ગુપ્તિમાં, આન્તરિક મૌનમાં; પણ ક્યારેક બોલવાની ઈચ્છા થાય તો....? યાદ રહે, આ આગળ વધેલા મુનિરાજની વાત છે. શુદ્ધમાં અવિચ્છિન્ન યાત્રા કરી શકનાર મુનિરાજની. પ્રારંભિક સાધક તો સતત સ્વાધ્યામાં જ રત રહેશે, પરમ પાવન દશવૈકાલિક સૂત્ર કહે છે, 'સજ્ઞાયમ્મિ રઓ સયા...' તો એ સ્વાધ્યાય કરે.

બોલવાની ઈચ્છા થાય તો શુદ્ધમાં વધુ સમય રહેનાર મુનિ સ્વાધ્યાય કરે; 'વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાથે સ્વાધ્યાય. તેહ સર્વથા ગોપયે, પરમ મહારસ થાય.' પર તરફ ખૂલતું વચન બોલવાથી આશ્રવ થાય; પણ એ વચન-આશ્રવને પલટાવવા માટે મુનિ સ્વાધ્યાય કરે છે. પણ વચન સંપૂર્ણતયા ન હોય ત્યારે.....? ત્યારે હોય પરમ આનંદ.

'પરમ મહારસ થાય....' હકીકતમાં સ્વસ્થિતિ એ જ રસ છે. 'રસો વૈ સઃ...' પરંતુ ઈન્દ્રિજન્ય સુખાસિકા સમયેય લોકો રસ શબ્દનો પ્રયોગ કરવા લાગ્યા ત્યારે આવા શાસ્ત્રકારોએ 'મહારસ' શબ્દ પ્રયોજવાનું વિચાર્યું. પણ માનસિક શ્રેષ્ઠ સુખાસિકાના સમયે લોકો મહારસ શબ્દ વાપરવા લાગ્યા ત્યારે શાસ્ત્રકારે પરમ મહારસ શબ્દ વાપર્યો.... એવો રસ, જે દુન્યવી પરિસ્થિતિઓમાં ક્યારે પણ મળી ન શકે.

ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણા,
ગ્રહણ નિસર્ગ ઉપાધિ;
કરવા આતમવીર્યને,
શાને પ્રેરે સાધ....૫

બોલવાનું એટલે ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા, પરિણામાવવા અને છોડવા. આવા પૌદ્ગલિક ભાવોમાં જવા માટે આત્મવીર્યને સાધુ શા માટે પ્રેરે ?

સાધુ તો રહેશે આત્મભાવમાં. અનુભૂતિ છે આત્મગુણોની.

આ અનુભવ પોતાને ક્યારે મળ્યો એની મજાની વાત મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે શ્રીપાળ રાસના છેડે આલેખી છે. આપણા માટે આ જાણવું એટલા માટે જરૂરી છે કે આપણે પણ એવો કોઈ માર્ગ લઈ અનુભૂતિના મજાના લોકમાં વિહરી શકીએ.

મહોપાધ્યાયજીની કેફિયત : ‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો; એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતા, અનુભવ અમૃત રસ વૂઠો રે.....’ ‘પરમાત્મા મારા પર આજે વરસ્યા.....’ ભક્તની વર્ષોની - કહો કે જન્મોની પ્રાર્થના ‘તીત્થયરા મે પસીયંતુ...’ સાકાર બને ત્યારે એના હર્ષનો ઓર-છોર ન હોય.

બહુ સરસ રીતે અહીં વાતને સાંકળવામાં આવી છે : ભગવત્-પ્રસાદ એટલે અનુભવ-પ્રાપ્તિ. આત્મગુણોનો અનુભવ..... એક અણગિઘડી દિશાનું ગિઘડવું.

ઘણા બધા ગ્રન્થો રચનાર પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યજી પણ અનુભવા-મૃતની વર્ષા વિહોણા રહેલા; માત્ર આ શ્રીપાળ રાસ રચતાં તેમના પર આ વર્ષા-બુંદ પડ્યાં ને તેમના વડે એ ઝીલાયાં...

હકીકતમાં, પ્રભુની કૃપાધારા તો સતત ચાલી જ રહી હોય છે; વિભાવનો રેઈનકોટ ઠઠાડેલો હોઈ આપણે તેને ઝીલી શકતા નથી. એક એવી સુભગ પળ આવે છે, જ્યારે રેઈનકોટ બાજુમાં ગયેલો હોય છે ને આપણે ભીંજાઈ જઈએ છીએ.

શ્રુતજ્ઞાનને પાણી જેવું, ચિન્તાજ્ઞાન (અનુપ્રેક્ષા)ને દૂધ જેવું અને અનુભૂતિજ્ઞાનને અમૃત જેવું અહીં કહેલ છે. ('ઉદક પયોમૃત કલ્પ જ્ઞાન તિહાં, ત્રીજો અનુભવ મીઠો; તે વિણ સકળ તૃષા કિમ ભાંજે, અનુભવ પ્રેમ ગરીઠો રે....')

અમૃત જેવું.... ભીતરના રસથી છલોછલ. ભીતરનો એ રસ બહાર શી રીતે ઢોળાય ? મજાની અભિવ્યક્તિ છે શ્રીપાળ રાસની : 'પ્રેમ તણી પેરે શીખો સાધો, જોઈ શેલડી સાંઠો; જિહાં ગાંઠ તિહાં રસ નવિ દિસે, જિહાં રસ તિહાં નવિ ગાંઠો રે....'

શેરડીનો સાંઠો. એમાં ગાંઠ હોય ત્યાંથી રસ ન નીકળે... ગાંઠ ન હોય ત્યાં રસ જ રસ છે.... અનુભવજ્ઞાન સાધકને નિર્ગન્ધ-ગાંઠો વિહોણો બનાવી સરસ-રસથી છલકાતો-બનાવે છે.

એક બહુ જ મજાનો પ્રશ્ન અહીં થઈ શકે; અનુભવ જેને થયો છે, એ મહાપુરુષ પાસે આપણે બેઠા હોઈએ તો આપણને શું ખ્યાલ આવી જાય કે આ મહાપુરુષને અનુભૂતિ થઈ ગઈ છે ?

મહોપાધ્યાયજીએ જ પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો જવાબ નકારમાં આપ્યો છે : 'જિન હી પાયા, તિન હી છિપાયા, ન કહે કોઈ કે કાન મેં; તારી લાગી જબ અનુભવ કી, તબ સમજે સહુ સાન મેં....'

જેણે અનુભૂતિ મેળવી, તેણે એ છુપાવી. કારણ કે આ વાત બીજા કોઈને કાનમાં કહી શકાતી નથી; શબ્દોમાં અનુભૂતિને ઝીલવાનું બળ નથી ને ! હા, તમને 'તારી', તન્મયતા-અનુભવની મળી જાય ત્યારે અનુભવ શું છે એ સમજાય છે.

શ્રીપાળ રાસની કંડિકામાં મહોપાધ્યાયજી થોડીક જુદી રીતે આ વાતને આલેખે છે : 'જિન હી પાયા તિન હી છિપાયા, એહિ એક જ ચિટ્ટો; અનુભવ મેરુ છિપે કિમ મોટો, તે તો સઘળે દીઠો રે....'

જેણે અનુભૂતિ મેળવી તેણે એને છુપાવી આ વાત તો માત્ર કહેવા પૂરતી છે. કારણ કે અનુભવના મેરુને કેમ છુપાવી શકાય ? અનુભૂતિવાનના ચહેરા પર જે અનુભૂતિને પામ્યાનું-પરમને પામ્યાનું તેજ છે, તે કેમ છુપાવી શકાય ? ‘તે તો સઘળે દીઠો રે.’ અનુભૂતિની દુનિયામાં એકાદ પગ પણ જેનો પડ્યો હોય, તે અનુભૂતિવાનના ચહેરા પરની અનુભૂતિને જોઈ શકે છે.

અનુભવ એક ક્ષણમાં પ્રકાશ કેવી રીતે પાથરે છે એની વાત મહોપાધ્યાયજી કરે છે : ‘સંશય નવિ ભાંજે શ્રુતજ્ઞાને, અનુભવ નિશ્ચય જેઠો; વાદ વિવાદ અનિશ્ચિત કરતો, અનુભવ વિણ જાય હેઠો રે...’

શ્રુતજ્ઞાન વડે સંશય દૂર નથી થતા. વાદ-વિવાદ થયા કરે; નિષ્કર્ષ ન આવે.

શરીર ગંદું છે, સો વાર સાંભળ્યું, વાંચ્યું, જાણ્યું; શું થાય ? ભીતર ખલખલાટી મચતી નથી. પણ અનુભવની એક ઝલક મળી તો....? શરીર પરનો રાગ ધૂ !

અનુભૂતિ એટલે આત્માનંદ. મઝાની આ અભિવ્યક્તિ : ‘માહરે તો ગુરુચરણ પસાયે, અનુભવ દિલમાંહિ પેઠો; ઋદ્ધિ સિદ્ધ પ્રગટી ઘટમાંહિ, આતમ રતિ હુઈ બેઠો રે.....’

ગુરુચરણોની કૃપા. અનુભવ મળી ગયો. હવે અનુભૂતિવાન છે આત્મરતિ. આત્મામાં જે આનંદ છે તેનો અનુભવ એવી રીતે થયો છે કે સાધક આત્મરતિ બન્યો છે.

યાવત્ વીરજ ચેતના,
આતમ ગુણ સંપત્ત;
તાવત્ સંવર નિર્જરા,
આશ્રવ પર આયત્ત સલુણા.....૬

આત્મવીર્યને સ્વગુણ પ્રાપ્તિ તરફ મૂકીએ તો સંવર અને નિર્જરા. આનંદ જ આનંદ..... પણ જો આત્મવીર્ય વિભાવ ભણી ધકેલાયું તો.....? તો આશ્રવ જ આશ્રવ..... કર્મોનું આગમન, ભવ ભ્રમણા.

શ્રીપાળ રાસમાં મહોપાધ્યાયજી મહારાજ લખે છે : ‘આગમ નો-આગમ તણો, ભાવ તે જાણો સાચો રે; આતમભાવે થિર હોજો, પરભાવે મત રાચો રે....’ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ આગમ અને મતિજ્ઞાનાદિરૂપનો આગમનો સાર આટલો જ છે : આત્મભાવમાં સ્થિર થવું અને પરભાવમાં સહેજ પણ રાચવું નહિ.

આત્મભાવમાં-આત્મધ્યાનમાં સ્થિર કેમ થવું એની હૃદયંગમ વાત: ‘યોગ અસંખ્ય છે જિનવર કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે; એહ તણે અવલંબને, આતમધ્યાન પ્રમાણો રે....’

અસંખ્ય યોગો પ્રભુએ દર્શાવ્યા છે આત્મધ્યાનના પ્રગટીકરણ માટે. નવપદ આરાધના એમાં મુખ્ય યોગ કહી શકાય. એ દ્વારા આત્મધ્યાન પ્રાપ્ત થાય.

‘વીર જિનેસર ઉપદિસે, તુમે સાંભળજો ચિત્ત લાઈ રે; આત્મધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે.’ રેડલાઈન-લાલ લીટી દોરીને વાત કરી છે. બધાનું ધ્યાન ખેંચાય તે માટે : ‘સાંભળજો ચિત્ત લાઈ રે;’ શું કહેવું છે? આત્મધ્યાનથી આત્મઋદ્ધિ મળે છે. જો કે અહીં આત્મઋદ્ધિની વાત આવે છે. બીજી પૌદ્ગલિક સિદ્ધિની તો સ્પૃહા ક્યારનીય ખરી ગઈ છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસને ગળાનું કેન્સર. દેહાધ્યાસથી કોશો દૂર એ સંત પુરુષને વ્યાધિનો કોઈ ખ્યાલ પણ નથી. શિષ્યોએ સંત પુરુષને વિનંતી કરી : આપ ખાલી ઈચ્છા કરશો તોય કેન્સરનો રોગ હટી જશે. રામકૃષ્ણજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું : પણ મન જ પ્રભુમાં કેન્દ્રિત થયેલું હોય, એ શરીર પર કેન્દ્રિત કેમ થાય ?

ઈમ જાણી સ્થિર સંયમી,
 ન કરે ચપળ પલિમંથ;
 આત્માનંદ આરાધતાં,
 અંતરથી નિર્ગ્રન્થ....૭

નિર્ગ્રન્થ. ગાંઠો વિહોણું અસ્તિત્વ. નિર્ગ્રન્થ શબ્દ બોલતાં ‘સમાધિ-શતકની પ્યારી કડી યાદ આવે : ‘કેવળ આતમબોધ હૈ પરમારથ શિવપંથ; તામેં જિન કી મગનતા, સો હી ભાવ નિર્ગ્રન્થ...’ માત્ર આત્મબોધ - અનુભૂતિ-મૂલક આત્મબોધ (આત્મગુણાનુભૂતિ) એ જ નૈશ્વર્યિક મોક્ષમાર્ગ છે. એમાં જેની મગનતા થઈ, તે જ ભાવનિર્ગ્રન્થ.

આ મગનતા-ડૂબવાનું થયેલ છે કે નહિ તેનો ખ્યાલ શી રીતે આવે? મજાની અભિવ્યક્તિ છે : ‘આતમજ્ઞાને મગનતા, સો સબ પુદ્ગલ ખેલ; ઈન્દ્રજાળ કરી લેખવે, મિલે ન તિહાં મનમેળ....’ બધી જ પૌદ્ગલિક ઘટનાઓ ઈન્દ્રજાળ જેવી લાગે છે આત્મજ્ઞાનીને. એ લૌકિક વ્યવહારમાં રહે છે; (રહેવું પડે ત્યારે) પણ એની જોડે એને કોઈ સંબંધ હોતો નથી.

આ અભિવ્યક્તિ જુઓ : ‘રૂપાદિક કો દેખવો, કહન કહાવન કૂટ; ઈન્દ્રિય યોગાદિક બલે. એ સબ લૂંટાલૂંટ....’ (૧૬) જોવું, કહેવું, કહેવડાવવું; શો આ બધાનો અર્થ ?

સીધી વાત છે : ભીતર ડૂબવું છે, આત્મગુણોમાં. શબ્દો કે રૂપ એમાં અવરોધ રૂપ જ બનશે ને ! ‘પર પદ આત્મ દ્રવ્ય કું, કહન સુનન કહુ નાહિ; ચિદાનંદધન ખેલ હી, નિજ પદ તો નિજ માંહિ. (સમાધિશતક, ૧૭) આત્મદ્રવ્યને નથી સાંભળવાનું, નથી જોવાનું, એને તો માત્ર અનુભવવાનું છે.

‘ઈમ જાણી સ્થિર સંયમી, ન કરે ચપળ પલિમંથ; આત્માનંદ આરાધતાં, અંતરથી નિર્ગ્રન્થ.....’ પલિમંથ એટલે સ્વાધ્યાયહાનિ. એવું કાર્ય,

જે સ્વાધ્યાયમાં (વચન ગુપ્તિના સંદર્ભમાં, સ્વગુણો તરફ જવામાં) અવરોધ કરે. ટૂંકમાં કહીએ તો રત્નત્રયીની પુષ્ટિ માટે અનાવશ્યક કાર્ય તે પલિમંથ.

નિજગુણમાં સ્થિર સંયમી, ચપળ એવું, પર ભણી ખૂલતું કોઈ પણ કાર્ય કેમ કરશે ? એ તો આત્માનન્દી છે, અને ભીતરથી નિર્ગ્રન્થ છે.

‘આત્માનંદ....’ એકવાર ભીતરના આનંદનો આસ્વાદ મળી ગયો; બહાર કેમ જઈ શકાય ?

સાધ્ય સિદ્ધ પરમાત્મા,
તસુ સાધન ઉત્સર્ગ;
બાર ભેદે તપ દ્વિવિધે,
સકળ શ્રેષ્ઠ વ્યુત્સર્ગ.....૮

સાધકનું સાધ્ય છે સિદ્ધિ પદને પામવાનું. સિદ્ધ બનવાનું. એનું સાધન છે ઉત્સર્ગ. ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ, વિભાવ ત્યાગ. ઉત્સર્ગ કહો, વ્યુત્સર્ગ કહો કે આપણી પરંપરામાં પ્રચલિત શબ્દ મૂકીએ તો કાયોત્સર્ગ.... કાયોત્સર્ગ : અભ્યન્તર તપનો છેલ્લો પડાવ.

બાહ્ય તપ એ અભ્યન્તર તપમાં જવાનું સાધન છે. અનસન (ઉપવાસ આદિ), ઉનોદરી (ઓછું ભોજન લેવું : પેટપૂર ન ખાવું), વૃત્તિસંક્ષેપ (ભોજ્ય દ્રવ્યોની ઓછાશ), રસત્યાગ (વિગઈઓનો ત્યાગ), કાયકલેશ (લોચ તથા ભિન્ન ભિન્ન આસનોમાં બેસવું. આસનસિદ્ધિ ભીતરી દુનિયામાં જવા સહાયક થાય છે. તે તે આસનોમાં શરીરના અમુક ભાગો પર દબાવ એ રીતે આવે છે કે જેથી અમુક ગ્રન્થિઓ (ગ્લેન્ડ્સ) સક્રિય બને. અને એ સક્રિયતા ભીતર જવામાં સહાયક બને.) અને સંલીનતા. (અંગોપાંગોને સંકોચી રાખવા.) આ બાહ્ય તપ.

અભ્યન્તર તપમાં પ્રાયશ્ચિત રાગ-દ્વેષને શિથિલ કરશે. વિનય અને વૈયાવચ્ચ અહંકારને શિથિલ કરશે. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ સ્વગુણસ્થિતિ આપશે.

ધ્યાનની વિભાવના આ રીતે શાસ્ત્રોએ આપી છે : જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોમાં વર્તવું તે ધ્યાન.

ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગનો ફરક આ છે : કાયોત્સર્ગમાં કાયગુપ્તિ વત્તા ધ્યાન છે; ધ્યાનમાં કાયગુપ્તિ નથી. અને એટલે મુનિ ચાલતા હોય ત્યારેય ઈર્યાસમિતિમાં લીન હોઈને ધ્યાનસ્થ હોય છે. ઉપયોગ સ્વમાં કેન્દ્રિત હોય છે ને !

સમકિત ગુણઠાણે કર્યો,
સાધ્ય અયોગી ભાવ;
ઉપાદાનતા એહની,
ગુપ્તિ રૂપ સ્થિર ભાવ.....૯

સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનકે સાધકે પોતાની યાત્રાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી દીધેલું: મારે અયોગી બનવું છે.

લક્ષ્યબિન્દુ નક્કી થયું, પડાવ નક્કી થયો. માર્ગ કયો ? માર્ગ છે ગુપ્તિ; મન-વચન-કાયાની સ્થિરતા.

‘અધ્યાત્મગીતા’ સાધકની ભીતર થતી સંઘટનાઓ પર પ્રકાશ પાડતાં કહે છે : ‘સ્વગુણ ચિન્તન રસે બુદ્ધિ ઘાલે, આત્મ સત્તા ભણી જે નીહાળે; શુદ્ધ સ્યાદ્વાદ પદ જે સંભાળે, પર ઘરે તેહ મતિ કેમ વાળે ?’ સ્વગુણના ચિન્તનમાં છે સાધકનો રસ. એ ઉન્મુખ બન્યો છે આત્મસત્તા ભણી. આવો સાધક પર તરફ ઉન્મુખ કેમ બને ?

લક્ષ્ય નક્કી. માર્ગ મજાનો. હવે તો ઝડપી કૂચ કરવાની. દોડવાનું પ્રભુના માર્ગે.

એકવાર એ આનંદ-ભીતર ચાલવાનો-મળી ગયો; સાધક પરમાં જઈ ન શકે.

આ આનંદ મેળવવાની વાત કરતાં ‘અધ્યાત્મગીતા’ (૨૩) કહે છે : ‘જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ એહ, જ્ઞાન એકત્વતા ધ્યાન ગેહ; આત્મ તાદાત્મ્યતા પૂર્ણ ભાવે, તદા નિર્મલાનન્દ સંપૂર્ણ પાવે.’

આત્મ(ગુણ)જ્ઞાન, આત્મ(ગુણ)ધ્યાન અને આત્મ(ગુણ)રમણતા આ નિર્મળ આનન્દ માટેનો થયો માર્ગ.

આત્મગુણોનું જ્ઞાન તીક્ષ્ણતાએ પહોંચે છે ત્યારે વૃત્તિ પ્રવૃત્તિમાં રૂપાન્તરિત થાય છે. ‘ભીતર ચાલવું તે ચારિત્ર’ આવી વાતો એકદમ તીક્ષ્ણ થઈ જાણવામાંથી ભીતર ચાલવામાં રૂપાન્તરિત થઈ જાય છે. ચારિત્ર એટલે ઉદાસીનભાવ આ બાબત જાણપણામાંથી આગળ વધીને ઉદાસીનવૃત્તિની પ્રાપ્તિમાં પરિણમે છે. ‘જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ તેહ....’

‘જ્ઞાન એકત્વતા ધ્યાન ગેહ....’ સવાલ એ થાય કે જ્ઞાન વૃત્તિમાંથી પ્રવૃત્તિમાં રૂપાન્તરિત કઈ રીતે થાય છે. વચ્ચે કોઈ પ્રક્રિયા ખરી ? એનો ઈશારો આ પંક્તિ આપે છે : ‘જ્ઞાન એકત્વતા ધ્યાન ગેહ....’ ધ્યાનના ઘરમાં જ્ઞાન એકાકાર બને છે. એની શબ્દાળુતા કે વિચારાત્મકતાને છોડી ધ્યાનમાં જ્ઞાન જ્યારે જાય છે ત્યારે ધ્યાનનાં રસમાં જ્ઞાન રસાઈ જાય છે અને અનુભૂત્યાત્મકતા ભણી એ સરે છે.

‘આત્મતાદાત્મ્યતા પૂર્ણ ભાવે. તદા નિર્મલાનન્દ સંપૂર્ણ પાવે...’ જ્ઞાન આત્મગુણોની સાથે એકદમ એકાકાર બને છે ત્યારે, નિર્મળ આનંદ સાધકને મળે છે.

આવા આનંદની ઝલક મળી ગઈ : પરમાં કેમ જઈ શકાય ?

ગુપ્તિ રૂપે ગુપ્તે રમ્યા,
કારણે સમિતિ પ્રપંચ;
કરતા સ્થિરતા ઈહતા,
ગ્રહે તત્ત્વગુણ સંચ...૧૦

લક્ષ્ય નક્કી છે. માર્ગ નક્કી છે. હવે ફરક પડશે ગતિની તીવ્રતા અને મન્દતાનો. ગુપ્તિ રૂપે છે ગતિની તીવ્રતા એટલે સાધક મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિમાં રહેશે. ગુપ્તિ એટલે સ્વગુણસ્થિતિ. જો કે, સમિતિમાં પણ સ્વગુણ સ્થિતિ જ છે; પણ ગુપ્તિનો ગતિ-વેગ અસાધારણ છે.

‘કારણે સમિતિ પ્રપંચ...’

લગભગ મુનિ ધ્યાનમાં, ગુપ્તિની પૃષ્ઠભૂ પરના કાયોત્સર્ગમાં, રમમાણ હશે. પણ ક્યારેક મુમુક્ષુઓ સામે બોલવું પડશે ત્યારે ભાષાસમિતિ પૂર્વક બોલશે. ચાલવાનું થશે ત્યારે ઈર્ષ્યા સમિતિ પૂર્વક ચાલશે.

‘કરતા સ્થિરતા ઈહતા, ગ્રહે તત્ત્વગુણ સંચ....’ ગુપ્તિ કે સમિતિનું આરાધના કરતા મુનિરાજ સ્થિરતાને ઈચ્છી રહ્યા છે. એટલે લગભગ સમય ગુપ્તિમાં જશે : કારણે સમિતિઓની ભૂમિકા પર આવવાનું થયા કરશે. પરિણામે, તાત્ત્વિક-વાસ્તવિક ગુણોનો સંચય થયા કરશે.

સ્થિરતા આધારશિલા બનશે. જેના પર જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ અનેક ગુણો પુષ્ટ થયા કરશે.

અપવાદે ઉત્સર્ગની,
દૃષ્ટિ ન ચૂકે જેહ;
પ્રણામે નિત્ય પ્રત્યે ભાવસું,
દેવચંદ્ર મુનિ તેહ....૧૧

અપવાદ - સમિતિપાલન વખતે પણ જેઓ ઉત્સર્ગ - ગુપ્તિપાલનને દૃષ્ટિ સમક્ષ સતત રાખે છે. તેવા મુનિને દેવચંદ્ર મુનિ હંમેશા ભાવથી પ્રણામે છે.

[૯]

આધારસૂત્ર

ગુપ્તિ સંભારો રે ત્રીજી મુનિવર, જેહથી પરમ આનંદો જ;
મોહ ટળે ઘનઘાતી પરગલે, પ્રગટે જ્ઞાન અમંદોજી....૧

કિરિયા શુભ અશુભ ભવ બીજ છે, તેણે તજી તનુ વ્યાપારો જ;
ચંચલ ભાવ તે આશ્રવ મૂલ છે, જીવ અચલ અવિકારોજી....૨

ઈન્દ્રિય વિષય સકલનું દ્વાર એ, બંધ હેતુ દંઢ એહો જ;
અભિનવ કર્મ ગ્રહે તનુયોગથી, તિણે થિર કરીયે દેહોજી....૩

આતમવીર્ય કુરે પર સંગ જે, તે કહીયે તનુયોગો જ;
ચેતન સત્તારે પરમ અયોગી છે, નિર્મલ સ્થિર ઉપયોગોજી....૪

યાવત કંપન તાવત બંધ છે, ભાખ્યું ભગવઈ અંગે જ;
તે માટે ધ્રુવ તત્ત્વ રસે રમે, માહણ ધ્યાન પ્રસંગેજી....૫

વીર્ય સહાયી રે આતમ ધર્મનો, અચલ સહજ અપ્રયાસો જ;
તે પરભાવ સહાયી કિમ કરે, મુનિવર ગુણ આવાસોજી....૬

ખંતિ મુક્તિ રે યુક્ત અકિંચની, શૌચ બ્રહ્મધર ધીરો જ;
વિષમ પરિષહ સૈન્ય વિદારવા, વીર પરમ સોંડીરો જી....૭

કર્મપડલ દલક્ષ્ય કરવા રસી, આતમ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધો જ;
દેવચંદ્ર જિન આણા પાળતાં, વંદો ગુરુ ગુણ વૃદ્ધો જી....૮

(૧) મુનિવર ! ત્રીજી કાયગુપ્તિને યાદ કરો. એને યાદ કરવાથી પરમ આનંદ ઉપજશે. મોહ ટળશે, ઘાતીકર્મો ગળશે અને પુષ્કળ જ્ઞાન પ્રગટશે.

(૨) શુભ અને અશુભ ક્રિયા ભવના બીજ રૂપ છે; તેથી શરીરની ક્રિયાઓને છોડી દેવી. ચંચળ ભાવ તે જ આશ્રવનું મૂળ છે. અને જીવ તો છે અચળ, અવિકાર.

(૩) કાયા જ ઈન્દ્રિયોના સકળ વિષયોને ગ્રહવાનું દ્વાર છે. તે બંધના હેતુ રૂપ છે. કારણ કે શરીર વડે જ નવાં કર્મો બંધાય છે. તેથી કાયયોગને સ્થિર કરવો જોઈએ.

(૪) આત્મશક્તિ પરના સંગે સ્ફુરે, તે છે કાયયોગ. આત્મસત્તા યોગોને પેલે પાર છે. નિર્મળ, સ્થિર ઉપયોગ તે છે આત્મસત્તા.

(૫) પરમપાવન ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી કંપન છે, ત્યાં સુધી બંધ છે. તેથી કરીને સાધક ધ્યાનના સમયે નિશ્ચળ આત્મતત્વના રસમાં રમે છે.

(૬) આત્મધર્મની સહાયક શક્તિ અચલ, સહજ અને અપ્રયાસ છે. ગુણના ભંડાર મુનિવર તે શક્તિને પરભાવની સહાયિકા કેમ કરે ?

(૭) ક્ષમા, મુક્તિ, આકિંચન્ય, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય આદિ મુનિગણોને ધરનાર, ધીર સાધક વિષમ પરિષહોના સૈન્યને ચૂરી નાખવા માટે વીર અને પરમ બળવાન છે.

(૮) કર્મ પટલ (પડલ-પડ) ના સમૂહનો ક્ષય કરવા રસિક મુનિરાજ આત્મઋદ્ધિથી સમૃદ્ધ છે. દેવોમાં ચન્દ્ર સમાન પ્રભુની આજ્ઞાને પાળતા તે મહાન ગુણોથી વૃદ્ધ મુનિરાજને વન્દન કરો !

અનુભૂતિ છે શબ્દને પેલે પાર

મુનિરાજને કો'કે કહ્યું : આપ તો ત્રિગુપ્તિ-ગુપ્ત છો. મુનિરાજની આંખોમાં આંસૂ. તેઓ કહે : દરેક ગુપ્તિની ખંડના મારા વડે થયેલ છે.... હું ત્રિગુપ્તિગુપ્ત શી રીતે ?

કાયગુપ્તિની ખંડના શી રીતે થયેલી, એની વાત જે એમણે કરી; એ સાંભળતાં રૂંવાડાં ખડાં થઈ જાય. મસ્તક ઝૂકી ઊઠે : કેવી અદ્ભુત સાધના.

આમ બનેલું : મુનિરાજ વિહાર કરતા હતા. સાંજે સૂર્યાસ્ત થયો ત્યાં જ રોકાઈ ગયા, એક વૃક્ષ નીચે. આવશ્યક ક્રિયા, સ્વાધ્યાય આદિ કરી તેઓ સૂતા.

રાત્રે કો'ક આવેલા મુસાફરે તાપણું કરેલું, સમય થતાં, તાપણાને બુઝાવ્યા વગર એ ચાલી નીકળ્યો. આગની લપેટ મુનિરાજના હાથ પાસે આવી. અને અચાનક હાથ, એ ગરમીથી, થોડોક ખેસવાઈ ગયો. એનો ખ્યાલ આવતાં મુનિરાજને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થયો.... એકવાર, રાત્રે, ઊંઘમાં, આગની

ઝાળને કારણે હાથ સહેજ અપ્રતિલેખિત જગ્યા પર ખસી ગયો; મુનિરાજ કહે છે : હું કાયગુપ્તિથી અગુપ્ત છું.

કેવી અદ્ભૂત સાધના ! આપણનેય આવી સાધના મળો એ ભાવ સાથે કાયગુપ્તિની સજ્જાયને અનુપ્રેક્ષીએ :

ગુપ્તિ સંભારો રે ત્રીજી મુનિવર,
જેહથી પરમ આનંદોજી;
મોહ ટળે ઘનઘાતી પરગલે,
પ્રગટે જ્ઞાન અમંદોજી. ૧

મુનિવર ! ત્રીજી ગુપ્તિ-કાય ગુપ્તિને સંભારો ! યાદ કરો !

સતત સ્મરણ જોઈએ સાધનાનું. એ સ્મરણ પ્રવૃત્તિમાં બદલાશે.

સ્મરણ બે રીતે થશે :

પહેલું તો ગુપ્તિપાલનની પહેલાં. હું ગુપ્તિને બરોબર પાળીશ જ, એ યાદ પણ એક રોમાંચ જગવશે. અને આમ જુઓ તો, માનસિક રૂપે એ પાલન જ છે. ક્યારે ગુપ્તિને હું પાળું ? ક્યારે પાળું ?

બીજું સ્મરણ થશે ગુપ્તિપાલન પછી. પ્રભુએ કેવી કૃપા કરી કે આવું મજાનું આરાધન થઈ ગયું !

બંને સ્મરણો, આમ જુઓ તો, કૃપાવર્ષા જ છે. પહેલાં સ્મરણમાં પણ અન્તર્નીહિત વાત તો આ જ છે કે પ્રભુની એવી કૃપાને હું ક્યારે પામીશ, જે ગુપ્તિપાલન સ્વરૂપ હશે. બીજા સ્મરણમાં તો દેખીતી રીતે જ, પ્રભુકૃપાનો સ્પષ્ટ અનુભવ છે. પ્રભુએ કેવી કૃપા કરી કે આવું આરાધન થઈ ગયું.

આરાધનાની પહેલાં કૃપાપ્રાપ્તિની ઝંખના, આરાધના પછી કૃપાપ્રાપ્તિનો અનુભવ. આરાધના મધ્યવર્તી થઈ ગઈ.

‘ધર્મલાભ’ શબ્દના શ્રવણ માત્રથી મહાસતી સુલસા કેવાં તો રોમાંચિત થઈ ગયેલાં. સાધકને તો અહીં આરાધના રૂપે પ્રભુનો સાક્ષાત્ સ્પર્શ મળ્યો છે.... શબ્દસ્પર્શ સુલસા મહાસતીની આંખોને ભીનાશના દરિયામાં ફેરવી નાખે તો પ્રભુના સાક્ષાત્ સ્પર્શની તો શી વાત કરવી ?

પ્રભુનાં દર્શન અને સ્પર્શ મળ્યા’તા મેરુપર્વત પર ઈન્દ્રાણીને. અને તેઓ ભાવવિભોર બની ગયેલાં. મેરુ અભિષેક પછી ઈન્દ્રાણી પ્રભુ મહાવીરદેવના પરમપાવન મુખને વચ્ચે વડે લૂછી રહ્યાં છે. આંખોમાં હર્ષાશ્રૂનું પૂર ઊમટ્યું છે, મારા નાથનો સ્પર્શ મને મળી ગયો. મારા નાથને જોતાં તો આંખોને તૃપ્તિ નથી થતી. એ વખતે હર્ષાશ્રૂ છે ભક્તોની આંખોમાં... અને એ પ્રતિબિમ્બિત થાય છે પ્રભુના દેહ પર. મુખ પર.... ઈન્દ્રાણી વારંવાર વચ્ચે પ્રભુમુખ પર ફેરવી રહ્યાં છે : હજુ ભીનું છે ને ! ‘સ્નાતસ્યા પ્રતિમસ્ય....’ના પહેલા શ્લોકમાં આ ઘટના અભિવ્યક્ત થઈ છે.

પ્રભુસ્પર્શ, પ્રભુદર્શન મળેલાં ઈન્દ્રાણીને. અને એ મળેલ મયણા-સુન્દરીને. પ્રભુનો સ્પર્શ પામીને પૂરી કાયા ઝંકૃત થઈ ઊઠી છે, રોમાંચિત બની ઊઠી છે.... પોતાના એ ભાવને અભિવ્યક્ત કરતાં એમણે જે કહેલું તે શ્રીપાળ રાસની કંડિકામાં જોવા મળે : ‘એહવો રે પૂજામાં મુજ ભાવ, આવ્યો રે ભાવ્યો ધ્યાન સોહામણો જી, હજીયે ન માયે મન આણંદ, ખિણ ખિણ હોયે પુલક નિઃકારણોજી....’ પૂજામાં આજે મને એવો ભાવ આવ્યો; પ્રભુ ગુણ ધ્યાનથી યુક્ત..... ‘એવો ભાવ.’ પણ કેવો ? રાસની કડીમાં સાર્થક રીતે ગહન ચુપ્પી છે. એ ભાવને અભિવ્યક્ત કેમ કરી શકાય ?

હા, એ ભાવ મનમાં આવે ત્યારે શું ઘટે છે હૃદયના ને કાયાના સ્તર પર, એની વાત કરી શકાય : ‘હજીયે ન માયે મન આનંદ, ખિણ ખિણ હોયે પુલક નિઃકરણોજી.’ મનમાં આનંદ હજુ સમાતો નથી અને શરીર પરનો રોમાંચ બેસવાનું નામ લેતો નથી.

ઈન્દ્રાણીને સાક્ષાત્ પ્રભુનો સ્પર્શ મળેલો. તો મયણા સુન્દરીને પણ

સાક્ષાત જ પ્રભુનો સ્પર્શ મળેલો ને ! કારણ કે ‘જિન પડિમા જિન સારિખી.....’ છે.

અને એ જ સ્પર્શ મળ્યો છે સંયમી સાધકને : પ્રભુના આજ્ઞા રૂપી દેહનો સ્પર્શ.

પૂજ્ય દેવચંદ્રજી મહારાજને કો’કે પૂછેલું : પ્રભુ તો સિદ્ધશિલા પર છે, અમારે એમની ભક્તિ શી રીતે કરવી ? એ મહાપુરુષે કહેલું : પ્રભુ આજ્ઞા રૂપી દેહને મૂકીને ગયા છે, એની ભક્તિ કરવાની.

ગુપ્તિનું પાલન રોમાંચ જગવે એમાં હવે શી નવાઈ ?

‘ગુપ્તિ સંભારો રે ત્રીજી મુનિવરુ, જેહથી પરમ આનંદો જી.....’ ગુપ્તિ સંભારો ને પરમ આનંદ થાય. પાળો ને પરમ-પરમ આનંદ થાય. આનંદ જ આનંદ..... અસાતાની તો વાત જ અહીં ક્યાં છે ?

આ આનંદ છે નિજગુણના પ્રાગટ્યનો. ‘મોહ ટળે.....’ મોહનું દૂર થવું અને આનંદનું પ્રગટવું. ગુપ્તિ, ક્ષપકશ્રેણિ દ્વારા, મોહવિલય સુધી સાધકને લઈ જાય.

શ્રીપાળ રાસની છેલ્લી કડીમાં અનુભવજ્ઞાન મોહને કઈ રીતે દૂર કરે છે એની મજાની વાતો આલેખાઈ છે. ‘હરવ્યો અનુભવ જોર હતો જે, મોહમલ્લ જગ લૂંઠો; પરિ પરિ તેહનાં મર્મ દેખાવી. ભારે કીધો ભૂંઠો રે.....’ (અનુભવે મોહના જોરને પરાસ્ત કર્યું. મોહનાં છિદ્રોને બતાવી અનુભવે મોહને ભોંઠો પાડી દીધો.) ‘અનુભવ ગુણ આવ્યો નિજ અંગે, મિટ્યો રૂપ નિજ માઠો; સાહિબ સન્મુખ સુનજરે જોતાં, કોણ હોયે ઉપરાંઠો રે.....’ (અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે પોતાનું વિભાવ સ્વરૂપ નાશ પામ્યું. પ્રભુ જ્યારે સુદૃષ્ટિથી જુએ, ત્યારે કોણ પ્રતિકૂળ (પરાઙ્મુખ) બને ?

‘મોહ ટળે ઘનઘાતી પરગળે, પ્રગટે જ્ઞાન અમંદો જી...’ ૧૦મા ગુણઠાણાના અંતે મોહનીય ગયેલું છે. ૧૩મે જ્ઞાનાવરણીય આદિ ઘાતી કર્મો પણ ગયા. અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું.

કિરિયા શુભ અશુભ ભવબીજ છે,
તેણે ત્યજી તનુવ્યાપારો જ;
ચંચળભાવ તે આશ્રવ મૂલ છે,
જીવ અચલ અવિકારો જ....૨

અશુભ ક્રિયા - રાગ-દ્વેષાત્મક ક્રિયા તો ભવબીજ છે જ. શુભ ક્રિયાને ભવબીજ શી રીતે કહી ? શુભ ક્રિયા કરતી વખતેય સાધકના મનમાં જે આશંસા કે અહંકાર ઊઠેલ હોય છે એના સન્દર્ભમાં આ વાત સમજી શકાય.

આ સન્દર્ભ મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં સ્પષ્ટ કરેલ છે : ‘તપ જપ મોહ મહા તોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે; પણ નવિ ભય મુજ હાથો હાથે, તારે તે છે સાથે રે....’

તપ અને જપ; શ્રેષ્ઠ ક્રિયા, પણ એ કરતાં અહંકાર ઊઠ્યો. હવે ? સાધનાની નાવ બરોબર ચાલતી નથી; આમથી તેમ અહમ્ના વાવઝોડામાં તે ફંગોળાય છે. પણ પ્રભુ સાથે છે ને ! ભક્તિનો ઉદય મનમાં થાય છે... વાવાઝોડું શમી જાય છે.

આ એક સન્દર્ભ. બીજો સન્દર્ભ એ છે કે ગુપ્તિ-સ્થિરતા એ જ સ્વધર્મ; તો કાયિક અસ્થિરતા સ્વધર્મ નહિ રહે.

ખ્યાલ રહે : આ સૂક્ષ્મ નિશ્ચયદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ છે. બાકી સમિતિ સંવર મૂલક જ છે.કોઈ રીતે એ આશ્રવમૂલક નથી.

પણ અહીં સ્થિરતાને જ પાયારૂપે રાખીને વાત થયેલ છે. ૪થી કડીમાં આ સન્દર્ભ આ રીતે સ્પષ્ટ થયો છે : ‘આતમવીર્ય કુરે પર સંગ

જે....' આત્મવીર્ય પરના દ્વારા કેમ વહેવું જોઈએ ? ન પર માટે આત્મવીર્ય વહે. ન પર દ્વારા વહે.

મન, વચન કે કાયા દ્વારા આત્મવીર્ય ન વહે.... એ ભીતર જ, જ્ઞાન-દર્શન-આનંદની પુષ્ટિ માટે વહ્યા કરે.....

‘તેણે ત્યજી તનુ વ્યાપારો જી.... ચંચળ ભાવ તે આશ્રવ મૂલ છે, જીવ અચલ અવિકારો જી....’

આત્મા છે સ્થિર. નિર્વિકાર...

વિકાર-બદલાહટ-રૂપાન્તરણ આત્મામાં નથી. સ્વનું સ્વમાં રહેવું તે જ તો શુદ્ધ આત્મદશા છે.

ઈન્દ્રિય વિષય સકલનું દ્વાર એ,
બંધ હેતુ દેહ એહો જ;
અભિનવ કર્મ ગ્રહે તનુયોગથી,
તિણે થિર કરીયે દેહોજી....૩

દેહને - કાયયોગને સ્થિર કરવો છે : કાયગુપ્તિ તરફ ચુસ્તતાથી આગળ વધનાર મુનિવરનું આ લક્ષ્યભિન્દુ છે.

ઈર્યાસમિતિની સજ્જાયમાં આવેલી એક કડી અહીં યાદ આવી જાય: ‘જ્ઞાન ધ્યાન સજ્જાય મેં જી, સ્થિર બેઠા મુનિરાજ; શાને ચપળ પણું કરે જી, અનુભવ રસ સુખરાજ.’

જ્ઞાન, ધ્યાન આદિમાં લીન થઈને અનુભૂતિના રસને આસ્વાદનાર મુનિ શા માટે કશુંક કરે ? શા માટે ક્યાંય જાય ? બહારથી કશું મળવાનું નથી અને ભીતરના આનંદ રસનો અનુભવ થવા માંડ્યો. હવે છે માત્ર અસ્તિત્વ; કર્તૃત્વ અહીં ખરી પડ્યું છે.

કાયા દ્વારા જ ઈન્દ્રિય-વિષયોમાં જવાય છે અને નવીન કર્મોનું ગ્રહણ થાય છે. એ કાયાને વિભાવપરાક્રમુખ બનાવી દેવાની.

દુષ્પ્રયોજિત કાયયોગ કર્મબંધ કરાવે. સુપ્રયોજિત કાયયોગ નિર્જરા કરાવે. પરમપાવન આચારંગ સૂત્રનું આ હૃદયંગમ સૂત્રખંડ : 'જે આસવા તે પરિસવા, જે પરિસવા તે આસવા....' જેના દ્વારા આશ્રવ થઈ શકે, એ દ્વારા નિર્જરા પણ થઈ શકે. જે દ્વારા નિર્જરા થઈ શકે એ દ્વારા આશ્રવ પણ થઈ શકે.

શસ્ત્ર જેવું થયું. તલવાર પકડતાં ન આવડે તો આંગળી કપાઈ શકે. અને નહિતર દુશ્મન પર વિજય મળી શકે.

આતમ વીર્ય કુરે પર સંગ જે,
તે કહીયે તનુયોગોજી;
ચેતન સત્તારે પરમ અયોગી છે,
નિર્મળ સ્થિર ઉપયોગો જી.....૪

બહુ ધારદાર પ્રશ્ન છે સાધકનો : આત્મશક્તિ પરના સંગે કેમ સ્ફુરી શકે ? શક્તિ આત્માની; અભિવ્યક્તિ માટે કાયા જોઈએ.....? શા માટે ?

અને કાયા પાસે કે શબ્દો પાસે અભિવ્યક્તિનું એ બળ જ ક્યાં છે? અનુભૂતિની એક નાનકડી ઝલક ચહેરા પર કે સાધકની કાયયષ્ટિ પર લહેરાય છે, એ હકીકત છે; પણ એ કેવી તો નાની અભિવ્યક્તિ હોય છે.

અનુભૂતિને ન શબ્દ અભિવ્યક્ત કરી શકે, ન કાયા, ન વિચાર.....

અનુભૂતિને શબ્દોના સ્તર પર લઈ જતાં - સામી વ્યક્તિની અધૂરી સમજને કારણે - કેવો ગોટાળો થાય છે એની સરસ કથા જેન પરંપરામાં છે.

લુહારને મદદનીશ જોઈતો હતો. લુહારકામથી બિલકુલ અણજાણ એક માણસ એની કોઢમાં કામ શોધતો આવ્યો. લુહારે એને સમજાવ્યું : હું લોખંડના ટૂકડાને ભટ્ટીમાં નાખીશ. પૂરો ગરમ એ ટૂકડો થશે, લાલચોળ; ત્યારે હું માથું હલાવીશ અને ત્યારે તારે આ ઘણ એના પર ઠોકવાનો.

મદદનીશ હકારમાં માથું હલાવ્યું.

કથા કહે છે કે બીજા દિવસે કોઢ ખૂલી ત્યારે લુહાર નહોતો અને મદદનીશ મુખ્ય માણસ બની ગયો હતો.

તમે સમજી ગયા. લુહારે કહેલું કે હું માથું હલાવું ત્યારે તારે આ ઘણ એના પર (એટલે કે લોખંડના ટૂકડા પર) ઠોકવાનો. મદદનીશ સમજ્યો કે લુહાર માથું હલાવે ત્યારે ઘણ એના પર-માથા પર-ઠોકવાનો. ઠોક્યો. કામ પૂરું થયું. લુહાર મરી ગયો.

અનુભૂતિને શબ્દોમાં કેમ ઢાળી શકાય ?

‘ચેતન સત્તારે પરમ અયોગી છે, નિર્મળ સ્થિર ઉપયોગોજી.’ મન-વચન-કાયાના યોગો ન હોય અને સ્વનો શુદ્ધ ઉપયોગ સતત હોય - ચાલ્યા કરે, તે આત્મસત્તા.

મન-વચન-કાયાના યોગો પર ભણી વહેતા હોય તે સાધકને ન ચાલે. યા તો સ્વાધ્યાય આદિમાં તે યોગો વહેતા હોય, યા તો શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્થિતિ હોય : નિર્મળ ઉપયોગ દશા.

યાવત કંપન તાવત બંધ છે,
ભાખ્યું ભગવઈ અંગે જી;
તે માટે ધ્રુવ તત્ત્વ રસે રમે,
માહણ ધ્યાન પ્રસંગે જી....૫

પ્રકંપન..... ગમા અને અણગમા વખતે મનના અને શરીરના તન્ત્ર પાસે પ્રકંપનોનું એક જાળું છે; અનુકૂળ પરિસ્થિતિ સર્જાઈ, અનુકૂળ કંપનો... પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ વખતે તેવાં પ્રકંપનો.

માર્કટ્વેઈન એક જગ્યાએ ભાષણ કરી પાછા ફરી રહ્યા હતા. જોડે બેઠેલ મિત્રે કહ્યું : આજનું તમારું ભાષણ બહુ સારું ગયું. માર્કટ્વેઈને પૂછ્યું : ક્યું ભાષણ ?

મિત્ર નવાઈ પામ્યા. સવારથી પોતે એમની સાથે છે. માર્કટ્વેઈને એક જ તો ભાષણ કર્યું છે; અને પૂછે છે : ક્યું ભાષણ ?

મિત્રે પૂછ્યું : આજે તમે કેટલાં ભાષણ કર્યાં ? માર્કટ્વેઈન કહે છે: એક ભાષણ ભાષણ કર્યા પહેલાં મનમાં ચાલતું હતું : કેવું બોલવું, કઈ રીતે બોલવું.... અત્યારે મનમાં ભાષણ પછીનું ભાષણ ચાલે છે : કેવું સરસ બોલાયું! આ આગળ-પાછળના પ્રકંપનો મનના ક્ષેત્રે જ નહિ; કાયાના ક્ષેત્રેય ચાલે છે. સ્વાદિષ્ટ ભોજન સામે હોય છે ત્યારે કાયા અનુકૂળ પ્રકંપનો - જે લાળ ગ્રંથિની સક્રિયતા આદિ વડે અભિવ્યક્ત થાય છે-છોક્યા કરે છે.

આ પ્રકંપનોની આધાર શિલા રાગ, દ્વેષ છે. માટે પ્રકંપન છે ત્યાં બંધ છે.

હા, પ્રવૃત્તિ હોય અને પ્રકંપન ન હોય એવું યોગિપુરુષોની નજીકમાં રહેતાં જોયું છે.

ગુરુ બોલે છે. પાછળ અહંકાર નથી. અને માટે પ્રકંપનો નથી. મુમુક્ષુ સામે હતો. બોલાઈ જવાયું. બોલવાની કોઈ ઈચ્છા ન હતી, કે બોલાઈ ગયા પછી સારું બોલાયું કે ન બોલાયું એવો કોઈ વિકલ્પ ઊઠતો નથી.

પ્રકંપનો ત્યાં બંધ, સ્થિરતા ત્યાં નિર્જરા. માટે સાધક આત્મતત્ત્વના ધ્યાનની પળોમાં એવો રમમાણ હોય છે કે જ્યાં સ્વરૂપસ્થિતિ જ છે. અને સ્વરૂપસ્થિતિમાં પ્રકંપનો કેવા ને પરિણામે બંધ કેવો ? ત્યાં તો છે નિર્જરા જ નિર્જરા.

વીર્ય સહાયી રે આતમ ધર્મનો,
અચલ સહજ અપ્રયાસો જ;
તે પરભાવ સહાયી કિમ કરે,
મુનિવર ગુણ આવાસોજી....૬

મુનિરાજ ઉપાશ્રયમાં - વસતિમાં રહે છે તે વ્યવહાર સત્ય છે. મુનિ પોતે પોતામાં-સ્વગુણોમાં રહે છે એ નિશ્ચય સત્ય છે. ‘મુનિવર ગુણ આવાસો જી.’ મુનિ ગુણના ભંડાર છે એવો પણ અર્થ મળે અને મુનિ ગુણોમાં વસે છે એવો પણ અર્થ મળે.

સ્વગુણોમાં રહેવું : અપૂર્વ આનંદ.

‘વીર્ય સહાયી રે, આતમધર્મનો, અચલ સહજ અપ્રયાસો જી..’ વીર્યને અહીં ત્રણ વિશેષણો આપ્યા છે : અચલ, સહજ, અપ્રયાસ.

આત્મશક્તિ નિશ્ચલ છે. એકધારી ગતિએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ આત્મગુણોને તે પુષ્ટ કર્યા કરે છે.

સહજ, અકૃત્રિમ આત્મવીર્ય. જ્યાં સહજતા છે, ત્યાં થાક નથી. અસહજતા આવી કે થાક જ થાક.

આનો અનુભવ તમે સહેજ આગળ વધો - સાધના માર્ગે - ને થઈ જાય. પરમાં જવું તે અસહજ છે. અને એ અસહજતા તમને થકવી દે.

એક સાધકની આ કેફિયત : હવે બોલવું પડે છે ને થાક લાગે છે.

વિચારવાનો પણ થાક લાગે છે. બૌદ્ધિકો સમક્ષ વિચારીને બોલવાનું હોય ત્યારે થાકી જવાય.

એમને મેં પૂછ્યું : પછી તમે આમાંથી બહાર શી રીતે આવો? તરોતાજા શી રીતે થઈ શકાય? એમણે કહ્યું : નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં થોડી ક્ષણો રહું એટલે સ્વસ્થ બની જાઉં.

સહજતા છે, માટે જ છે અપ્રયાસ, કોઈ પ્રયાસ નહિ. ગંગાને વહેવામાં કોઈ આયાસ કરવો પડે છે ? એની મન્થર ગતિએ એ વહ્યા જ કરે છે.

આવી આત્મશક્તિ આત્મધર્મની, આત્મગુણોની સહાયિકા બને પણ તેને મુનિરાજ પર તરફ ઝૂકનારી કેમ કરે ? ન જ કરે.

ખંતિ મુક્તિ રે યુત અર્કિંચની,
શૌચ બ્રહ્મધર ધીરો જ;
વિષમ પરિષહ સૈન્ય વિદારવા,
વીર પરમ સૌંડિરો જ.....૭

દશવિધ શ્રમણ ધર્મમાંથી પાંચનો અહીં સશબ્દ ઉલ્લેખ છે : ક્ષમા, મુક્તિ, આર્કિંચન્ય, શૌચ અને બ્રહ્મચર્ય.

દશવિધ શ્રમણધર્મનો સંક્ષેપ આ પાંચ ગુણોમાં પૂજ્યશ્રીએ કર્યો છે એવું સમજી શકાય.

ક્ષમા, માર્દવ અને આર્જવની ત્રિપુટીનો સમાવેશ ક્ષમામાં કર્યો. કારણ કે માર્દવ (કોમળતા) અને આર્જવ (સરળતા) ક્ષમા સાથે જોડાયેલા છે. હૃદયમાં ક્ષમા આવી એટલે કોમળભાવ અને સરળતા આવવાના જ.

મુક્તિ (ઇન્દ્રિયોના વિષયો પરની અનાસક્તિ)માં તપ અને સંયમનો સમાવેશ કર્યો. કારણ કે તપ અને સંયમમાં અનાસક્તિ ભાવ જ ઘૂંટાયેલો છે.

શૌચમાં સત્યનો સમાવેશ કર્યો, કારણ કે ભાવ નિર્મળતાનું આ શ્રેષ્ઠ માધ્યમ કહેવાય : સચ્ચાઈ. બહાર જેવું છે તેવું જ ભીતર. સંપૂર્ણ અદાંભિકતા.

આકિંચન્ય (અકિંચનતા....કશું જ પોતાનું નહિ) અને બ્રહ્મચર્ય.

આકિંચન્ય....કશું જ તમારું નહિ; અને તો, પ્રભુ તમારા....

અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય પછી સાધક રહે છે આત્મભાવમાં. નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય આ છે : આત્મભાવમાં રમવું તે.

આવા મુનિરાજને પરિષદોની સેનાને દૂર કરતાં વાર કેટલી ? પરમ વીર્ય-આત્મશક્તિ એમનામાં છે.

હકીકતમાં, પરિષદ પરિષદ રૂપે જ ક્યાં લાગે છે ? ગજસુકુમાલ મુનિના જીવનવૃત્તને પ્રારંભિક સાધક જોશે ત્યારે એ કહેશે : વાહ ! કેવું વીર્ય ! પરિષદોની ક્ષણોમાં પણ કેવા અડોલ તેઓ રહેલા.

પહોંચેલા સાધકને ખ્યાલ છે કે ત્યાં પરિષદનો કોઈ ખ્યાલ જ નથી. એવી તો સ્વગુણસ્થિતિની આનંદ લહેરીઓ ત્યાં છે; જ્યાં પીડાનો કોઈ જ ખ્યાલ નથી હોતો.

શિયાળાનો સમય. બપોરના બે વાગ્યે એક વ્યક્તિ સૂતેલ છે. ખુલ્લી બારીમાંથી તડકો આવે છે. તડકો શરીર પર આવે છે, પણ એનો ખ્યાલ પણ નથી. કારણ કે ઠંડકની પૃષ્ઠભૂ છે.

પણ એ જ વ્યક્તિ ઉનાળામાં સૂતેલી હોય અને પગ પર તડકો આવે તો...? તરત એને ખ્યાલ આવી જાય છે એ સફાળી બેસી જાય છે. બારી બંધ કરે છે.

પહોંચેલા સાધકો પાસે સ્વગુણ સ્થિતિના દિવ્ય આનંદની એ પૃષ્ઠભૂ છે, જે પૃષ્ઠભૂ પર પરિષ્કોનો તાપ તાપ રૂપે લાગતો નથી.

કર્મ પડલ દલ ક્ષય કરવા રસી,

આતમઋદ્ધિ સમૃદ્ધો જી;

દેવચન્દ્ર જિન આણા પાળતાં,

વંદો ગુરુગુણ વૃદ્ધો જી.....૮

સ્વગુણસમૃદ્ધ મુનિના ઐશ્વર્યની શી વાત કરવી ? ‘કર્મ પડલ દલ ક્ષય કરવા રસી’. કર્મના પડળના પડળ (પડના પડ) આત્મગુણોને ઢાંકીને બેઠા છે. આંશિક ગુણસમૃદ્ધિમાં આટલો આનંદ છે, તો પૂર્ણ આત્મઋદ્ધિમાં કેવો તો આનંદ હોય એનું સમીકરણ લગાવનાર સાધક કર્મપડળોને બિલકુલ ખતમ કરવા સજ્જ બને છે.

એ માટે સાધન છે પ્રભુ આજ્ઞાનું પાલન. સમિતિઓ ને ગુપ્તિઓ દ્વારા ચારિત્રાચાર અને એ રીતે જ્ઞાનાચારાદિ તમામ આચાર પાલન દ્વારા પ્રભુ આજ્ઞાનું પાલન કરી મુનિરાજ કર્મનો ક્ષય કરવા કટિબદ્ધ થાય છે.

શ્રેષ્ઠ ગુણોથી યુક્ત એવા મુનિરાજને દેવચન્દ્રજી વાંદે છે.

પ.પૂ આચાર્ય ભગવંતશ્રી યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- સાધના : અસ્તિત્વ ભણીની યાત્રા
- ‘દરિસન તરસીએ’..... ભા. ૧-૨.
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- ‘બિઘૂરત જાયે પ્રાણ’.....
(મહાન સિદ્ધર્ષિ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- ‘સો હી ભાવ નિર્ગન્થ’.....
(સમાધિ શતક, કડી : ૧ થી ૩૦ ઉપર વિવેચના)
- આપ હી આપ બુઝાય’....
(સમાધિ શતક, કડી : ૩૧ થી ૫૧ ઉપર વિવેચના)
- ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે’.....
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકખુ અધ્યયન ઉપર સંવેદના)
- ‘મેર અવગુણ ચિત્ત ન ધરો’.....
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર સંવેદના)
- ‘ઋષભ જિનેસર પ્રિતમ માહરો રે’.....
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) [સ્તવન ૧-૫]
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલીક સૂત્ર (૧-૪) પરની વાચનાઓ.)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગ પ્રદીપ, જ્ઞાનસાર, આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજ પદોમાં મળતાં સાધના સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોટ
(હૃદયપ્રદીપ ષટત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)

હવે પછીની : વિચારાધીન કૃતિઓ

- પ્રભુતા હસ્તાક્ષર
પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજની સ્તવનાઓમાં પેશ થયેલી ભક્તિ અને સાધનાની પ્રસ્તુતિ ભાવક માટે અનુભૂતિમાં ફેરવાઈ શકે તેમ છે. અનુભૂતિપુરુષની આંગળી પકડીને થયેલ એક પ્રવાસ : મઝાની સ્તવનાઓની આરપાર.
- પ્રભુ નિરમલ દરિસન કીજિયે
પૂ. મહો. દેવચન્દ્રજી મહારાજ, પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ, પૂ. મહો. યશોવિજય મહારાજ અને પૂ.પં. પદ્મવિજય મહારાજની નવપદ પૂજાઓમાં વર્ણવાયેલ સાધના પદ્ધતિઓનું આછું સું આકલન.
- સમુંદ સમાના બુંદ મેં
અનુભૂતિનો સમુદ્ર નાનકડા શબ્દગુચ્છોમાં સમેટાયેલો જોવા મળે સાધનામનીષી પૂ.પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજનાં સાધનાસૂત્રોમાં, મંત્રપદો જેવાં એ સાધનાસૂત્રોની યાત્રા.
- મેરે પ્રભુ સું પ્રગટયો પૂરન રાગ
જેમનાં નયનોમાં અંકિત થયેલ પ્રભુરૂપને જોવા ભક્તો તલપતા'તા તે પૂજ્યપાદ ભક્તિયોગાચાર્ય કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજએ આપેલ ભક્તિસૂત્રો અને સાધનાસૂત્રોનો સ્વાધ્યાય.
- તુમ મિટો તો મિલના હોય.
પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજની સવાસો ગાથાના સ્તવનની 'જેહુ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં નિજ પ્રાણને રાખે', જેવી સશક્ત સાધના પંક્તિઓની તથા સાડા ત્રણસો ગાથાના સ્તવનમાં આવેલ સાધના સૂત્રોની વિભાવના.
- આનંદઘન બિન પ્રાણ ન રહે છિન.
પૂજ્યપાદ ભક્તિયોગાચાર્ય આનંદઘનજી મહારાજની સ્તવનાઓ અને પદોમાં વહેતી ભક્તિ અને સાધનાની જુગલબંધીમાં ભીંજાયેલી થોડીક ક્ષણો.

KIRIT GRAPHICS - 25352602